

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

238-241

BUDAPEST

2017

No.1-4.

HUNGARIA

Vol. LXIII.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG - EDITORIAL BOARD

KALLE ACHTÉ (Helsinki), GYŐZŐ BIRTALAN (Budapest), GÉZA BUZINKAY (Budapest),
JUDIT FORRAI (Budapest), ISTVÁN GAZDA (Budapest), KÁROLY KAPRONCZAY (Budapest)
(főszerkesztő - editor-in-chief), GUNDOLF KEIL (Würzburg), LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR
(Budapest), AXEL HINRICH MURKEN (Aachen), MIKLÓS RÉTHELYI (Budapest), EDUARD
SEIDLER (Freiburg), PÉTER SÓTONYI (Budapest) (elnök - president), BENEDEK VARGA
(Budapest), MÁRIA VIDA (Budapest), SZILVESZTER E. VIZI (Budapest)

SZERKESZTŐSÉG - EDITORS

H-1023 Budapest, Török u.12.

KÁROLY KAPRONCZAY (főszerkesztő – editor-in-chief),
KATALIN KAPRONCZAY, LÁSZLÓ ANDRÁS MAGYAR (szerkesztők – editors)

Kiadja – Edited by

Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae
de I.Ph. Semmelweis nominata),

A folyóirat jelen száma
a Magyar Tudományos Akadémia és az Egis Gyógyszergyár Zrt.
támogatásával jelent meg

HU ISSN 0010-3551
Felelős kiadó: Kapronczay Károly

TARTALOM - CONTENTS

TANULMÁNYOK – ARTICLES

KAPRONCZAY KÁROLY: A Semmelweis-kutatás története – The History of Semmelweis-Research	5
SZABÓ ATTILA: Az „önsegélyező” társaságtól a társadalombiztosításig – A magyar egészségbiztosítás fejlődése – From Benefit-Society to Social Insurance. The Development of Hungarian Health-Insurance	15
KISS LÁSZLÓ: Az irgalmas rendi kórházak története a Felvidéken (Szlovákiában) 1867-ig – The History of the Hospitals of Fathers of Pity in the Historical North-Hungary (today Slovakia) up to 1867	39
GAAL György: Maizner János orvosprofesszor, Semmelweis tanainak erdélyi meghonosítója – Prof. János Maizner, the Transylvanian Propagator of the Teachings of Semmelweis	53
HORVÁTH FERENC: Krónika Dr. Oroszhegyi Józsa életének utolsó éveiről – Chronicle of the Last Years of Józsa Oroszhegyi	81
VARJASSY PÉTER: Az orvos, festő, zeneszerző - az alig ismert Gaal Gusztáv – Physician, Painter, Composer – the Forgotten Gusztáv Gaal.	99
MÜLLER MIKLÓS: A Russian Evolutionist of Hungarian Descent, M. M. Mestergazi – A magyar származású orosz evolucionista, M.M.Mestergazi	115

KÖZLEMÉNYEK – COMMUNICATIONS

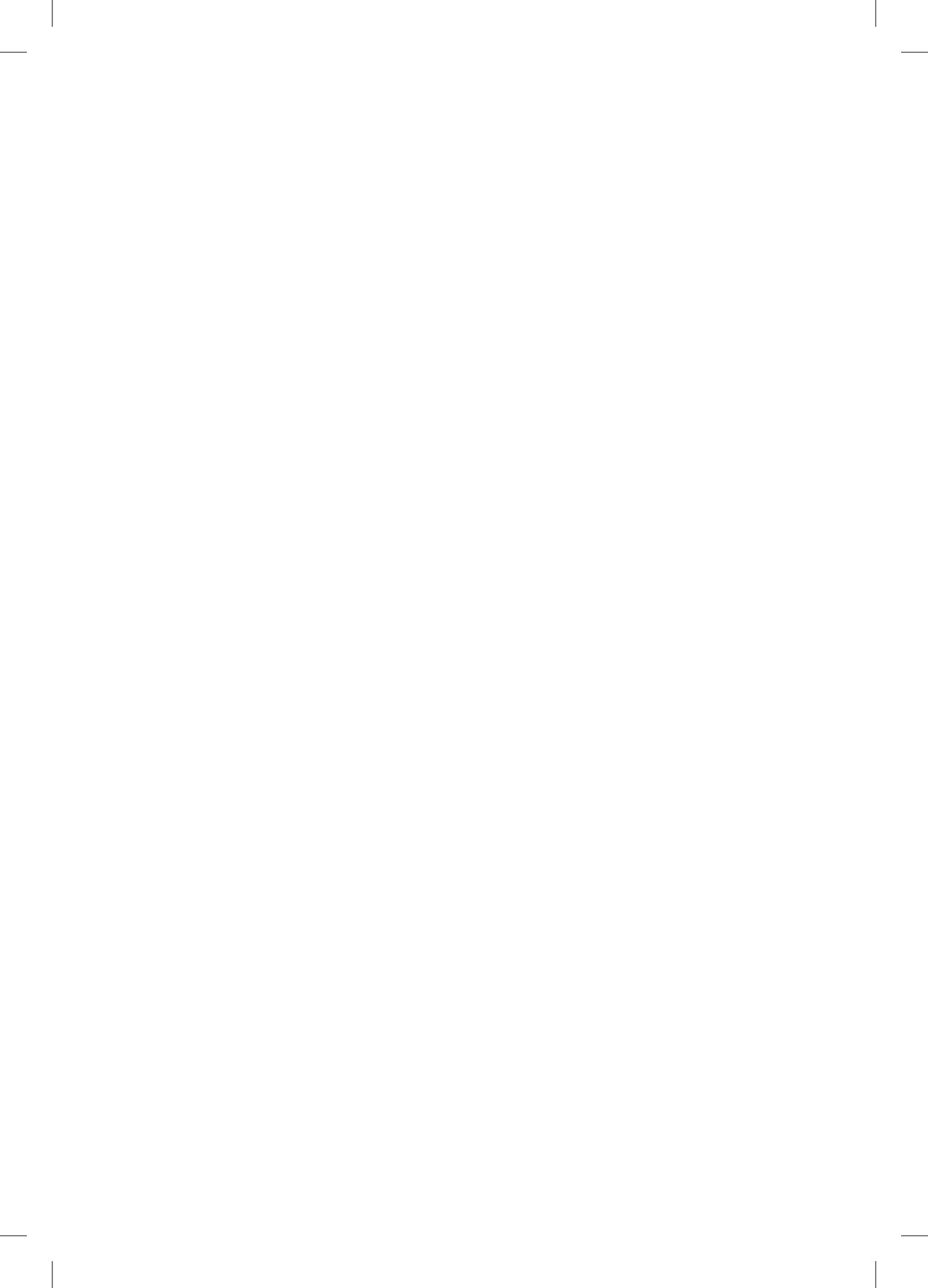
ADAMIK LAJOS: Egy modern Paracelsus-legenda vázlatos története – Brief History of a Modern Paracelsus Legend.	129
KAPRONCZAY KATALIN: Zsoldos János (1767-1832) tevékenységének kevésbé ismert területei - születésének 250. évfordulóján – Less Known Fields of Activity of János Zsoldos (1767-1832) – for the 250. Anniversary of His Birth.	143
LABÁDI LAJOS: 30 éve hunyt el Filep Aladár – Aladár Filep Died 30 Years Before	155
KICSI SÁNDOR ANDRÁS: A szúnyog és csípésének gyógyítása – The Gnat and Healing of Its Bite	165

ADATTÁR – DOCUMENTS

OFFNER, ROBERT: Thomas Jordanus ismeretlen levelei Carolus Clusius-hoz – The Unknown Letters of Thomas Jordanus to Carolus Clusius	173
RUTKAI, KRISZTINA – TÖRÖK, ÉVA – KÁRPÁTI, SAROLTA: Remembering Hungarian Jewish Dermatologists Perished in the Holocaust in 1944-45 – Az 1944-45-ös holokauszt során elhunyt magyar zsidó bőrgyógyászok emlékezte	201

KRÓNIKA - CHRONICLE	209
-------------------------------	-----

KÖNYVSZEMLE – BOOK REVIEWS	225
--------------------------------------	-----

A SEMMELWEIS-KUTATÁS TÖRTÉNETE

KAPRONCZAY KÁROLY

Semmelweis halála után elültek a szakmai viták, mintha megnyugodott volna a nőgyógyász-szülész társadalom. Szép gesztusnak tűnik, hogy *Semmelweis Ignác Allgemeine Krankenhausban* felállított ravatala előtt - 1865. augusztus 14-én - nemcsak bécsi barátai, hanem ellenfelei is lerótták tiszteletüket. Való igaz, hogy itt *Markusovszky Lajos* képviselte a családot és a pesti orvostanári kart, más senki nem jött el Pestről. A pesti és bécsi szakmai- és napilapok rövid hírben közölték Semmelweis halálát, részletesebb megemlékezésre éveket kellett várni.¹ A látszólagos közöny ellenére a pesti orvosi kar, az orvostársadalom véleményét mondja ki *Lumnitzer Sándor* a *Budapesti Királyi Orvosegyesület* 1865. október 14.-i szokásos éves nagyülésén Semmelweis Ignácról: „*Fájlaljuk továbbá Semmelweis Ignác egyetemi tanár, tagtársunk ép oly váratlan, mint gyászos kimúltát. Ő munkás élete, szaktudománybani buzgósága, bűvár szelleme s gyümölcsöző eszméi által nemcsak közelebbi hívei, - de azt mondhatni az egész szaktudományos világ színe előtt vívott ki magának történelmi emléket.*”² A későbbi Semmelweis-kutatók alaposan átvizsgálták az 1860-as évek közepén rendezett tudományos ülések anyagát, de nem találtak Semmelweis felfedezésére utaló megnyilvánulásokat, de bírálatokat sem.

A csendet *Ambró János* (1827-1889) kisújszállási városi főorvos törte meg, amikor a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók* pozsonyi vándorgyűlésén (1865. augusztus 25.) az „állatorvosi szakosztályban” Nagykun-Kisújszállás betegségi és halálozási viszonyairól tartott előadást.³ Itt részletesen szólt a csecsemőhalandóságról, amelynek leküzdésében nagy szerepet szánt a bábáknak, elsősorban a terhes-gondozás, a gyermekágyasok és újszülöttek gondozása területén. A bábaképzés reformját sürgette, ennek eredményeként tagja lett annak a bizottságnak, amely a bábaképzés reformját készítette elő. Így került a szakmai közvélemény látókörébe Ambró János, akit 1868-ban a Budapesti Királyi Orvosegyesület levelező tagjának választott és bemutatkozó előadását - 1870. január 8-án - *A szülöházak és Semmelweis tanár tana* címmel tartotta meg. Alapgondolata, hogy a megfelelő tudású és felkészültségű bábák biztosítása mellett szülöházakat kell szervezni, amely garancia lehet a csecsemőhalandóság megállítására. A szülöházak fontosságát a következőkkel bizonyítja: „*A szülöházak árnyékoldata, melynek ellenében a gyógyeljárás tehetetlen, de a boldogult Semmelweis tanár által felfedezett aetiologikus mozzanatokból folyó hygiaeniai elvek szigorú alkalmazása a szülöházak létét fenyegető e csapást elhárítani képes. - Ezen, életében félreértett, érellyes meggyőződése egészerejével küzdő tanárnak és érzékenyen sokat bántalmazott nagy bűvárszellemnek a tények kérlelhetetlen logikája, a fürkésző ész szigorú következményei, a kísérletek és döntő stadiastikai adatok bizonyító ereje által megerősített, némiképp más alakban, de lényegében általa hirdetett, egyre nagyobb kiterjedésben nyilatkozó, s remélyleni lehet, hogy nem sokára teljes diadalra vergődő tana megmentette és megmenti százazrek, mil-*

1 Benedek István: *Semmelweis és kora*. Bp. Gondolat, 1973.

2 *A Budapesti Kir. Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837-1937*. Szerk.: Salacz Pál. Bp., MTI rt., 1937. 163-164.

3 Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár. Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései. 1865.

liók életét, s a szülõházak létét.”⁴ Semmelweis igazát saját gyakorlatából hozott adatokkal is bizonyította és a profilaktikus elvek alapján javasolta a szülõházak szakmai munkájának a megszervezését. Végezetül felhívta minden orvos figyelmét, hogy „*tanulmányozni kell Semmelweis munkáját, hirdetni minden tanszékbõl tanát, hogy minden orvos egész kiterjedésében, correcte ismerje azt.*”⁵ Az elõadáshoz Fleischer József (1829-1877)⁶ is hozzászólt, javasolva, hogy Ambró munkáját az Orvosegyesület nyomtassa ki. Ambró Semmelweisszel kapcsolatos álláspontjával Poór Imre – az örök ellenkező, a Gyógyászat fõszerkesztõje – egyetértett, de megjegyezte, hogy a „*gyermekágyi láznak az állati anyag felszívatasán kívül egyéb oka is van, különben miképpen lehetne megfejteti a falvakban, tiszta magánházaknál elõforduló gyermekágyi láz-eseteket?*”⁷

Ambró a késõbbieken is – a különbözõ szakmai fórumokon tartott elõadásaiban – következetesen kiállt a Semmelweis-doktrína mellett. Ambró Jánost az 1872-ben Pozsonyban felállított bábaképzõ intézet igazgatójává nevezték ki 1873. január 1-jétõl.

Ambró egyértelmû állásfoglalása olyan hatással volt, hogy Fleischer József már megtarthatta Semmelweis-emlékelõadását 1872-ben az Orvosegyesületben.⁸ Fleischer Józsefet a kortársak egyöntetûen a Semmelweis-doktrína legszilárdabb követõjének és támaszának tartották. Fleischer 1853. június 13-án kapta meg orvosi diplomáját a pesti orvosi karon, majd 1854 áprilisában kinevezték tanársegédnek a Birly Flórián vezette szülészeti klinikára. Fleischer itt kötelezte el magát végleg a nõorvoslás mellett. Birly a gyermekágyi láz okát a levegõben terjedõ titokzatos kórban látta. Egy év múlva Semmelweis Ignác lett az egyetemi szülészeti klinika professzora. A Semmelweis mellett eltöltött évek döntõ jelentőségûek Fleischer József szemléletének alakulásában, hiszen alapjaiban megismerte Semmelweis kutatásainak lényegét, a megelőzés jelentőségét és felismerte a Semmelweis-doktrína lényegét. Tanúja lehetett az elsõ, Semmelweis által végzett császármetszésnek (1857. március 19.), amelyrõl a beszámolót Fleischer József írta az *Orvosi Hetilapban*. Ehhez hasonló az 1863 januárjában Balassa Jánossal végzett petefészkek mûtét is. Semmelweis a gyermekágyi láz okát bizonyító statisztikáját Fleischer József segítségével készítette el, majd az *Aetiologia* megjelenése után Fleischer tollából jelent meg az elsõ méltatás és a könyv részletesebb ismertetése 1861-ben a *Gyógyászat* c. folyóiratban.⁹ Az elmondott emlékbeszéd, a felismerés tényszerû leírása és elemzése valóban hitvallás volt Semmelweis életmûve és munkássága mellett. Nem véletlenül hivatkoztak sokszor Fleischerre, aki 1869-tõl a Rókus kórház szülészeti osztályának élére került. Itt Semmelweis tanításának szellemében dolgozott: a szülõ nõket a nõgyógyászati betegektõl elkülönítette, a rákos betegeket más épületbe helyeztette el, szigora még Semmelweisen is túltett, osztályán több éven át a gyermekágyi lázban megbetegedettek aránya egy százalék alatt maradt. Kiváló operatõr volt, sebfertõtlenítési eljárások vonatkozásában még a merésznek tûnõ módszerektõl sem riadt vissza. Életének utolsó éveiben elhatalmasodó betegsége akadályozta meg szakmai tapasztalatainak leírásában.

4 Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratanyaga, 1870.

5 u.o.

6 Fleischer József (1829 – 1877), 1853-ban szerzett orvosi oklevelet, 1854-tõl Semmelweis mellett tanársegéd, 1867-ben a szülészeti mûtéttan magántanára, 1868-tól az Orsz. Közegészségügyi Bizottság tagja. 1869-tõl a Rókus Kórház fõorvosa. 1872-ben elsõként irt méltatást Semmelweis Ignácra.

7 Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratanyaga, 1870.

8 Fleischer József: Emlékbeszéd Semmelweis Ignác tanár felett. *Orvosi Hetilap*, 16 (1872) 45, 775-786. hasáb

9 Fleischer József: Semmelweis tanárnak a gyermekágyi láz felõli tana. *Gyógyászat*, 1 (1861). 20. 401-406.

A Semmelweis kutatások kezdete

Fleischer hatása többek orvosi gondolkodására rányomta bélyegét. 1870-ben volt a Rókus kórház szülészeti osztályának munkatársa *Beretzky Endre* (1842-1921),¹⁰ aki hamarosan két éves németországi tanulmányútra ment. Elsősorban a szülészeti és nőgyógyászati osztályokon képezte tovább magát és a „semmelweisi szempontok” alapján vizsgálta a kórházi viszonyokat. Rendszeresen úti beszámolót küldött az Orvosi Hetilapnak. Tíz évvel az első *Nyílt Levél* megjelenése után írta, hogy „*Semmelweis tanár már sok hódítást tett. Néhol csak hallgatva követik, másutt vezérnek nevezik őt. A legnagyobb örömmel írhatom, hogy olyan híres egyetem, mint a berlini, azon elvek szerint halad ma, melyeket eleinte kétellyel fogadott.*”¹¹ Nagy hatást gyakorolt Beretzkyre *Martin* professzor, aki elrendelte a vizsgálatok előtti szigorú kézmosást kálium hypermanganicumos oldattal, valamint megtiltotta a boncoláson részt vett orvosoknak a 24 órán beüli betegvizsgálatot. Sajnos a legtöbb helyen nem vezettek betegstatisztikát, így a gyermekágyi lázzal kapcsolatban csak hozzávetőleges adatokat kaphatott. A semmelweisi tanok érvényesülését tapasztalta Koppenhágában, Boroszlóban, Drezdában, Hallében. Az utóbbi helyen, a szülészeti klinikán megtiltották a gyakornokoknak a boncoláson való részvételt, mint azt mások is leírták úti beszámoló-jukban.¹²

Ugyancsak Fleischer segédorvosa volt *Liebmann Mór* (1842-1908),¹³ aki 1872-ben Schordan-féle egyetemi ösztöndíjjal európai tanulmányútra mehetett. Az Orvosi Hetilapnak írt úti beszámolóban tudósította az olvasókat – többek között – a semmelweisi tanok érvényesüléséről, illetve a gyermekágyi lázzal kapcsolatos helyzetről. Liebmann megfordult Bécsben, Münchenben, Würzburgban, Heidelbergben és Párizsban. Bécsben *Braun* és *Späth* klinikáján időzve megállapította, hogy „a bécsi iskolán a boldogult Semmelweis tanár által felállított fetőzési tan már általánosan el van ismerve.” Heidelbergben *Lange* klinikáján is hasonlókat tapasztalt, Érdekes megfigyelései voltak Párizsban és Liegeben, ahol jól felszerelt kórházak szülészeti osztályain általában 2 %-a alatt tartják a gyermekágyi lázban elhaltak arányát. Igaz, amikor emelkedik a halálozás száma, az osztályokat fokozatosan bezárják, a betegeket folyamatosan hazaküldik, akikkel kapcsolatban a kórháznak a továbbiakban már nincs felelőssége. Csak akkor nyitják meg újra a szülészeti osztályokat, amikor alapos takarítás, teljes ágyneműcsere és szellőztetés után biztonságosnak ítélik a helyzetet.

Beretzkyhez és Liebmannhoz hasonlóan a Rókus kórházban, a Fleischer vezette osztályon kezdte nőorvosi pályáját *Bruck Jakab*,¹⁴ az ő Semmelweistről írott alapvető munkája (1885), annak német fordítása (1877) a Semmelweis kutatások kiinduló pontja lett. Bruck

10 Beretzky Endre (1842-1921) orvos, kőbányai kórorvos. Orvosi oklevelét 1867-ben szerezte, 1869-től a Rókus Kórház segédorvosa. 1880-tól Kőbánya kórorvosa, református presbiter, aki 1885-ben a kőbányai ref. templom templomépítő bizottságának elnöke. 1890-ben kezdeményezője lett több kőbányai kórház felépítésének (Gizella, Paula kórházak), a Paula szülőotthon első igazgatója is ő volt.

11 *Orvosi Hetilap*, 16 (1872), 469-470. hasáb

12 Tauffer Vilmos: A szülészetet és nőgyógyászat Boroszlóban. 1-3. rész. *Orvosi Hetilap* 20 (1876) 19, 27., 28. 386-391., 597-600., 618-620. hasáb.

13 Liebmann Mór /1843-1908/. 1869-ben szerzett orvosi oklevelet, majd 1870-től Fleischer József segédorvosa. 1875-től a pesti szülészeti klinikán tanársegéd, 1878-ban a szülészeti műtétan magántanára, 1883-tól a Poliklinika szülészeti-nőgyógyászati osztályának vezetője. A Budapesti Orvosi Kaszinó egyik alapítója, majd elnöke.

14 Bruck Jakab (1845-1902), 1870-ben szerzett orvosi oklevelet, 1870-1875 között a Rókus Kórház segédorvosa, 1875-től az Erzsébet fürdő főorvosa, 1885-től az Országos Közegészségügyi Tanácsa tagja, jeles balneológus.

Jakab (1845-1902) orvosi diplomáját 1870-ben szerezte a pesti egyetemen, 1870-1874 között Fleischer segédorvosa volt a Rókus kórházban. Fleischer hatására fordult a semmelweisi életmű tanulmányozása felé. 1878-ban ő mondta az emlékbeszédet Fleischer felett, külön kiemelve, hogy a Rókus kórház szülészeti osztálya – Fleischer érdeméért - teljesen a semmelweisi rendszabályok szerint működött. Legjelentősebb és legmaradandóbb munkája 1885-ben látott nyomdai napvilágot, amely teljességében dolgozza fel Semmelweis életrajzát, értékeli életművét, annak minden állomását és vonatkozását. Nem véletlen, hogy a Semmelweis-kutatók ezt a munkát tekintették alapműnek, az 1887-ben német nyelven megjelent változat pedig a külföldi Semmelweis életrajzok és értékelések kiinduló pontja lett.¹⁵

Bruck Jakab nemcsak a gyermekágyi láz Semmelweisszel kapcsolatos vonatkozásait dolgozta fel, de a szakirodalom tanulmányozása alapján a 18. századtól kíséri nyomon a problémát. Statisztikai alapon vizsgálta meg az európai állapotokat, a legjelentősebb egyetemek (Berlin, Bécs és a többi német, valamint francia, angol egyetemek) helyzetét, bőséges szakirodalmi hivatkozással támasztva alá kijelentéseit. Figyelme főleg a bécsi szülészeti klinikákra összpontosul, a gyermekágyi láz kórokozójával kapcsolatban a szakvélemények elemzését is megadja. Semmelweis tevékenységét a legrészletesebben kíséri nyomon, majd azokat a vitákat értelmezi, amelyek Semmelweis megállapításával, a megelőzés módszertanával kapcsolatban kirobbantak. Ezzel az alaposítással elemzi Semmelweis szakirodalmi munkásságát, az első publikációktól a Nyílt Levelekig, külön figyelmet szentelve az *Aetiologia* c. könyvnek. Munkájában körképet adott a Semmelweis halála után eltelt húsz év szakmai eseményeiről, külön szót Listér sebkezelési módszeréről és az un. prioritási vitáról is. Bruck Jakab munkája a Semmelweis halálát követő két évtized történéseinek részletes összefoglalása és értékelése, valamilyen addig megjelent munkánál alaposabb, forrásműként ma is nélkülözhetetlen feldolgozás.

Tényként kell megállapítanunk, hogy Ambró fellépése után megnövekedett a Semmelweis mellett kiállók tábora. Közülük emelkedett ki Fleischer József, és az ő munkatársai sorából kerültek ki Semmelweis meggyőződéses hívei, az életmű szakszerű leírói. Azt sem szabad elfelednünk, hogy a Rókus kórház mellett a kolozsvári orvos-sebészeti intézetben, majd 1873-tól a pozsonyi bábaképző intézetben, a gyakorlatban is megvalósították a Semmelweis-féle elveket. Eközben a pesti szülészeti klinikán, Kézmárcsly Tivadar fellépéséig legfeljebb a megelőző rendszabályok szigorú betartására hívták fel a figyelmet. A bábaképzés ügye Semmelweis nevével összekapcsolva indult el a korszerű fejlődés útján.

A Semmelweis-doktrína igaza mellett foglalt álláspontot *Alfred Hegar*¹⁶ freiburgi szülészprofesszor, aki az 1860-as évek nagy vitái idején is Semmelweis mellé állt. 1882-ben 50 oldal terjedelmű könyvében plasztikus képet rajzolt Semmelweis egyéniségéről, felfedezéséről, küzdelméről, stb., sőt tudományos értékelést fogalmazott meg a gyermekágyi láz kórtanáról és a korabeli tudományos vélemények hibáiról. Hegar úgy érezte, hogy az 1870-es évek derekán igazságtalanság történt Semmelweis emlékével, amikor az európai orvosi közvélemény *Pasteur* és *Lister* nagyságának ünneplése mellett megfeledkezett Semmelweis érdemeiről. Minthogy nem volt személyes kapcsolata a pesti kollegákkal, nem ismerte a magyar viszonyokat, így korábbi tanítványától, *Tauffer Vilmostól* kért adatokat Semmelweisről. Tauffer lelkiismeretesen járt el, kutatásaiban *Hirschler Ignác* segítsége volt jelentős, aki írásban foglalta össze – saját emlékeit felidézve – Semmelweis jellemrajzát. Kettejük adatai mindenképp

15 Bruck Jakab: *Semmelweis Ignác Fülöp*. Tanulmány. Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1885. 92.

Bruck Jakab: *Ignacz Philipp Semmelweis. Eine geschichtlich-medizinische Studie*. Wien, Teschen-Prochaska, 1887. 122.

16 Alfred Hegar (1830-1914) egyetemi tanár, a freiburgi szülészeti klinika vezetője. Jeles nőorvos, számos könyv szerzője.

pen hozzájárultak Hegar könyvének hitelességéhez. Talán Hegar munkája az egyetlen, amely előítéletektől mentesen, kiegyensúlyozott tárgyilagossággal szól Semmelweis életművéről. Ugyanakkor objektíven szól Semmelweis betegségről és haláláról is. Kimondta, hogy Semmelweis nem elmebajban, hanem gennyvérűségben halt meg, beleérző megértéssel vázolta a betegség következtében megváltozott Semmelweis magatartását.

Alfred Hegar munkájának néhány évvel korábbi megjelenése egyértelműen sietette Bruck előzőekben elemzett Semmelweis könyvének kiadását. Ezek a művek előkészítették a négy évvel később meginduló igazi Semmelweis-kultuszt, amelyhez Semmelweis hamvainak exhumálása adott indítást.

A Semmelweis Emlékbizottság munkássága

Semmelweis halálát követő két évtizedben – ezt bizonyítják Beretzky, Liebmann és Hegar felmérései – alapvető szemléletváltozás következett be az orvostársadalomban. Semmelweis mindenféle tudományos sallangtól mentes előadásmódja nem tudta meggyőzni kora szülészait a „bomlott szerves anyagok” fogalmával kapcsolatban. Nem mellékelte vegyi vizsgálatokat, mikroszkópos készítményeket sem. Semmelweis kortársai kitarítottak a gyermekágyi láz epidemikus eredete mellett, de a fiatalabb generációk számára idővel érthetlenné vált a „miazma”, a „genius epidemicus” és a hasonló fogalmak. A tudományos magyarázatot, főleg a „bomlott szerves anyag” vonatkozásában, végül a bakteriológia adta meg. A gyermekágyi láz bakteriológiai magyarázatának gondolata érdekes módon a *Karl Braun* vezette bécsi I. sz. szülészeti klinikán született meg: *Karl Mayerhofer*, a gyermekágyasok méhüregében vibriószerű képződményt talált, amelynek kórokozó szerepet tulajdonított. Kezdetben arra gondolt, hogy a kórterem levegőjében lebegő vibriók közvetítik a betegséget, de csakhamar rájött, hogy a vizsgáló orvos keze viszi a vibriókat a női szervezetbe. Ez a kijelentés is vitát élesztett. *Waldeyer* és *Orth* a gyermekágyasok vérében láncszerűen elrendeződött baktériumokat, streptococcusokat talált, amelyeket *Pasteur* 1879-ben a gyermekágyi lázas betegek szerveiből és véréből kitenyésztett. Ezzel végleg bebizonyosodott a gyermekágyi láz kórokozása. *Pasteur* közleményében nem említette Semmelweis nevét, felismerését. Sajnos két évtizednek kellett eltelnie, az orvosok között pedig egy új nemzedéknek kellett megjelennie, hogy Semmelweis igaza mindenki előtt érthetővé váljon.

A „Semmelweis-kutatás” második nagy korszaka 1891-ben kezdődött, amikor Semmelweis hamvait a schmelzi temetőből Budapestre hozták és a Kerepesi temetőben, a Walthier-család sírboltjában újra eltemették. A következő két hónapban az egyetem orvosi karán és az Orvosegyesületben egy-egy emlékbizottság alakult, amely *Semmelweis-emlék Végrehajtó Bizottság* néven egyesült, és ezután 18 évig működött. A bizottság nagy terveket fogalmazott meg: nemzetközi gyűjtésből szobrot akart állítani, dízsírt faragtatni, emléktáblával ellátni Semmelweis tabáni szülőházát, egy kötetben kiadni Semmelweis összes munkáját, nemzetközi ösztöndíjat alapítani Semmelweis nevével, Semmelweis emberbaráti intézményt szervezni. A lelkesedés sajnos nagyobb volt, mint az adományok összegyűjtésének végeredménye, így a terveket csak fokozatosan lehetett megvalósítani.¹⁷

Elsőnek a dízsírhely valósult meg, amelyet az 1894. évi budapesti VIII. nemzetközi közegészségügyi és demográfiai kongresszus alkalmából avattak fel. A kongresszu-

17 Semmelweis Orvostörténeti Szaklevéltár. Bp-i kir Orvosegyesület Levéltára. Semmelweis Emlékbizottság anyaga /1891-1906

son *Kézmárszky Tivadar* mondott ünnepi emlékbeszédet Semmelweis felett, majd a prágai *Ferdinand Hueppe* lelkes előadást tartott a „német” Semmelweis felfedezéséről, amelyben idézte Listert is, aki elismerte Semmelweis prioritását a sebfertőzés elhárításának területén. Még ebben az évben *Doby Jenő* elkészítette Semmelweis arcképének rézmetszetét. Összegezve az eredményeket azonban megállapítható, hogy nagyon lassan haladt a program megvalósítása, a közadakozás kevésnek bizonyult a Semmelweis-szobor elkészítéséhez. 1903-ban *Hőgyes Endre* bejelentette Semmelweis összes munkájának magyar nyelvű kiadását, sőt az Akadémiai Kiadó vállalta ennek német fordítását is.

1905-ben megismétlődött, ami az 1880-as évek elején: a bécsi Hartleben Kiadó megjelentette *Fritz Schürer von Waldheim*¹⁸ Semmelweis-monográfiáját (*Ignaz Philipp Semmelweis, sein Leben und Wirken, Urteile der Mit- und Nachwelt.*). Ha nem is válaszként, de mindenképpen ennek hatására, 1906-ban látott nyomdai napvilágot *Győry Tibor* szerkesztésében, Jénában a Semmelweis összegyűjtött munkáit tartalmazó kötet németül, Győry Tibor előszavával és bevezető tanulmányával.¹⁹ Egy évvel később a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat* gondozásában magyarul is megjelent az előbbi munka.²⁰ A Semmelweis kiadványok és rendezvények legaktívabb mozgatója Győry Tibor volt, akiről *Benedek István* a következőket írta: „*Győry Tibor inkább apostola volt Semmelweisnek, mint kutatója. Harciasan kiállt érte, ha meg kellett védeni. Főként magyarságát és prioritását védelmezte, miként ez a század első éveiben oly divatos volt.*”²¹

Az ünnepi sorozatot egy nemzetközi Semmelweis-konferencia vezette be, amelynek csúcspontja az Erzsébet téren a Semmelweis szobor – *Stróbl Alajos* munkája – felavatása lett, valamint emléktáblával jelölték meg Semmelweis Ignác tabáni szülőházát. Az 1898-ban alapított *Budapesti Orvosi Kaszinó* – *Tauffer Vilmos* javaslatára – a jelentős Semmelweis kutatásokat végző *Liebmann Mór* elnöksége idején – Semmelweis-emlékserleget és ahhoz kapcsolódó, évenként megtartott Semmelweis ünnepséget hívott életre 1907-ben. A kitüntetettnek emlékelőadást kellett tartani, az elhangzott előadások szövege gyűjteményes kötetekben jelent meg.²²

A megemlékezések a sajtónak is külön feladatot adtak: beszélgetést közöltek Semmelweis Ignác özvegyével, elsősorban a halál körülményeit vizsgálták. Ekkor került az érdeklődés középpontjába a zirci születésű *Semmelweis Károly* (1871-1934) szülész-nőgyógyász, a zirci kórház főorvosa, aki 1895-ben szerzett orvosi diplomát a pesti orvosi karon, majd három esztendő telt el – sebész- és nőorvosi szakorvosi oklevél megszerzése érdekében – a Rókus kórházban. Semmelweis Károly büszke volt, hogy ugyanazon a folyosókon, és lépcsőkön járhatott, mint nagy névrokona. Nem vallotta magát vérrokonnak, de mégis sokan a zirci Semmelweis-családdal való kapcsolatot keresték. Sokszor szerepelt a sajtóban a zirci származású *Semmelweis Mátyás* ácsmester neve is, aki Budapest Belvárosának átépítéskor sok épület tetőszerkezetének munkálatait irányította. Talán ez készítette *Horváth Konstantin* zirci cisztercita paptanárt, hogy könyvformában megjelentesse a zirci Semmelweis-család másfél évszázados történetét.

18 Schürer von Waldheim, Fritz (1866-1935) osztrák orvos, a bécsi egyetem sebészeti klinikájának munkatársa. orvostörténész,

19 *Semmelweis*” *gesammelte Werke*. Hrsg.: Tiberius von Győry. Jena, Gustav Fischer Verl., 1905..

20 *Semmelweis összegyűjtött munkái*. Összeáll. egy részét németből fordította: Győry Tibor. Bp. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1906.

21 Benedek István: *Semmelweis és kora*. Bp., Gondolat Kiadó, 1973. 536.

22 Semmelweis serlegbeszédék 1907-1929. *Az Orvostudományok c. folyóirat* 19 (1929). Különfüzetében. 37-94. Ez a változat a folyóirat kötetén kívül, önálló kiadványként is megjelent. – Továbbá: *Semmelweis emlékbeszédék 1907-1941*. Bevezető Weil Emil. Sajtó alá rendezte, az előszót írta: Domány Imre. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1947. 95.

Ünnepek után, ünnepek előtt

Az első világháború tíz évre befagyasztotta, a második teljesen megszüntette ezeket a Semmelweis-ünnepségeket. Viszont 1928-tól hagyománnyá vált, hogy július 1-jén - Semmelweis Ignác születésnapján - a pesti orvosi kar dékánja, a tanári kar, a tudományos társaságok vezetői megkoszorúzták Semmelweis Ignác Erzsébet téri szobrát, mindez alkalmat adott a megemlékezésre. 1938-ban játékfilmet készítettek Semmelweisről. 1948-ban, a magyar szabadságharc centenáriumán – ahogy a kor megkívánta – „megalkották” a forradalmár Semmelweis alakját, abban a filmben, amelyben *Apáthy Imre* ragyogóan megformálta Semmelweiset, de a bécsi forradalmi jelenetek hamisra sikerültek. *Fekete Sándor* professzor, jeles nőgyógyász, a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum* első igazgatója az 1960-as évek végén hosszú tanulmányban cáfolta az előbbi képet, naptári pontossággal feltárta a bécsi „forradalmi napok” történéseit: ugyanis ezekben a napokban és hetekben Semmelweis szakmai életében a bizonyítás gyötrelmes korszakát élte, amikor figyelme csak a gyermekágyi láz kórtanára összpontosult, elvonta gondolatait a környező eseményekről.

1950-ben jelent meg *Hidvégi Jenő* Semmelweis életéről és munkásságáról szóló könyve,²³ amely inkább az ismeretterjesztés körébe tarozik, hasonlóképp *Kertész Róbert: Az anyák megmentője, Semmelweis Ignác életregénye* c. ismeretterjesztő füzeté.²⁴

1965-ben, Semmelweis halálának századik évfordulójának tiszteletére az UNESCO az 1965-ös esztendő tiszteletére Semmelweis-évnek nyilvánította. Ennek megünneplésére a *Magyar Tudományos Akadémia* nemzetközi részvétellel ünnepi ülést szervezett, amelyre a világ minden tájáról érkeztek előadók. Ez alkalommal avatták fel Semmelweis szülőházában a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeumot*, amelynek kertjében alakították ki Semmelweis hamvainak végső nyughelyét. Erre az alkalomra jelentette meg az Akadémiai Kiadó *Zoltán Imre* és *Gortvay György: Semmelweis élete és munkássága* című könyvet, amely hatalmas jegyzetapparátussal és szakirodalmi mutatókkal kiegészített kiadványban kíséri végig Semmelweis életét, munkásságának valamennyi állomását, betegségének és halálának körülményeit és a Semmelweis-doktrína történetét.

Az évforduló – szakfolyóirati szinten is – számos Semmelweis kutatót ösztönzött munkára. Az érdeklődés középpontjába ekkor Semmelweis betegsége, halála és boncjegyzőkönyve került. Még 1865-ben, az Orvosi Hetilap leköszölte a *Scheuthauer Gusztáv* és *Meyert Tivadar*²⁵ által készített boncjegyzőkönyvet, amely állandó témája lett a Semmelweisszel foglalkozó kutatóknak. Mindketten jelen voltak Semmelweis felboncolásánál, feltehetően *Rokitansky* engedélyével adták át egy szöveget az Orvosi Hetilapnak. Az orvostörténetírás ezt hiteles szövegnek vélte, soha senki nem kételkedett ennek eredetiségében. Ez az irat nem közölt külsérelmi sérülésekről vagy a paralízisre utaló jelekről adatokat. 1944-ben a bécsi egyetem orvostörténeti intézetében olyan tanulmány látott napvilágot, amely egy-két ponton ellentétes a Schauthauer-féle leírással. Erre az ellentmondásra kerestek többen választ, de ehhez szükség lett volna a Bécsben őrzött eredeti boncjegyzőkönyvre, legalább is annak megtekintésére. A *Bécsi Orvostörténeti Intézet* – ahol őrzik a Semmelweisse vonatkozó összes iratanyagot – mereven elutasított minden érdeklődőt, az iratot elveszítettnek mondta. Az 1950-es években *Darvas István* – több kiváló Semmelweis tanul-

23 Hidvégi Jenő: *Semmelweis Ignác*. Bp., Művelt Nép kiadó, 1950. 150.

24 Kertész Róbert: *Az anyák megmentője. Semmelweis Ignác életregénye*. Bp., Franklin Társulat, 1941.

25 Scheuthauer Gusztáv-Meyert Tivadar: Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálata. *Orvosi Hetilap*, 9 (1865). 48. 763-768. hasáb

mány szerzője – megkísérelte felderíteni az ellentmondásokat, ő is eredeti formában akarta tanulmányozni a boncleírást, de sikertelenül végződött minden próbálkozása. Ez lett *Haranghy László és Regöly-Mérei Gyula* szándékának a sorsa is, végül az 1865. évi és az 1944. évi alapvetésnek számító nyomtatott szövegekből vontak le következtetéseket Semmelweis betegségével és a halálával kapcsolatban. Amikor Semmelweis maradványait 1963-ban exhumálták a Kerepesi temetőben, *Bartucz Lajos*, *Haranghy László* és *Regöly-Mérei Gyula* egymástól függetlenül is, majd közösen is megvizsgálták a csontmaradványokat.²⁶ Vizsgálataikról jegyzőkönyvet írtak alá, bár nem tudtak elfogadható magyarázatot adni a már említett két korábbi publikáció ellentmondásaival kapcsolatban, csak feltételezéseket közöltek. Ekkor válik terebélyessé a Semmelweis-irodalom: feldolgozzák Semmelweis pesti és bécsi tanulmányának körülményeit, kapcsolatait más egyetemekkel, a pesti orvosi iskolával, stb.. Az egyik kimagasló mű *Benedek István: Semmelweis és kora* c. 1973-ban megjelent könyve, amely rendkívüli alaposággal, elemző módon követi nyomon Semmelweis életútját, taglalja és értelmezi munkásságát, kora orvostudományát, feltárja azokat az okokat, ami miatt Semmelweis kortársai nem értették a gyermekágyi lázzal kapcsolatos felismerését. Ezzel az elemző módszerrel tárja fel Semmelweis utóéletét, a halálát követő majd száz esztendő szakmai történéseit.

Az 1970-es évek Semmelweisszel kapcsolatos eseménye, hogy *Silló Seidl Györgynek* sikerült Bécsből megszerezni Semmelweis eredeti boncjegyzőkönyvét és egy szakmai bizottság ennek alapján megkísérelte végleg meghatározni a halál okát. Sajnos, ami ezután következett nem vált a hazai orvostörténetírás dicsőségére: *Silló Seidl* megjelentette – magyarul és németül egyaránt – Semmelweis halálának körülményeiről szóló könyvét, amelyben Semmelweis magyar barátait és pályatársait azzal vádolta meg, hogy „összeesküvést” szerveztek Semmelweis ellen, a bécsi elmegyógyintézetbe zárták, ahol meggyilkolták.²⁷ Sajnos e téves felvetésnek ma is vannak követői, az elmélet időről időre visszatért a bulvársajtóban.

A német nyelvű szakirodalomban jelentős munka *Karl Semmelweis: Ignaz Philip Semmelweis, Retter der Mütter*²⁸ c. közel 500 oldalas könyve, amely gazdag szakirodalomra, levéltári kutatásokra épülve írja meg Semmelweis életét és munkásságát. A könyvet német nyelven adták ki, a szerző munkájában felhasználta édesapja, *id. Semmelweis Károlynak*, a jeles művelődés-történésznek családtörténeti kutatásait is. Ez a genealógiai munka egészen 1570-től követi nyomon a Semmelweis-család valamennyi ágának történetét. Ez abból a szempontból is lényeges, hiszen a hazai szakirodalom már nem szentelt figyelmet a burgenlandi Semmelweis család 19-20. századi történetének.

Az elmúlt két évtized Semmelweis irodalmának egyik jeles munkája *Czeizel Endre* Semmelweis kutatása, aki a tehetség szempontjából vizsgálta a tabáni Semmelweis családot, illet-

26 Bartucz Lajos: Semmelweis négyszeri exhumálása. *Természettudományi Közlöny - Természet Világa*, 96 (1965). 546-55. – Bartucz Lajos: Antropológiai és személyazonossági vizsgálatok Semmelweis Ignác csontvázán. In.: *Paleopathológia*. III.kötet. Bp., Orsz. Orvostörténeti Könyvtár, 1966.521-561 - Haranghy László: Semmelweis Ignác betegsége kóronctani szempontból. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 18 (1960),29-36. - Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis Ignác betegsége orvostörténeti megvilágításban. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 18 (1960) 13-18. -Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének patológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és paleopatológiai vizsgálat alapján. *Orvostörténeti Közlemények*, 55-56. (1970), 37-64.

27 Silló-Seidl György: Semmelweis halála. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt am Main, Metropolitan, 1977. - Silló-Seidl, Georg: Die Wahrheit über Semmelweis. Das Wirken des grossen Arzt-Forschers und sein tragischer Tod im Licht neuentdeckter Dokumente. Eine Bild-Biographie. Genf, Ariston Verlag, 1978. -

Sillo-Seidl, Georg: Die Affaire Semmelweis. Wien – München, Herold, 1985.

28 Eisenstadt, Eigenverlag, 2007.

ve Semmelweis Ignác leszármazottjait.²⁹ Családtörténeti szempontból lényeges *Kapronczay Károly: A Semmelweis család története* c. kötete,³⁰ amely nem kizárólag Semmelweis Ignácra összpontosít, hanem a kismartoni, zirci, tabáni családokra is figyelmet fordít, amelyek közül csak a kismartoni és a tabáni Semmelweiseket köti össze a vérrokonság.

IRODALOM

BENEDEK István: Semmelweis és kora. Budapest, Gondolat, 1973.

BRUCK Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Bp. 1885.

BRUCK Jakab: Semmelweis Ignác Philipp. Ein geschichtlich-medizinische Studie. Wien, 1887.

Semmelweis Ignác emlékezete. (Szerk.: Gazda István, Kapronczay Károly és Szállási Árpád.) 1-2. kötet. Piliscsaba- Budapest, MATI – SOMKL, 2001.

(A tanulmány elhangzott előadásként a MTA Semmelweis és hatása c. tudományos ülésen 2015. december 8-án.)

KÁROLY KAPRONCZAY DSc.
medical historian, editor-in chief
k.kapronczay@freestart.hu

ZUSAMMENFASSUNG

Die Anerkennung der Entdeckung von Semmelweis, seine Krankheit und die Umstände des tragischen Todes blieb bis heute ein wichtiges Kapitel der Medizingeschichte. Seine zeitgenössischen Kollegen und Anhänger haben – doch ein wenig später und nicht genügend – bereits begonnen seinen Bewertungsarbeit. Der Fortschritt der medizinische Wissenschaft, mit neuen Erwägungen beleuchtete die Wahrheit Semmelweis's Lehren. Die Frage der Krankheit von Semmelweis, die Umstände seines Todes, nach die Untersuchung der authentischen Dokumente stehen noch einmal im Fokus die Forschungen. Der Verfasser des Artikels hat die vielen Jahrzehnte der Semmelweis-Forschung, die Arbeiten und Erkenntnisse der prominentesten Medizinhistoriker, die wichtigsten Etappen der Entwicklung des Semmelweis-Kultes ausführlich verfolgt.

29 Czeizel Endre: *Tudósok, gének, tanulságok. A magyar természettudós géniusok családfaelemzése*. Bp., Galenus K., 2006.

30 Bp., Semmelweis Kiadó, 2008.

AZ „ÖNSEGÉLYEZŐ” TÁRSASÁGTÓL A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSIG - A MAGYAR EGÉSZSÉGBIZTOSÍTÁS FEJLŐDÉSE

SZABÓ ATTILA

Magyarország, társadalombiztosítás, nyugdíjbiztosítás, egészségügy, gyógyszerészet

Az egész világon, így hazánkban is az idős és beteg emberekről, akik önmaguk és esetleg családjuk eltartására nem voltak képesek, valakinek, vagy valakiknek gondoskodni kellett. Kezdő lépésként előbb a kolostorok papjai segítettek, majd a bányászok közt maguk a dolgozók álltak össze és megalakult a bányász társláda szövetsége. A 16. században a francia király elrendelte a tisztviselői számára járó járandóságot. Európa szerte a 19. században a balesetbiztosítás és nyugdíjrendszer kidolgozásra került. A legtöbb ország számára példaértékű volt a német, *Otto von Bismarck* kancellár által kidolgozott rendszer. A 20. század elején egy másik meghatározó modell jött létre, ez volt az angoloké, melyet „*Beveridge típusnak*” is neveznek. Az I. világháború idején született új államban, azaz Szovjet-országra a későbbi kommunista államok számára is mintának számító társadalombiztosítási rendszer jött létre.

Hazánkban a biztosítási rendszer több fázisban – amikhez meghatározott dátumok is köthetőek – jutott el a mai formájához. Az I. fázis az egyleti biztosítástól (bányász társláda) 1891-ig tart, amikor bevezették a kötelező munkásbiztosítást (*1891. évi XIV. törvénycikkely*). A II. fázis a munkásbiztosítás, amikor a baleset- és betegbiztosításnak országos központja lett (*1907. évi XIX. törvénycikkely*). A III. fázisban előbb 1927-ben a biztosítottak körét bővítették, majd a 1928. évi XL. törvény értelmében megszületett az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosítási törvény. Innentől kezdve valóban társadalombiztosításról lehet beszélni. A IV. fázis az 1950-es évben lezajlott államosításról szól. A Kádár-rendszernek nevezett időszakra tehető az V. fázis, amelyben két fontos egészségügyi törvény is elfogadásra került, (*1972. évi II. és 1975. évi II. törvények*). A VI. fázis 1989-től 1997-ig, majd a VII. fázis napjainkig tart.

*Történelmi előzmények
Társláda/bányaláda*

A betegek sokáig nem tartoztak semmilyen betegsegélyező szervezethez sem. A különböző uradalmakban dolgozó emberek gyógykezelésének költségét az adott uradalom fizette meg, a nevükre kiállított számla alapján. A gyógyszertárak az uradalmakkal megállapodást kötöttek, ami alapján a számlakiállítás rendszeressége is meg volt állapítva. Ez utóbbi attól függött, hogy milyen gyakran vették igénybe a gyógyszertár szolgáltatásait, pl. esetleg volt-e valamilyen járvány.

Európa országaiban a feudális középkor idején a betegekről és az idősekről vagy maga a család, vagy az egyház próbált gondoskodni. A kolostorokban úgynevezett betegszobákat

alakítottak ki. 1224-ben a beteg és öreg bányászok számára Selmeceen kórházat építettek.¹ A betegsegélyező egyletek talán a bányászok között, és számukra alakult meg először. Hazánkban a 13. századból vannak írásos adatok arra vonatkozóan, hogy a bányászok „önsegélyező társasága” által gyűjtött önkéntes adományokból igyekeztek segíteni a beteg, öreg bányásztársakat, illetve a bányász szerencsétlenségekben meghalt bányászok özvegyeit és árváit. *Thurzó János* bányájával kapcsolatban (Besztercebánya) vált ismertté az úgynevezett társláda (bányaláda) fogalma és rendszere, amit nála 1346-ban vezettek be.² (Thurzó János 1490-ben vásárolta meg *Corvin János* bányáit, majd *Fugger Jakab* augsburgi bankárral szövetkezett a bányaművelés növelése érdekében. Idővel a kettejük kezébe került egész Közép-Európa ólom-, réz- és ezüsttermelésének jelentős része. – Talán, a Fugger-Thurzó szövetkezés tekinthető a korai kapitalizmus első példájának hazánk területén.)³

Ennek a társládának a pénzügyi alapját a munkások bérének adott százaléka képezte, amit közvetlen a bér kifizetése során vontak le. Ezt az összeget később sikerült megnövelni a munkaadók által fizetett járulékok összegével. (*Miksa* által 1573-ban kiadott bányarendtartások még a több részre szakadt hazánkban is érvényben voltak 1723-ig.)⁴

Már a 14. századra jellemző, hogy az azonos ipart űző mesterek, a piaci igények kielégítése, bizonyos versenyhelyzetek és a különböző adók megfizetése miatt egymással társulva úgynevezett céhekbe tömörültek. Az egyes céheknek saját működési szabályzataik voltak, mellyel a céhek önös érdekeiket is védték. A beltárogoknak elő lett írva, hogy a mesterek özvegyét és árváit, illetve a beteg tanoncokat anyagilag támogatásban részesítsék.⁵

A két rendszer egyik legnagyobb hibája volt, hogy az egyes bányák társpénztárai, vagy az egyes céhek egymással nem tartottak kapcsolatot. Nem alakult ki egy központi irányítás. Ennek köszönhetően, a másik nagy veszteség érte a társulásokból kilépőket. Ugyanis, ha egy munkás, vagy iparos legény, illetve mester kilépett az adott társulásából, az addig befizetett pénze ott maradt a régi társpénztáránál és az ott szerzett jogokat elveszítette. Mivel a társulások közt nem volt meg a kapcsolat, így az új helyen nem tudta addig szerzett jogait érvényesíteni, újra kellett a joggyűjtést kezdeni. Az 1778-as királyi rendelet értelmében viszont minden dolgozónak kötelező volt egy ilyen biztosítós társasághoz belépni.⁶ („*Oly bányák birtokosai, kik törvényesen szervezett társpénztárt még nem állítottak fel, — annak felállításáig a megbetegedett, vagy szerencsétlenül járt munkásaiknak legalább azon segélyt kötelesek voltak nyújtani, mellyel az általános törvények (cselédtörvény) szerint a szolgálatadó a cselédjei irányában tartozik.*”)⁷

Segélyező egyletek

IV. Henrik francia király (1553-1610) adományozott először az öreg, munkájukat már ellátni nem képes tisztviselői számára járandóságot. Magyarországon ezt majd csak *Mária Terézia* vezette be 1771. november 30-án kiadott pátense (rendelete) révén.⁸ Ezt a rendeletet fia, *II.*

1 *A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892-1942.* 2. kötet. V. Népeesség és Társadalom/Társadalombiztosítás. Budapest. OTI, 1943. 6.

2 Bencsik Mária: *A magyar társadalombiztosítás története és intézményei.* Óbudai Egyetem, Oktatási segédlet, .H .ny. é. n. 1.

3 *Magyar életrajzi lexikon.* 2. kötet Akadémia Kiadó, Budapest, 1967-69.

4 Izsó István: Az osztrák általános bányatörvény bevezetése és hatásai Magyarországon. *Miskolci Hasonló.* 2015.09.02.

5 Igazné Prónai Borbála: A kötelező társadalombiztosítás kialakulása, fejlődése Magyarországon;

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2006. 19. (a továbbiakban: Igazné Prónai B. i.m.)

6 Litschauer Lajos: *Magyar Bányajog, kérdések és feleletben;* Selmecebánya, 1885. 72.

7 u.o.

8 Kozári Mónika: *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig.* Bp., Gondolat Kiadó, 2012.

József az 1781. március 26-án kiadott pátense révén tovább finomította. Az özvegyeknek járó „nyugdíj” javadalom feltételének meghatározása mellett, a rokkantsági kockázatviselés első elemei is megjelentek a rendeletben. Az uralkodó elvi szempontnak tekintette, hogy mindenkinek csak egy jogcímen járhat nyugdíj. Míg 1792-ben nem számították be a városi, vagy megyei szolgálatokat, addig ezt 1817-től királyi kegyként megengedték. Azt, hogy a szolgálati időbe mi számított bele, illetve milyen feltételek mellett kellett kiszámítani, azt csak az állami számvévőszék 1872-től kezdődően tudta mindenki számára pontosítani.⁹ II. József halálát követően egyre gyakrabban jelentek meg törvények, melyek a dolgozó munkásság betegbiztosításával és nyugdíjával foglalkoztak. A 18-19. században jöttek létre a munkások által életre hívott önszegélyező egyesületek, mint pl. a *Cipészek Betegsegélyező Egylete*, vagy a *Nyomdászok Betegsegélyező Egylete*. Amíg az előbbi az 1884-ben kiadott ipari törvény után beolvadt az ipartestületi betegsegélyező pénztárba, addig az utóbbinak sikerült önállóan fenn maradnia.¹⁰ A hazai ipar fejlődésének köszönhetően a munkások száma jelentősen megnőtt. Hiába volt a céhek részéről a minőség biztosítva, – védjegy és szabadalmi védelmek a céhrendszerhez kötődtek – a piaci igényeket már nem tudták ellátni. A megjelent, úgynevezett szabadiparosok kezdték átvenni és élvezni a hanyatló céhek eddigi kiváltságait. Eddig a jobbagység mellett a céhek biztosították az országos és községi adóterheket és osztogattak különböző adományokat.¹¹

Az iparosodás felgyorsult, a vidéki falvakból egyre többen költöztek be a városokba és mezőgazdasági munkából ipari, gyári munkás lett. A polgárosodás mellett nagy tömegben jelentek meg a vagyonnal nem rendelkező munkások, azaz a proletárok. A bérmunka elterjedésével a munkások érdekvédelmét a munkásszervezetek próbálták ellátni. A megerősödő munkás szakszervezetek, illetve a kialakuló pártok egyik jogos igénye volt a munkások betegség, rokkantság, illetve öregség során történő intézményes gondoskodásának a megteremtése. Az egyik legrégebbi, kölcsönös anyagi támogatást nyújtó munkásegylet Magyarországon a *Budapesti Kereskedelmi Nyugdíj- és Betegápoló Egyesület* volt, mely 1846-ban létesült. Ebből lett később a *Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI)*. A magyarországi könyvnyomdászok és betüöntők 1870-ben alapították meg az *Általános Munkás Beteg és Rokkantságsegélyező Egyesületet*. Ebből lett egy év múlva az *Általános Munkás Betegsegélyező Pénztár* és az *Általános Munkás Rokkantságsegélyező Pénztár*.¹²

Beteg- és nyugdíjrendszer „bismarcki típus”

„...az államot nem pusztán a szerencsésebb helyzetűek védelmére találták ki, hanem a rászorulóknak szükségleteit és érdekeit is szolgálja.”

Otto von Bismarck

Egész Európára jellemzően, csak a 19. század második felében kezdtek kialakulni az igazán társadalombiztosítónak nevezhető intézmények.¹³ Miközben Európa iparosodása Angliához kötődik, addig az európai társadalombiztosítási, ezen belül is az egészségbiztosítási rend-

9 Kozári Mónika: Az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdíjának kialakulása és szabályozása az első világháború előtt; *Múltunk*, 2009/3. 126. .

10 Laczkó István: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. Bp., Tánácsics Könyvkiadó 1968. 29. (A továbbiakban: Laczkó. i.m.)

11 Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme*. Debrecen, 1870. 1. kötet, 114.

12 Tóth Hilda: *A betegség miatti kereséktelenség esetére fizetendő táppénz jogfejlődése Magyarországon és a társadalombiztosításban történő elhelyezése a hatályos szabályok alapján, Magyarországon és Ausztriában*; Miskolc, 2004. 521.

13 Igazné Prónai B. i.m. 20.

szer megalkotása Németországhoz kapcsolódik. Ennek oka talán abban lelhető fel, hogy az 1874-es gazdasági válság jobban megérintette a német munkásságot, mint Európa többi országának a dolgozóit. A szocialista eszmék robbanásszerű terjedésének színhelye Németország lett, sőt a német parlamentbe is nagy számmal jutottak be szociáldemokrata párti képviselők. Az ipari munkások első önkéntes betegsegélyező, rokkantsági és nyugdíj pénztárát is a munkás szakszervezetek hozták létre. Ezzel is jelezni kívánták, hogy a dolgozók szociális kérdése nem karhatalmi megoldásra váró ügy, hanem más megoldást óhajtanak, ami az állami vezetés által rendezendő feladat kell, hogy legyen. (Az ipari munkásság körében szerveződő szakszervezetek, illetve pártok szervezettsége és ereje keltette fel *Marx* figyelmét is.) A szociáldemokraták szülte veszélyt *Otto von Bismarck* (1815-1898), a német birodalom kancellárja szociális reformok útján igyekezett megoldani. A kancellár vezetésével megalkották a szociális, egészségbiztosítási és oktatási rendszert, mellyel a német állam stabilitását sikerrel megerősítette. Ország egészségügyi és nyugdíj rendszerét 1881-89 között dolgoztatta ki. 1883-ban a betegségi -, 1884-ben az üzemi baleset biztosításáról, 1889-ben pedig a nyugdíjrendszerről szóló törvények jelentek meg. Az egyleti biztosítás helyett megalkották a kötelező biztosítás alapelveit. (1911-ben sikerült az előbbi három törvényt egységesíteni, és 1927-ben megjelent a munkanélküliség elleni biztosítás törvénye is.) Az 1903-as közalkalmazotti megbiztosítással Németországban társadalombiztosítássá alakult át a munkásbiztosítás.¹⁴ Az ország politikai helyzetének megfelelően a létrejött biztosítók a politikai pártoknak köszönhetően területi, vagy – mivel a munkásmozgalmak ágazati rendszert akartak – szakmai alapon működtek.¹⁵ 1955-ben a „pénztárorvosok”-ról született törvény, majd 1976-ban megkezdték az egész szociális jog harmonizálását.¹⁶

„*Beveridge típus*”, mely népbiztosításnak is nevezhető

Adam Smith (1723. 06.05. – 1790. 07. 17.), skót közgazdász által három rétegre elkülönített társadalom a 19. században nagy átrendeződésen ment át, melynek okai részben az iparosodás növekedésében, részben a gazdasági liberalizmusban gyökereznek. (A gazdasági liberalizmus (részben az úgynevezett szabad piacán át) az önálló ipari egyszisztenciákkal rendelkezők jelentős részével együtt, tömegeket tett szegénnyé és így tovább növelte a proletárság számát, míg egy szűk csoportot, megfoghatatlan gazdagsági szintre juttatott.

Az ipari nagyhatalomnak tekinthető Nagy-Britanniában a betegségi és rokkantsági biztosítást 1910-ben tették csak kötelezővé, addig önszegélyező intézmények működtek. Az új társadalombiztosítási rendszerrel a legsóbb népréteg helyzetén kívántak javítani, az úgynevezett „igazságtalan” jövedelem elosztás ellensúlyozásaként. A feladatok ellátására külön minisztériumot hoztak létre, aminek vidéken helyi intézményei létesültek. Ezzel a módszerrel kívánták egyszerre megoldani a klasszikus társadalombiztosítási ágak mellett a munkanélküliség elleni szociális védelmet. Azzal, hogy az alapellátás kialakítása melletti magasabb szolgáltatások igénybevételének lehetőségének döntési jogát meghagyták az állampolgárok számára, így megmaradhatott a liberális gondolkodás lehetősége is. Mivel ennek az angol társadalombiztosítási rendszernek fő kidolgozója *William Henry Beveridge* (1879.03.05. – 1963. 06. 16.) volt, így később róla nevezték el ezt a típust.¹⁷

¹⁴ users.atw.hu/deszocpol/szocgondtortenet/tb

¹⁵ Balogh Gábor: *Társadalombiztosítási ismeretek. Bevezetés a társadalombiztosításba.* Bp, Corvinus, 1996.

¹⁶ u. o.

¹⁷ u. o.

Ki is volt Beveridge, akiről egy társadalombiztosítási rendszert neveztek el? Ahhoz egy kis bepillantásra van szükség Nagy-Britannia történelmi formálódásába. Nagy-Britanniában 1905-ben *Victor Bruce* miniszter irányításával a liberálisok átvették a kormányzást és a politikai színpadon megjelenő *Sir Winston Leonard Spencer Churchill* (1874. 11. 30. – 1965. 01. 24.) gyarmati államtitkár lett. Majd 1908-ban, *Herbert Henry Asquith* minisztersége alatt Churchill már a kormány kereskedelmi minisztereként dolgozott. Ő hívta meg William Henry Beveridge-t bizottsági munkacsoportjába. Beveridge ügyvédi diplomával a zsebében, a Toynbee Hall féle „település házban” kapott munkát, mely Londonban, a Commercial utcában volt. Munkája során kezdett el foglalkozni a szociális szolgáltatások problémáival, ennek kapcsán hívta meg Churchill a bizottságába. Oly mértékben dolgozta bele magát ennek a problémakörnek a megoldásába, hogy a Parlament 1942-ben őt kérte fel, készítsen a témában jelentést, melynek alapján készült az új társadalombiztosítási rendszer.¹⁸

Az angol társadalombiztosítás (*National Insurance - NI*) erősen centralizált rendszeren alapszik, mely három irányítási szintből áll: 1. *Egészségügyi Minisztérium* – ez az országos, 2. az 1948-ban létrehozott *Országos Egészségügyi Szolgálat (National Health Service - NHS)* – ez regionális, 3. a *Közzeti Egészségügyi Hatóság*. Mivel az egészségügyi intézmények tulajdonjogával az NHS bír, így a munkaadói jogkörrel az egészségügyi dolgozók felé is az NHS rendelkezik. A társadalombiztosítás bevételét tekintve, döntően adókból és biztosítási járulékok megfizetéséből történik, melyhez a vagyongazdálkodás nyeresége is hozzájárul. A járulékok fizetési mértékét a jövedelmek nagysága határozza meg, amit a nyugdíjkorhatár eléréséig kell megfizetni. A társadalombiztosításnak négy típusa van, amik más-más hozzájárulást takarnak. Ebből az egyik az, amikor a vállalkozóknak a nyereségük után kell az NI-nek megfizetniük a profitjuk 9%-át, viszont ez az összeg nem számít bele a saját szociális ellátásukba, azért maguk nem igényelhetnek juttatást. Amikor valamilyen okból, nincs NI jogviszony, de igénybe kívánják venni, akkor önkéntes alapon fizetnek. Külön típus a vállalkozók által fizetett járulék és külön típus a munkavállalók bruttó béréből levont 12%-os járulék megfizetéséért járó, NI szolgáltatás.^{19, 20} Nagy-Britannia újabb reformokkal igyekszik az egészségügy problémáit megoldani. Pl. 2009 óta segíti és támogatja az egészségügyi vállalkozásokat, de erősíti a betegek jogi védelmét az egészségügyi szolgáltatókkal szemben. A várólisták csökkentésére, előzetes egyeztetés alapján, lehetőséget teremtett a betegek számára, hogy az orvosi beavatkozásokat, más Európai Unió országában végezthessenek el. Szintén 2009-től vezették be, hogy a betegek „bizonyos” vények után csak 7,1 fontot fizetnek a gyógyszerárban. (Mivel az állami rendszerben dolgozó orvosok számára a gyógyszerkincsnek csak egy részére van jogosultsága az NHS terhére felírni, így értelmezhető a „bizonyos” vény jelentése!)²¹

A betegek receptenként 2009-ben 7,1 fontot fizettek, de az állami rendszer orvosai csak a gyógyszerek egy részét jogosultak felírni az NHS költségére.

Szovjet típus

Oroszországban, az 1917-es szocialista forradalmat követő szovjetrendszerben az irányító hatalom a lakosság társadalombiztosítására vonatkozó szabályzatát a *Munkakódex* önál-

18 Addison, Paul: „*The Road to 1945*”, Jonathan Cape, 1975,

19 www.gov.uk/national-insurance/overview

20 users.atw.hu/deszocpol/szocgondtortenet/tb

21 hu.wikipedia.org/wiki/Egészségbiztosítás

ló fejezetében határozta meg. A Munkakódex megalkotására és elfogadására 1922-ben került sor. A szovjet típusú társadalombiztosítás a népgondozás elvére épült. A rendszer működésének fedezetéül a munkaadók befizetései voltak hivatva, kirovó-felosztó rendszerben, és az alkalmazottak járulékkulcsai egységesek voltak. 1937-ben jöttek létre a társadalombiztosítási tanácsok és az üzemi tanácsok.²²

A különböző hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítók alakulása a 19. században

Hazánkban a kiegyezést követően, a céhek hanyatlásnak indultak. Az iparban dolgozó munkások részére a baleset és betegség biztosítása érdekében hozott törvények száma az 1840-es évektől kezdődően megnöttek, de már jól nyomon követhetőek. Az ipari balesetek számának növekedése, a sok rokkant, munkaképtelen munkás kártérítési ügye és egyéb okok az állami vezetés mellett magukat a munkaadókat is arra kényszerítette, hogy nagyobb gondot fordítsanak a balesetek megelőzésére, illetve a dolgozók egészségi állapotának védelmére, mely az orvosi ellátás feladatköreit is kezdte megrajzolni. Ezek érdekében születtek meg a következő – 1840. évi XVI., XVIII., az 1872. évi VIII., az 1875. III. és 1876. évi XIV. – törvények, melyek egy-egy lépcsőfoknak számítanak a hazai „társadalombiztosítás” előrelépésében. 1875. évi XXXII. törvénycikk a nyugdíjbiztosításról szól. Az 1884. évi XVII. törvény megalkotásával – ami az ipartestületek betegsegélyező-pénztáráról szól – sikerült a segélypénztárak létesítését elérni. (1885-ben az összes betegsegélyező pénztárban és segélyegyletben biztosítottak létszáma az összes munkás 40.6 %-át tette ki, mely 362.362 főt jelentett.

²³ A segélypénztárak nem voltak képesek feladatukat elfogadható szinten teljesíteni. A hazai munkásmozgalmak erősödésének köszönhetően már nem csak biztosítási egyletek, hanem sokkal nagyobb hatalommal bíró pártok születtek. 1880-ban előbb a *Magyarországi Általános Munkáspárt*, 1890-ben a *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* jött létre. Nagy fordulatnak számított a betegsegélyezés területén az 1891. évi XIV. törvény, melyet 1893. évi törvénnyel kiterjesztettek az ipari jellegű károsodásokra is. Az állam által létesített közegészségügyi felügyelőségek feladata volt a balesetvédelem ellenőrzés, míg a biztosítások ellenőrzését az erre szakosodott segélyező-, biztosító- és nyugdíjpénztárak végezték.²⁴ Azon kisebb üzemek, gyárak tulajdonosai, ahol nem tudtak az alkalmazottak részére biztosítási intézetet felállítani, magánbiztosító társaságoknál biztosította a dolgozóit. A Pénztárak vagyona két alapra tagozódott:

kezelési alap – beiratkozási díj, járulékok, befizetések;

tartalékalap – adományok, jövedelmezés.

A gyári és ipari dolgozók segélyezését célzó törvényjavaslatot *Baross Gábor* közlekedési miniszter terjesztette a parlament elé. A javaslat mellett gróf *Tisza István* a következőképpen érvelt: „... a javaslat bizonyos tökéletesbítést kíván, de annak alapelvével egyet ért, akkor arra, hogy e tökéletesbülés bekövetkezzék, leghelyesebb a törvénynek mielőbbi életbeléptetése”.²⁵ Az 1891. évi XIV. törvénycikk alapján kellett működtetni a vállalati, ipartestületi, ma-

²² u. o.

²³ *A magyar társadalombiztosítás ötven éve 1892-1942.* Bp., OTI 1942. 11. (A továbbiakban: A magyar társadalombiztosítás...)

²⁴ *Magyarország a XX. században.* 2. kötet. V. *Népesség és Társadalom/Társadalombiztosítás* Szekszárd, Babits Kiadó, 1996-2000. (A továbbiakban: Magyarország a XX. században.)

²⁵ Tóth Hilda: *A betegség miatti keresőképtelenség esetére fizetendő táppénz jogfejlődése Magyarországon és a társadalombiztosításban történő elhelyezése a hatályos szabályok alapján, Magyarországon és Ausztriában;* Miskolc, 2004. 521.

gánegyesületi betegsegélyező pénztárakat és bányatársuladakat.²⁶ Az elfogadásra került törvény értelmében minden betegsegélyező pénztár által nyújtandó segélyezésről a törvénycikk 7. §-a tájékoztat. Ennek alapján 5 féle segélyezést írt elő a törvény:

- orvosi segély – melyet az adott pénztár igazgatósága által kijelölt orvos láthat el, és ezen időszak egyfolytában a 20 hetet nem haladhatja meg – a tag számára ingyenes;
- gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök – húsz héten át - a tag számára ingyenes;
- táppénz – három napnál tovább tartó keresetképtelenség esetén, legalább 20 héten át adható – a fizetett járulék alapján kapja a tag;
- gyermekágyi segély – legalább 4 hétig – a táppénz összegével megegyező pénz jár;
- temetési segély – elhalálozás esetén fizetendő – a járulék kiszámításának alapul vett összeg húszszoros értékéig.

Az 1891. évi XIV törvénycikk 28. §-a alapján betegsegélyezést a következő pénztárak teljesítik:

1. kerületi betegsegélyező pénztárak;
2. vállalatoknál és gyáraknál alkalmazottak betegsegélyező pénztárai, ideértve a közlekedési vállalatok betegsegélyező pénztárait is;
3. építési vállalatoknál alkalmazottak betegsegélyező pénztárai;
4. ipartestületi betegsegélyező pénztárak;
5. bányatársuladák
6. magánegyesülés útján létesített betegsegélyező pénztárak.

A fenti törvény 36. §-a alapján kell döntenie az alapszabályokról:

- a) a pénztár szervezetét, tárgyát, címét és székhelyét;
- b) a járulékok nagyságát;
- c) a betegségi esetek bejelentésének módozatait és a betegségi ellenőrzést;
- d) a segélyezés kezdetét, minőségét és mérvét;
- e) a tartaléktőke képzésének módozatait;
- f) az igazgatóság szervezetét, megválasztásának módját, hatáskörét és működésének tartamát;
- g) a felügyelő bizottság szervezetét, megválasztásának módját s működésének tartamát;
- h) a közgyűlés mikénti összehívását, megtartásának helyét és idejét, hatáskörét, tárgyalási rendjét, a határozatok hozatalának módját és annak megállapítását, hogy mi történjék az esetben, ha az egybehívott közgyűlés határozatképes nem volt;
- i) a választott bíróság alakításának módját, annak hatáskörét s működésének tartamát;
- j) az évi számadások készítésének és megvizsgálásának, úgyszintén a mérleg felállításának módozatait;
- k) az alapszabályok módosításánál követendő eljárást.²⁷

Az általános pénztár és a Budapesti kerületi betegsegélyező pénztár úgy döntött, hogy csak hátrányt okoz az egymásközi versengés, így inkább egyesülnének. Ennek a gondolatnak a gyakorlati megvalósítására 1906-ban került sor, amit a kereskedelmi miniszter is támogatott. A két pénztár egyesüléséből született új intézmény neve *Budapesti Kerületi Általános Munkás Betegsegítő Pénztár* lett.²⁸

²⁶ *A magyar társadalombiztosítás ...*

²⁷ 1891. évi XIV. törvénycikk; www.1000ev.hu

²⁸ Igazné Prónai B i.m. 30.

Az 1891. évi törvénycikk hatására létrejött betegbiztosítók közül néhány példa:

Vasúti társadalombiztosítás

1870. április 1-én alakult meg a *MÁV Hivatalnoki és Szolgai Nyugdíjintézete*, majd ez év április 20-án a *MÁV Pályaorvosi szolgálat* kezdte meg működését. Ezek mellett az alacsony keresetűek részére létesítették a *MÁV Betegsegélyező Pénztárt*. Az *Országos Munkásbiztosító Pénztár* 1907-es életre hívásával a MÁV Betegsegélyező Pénztára addigi formában megszűnt, a vagyonából két másik pénztárt hoztak létre. Az egyik lett a *MÁV Betegsegélyező Pénztár* – ide tartoztak, akiknek a fizetése nem haladta meg a napi 8 Koronát – a másik pedig a *MÁV Külön Betegsegélyező Pénztár* – ide az évi 2400 Koronát nem kereső dolgozók kerültek. Az utóbbinak orvosi rendelőintézete is volt a Keleti Pályaudvar közelében. A közlekedési vállalatok dolgozóinak régi kívánságára a *Népjóléti Minisztérium* 1921-ben létrehozta az *Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alapot*. A MÁV alkalmazottai 1927-ben létrehozták a *MÁV Betegségi Biztosító Intézetét*. Előbb Budapesten, majd több vidéki városban is létrehozták a MÁV Kórházakat, vagy rendelőintézeteket, ahol nemcsak a vasúti dolgozókat, hanem azok családtagjait is orvosi ellátásban részesítették. A biztosítottak ingyenes gyógykezelésben, gyógyfürdő ellátásban részesültek, illetve a gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök megvásárlásához is támogatást kaptak. A dolgozók járulékaiból a MÁV BBI tudószanatóriumot és gyógyfürdőt is vásárolt, illetve működtetett. Az egészségügy 1950-es államosítása során az állam létrehozta az SZTK-t, mellyel a Betegségi Biztosító Intézetek feladatkörét átvette. A MÁV esetében a betegbiztosítás feladatkört a *Vasutasok Szakszervezete*, míg az egészségügyi szolgálatot a vasút-egészségügyi szolgálata vette át, így részükről az államosítás elmaradt. (A MÁV állam volt és maradt az államban.) 1992-ben a hazai társadalombiztosítást átszervezték, ekkor a MÁV korábbi nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszerét ugyan meghagyták, de önállóságukat mégis elveszítették. 1997-től *Vasútegészségügyi Szolgáltató Nonprofit Közhasznú korlátolt felelősségű Társaság* formájában **Magyar Államvasutak Zártkörűen Működő Részvénytársaság, Vasutas Önkéntes Kölcsönös Kiegészítő Egészségpénztár, Magyar Állam, Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Zártkörűen Működő Részvénytársaság** tulajdonosokkal működik.²⁹

Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet

Az 1927. évi XXI. törvénycikkely 178. §-a értelmében: „*A Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézetnek biztosításra kötelezett tagjai mindazok, akik valamely belföldi vagy a belföldön állandó képvisellel bíró hajózási-, kotró-, rév-, komp- és tutajozó-vállalatnál vagy munkánál, e vállalatok üzemi céljait szolgáló gyáraiban, műhelyeiben, építkezéseinél és fenntartási munkálatainál mint betegségi biztosításra kötelezett munkavállalók foglalkoznak (1. § 13. pont), továbbá azok, akik mint az előbb említett vállalatoknak nyugellátásban részesülő alkalmazottai vagy alkalmazottainak nyugellátásban részesülő özvegyei és árvái (6. § első bekezdésének 1. pontja) betegségi biztosításra kötelezettek. Ennek az intézetnek betegségi biztosításra kötelezett tagjai, továbbá az intézet alkalmazottai, úgyszintén nyugellátásban részesülő alkalmazottai és alkalmazottainak nyugellátásban részesülő özvegyei és árvái is.*

29 www.vasuteu.hu

A minisztérium felhatalmazást kap, hogy a Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézetnél való biztosítás kötelezettségét rendelettel oly vállalatokra, üzemekre, hivatalokra és foglalkozásokra is kiterjeszthesse, amelyek az e § első bekezdésében megjelöltek közé nem tartoznak, de a nemzetközi fuvarozást szolgálják és a hajózással kapcsolatba hozhatók.

Az intézet elnökét és a szükséges számú alelnökeit a minisztérium előterjesztésére az államfő nevezi ki. Az elnök és az alelnök tisztségére és jogkörére a 113. § rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni. Tiszteletdíjukat az intézet terhére a népjóléti és munkaügyi miniszter állapítja meg.

Az intézet önkormányzati szervezetét, figyelemmel e törvény rendelkezéseire, alapszabályt állapítja meg. Az intézet alapszabályát a népjóléti és munkaügyi miniszter hagyja jóvá.

Az intézet ügyvitelét saját alkalmazottai teljesítik. Ezeknek az alkalmazottaknak szolgálati viszonyát, különösen szakképzettségüket, fegyelmi joghatóságukat és a fegyelmi eljárást, továbbá az illetményeket és az ellátási díjakat az intézet szolgálati, fegyelmi, illetmény- és nyugdíjszabályzata állapítja meg, figyelemmel az Országos Munkásbiztosító Intézet alkalmazottaira irányadó megfelelő rendelkezésekre. E szabályzat joghatályosságához a népjóléti és munkaügyi miniszter jóváhagyása szükséges.

Az intézet ügyvitelének költsége, ideértve az alkalmazottak illetményeit és nyugellátását is, az intézetet terheli.”³⁰

Magyar Posta Betegségi Biztosító Intézet

Az intézményt, a postások személyzete hozta létre, melynek alaptökéjét is a tagság adta össze önerőből. A Magyar Posta BBI önkormányzati szervei:

a közgyűlés,

a választmány, és

a felügyelőbizottság.

1947-ben a közgyűlés tagságába egyrészt,

a munkavállalók delegáltak tagokat – 60 fő – a Postások Országos Szabad Szakszervezetén keresztül,

a munkaadók ajánlottak tagokat – 30 főt.

A választmányi tagságba a munkavállalók 20 főt, a munkaadók 10 főt küldtek. A felügyelőbizottságba pedig a munkavállalók 6 főt, a munkaadók 3 főt delegáltak. Az intézmény országos székháza a budapesti VIII. kerületben, a Mikszáth K. tér 5. szám alatti ingatlanban volt. A Biztosított tagság és azok családtagjai számára, az illetékes kezelőorvos beutalása alapján lehet igénybe venni, ahol az intézeti, kórházi ápolás és az összes orvosilag szükséges vizsgálat, beavatkozás ingyenes. A szakorvosi rendelőintézetben az „új” betegeknek a rendelési idő kezdetén, a „régii” (már folyamatban lévő kezelés alatt álló, kontrolra jövő) betegeknek pedig a rendelési idő lejártá előtt legalább ½ órával kell korábban jelentkezniük. Ahol az intézetnek nincs megbízott orvosa, ott igénybe lehet venni a nem intézeti, vagy szakorvot is. Ebben az esetben felmerülő költségeket addig az összeghatárig igénybe lehet venni, mint ha a Postás BBI-vel szerződött orvosi költség kerülne, az a feletti összeg a beteg önköltsége lesz. Ahhoz, hogy a Posta BBI kifizesse a ránháruló díjat, ahhoz részletes orvosi költség-

jegyzéket kell benyújtani a Posta BBI igazgatóságához. Abban az esetben, ha fuvar költség merülne fel, úgy a választmány által meghatározott esetben és mértékben van mód a megtérítést kérni. A járóbeteg az orvost, a fekvőbeteget az orvos keresi fel. A hazai összes gyógyszertárban az Országos Gyógyszerész testület és Postás BBI közötti megállapodás alapján kell a gyógyszerek utáni térítést megfizetni. Az intézet szak-, és kezelőorvosa az intézet terhére gyógyszert csak a biztosított vénykönyvében található vényre írhat fel. A betelt vénykönyvet a Biztosítási Intézet részére be kell szolgáltatni. Új vénykönyvet igénylés és annak díjának megfizetésével kaphat a biztosított. Amennyiben, a beteg ellátása életveszélyes, vagy egyéb sürgősségi okból történt meg, akkor „idegen” orvos által „idegen” vényen felírt gyógyszer kiváltási díjának 2/3 árát is megtéríti a Postás BBI. Az Intézet szakorvosa által javasolt gyógyászati segédeszköz árából az Intézet megtéríti a megállapított díjat, amennyiben a Biztosító intézettel szerződéses viszonyban álló cégnél történt a vásárlás. (A kevésbé költséges gyógyászati segédeszközök árának 2/3-át fizeti meg az Intézet. Míg a költségesebb gyógyászati segédeszközök esetében az ártól függően, de max. az ár 2/3-át fizeti az Intézet, azzal a kikötéssel, hogy ugyanazon gyógyászati segédeszköz csak 2 évenként adható.) Az Intézet szakorvosa által javasolt gyógyvíz, a választmány által megállapított térítési díj (1947-ben ez 50%) ellenében az intézeti utalványra szolgáltatható ki. Szakorvosi javallatra ingyenes gyógyfürdő segélyt is igényelhet a biztosított és annak családtagja. A betegség, baleset okán bekövetkezett munkaképtelenség során táppénzre is jogosult a biztosított. A Postás BBI-nek saját tudósztatória is van Budafokon, a beutaltakat szakmailag ápolják. Az ellátottak számára bizonyos fogászati kezelések ingyenesen vehetőek igénybe, illetve némely kezelés önköltségi árának akár a felét átvállalja a Postás BBI. Szülészeti és gyermekágyi segélyt (utóbbi esetben 6-6 hétig) is folyósít a Biztosító Intézet. Elhalálozás során úgynevezett temetési segély jár. A biztosított elhunytja esetén a számításba vehető illetmény egy havi összeg, a biztosított házastársának elhunytja esetében a biztosított egy havi illetményének a fele összege. Két éven felüli gyermek esetében is a fele összeg, ám két éven aluli gyermek esetében az egy havi illetménynek csak 30%-a jár. Annak a biztosítottnak, aki saját hibáján kívül került anyagilag nehéz helyzetbe, elnöki külön segély adható.³¹

A hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítók fejlődése 1891-től 1919-ig

Az igazi sikert mégsem hozta meg az 1891. évi XIV. törvény, sem a munkások, sem az orvosok számára, mert nem elégedtek meg a kapott lehetőségekkel. A munkásság több bért, vagy magasabb kártérítési összeget, jobb munkakörülményt és jobb egészségügyi ellátást kívánt. Az orvosok pedig a munkájukért járó jobb fizetést óhajtották, megtartva a szabad orvosválasztás és a magán-orvosi gyakorlat lehetőségét is.³²

Ezek ismeretében született meg az 1907. évi XIX. törvény, mely a biztosítottak körét kiterjesztette. Sőt, a megbiztosítást kiterjesztették a biztosítottak családtagjaira is. A törvény megnövelte a segélyezési összegeket, a szolgáltatások terén pedig jelentős javulást kívánt biztosítani. Azok is bekerültek a biztosítottak körébe, akik saját műhelyeikben folytattak ipari termelést. Az összes megbiztosító intézetet az *Országos Munkás-betegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár* szervezetébe egyesítette, kivéve a közlekedés, a bányászat, a keres-

31 *A Magyar posta Betegségi Biztosító Intézete Tájékoztató*; Bp., 1947.

32 Laczkó: i.m. 87.

kedelem szakbiztosító társaságait. A balesetbiztosítási díj teljes, míg a betegsegélyezésnek 50%-os összegét a munkaadóknak kellett megfizetni, amiért cserébe a biztosító pénztárak ellenőrzést gyakorló igazgatóságába bekerültek – így a tagság felét adták ők. Két központot hoztak létre, az egyik Zágrábban (Horvát-Szlavón területeket fogta össze), a másik Budapesten (Magyarország többi területét fogta össze) székelt és megalakították az *Országos Munkássegélyező és Balesetbiztosító Pénztárat*. A biztosító pénztárak állami felügyeletét a *Kereskedelmi Minisztérium* látta el.³³ Viszont az a tilalom is megszületett, mely meggátolta, hogy betegség, vagy rokkantság esetén több biztosító intézettől is kapjon az illető járuléktámogatást, azaz mindenkinek csak egy jogcímen járt a biztosítás. Kártalanítást a törvény értelmében csak üzemi baleset következtében lehetett a biztosított tagok számára fizetni. Ám nagy jelentőséggel bírt, hogy a munkába menet, illetve az onnan történő hazamenet is az üzemi balesethez sorolták. A mezőgazdaságban dolgozók kimaradtak a biztosítottak köréből, pedig a lakosság számához mérten jelentős létszámmal bírtak. Akiknek anyagi helyzete megengedte – ez egy igen kis létszám – választhatott magának magánbiztosítót. Azokról, akik rendszeres jövedelemmel nem rendelkeztek és különböző alkalmi munkákból éltek, a lebetegedésük során róluk az államnak kellett gondoskodni. Pl. ezek a betegek, ha életveszélyes állapotba kerültek, bármelyik kórházba befeküdhettek és ingyenesen kellett ellátni őket (vagyis, az orvosi gyógyítás költségeit nem a beteg, vagy annak hozzátartozója fizette meg, hanem az állam.) A mezőgazdaságban, főleg a nyári betakarítások alkalmával következtek be balesetek. Ezért, az *1900. évi X. és 1902. évi XIV. törvénycikkek* értelmében a mezőgazdasági idénymunkások után a munkaadóknak balesetbiztosítási járulékot kellett az állami pénztárba befizetniük.³⁴ Az így foglalkoztatottak és a cselédek ellátására 1901-ben létrejött az *Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegélypénztár*. Az 1907. évi törvény adta kezdeti lendületet az I. világháború okozta gazdasági helyzet megakasztotta, sőt a háború előre haladtával deficitessé vált a legtöbb pénztár. A hadba vonultak már nem fizették járulékkukat a biztosító társulatuk felé, ellátásukat átvette maga az állam. Az *1917. évi VII. törvénycikk* a segélyezés időtartalmát ugyan felemelte 20 hétről 26-ra, de már igazi áttörést, megújítást nem tartalmazott. A háború befejeztével hazánkban előbb a *Károlyi-* kormány, majd *Tanácsköztársaság* vette át a politikai hatalmat.

A hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítók működése a Tanácsköztársaság alatt

Az 1919-ben hatalomra került Proletárdiktatúra idején, a beteg- és nyugdíjbiztosítási felügyeletet a *Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság* látta el, melybe beolvadt az *Állami Munkásbiztosítási Hivatal*. Az intézetek önkormányzati szintjét megszüntették, és annak feladatkörét úgynevezett népbiztosok végezték. Bizonyos betegsegélyező pénztárakat sikerült egyesíteni az *Országos Munkásbiztosító Pénztár* alatt. Ennek az egységesítéséből kimaradt pénztárakat később kívánták összevonni, ilyen volt a *MÁV Betegsegélyező Pénztára*, a *Bányapénztár*, a *Magyar Hajózási Betegbiztosító Pénztár*, stb.. A betegségbiztosítást, a háztartási alkalmazottakra és a mezőgazdaságban dolgozókra is kiterjesztették.^{35, 36} Az 1918. november 2-től 1919. augusztus 1-ig terjedő időszak rendele-

33 Igazné Prónai B. i.m. 40-41..

34 Igazné Prónai B. i.m. 32-36.

35 Magyarország a XX. században...

36 Igazné Prónai B: i.m. 42-44.

teit átnézve, megállapítható, hogy a hatalom átvételét követően, a forradalmi kormányzótanács átfogó intézkedéseket hozott az egészségügy területén. Rövid időn belül állami tulajdonba kerültek az 1919. évi LXX. törvény 1. §-a értelmében a kórházak, szanatóriumok, vízgyógyintézetek és fürdők, illetve gyógyfürdők. (A budapesti *Szent Rókus Kórházból*, így lett *Központi közkórház*, vagy a *Szent Margit kórházból Óbudai közkórház*.) Ezekben az intézményekben dolgozó orvosokat állami alkalmazásba vették és az egyházi rendekhez tartozó ápolónőket a rendjükből kilépésre kényszerítették, aki nem óhajtott rendjéből kilépni, azt a kórházból elbocsájtották. A kórházi lelkészeket az intézményekből eltávolították. Direktóriumot alkalmaztak a fővárosi kórházakban. Az állami tulajdonba került kórházakban, úgynevezett ágynyilvántartó hivatal segítségével szervezték meg a biztosítottak kórházi felvételének rendszerét. Az iskolaorvos szolgálattal minden iskoláskorú gyermek egészségi állapotát fel kívánták mérni. A sok tbc-s beteg gyógykezelése érdekében *Központi Tudóvészkatató Intézetet* állítottak fel. A népbiztosság 8. M. és N. N. rendelete alapján, április 15-től megtiltotta az orvosi reklámokat. Az április 6-án kelt XLVII. számú rendelet alapján, mindennemű gyógyszerüzem, így a gyógyszerártár is közüzemnek minősült. A *Forradalmi Kormányzótanács* XLVII. számú rendeletének kiegészítéseként jelent meg a *Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság* 5. rendelete, melynek értelmében a hazai gyógyszerárak igénybevételéről rendelkeztek. Az 5. M. és N. N. rendelet 1. §-a értelmében, ha a gyógyszerártári szolgálatot a tulajdonos, bérlő, kezelő, vagy gondnok gyógyszerészsegéd alkalmazása nélkül látta el, úgy a köztulajdonba vételtől egyelőre mentesült. Viszont, azonnal köztulajdonba került a gyógyszerártár, ha az adott gyógyszerártárban 1914. augusztus 1. előtti időszakban volt állandó gyógyszerészsegéd alkalmazva. Minden gyógyszerártár köteles volt leltárt készíteni és ezt megküldeni jelentés formájában a Központi gyógyszerüzemnek – amit régen Gyógyszerforgalmi kirendeltségnek hívtak. A köztulajdonba átvett gyógyszervegyészeti gyárakban a munkaügyi és népjóléti népbiztos a termelési népbiztossal egyeztetve üzemi biztosokat neveznek ki, akik akár több üzemnek is lehettek a biztosai. Ők, az üzem, vagy gyár volt tulajdonosával, bérlőjével, illetve kezelőjével irányították a munkát. Amennyiben az üzemi, gyári szakszervezet kifogást emel a volt tulajdonos, bérlő, illetve kezelő személyével kapcsolatban, úgy ezeket a személyeket kitiltathatták az üzem, vagy gyár területéről. (A *Népszava* 1919. évi április 11-i száma is tájékoztatta olvasóit erről.) A *Forradalmi Kormányzótanács* XXI. K. T. E. rendelete a betegség- és balesetbiztosítás rendjét kívánta szabályozni. A balesetbiztosítást kiterjesztették az ipari tanulóakra, a háztartási alkalmazottakra és a mezőgazdasági alkalmazottakra is. Növelték a kifizetendő baleseti járadékok összegét. A betegbiztosítási önkormányzatok tagságából kizárták a munkaadókat.³⁷

A hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítók átalakítása a Horthy rendszerben

1919. augusztus 1-én a Proletárdiktatúra kormánya lemondott és feladatköreit átadta *Peidl Gyula* vezette szakszervezeti kormánynak, akik csak pár napig élvezhették a hatalmat. Peidl helyére József főherceg *Friedrich Istvánt* nevezte ki, aki az 5898/1919. számú új választói rendeletet dolgoztatta ki, ami 1922-ig volt érvényben. Őt, 1919. november 22-én *Hu-*

37 *A Magyar Tanácsköztársaság egészségügyének válogatott sajtódokumentumai*; Bp, Orvos-egészségügyi Dolgozók Szakszervezete, 1969.

szár Károly váltotta, aki tisztségében maradt egészen 1920. március 15-éig. Egy rövid időre *Simonyi-Semadam Sándor* lett a miniszterelnök, majd *Horthy Miklós* kormányzó megbízásából *Teleki Pál* lett az ország miniszterelnöke.

A Tanácsköztársaság bukását követően, az új kormányok a Proletárdiktatúra legtöbb rendelkezését folyamatosan visszavonták, illetve átdolgozták. Ennek kapcsán születtek meg az 5.006/1919., 6.250 M. E. és 104.940/1919. M. N. N. rendeletek, amikkel a betegségi és balesetbiztosítást akarták rendezni.³⁸

Igazából egy teljesen újra gondolt baleset-, betegségbiztosítási és nyugdíjrendszer kidolgozására volt szükség, amit az 1927. évi XXI. törvénycikkkel valósítottak meg, és a rendeletet 1928. január 1-én léptették életbe. A *Bethlen kormány* előbb az 1927. évi X. törvénycikkkel rendelkezett a biztosítási díjak fizetéséről, majd a parlament képviselőivel elfogadtatta az 1927. évi XXI. törvényt, mely a betegségi és baleseti kötelező biztosításról szól. A biztosítottak körét az 1907. évi törvényhez képest tovább bővítették – az iparban és kereskedésben dolgozó összes munkásra, házmesterre és segédházmesterekre –, de a mezőgazdaságban dolgozók továbbra is kimaradtak. A törvény 7. §-a szerint, „nem esnek betegségi biztosítási kötelezettség alá a magyar királyi (m. kir.) honvédség, a m. kir. csendőrség, a m. kir. folyamórság, a m. kir. vámórság, a m. kir. államrendőrség és a m. kir. pénzügyőrség tényleges és nyugállományú tagjai, valamint nyugalomban részesülő özvegyeik és árváik sem”.

A törvény értelmében a betegségi és baleseti biztosítást az *Országos Munkásbiztosító Intézet* teljesíti, amely feladatait részint a központban, részint helyi szervei útján végzi. A törvénycikk 93. §-a rendelkezett, mely betegség biztosítási intézetek működhetnek különállónan. Ezek a következő intézetek:

- „1. a m. kir. *Posta Betegségi Biztosító Intézete*; 2. a m. kir. *Államvasutak Betegségi Biztosító Intézete*;
- 3. a közforgalmú magánvasutak betegségi biztosító intézetei;
- 4. a m. kir. *Postatakarékpénztár Betegségi Biztosító Intézete*;
- 5. a m. kir. *Dohányjövedék Betegségi Biztosító Intézete*;
- 6. a bányatárspénztárak, ideértve a diósgyőri m. kir. állami vas- és acélgyár, valamint a komlói m. kir. kincstári kőszénbánya társpénztárat is;
- 7. a *Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet*;
- 8. a *Budapesti Kereskedelmi Betegségi Biztosító Intézet (Ferenc József Pénztár)*.

A biztosító intézetek, ideértve az Országos Munkásbiztosító Intézetet is, megállapodtak egymással, hogy kölcsönösen kötelesek egymást támogatni feladataik teljesítésében és szükség esetében kölcsönösen segíeyezni tagjaikat. A biztosító intézetek kölcsönösen tett kiadásaiak megtérítésének módját a népjóléti és munkaügyi miniszter rendelettel szabályozta.

„Az intézetek tagjaik segélyezése céljából közös intézményeket létesíthetnek és az orvosokkal, a gyógyszerhárosokkal, a szülésznőkkel, a gyógyintézetekkel és a gyógyfürdőkkel, úgyszintén a dologi szükségletek beszerzése végett lehetőleg közösen szerződnek.” A törvény külön szabályozta az Országos Munkásbiztosító Intézet (OMI) orvosait. A 117. §-a előírja:

„Az OMI a biztosítottak orvosi ellátását az erre szerződéssel vállalkozó orvosok útján teljesíti. Ha az orvosi ellátást a szerződés értelmében egyénileg megjelölt orvosok teljesítik, a

38 Magyarországi Rendeletek tára, 1919. 730-752., 934-935., 1278-1284. library.hungaricana.hu

szervezetes pályázat útján történik. A szerződést a helyi orvosi tanács és a főváros meghallgatása után a pályázat feltételeinek megfelelő pályázók egyikével az intézet nevében az intézet elnöke köti meg.

Ha a pályázók száma háromnál kevesebb, rendszerint új pályázatot kell hirdetni.

*Az intézet szerződött orvosainak jogaira és kötelességeire, különösen javadalmazásukra, felelősségükre és az esetleges kötelességszegés jogkövetkezményeire a szerződés rendelkezései irányadók.*³⁹

Alig egy évre rá, a Parlamentben megszavazták az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosítás törvényét. Ez a törvény az 1928. évi XL. szám alatt lett iktatva. A törvény IX. fejezetének 101. §-ában olvasható, hogy az eddigi Országos Munkásbiztosító Intézet neve megváltozik és innentől kezdve *Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI)* néven fog tovább működni, illetve a *Budapesti Kereskedelmi Betegségi Biztosító Intézet* nevét is megváltoztatják, *Magánalkalmazottak Biztosító Intézetére (MABI)*.

Országos Tisztviselő betegsegélyezési Alap (OTBA)

Az 1921. évi XLVI. törvénycikk alapján a 7700/1934. M.E. rendelet hatálybalépése óta működő Biztosító Intézet, melyet a II. világháborút követően államosítottak.⁴⁰ Az OTBA törvényileg előírt rendeltetése volt:

az igényjogosultaknak ingyenes vagy kedvezményes egészségügyi ellátásban részesítése, az igényjogosultak részére szülés esetén gyermekágyi segély, elhalálozás esetén temetési segély folyósítása,

az igényjogosultak részére egészségügyi intézmények létesítése és fenntartása.

Az OTBA szolgáltatásaira igényt tarthattak:

tényleges szolgálatban álló alkalmazottak:

az állami rendszerű fizetési osztályokba tartozó állami tisztviselők és gyakornokok;

a főispánok és Budapest székesfőváros főpolgármestere;

a rendkívüli követek és meghatalmazott miniszterek;

az egyetemi nyilvános rendes, valamint nyilvános rendkívüli tanárok;

az 1920. XX. törvénycikk hatálya alá tartozó kir. ítélőbírák és kir. ügyészek, valamint az

1921. XXIV. törvénycikk alá tartozó szabadalmi bírág;

a fizetési fokozatokba tartozó állami tanszemélyzet, az állami közép- és polgári iskolák helyette® és megbízott tanárai, helyettes testnevelő tanárai, az állami helyettes tanítók, és helyettes óvónők;

az állami kezelők és kezelőnők;

az állami műszaki altisztek, szakaltisztek, I. és II. osztályú altisztek;

a pénzügyőrségi altisztek;

az állami díjnokok és szakdíjnokok;

az állami kisegítő szolgálak;

az állami vas-, acél- és gépgyári tisztviselők és tanszemélyzet, továbbá segédaltisztek és altisztek;

az állami kőszénbányászati tisztviselők, segédaltisztek és altisztek;

39 1927. évi XXI. törvénycikk; www.1000ev.hu

40 *Új idők lexikona*. Bp., 1941. 20. kötet, 4925.

az országgyűlés mindkét házában alkalmazott tisztviselők, díjnokok, kezelők, altisztek és kisegítő szolgálók;

a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál alkalmazott tisztviselők, díjnokok, kezelők, altisztek és kisegítő szolgálók;

a kormány kezelése alatt álló közalapoknál és közalapítványoknál alkalmazott tisztviselők, díjnokok, kezelők, altisztek és kisegítő szolgálók;

- az államnál szerződés vagy tiszteletdíj mellett alkalmazottak közül azok, akik nem tartoznak az 1927. XXI. törvénycikk hatálya alá, és akiknek az OTBA szolgáltatásaira való igény jogosultságát a pénzügyminiszter esetenként megállapítja;

a./ nyugdíjas alkalmazottak:

a fenti pontokba sorolt csoportokhoz tartozó, és állandó ellátásban (nyugdíjban, kegydíjban) részesülő alkalmazottak;

a volt közös minisztériumoknak, és a volt közös számvevőszéknek az államkincstár terhére állandó ellátásban részesülő alkalmazottai, kivéve a volt közös hadsereg és haditengerészet ellátásban részesülő tagjait;

a trianoni békeszerződéssel Magyarországtól elcsatolt területről Magyarország területére beköltözött azok a vármegyei, városi és községi alkalmazottak, illetőleg azok a községi és kör-, orvosok, akik az államkincstár terhére részesülnek állandó ellátásban;

b./ családtagok:

- a fenti pontokban felsorolt csoportokhoz tartozó alkalmazottaknak és nyugdíjasoknak családi pótlék (családi pótléksegély) élvezetében álló családtagjai!

- valamint ellátásban részesülő atyátlan árvái.⁴¹

Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI)

A magyar szociális politika leghatalmasabb intézménye. Intézményi rendszere az 1925. évi XXXIV., 1927. évi XXI. és 1928. évi XL. törvénycikkeken nyugszik. Hatálya alá tartoznak az ipari munkavállalók és a magánalkalmazottaknak azok a kategóriái, melyeknek havi fizetése a 300 pengőt, illetve akiknek az öregségi és rokkantsági biztosítás tekintetében az 500 Pengőt nem éri el. Az OTI szolgáltatásai részben természetbeliek, részben pénzbeliek. Az OTI főfelügyeletét ellátó elnököt és alelnököket az állam nevezi ki.

A betegbiztosítást az OTI-en kívül még nyolc intézet teljesíti:

MABI,

Posta Betegségi Biztosító Intézet,

Postatakarékpénztár Biztosító Intézete,

MÁV Betegségi Biztosító Intézet,

Közforgalmú Vasutak Biztosító Intézet,

Magyar Hajózási Biztosító Intézet,

Dohányjövedék Betegség Biztosító Intézet,

Bányatárspénztárak.

A baleseti és öregségi, rokkantsági, özvegyeségi és árvasági biztosítás szervei az OTI és a MABI.⁴²

41 Rendeletek tára, 1934. 1085-1108. old.

42 *Új idők lexikona*; Bp., 1941. 20. kötet, 4925.

Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI)

Az ipari és kereskedelmi vállalatok tisztviselői, valamint a kereskedősegek részére létesített társadalombiztosítási szerv, melynek jogelődje az 1846-ban létesített *Kereskedelmi Nyugdíj- és Betegápoló Egyesület*. Az 1927. évi XXI. törvénycikk a betegségi biztosítást új alapokra helyezte. Ennek kapcsán teremtődött meg a MABI. Két ágazata van, az egyik a betegség, másik – 1929. január 1-től – az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetében intézkedik. A MABI önkormányzati szervei:

- közgyűlés, ahol a munkaadók és alkalmazottak egyenlő számban választott képviselői vesznek részt;
- igazgatóság,
- elnökség.

A MABI elnökét és alelnökeit az államfő nevezi ki.⁴³

A biztosítottakat két csoportba sorolta a törvény, az egyik lett a javadalmazási határ alá esők csoportja – ide tartoztak pl. a tisztviselők. A másik csoportba kerültek a javadalmazási határ alá nem esők – mindenki más, kivéve a mezőgazdasági dolgozókat. Ez a törvény szabta meg, hogy a nyugdíjkorhatár legyen a 65. életév betöltése.⁴⁴ Az OTI által vállalt kötelezettségek kifizetését a befizetett járulékokból, a tulajdonában lévő bizonyos ingatlanok bérleti díjából, részvények és banki betétek kamatából tudta fedezni. Az állami adóbevételek bizonyos részét az állam átutalta a társadalombiztosító intézetek számláira, mellyel az államra háruló biztosítási feladatok költségeit kívánták megfizetni. Az OTI helyi szerveinél befolyt bevételekkel közvetlenül rendelkezettek, viszont a vállalati pénztárai a biztosítások járulékaival nem rendelkezettek. A képződött járulék tartalék-alapok vagyont kötvényekbe, az OTI tulajdonát képező bér-, munkás-, és tisztviselőházakba, egészségügyi intézményekbe fektethették be. 1945-50 között, az addig önálló beteg- és balesetbiztosító pénztárat is az OTI-val egyesítették, majd 1950-ben az egészet államosították. Vagyont állami kezelésbe vonták, a feladatköreit a továbbiakban a *Szakszervezetek Országos Tanácsa* látta el.⁴⁵

Az 1928. évi törvényeket különböző rendeletekkel egészítették ki. A rendeletek tárából a következőket érdemes megemlíteni:

Magyar királyi földművelésügyi miniszter

1928. évi 30.970. számú F. M. rendelete, mely a cselédek után járó díjak az *Országos Gazdasági Munkáspénztárba* történő befizetéséről szól.

1928. évi 33.3333. számú F. M. rendelete, mely az *Országos Gazdasági Munkáspénztárnál* biztosítottak baleseti következményes betegsége esetén a segélyezési jogigény megállapításáról szól.

Magyar királyi minisztérium 1928. évi 3.690. számú M. E. rendelete, mely a biztosító magánvállalatok állami felügyeletéről és az ezzel kapcsolatos rendelkezésekről szól.

Magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter

43 *Új idők lexikona*. Bp., 1940. 17. kötet, 4301.

44 1928. évi XL. törvénycikk; www.1000ev.hu

45 *Révai Új lexikona*. Szekszárd, Babits Kiadó 2006. 760.

1928. évi 23.719. számú N. M. M. rendelete, mely az Országos Munkásbiztosító Intézet egyes vállalati pénztárai részére rendelőintézetükön kívül szerződötetett orvosok foglalkoztatásáról szól.

1928. évi 5.229. számú rendelete, mely az OTI központi és kerületi, valamint a MABI orvosi tanácsainak elnöki tisztségéről szól.

1928. évi 6.300. számú rendelete, mely a betegségi és kötelező baleseti biztosítás módosításáról szól.

1928. évi 23.719. számú rendelete, mely az Országos Munkásbiztosító Intézet egyes vállalati pénztárai részére rendelőintézetükön kívül külön szerződötetett orvosok foglalkoztatásának engedélyezéséről szól.⁴⁶

Az 1932-es évben előbb a társadalombiztosítási bíráskodásról hozott döntést a IV. törvény alapján, majd a XII. törvénycikk 1. §-a értelmében, a magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszteri állását szüntették meg. Így a társadalombiztosítás állami feladatkörét a magyar királyi belügyminiszter hatáskörébe utalták. Az 1933. évi VII. törvényben a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról rendelkeztek. Az 1935. évi III. törvénycikk a gyógyszerészek jóléti intézményének létesítéséről döntöttek. Az 1938. évi XII. törvénycikk megszüntetésével a gazdasági munkavállalókat is biztosítási köteleesség alá vonták. A törvény „1. § 1. pontja alapján azok a férfi gazdasági munkavállalók, akik a tizennyolcadik életévüket betöltötték, öregség esetére biztosítási kötelezettség alá esnek. 2. pontja szerint a biztosítást az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet látja el.” A törvény értelmében gazdasági munkavállalónak számított például az erdőmunkás, dohánykertész, gazdasági cseléd, napszámos, stb. (A későbbi módosítást az 1939. évi XVI. törvény írta elő.) Ugyan ezen évben „az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap szolgáltatásaira igényjogosultak körének kiterjesztéséről” megnevezésű XXXIX. törvénycikk alapján a vármegyei, városi és községi tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak, és családtagjaiknak, illetve az ellátásban részesülő özvegyeiknek és árváiknak a betegsegélyezését rendelte el. Számukra a törvény meghatározta a betegsegélyezés mértékét, az igénybevétel módját és szabályozta a feltételeket is. Az 1940. évi XII. törvénycikk a biztosítási magánintézmények állami felügyelete, valamint a felügyeletet ellátó biztosításügyi közigazgatás egyes kérdéseinek szabályozásáról szól.⁴⁷

A bécsi döntés értelmében sikerült adott területeket visszacsatolni Magyarországhoz, aminek kapcsán az egész ország biztosítási és nyugdíj rendszerét módosítani kellett, amit előbb az 1941., majd az 1942. évi rendeletek segítségével kívánt a kormány elérni. Ilyen rendeletek például 1941-ben:

B. M. által kiadottak: 347.200/1941., 294.208/1941. (társadalombiztosítási szaktanfolyam szervezése), 296.583/1941. (biztosítási korhatár meghatározása), 298.400/1941. Erdély bányatárs-pénztárainak alapítása, 319.400/1941., 1130/1941. (OTI), 740/1941. (OTBA), 303.940/1941.

M. E. által kiadottak: 200/1941. (Erdély társadalombiztosítása), 740/1941. (OTBA működés módosítása, kiterjesztése a visszatért területekre), 1.130/1941. (OTI működés módosítása, kiterjesztése a visszatért területekre), 7.560/1941. (OTBA szolgáltatás a visszatért területeken), 9.310/1941. (Délvidék OMBI működése).

46 Magyarországi Rendeletek tára 1928. évre; library.hungaricana.hu

47 1940. évi XII. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

F. M. által kiadott rendelkezés: 198.500/1941. (Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet tisztviselőinek gyakorlati szakképzettségéről szól).

H. M. által kiadott rendelkezés: 135.265/1941. (Országos Ifjúsági Egészségügyi Bizottság felállításáról szól).

1942. évi rendeletekből való válogatásból:

M. E. által kiadottak: 460/1942. (OTI), 600/1942. (Biztosító egyesületek felügyelete Délvidéken), 850/1942. (a magyar társadalombiztosítás jogszabályainak kiterjesztése a délvidéki visszatért területekre), 7.200/1942. (társadalombiztosítás módosításáról szóló rendelkezések).

F. M. által kiadott rendelkezések: 111.111/1942. (Baleseti segély az OMBI részéről).

B. M. által kiadott rendelkezés: 150.400/1942. (Országos Rendőrségi Betegsegélyezési Alap (ORBA)), 263.260/1942. (Betegbiztosítás háztartási alkalmazottak után).

P. M. által kiadott rendelkezések: 2.400/1942. (OTBA), 1.780/1942. Biztosításügyi szakvizsga).⁴⁸

Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be a II. világháborút, melynek következtében újra csökkentették területeit és háborús kártérítésre ítélték. A háború okozta hazai károk is jelentősek voltak, amin belül csak a társadalombiztosítást ért veszteséget egymás-hatvanmillió dollárra becsülték. Az egészségügyön belül az anyagi veszteségeket növelte:

- a gyógyszerhiány – ami részben a hazai gyógyszergyárakat ért háborús bomba és ágyútalálatok miatt, részben a külföldi gyógyszerbehozatal szüneteltetése miatt alakult ki;
- az egészségügyi szakdolgozók szükségességének hiánya;
- a hazai országutakat és teherautókat ért háborús károk miatt bekövetkezett szállítási gondok.⁴⁹

A hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítók működése a kommunista rezsim alatt Államosítás

Az üzemek, gyárak, és kórházak államosítása 1948-ban (1948. évi XXV. törvénycikk) kezdődött meg Magyarországon, majd folytatódott az 1949. évi 4. és 20. rendeletekkel. Az egészségügyön belül végül a közforgalmú gyógyszertárakat államosítására került sor 1950-ben (1950. évi 25. törvényerejű rendelettel). Az 1960-as évekre pedig a hazai földek is állami tulajdonba kerültek. A hazai egészségügy állami irányítás alá került, ennek szellemében állami tulajdonba kerültek a kórházak, szanatóriumok, gyógyfürdők, gyógyszertárak, gyógyszergyárak és a társadalombiztosítási alapok, intézetek. Ebből az államosítási folyamatból részben kimaradt a MÁV Betegségi Biztosító Intézete.

A Miniszter Tanács 1950. évi 139. számú rendelete alapján, a „betegség és baleset esetére biztosított személyek egészségügyi ellátása és az erre a célra létesített gyógyító és megelőző egészségügyi szolgálat fenntartása állami feladat” lett. Az 1946. évi 6. törvényerejű rendelettel az állam életre hívta a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) Társadalombiztosítási Főigazgatóságát. Ám az OTI irányítása alatt álló orvosi rendelők, kórházakat és gyógyintézeteket 1950. július 1. és augusztus 1. között vette csak át ál-

48 Magyarországi Rendeletek tára 1941, 1942. évre; library.hungaricana.hu

49 Igazné Prónai B. i.m. 57.

lami tulajdonba. A politikai vezetés szempontjából a szakszervezetek egyik fontos feladatkörének számított a dolgozók üdültetése, amit a hazai társadalombiztosításon belül, úgynevezett kiegészítő feladatoként kívántak megoldani. Ebből a megfontolásból hozták létre a *SZOT Üdültetési és Szanatóriumi Főigazgatóságot* 1949-ben. De a gyógyüdülők, és szanatóriumok csak 1950. november 1-én lettek államosítva. Az OTI megmaradt feladatkörreit a *Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja (SZTK)* vette át, mely a *Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT)* irányítása alatt állt. A biztosításért cserébe az állam a munkavállalóknak a havi keresetéből 3%-ot vont le. A családi pótlékot differenciált formában határozták meg. A társadalombiztosítás feladatkörét tovább bővítették. Így került a Tb feladatai körébe a bölcsődék, óvodák, sőt munkásszállók létesítése, kedvezményes üzemi étkeztetés, bizonyos munkavégzések során védőital, esetleg védő étel biztosítása, és a dolgozók utazási kedvezményeinek biztosítása. Sőt a dolgozók munka- és balesetvédelme is a társadalombiztosítás feladatköre lett. Az Országos Nyugdíj és Segélyező Intézet helyébe 1953-ban felállították az *Országos Nyugdíjintézetet*, mely a nyugdíjak, járulékok és egyéb segélyek folyósításával foglalkozott.⁵⁰ A gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök kiszolgáltatása címen kiadott *1045/1952. számú Minisztertanácsi határozat* értelmében, mely a *Magyar Közlöny* 1952. évi november 2-i számában jelent meg, a gyógyszerekért 15 %-os térítést kellett megfizetni (bizonyos esetektől és gyógyszerektől eltekintve). 1955-ben az addig használatos úgynevezett tárgyi biztosítás helyébe úgynevezett alanyi biztosítás lépett, ami hazánkban jelenleg is érvényben van.

Az 1950-es években több törvényerejű rendelet foglalkozott a társadalombiztosítással (1950. évi 36., 1951. évi 30., 1954. évi 8. és 28., 1957. évi 60., 1958. évi 40.),⁵¹ amiket a későbbi években módosítottak (1963. évi 10., 1964. évi 6., 1965. évi 12., 1966. évi 15., 1968. évi 20., 1969. évi 39., 1972., évi 25., 1973. évi 27).⁵² Több törvényerejű rendelet kifejezetten a mezőgazdasági termelészövetkezetek tagjainak kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosításáról és módosításairól szól (1957. évi 65., 1959. évi 15., 1963. évi 28., 1964. évi 7., 1966. évi 30., 1972. évi 24.)⁵³ Ugyanígy léteznek a csak kisiparosok kötelező kölcsönös nyugdíjbiztosításáról rendelkező törvényerejű rendeletek is (1961. évi 20. és 1963. évi 18.). Az orvosi rendtartásról az 1959. évi 8. törvényerejű rendelet szól, illetve az orvosi munkaviszonyról az 1959. évi 14. trv. rendelkezik, melyet később, az 1975. évi 22. trv. módosított. Az 1973. évi 32. törvényerejű rendeletben olvashatunk az *Orvostovábbképző Intézetéről*.⁵⁴

1976-ban az egészségüggyel kapcsolatosan újabb típusú törvényerejű rendeletek is születtek. Ilyen az 1976. évi 12. trv., mely a rákkeltő anyagok és hordozók által előidézett ártalmak elleni védekezésről és ezek ellenőrzéséről szól. Illetve az 1976. évi 31. trv., mely az 1970. október 9-11-én Genfben aláírt nemzetközi egyezményt törvényileg tette hazánkra nézve is kötelezővé. Ennek értelmében a gyógyszeripari termékek előállítását érintő felügyelet kölcsönösen elismerik az egyezményt aláíró országok.⁵⁵

50 *Magyarország a XX. században.*

51 A törvényerejű rendeletek teljes listája, 1949–1989; allamszocializmus.lapunk.hu

52 1950. évi törvénycikk; www.1000ev.hu

53 törvénycikkek; www.1000ev.hu

54 1973. évi 32. törvényerejű rendelet; net.jogtar.hu

55 törvénycikkek; www.1000ev.hu

Az orvosoknak fizetendő hálapénzről

Hazánk egészségügyének fejlődésében újabb mérföldkönek tekinthető az 1972. évi II. törvény. A törvény bevezető rendelkezései közt, az 5. § 1. pontjában olvasható: „Az egészségügyi feladatok ellátásában az egész társadalom hatékonyan közreműködik”. A törvény harmadik rész, harmadik fejezetében külön rendelkezik az orvos gyógyító-megelőző tevékenységeivel. A 44. § 3. pontja értelmében „az orvos gyógyító-megelőző tevékenysége körében csak olyan gyógyszert rendelhet és alkalmazhat, amely gyógyszer hatóanyagainak hatását, javallatait és ellenjavallatait, alkalmazásának módját, adagolását, valamint káros mellékhatásait és azok elhárításának módját ismeri”. Az 59. § 4. pontja alapján: „Gyógyszert hirdetni csak szakemberek vagy egészségügyi intézmények körében szabad. Egészségügyi szempontból kifogásolható vagy megtévesztő hirdetést (reklámot, propagandát stb.) alkalmazni nem szabad. Az ilyen jellegű hirdetést az illetékes egészségügyi szerv megtiltja, és elrendeli a forgalomban levő hirdetmények (címkék, feliratok, ajánlások, képek, hangszalagok, filmek stb.) bevonását”. A törvény külön rendelkezik az egészségügyi képzéshez kötött tevékenységgel kapcsolatos magatartásról.

A törvény 75. §-ánál egy gondolat erejéig álljunk meg. „75. § (1) Az orvos az állami egészségügyi ellátás keretében köteles az állampolgárt egészségi állapotának megfelelően, lelkiismeretesen, a rendelkezésére álló legkorszerűbb módon, ellenszolgáltatás nélkül ellátnia. Tudatosítania kell az állampolgárban, hogy mindez őt megilleti. Olyan magatartást kell tanúsítania, amely méltó az orvosi hivatáshoz, esküjéhez, és érdemessé teszi az állampolgár bizalmára.

(2) Az állampolgár megkülönböztetett egészségügyi ellátás érdekében az orvosnak anyagi vagy egyéb előnyt nem nyújthat, és az orvos azt nem fogadhat. Nagyon érdekes, hogy hazánkban, pont a szocializmus időszakában alakult és terjedt el az orvosoknak adott „hálapénz”. Akkor, amikor az egészségügy teljes mértékben, állami tulajdonban, irányítás és ellenőrzés alatt állt, amikor az egészségügyi ellátás a hazai lakosság magyar állampolgárai számára törvényileg térítésmentesen, vagy részleges térítés ellenében járt.⁵⁶

Magát a „hálapénz” kifejezést vizsgálva elmondható, hogy a hála szó Spinoza definíciója szerint: érzelmi és akarati mozzanatot tartalmaz. Érzelmi, hogy viszonyozzuk a jóindulatot. Akarati, hogy a jótéteményt, amennyire lehet viszonyozni, akarjuk. A hála tehát, a szeretetnek és jótéteménynek hasonlóval való viszonzása.⁵⁷ Persze önkéntesen és utólagosan valósul meg. Beteg-orvos összefüggése során ez a „hála” pénzbeli honoráriumban (paraszolvencia) mutatkozik meg. Az ókori Görögországban élt Hippokratész (i.e.460-i.e.370) állítása szerint „ha az orvos pénzt fogad el, akkor akaratlanul is kicsinyíteni vagy nagyobbítani, tehát mindenképpen hazudni kénytelen”.⁵⁸ Tehát, a paraszolváltatás (honoráriumoztatás) az orvosi hatalommal történő visszaélésre ad módot, vagyis a zsarolásnak, zsaroltathatóságnak a melegágya, ami pedig törvényileg büntetendő cselekedet.

A törvény 90. §-ában olvasható: „Az Orvos-Egészségügyi Dolgozók Szakszervezetének orvosetikai bizottságai őrködnek az orvosi hivatás tisztasága felett. Elmarasztalják azokat az orvosokat, akik a szocialista erkölcs szabályait vagy esküjüket megszegik. Védelmük a hivatásuknak megfelelő magatartást tanúsító orvosokat”.⁵⁹ E mondatok helyébe az 1989. évi

56 1972. évi II. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

57 Révai nagy lexikona. Budapest, 1913. 9. kötet, 373.

58 www2.pharm.u-szeged.hu/gyfi/etika/SZEM5.htm

59 1972. évi II. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

LVII. törvény rendelkezési szövege lépett: „A Magyar Orvosi Kamara Orvostikai bizottságai öröködnék az orvosi hivatás tisztasága felett. Elmarasztalják azokat az orvosokat, akik a szakma erkölcsi szabályait vagy esküjüket megszegik. Védelmzik a hivatásuknak megfelelő magatartást tanúsító orvosokat.”⁶⁰

Az 1975. évi II. törvénycikk jelentősége

A magyarországi társadalombiztosítás újabb mérföldkövének 1975. évi II. törvénycikk számít, amit 1975. július 1-én léptettek életbe. Most már hazánk minden magyar állampolgárára ki terjedt a biztosítottak köre, melyet a törvény 10. § 1. és 2. pontjaiban lehet olvasni. A társadalombiztosítási kiadások fedezetére a törvény 103. § 1. pontja értelmében: „A társadalombiztosítás kiadásainak a fedezetére a munkáltatók társadalombiztosítási járulékot, a biztosítottak pedig nyugdíjjárulékot fizetnek”.⁶¹ A társadalombiztosítás nyújtotta ellátásokat, mint az állami egészségügyi rendszer keretében működő szolgáltatásokat lehetett igénybe venni, amit utólagosan az állami költségvetésből fizettek meg a „szolgáltatóknak.”⁶²

A kategóriánként különböző szabályokat az 1975-ös társadalombiztosítási törvény egységesítette. Ettől kezdve mindenkire azonos nyugdíjfeltételek voltak érvényesek. A nyugdíjkorhatárt a férfiak esetében hatvan, a nők esetében ötvenöt évben állapították meg.⁶³ A törvény a következő négy biztosítási ágat foglalta keretbe:

betegségi és anyasági ellátás, táppénz, terhességi-gyermekágyi segély, anyasági segély, temetési segély;
 családi pótlék;
 nyugdíjellátás, öregségi nyugdíj, rokkantsági nyugdíj, szolgálati idő, hozzátartozói nyugellátások (özvegyi nyugdíj, végkielégítés, árvaellátás, szülői nyugdíj);
 baleseti ellátás, baleseti táppénz, baleseti járadék, baleseti rokkantsági nyugdíj, hozzátartozói baleseti nyugellátások.

Az 1988. évi XXI. törvény alapján az állami költségvetéstől elkülönítették a társadalombiztosítás költségvetését. Külön erre a célra a törvény értelmében létrehozták a *Társadalombiztosítási Alapot (Alap)*.⁶⁴

A hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítók 1990 után napjainkig (2015)

Az 1989. évi XLVIII. törvény értelmében a Társadalombiztosítási Alap terhére nőttek a kiadások a nyugdíjak, nyugdíjszerű kiadások, a gyermekgondozási segélyek és gyermekgondozási díjak esetében.⁶⁵ *Az 1990. évi XXV., LX. és LXI. törvények* értelmében a családi pótlék kikerült a társadalombiztosítási feladatkörből. A népesedés szempontjából fontos feladatként önállóvá vált, és állampolgári jogon járó ellátás lett belőle. Időről időre a családi pótlék összegét törvényileg módosították, pl.1993.évi V. törvény.⁶⁶ *Az 1992. évi LXXXIV. törvény*

60 1989. évi LII. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

61 1975.évi II. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

62 Romsics Ignác: Nyugdíjrendszer Magyarországon – történeti aspektusból; *Magyar Tudomány*, 2013.02.19.

63 1988. évi XXI. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

64 1989. évi XLVIII. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

65 1990. évi XXV., LX. és LXI.,1993.évi V. törvények; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

66 1992. évi LXXXIV. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

1. pontja értelmében a társadalombiztosítás két biztosítási ágának pénzügyi folyamatai önálló pénzügyi alapon – a Nyugdíjbiztosítási Alap, b. Egészségbiztosítási Alap – keresztül bonyolódik le.⁶⁷ A társadalombiztosítás irányításában a munkáltatók és a különböző szakszervezetek 1993-tól ismét részt vesznek.

A hazai társadalom- és nyugdíjbiztosítás újabb megreformálására 1997-ben került sor a *LXXX. törvény* megalkotásával. Ez a törvény vezette be a magánnyugdíjpénztár megalakítását és belépési módját. Majd az *1997. évi LXXXII. törvény*⁶⁸ konkrétan szabályozza az állampolgárok tagdíjfizetésén és egyéni számlán alapuló magánnyugdíját és magánnyugdíjpénztár rendszerét. Ezekkel a törvényekkel kívánták a munkavállalók nyugdíjának biztos alapját képezni. A munkavállalók nyugdíjalapját, amit a fizetésből levontak, törvényileg megosztották, egyik részét az állami, másik részét a választott magánnyugdíjpénztárba utalták tovább. 1999 januárjától kezdődően – az *1998. évi LXXX. törvény* értelmében – a biztosítottak után befizetett járulékok nyilvántartását az egészség- és nyugdíjbiztosítóktól átvette az APEH járulékgazgatósága.⁶⁹ Ugyan méltányossági alapon, de 2002. június 29-től ismét lehetőség nyílt egyes emberek nyugdíjának megemelésére. A nagyon alacsony nyugdíjak emelését 2004-től szigorították és lekorlátozták, hogy csak 5 évenként lehessen díjmódosítást igényelni. A kötelező egészségbiztosítás ellátásáról külön az *1997. évi LXXXIII. törvény* szól, melyben az 5/B § r. pontjában először foglalkoznak az uniós beteggel, mely fogalmat külön határoz meg a törvény.

Összegzés

A középkori Európában, a beteg és agg emberekről történő gondoskodás döntően a családra, majd az egyházi kolostorok papjaira hárult. Idővel, a legtöbb veszéllyel és balesettel járó munkák során a dolgozók szolidaritása életre hívta az úgynevezett „társládákat”. Az iparos társadalom számának növekedésével, az egyes mesterségek, maguk számára segélyező egyleteket állítottak fel. A szabadiparosok térhódításán keresztül, a bér munka elterjedésével a munkások érdekvédelmét a munkásszervezetek próbálták ellátni. Az egyleti biztosítás helyett a szakszervezetek igyekeztek kikényszeríteni az állam felelősségvállalását, aminek eredményeként megalkották a kötelező biztosítás alapelveit. Annak, hogy Európa egyes területein egymástól eltérő megoldások születtek, az a magyarázata, hogy az egyes nemzeteknek, egymástól eltérő volt a gazdasági és politikai helyzete, ebből adódóan másként formálódtak a hagyományaik és a terepviszonyoknak is köszönhetően eltérően alakult a demográfiajuk is. Az eltérő típusok közt az egyezés abban lelhető meg, hogy mindegyik meg kívánta oldani a munkások betegsegélyezésének és nyugdíjának kérdését.

Míg az úgynevezett angol gazdasági vonzáskörben a „Beveridge típus” lett alkalmazva, addig a Rajnától úgymond keletre, beleértve hazánkat is a „Bismarck típust” vezették be. Az 1917-es oroszországi proletárhatalom átvételét követően 1922-ben került bevezetésre a „szovjet típus”-nak nevezhető kirovó-felosztó rendszer.

Hazánkban a kötelező betegségbiztosítás a világon harmadikként került bevezetésre. A magyarországi munkásság mégsem volt elégedett, jobb munkakörülményt, magasabb kártérítési összeget és színvonalasabb egészségügyi ellátást kívánt. 1907-től ezeknek az igényeknek javítása mellett bővült az ellátottak köre is. De 1945-ig, a lakosság döntő tömegét alkotó

67 1997. évi LXXXII. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

68 1998. évi LXXX. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

69 1998. évi LXXX. törvény; Magyar törvénycikk tára; www.1000ev.hu

mezőgazdasági munkásság, teljesen kimaradt a kötelező betegbiztosításból. 1907-ben a biztosítottak részére megalakították az *Országos Munkássegélyező és Balesetbiztosító Pénztárat*, melynek állami felügyeletét a Kereskedelmi Minisztérium látta el. Az 1919-es kommunista hatalom átvétel során, a forradalmi kormányzótanács átfogó intézkedéseket hozott az egészségügy terén. Állami tulajdonba kerültek a kórházak, szanatóriumok, vízgyógyintézetek és fürdők. Így az ott dolgozó orvosok, állami alkalmazottak lettek. (Őket általában beléptettek a szociáldemokrata pártba is – az orvosok számára, bizonyos juttatások csak így voltak biztosítva.) Majd azon gyógyszertárakat, ahol gyógyszerészsegédet is alkalmaztak állami tulajdonba vették. Végül a gyógyszerüzemek és gyárak élére üzemi biztosokat neveztek ki, akik nemcsak beleszóltak a gyár működtetésébe, hanem a döntő szót is ők mondták ki. A Proletárdiktatúra megdöntését követően egy teljesen újra gondolt baleset-, betegségbiztosítási-, és nyugdíjrendszer kidolgozására volt szükség, amit a Bethlen kormány 1927. és 1928. évi törvényein keresztül ért el. 1928-ban a Budapesti Kereskedelmi Betegségi Biztosító Intézet (BKBBI) nevét megváltoztatták *Magánalkalmazottak Biztosító Intézetére (MABI)*, illetve az eddigi *Országos Munkásbiztosító Intézet (OMI)* neve is megváltozott és innentől kezdve *Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI)* néven működött tovább. Az utóbbi egészen 1950. november 1-ig létezett, amikor ismétellen államosítva lettek a hazai kórházak, szanatóriumok, vízgyógyintézetek és fürdők. Az OTI megmaradt feladatköreit pedig a *Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja (SZTK)* vette át. Az 1928. évi XL. törvény előírta a nyugdíjkorhatárt, melyet a 65. életévben állapítottak meg. A bécsi döntés értelmében sikerült adott területeket visszacsatolni Magyarországhoz, aminek kapcsán az egész ország biztosítási és nyugdíj rendszerét módosítani kellett, amit előbb az 1941., majd az 1942. évi rendeletek segítségével kívánt a kormány elérni.

Az üzemek, gyárak, és kórházak államosítása 1948-ban (1948. évi XXV. törvénycikk) kezdődött meg Magyarországon, majd folytatódott az 1949. évi 4. és 20. rendeletekkel. Az egészségügyön belül, végül a közforgalmú gyógyszertárak államosítására került sor, 1950-ben (1950. évi 25. törvényerejű rendelettel). Az 1960-as évekre pedig a hazai földek is állami tulajdonba kerültek. A hazai egészségügy állami irányítás alá került, ennek szellemében állami tulajdonba kerültek a kórházak, szanatóriumok, gyógyfürdők, gyógyszertárak, gyógyszergyárak és a társadalombiztosítási alapok, intézetek.

Az 1950-es években vezették be a terhességi-gyermekágyi segélyt, és a biztosítottak körébe kerültek a felsőoktatásban tanulók, illetve az egyházi lelkészek és családtagjaik. Az első egységes nyugdíj törvényt is 1950-ben (XXX. törvény) alkották meg, mely alapján a szolgálati időt 10 évben, illetve a nyugdíj korhatárt, nők esetén 55., férfiak esetén 60. életévük betöltésében állapították meg.

Előbb az 1972. évi II. törvénnyel reformálták meg az egészségügyet. Majd megjelent a 1975. évi II. törvény, mely 22 éven keresztül szabályozta a magyar társadalombiztosítást. A törvény összességében

- a. a betegségi és anyasági ellátásokat,
- b. a családi pótlékot,
- c. a nyugellátásokat,
- d a baleseti ellátásokat foglalta törvényi keretbe.

Az 1975. évi II. törvény értelmében a társadalombiztosítás finanszírozása alól kikerültek az egészségügyi szolgáltatások és átkerültek az állami költségvetés alá. Ettől az évtől kez-

dődően a magyar állampolgároknak alanyi jogon jártak az egészségügyi ellátások. 1989-ben az állami költségvetéstől különválasztották a társadalombiztosítást. 1990-ben az állampolgári jogon nyújtott egészségügyi szolgáltatásokat ismét a társadalombiztosításhoz rendelték. 1993-ban a hazai társadalombiztosításunkat két ágra szedték,

a./ egészségbiztosításra,

és b./ nyugdíjbiztosításra.

Ezeknek a pénzforrásait az Egészségbiztosítási Alap és a Nyugdíjbiztosítási Alap biztosította. Az 1997. évi egészségügyi törvénnyel az 1975. évi egészségügyi törvény végleg hatályát veszítette. 1999 januárjától kezdődően a biztosítottak után befizetett járulékok nyilvántartását az egészség- és nyugdíjbiztosítóktól átvette az APEH járulékgizgatósága.

ATTILA SZABÓ, Dr. Pharm
pharmacist,
Bethlen utcai Patika
H-4026 Debrecen
Bethlen utca 4.
HUNGARY

ZUSAMMENFASSUNG

Das System der Gesundheits- und Sozialversicherung hat lange Fortschritte gemacht bis sie sich – im Ungarn und auch in anderen europäischen Ländern – zu einem allgemeinen Sozialsystem enzwickelte. Den ersten Schritt wurden von die Zunfte (z. B. „Bruderlade“ der Berglaute) getan, die die Unfall- und Krankenversicherung der Arbeiter einführten. Der zweite Stufe der Entwicklung war die vom Staat koordinierte Kranken- und Unfallversicherung. Schließlich hat sich das Alter (Pension)-, Invaliden-, Witwen- und Waisen-Versicherung – sogenannt allgemeine Sozialversicherung – entwickelt. Der Autor des Artikels fasste die lange ungarische Geschichte der Versicherung in einer sehr eingehender Weise zusammen.

AZ IRGALMASRENDI KÓRHÁZAK TÖRTÉNETE A FELVIDÉKEN (SZLOVÁKIÁBAN) 1867-IG¹

KISS LÁSZLÓ

Az irgalmasság, mint keresztény erény

Az irgalmasság, azaz a sérült, beteg vagy bármilyen okból rászoruló embertársunk önzetlen megsegítése a keresztény ember egyik legfontosabb erénye. Az irgalmasság cselekedeteinek ikonográfiáját bemutató Németh (2006, 788.o.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a keresztényi tanítás szerint az irgalmasságnak sorsdöntő szerepe lehet az embernek az üdvözülés vagy el-kárhozás szempontjából történő megítélésében. Erre utal az a tény, hogy Jézus éppen az utolsó ítéletről jövődőlve beszélt az irgalmasság erényéről. Jézusnak e tanítása Máté evangéliumában maradt fenn (MÁTÉ, 25. 34-40):

„Akkor ezt mondja a király a jobb keze felől állóknak: Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, a mely számotokra készített a világ megalapítása óta. Mert éheztem és ennem adtatok; szomjúhoztam, és innom adtatok; jövevény voltam, és befogadtatok engem. Meztelen voltam, és megruháztatok; beteg voltam, és meglátogattatok; fogoly voltam és eljöttetek hozzám. Akkor felelnek majd néki az igazak, mondván: Uram, mikor láttuk, hogy éhezted, és tápláltunk volna? vagy szomjúhoztál, és innod adtunk volna? És mikor láttuk, hogy jövevény voltál, és befogadtunk volna? vagy meztelen voltál és felruháztunk volna? Mikor láttuk, hogy beteg vagy fogoly voltál, és hozzád mentünk volna? És felelvén a király, azt mondja majd nekik: Bizony mondom néktek, a mennyiben megcselekedtétek egygyel az én legkisebb atyámfiai közül, én velem cselekedtétek meg” (KÁROLI, 1991, 36).

Az idézett szentírási szövegben szereplő hat irgalmas cselekedetet – ételt, italt, hajlékot, ruhát adni a rászorulóknak, ápolni a beteget és látogatni a rabot – III. Ince pápa (trónon: 1198-1216) egészítette ki a hetedikkel: a halottak eltemetésével. III. Ince a történelem egyik legnagyobb pápája volt. Nemcsak a pápaság történetébe írta be nevét, mint a pápai állam második megalapítója és a IV. lateráni egyetemes zsinat összehívója 1215-ben (GELMI, 1989, 117), hanem a szociális munka történetébe is. Ő volt az, aki újra meghonosította az Egyházban a (szent) ferenci elsődleges szegénység eszméjét. Sokan az ő nevéhez fűzik az ún. forgóláda bevezetését. Ez egy, az árvaház kapujának nyílásába elhelyezett láda volt – az utca felől beletették a csecsemőt, elfordítása után bent a gondozók kivették őt (mai modern formájában inkubátor tölti be e szerepet). 1204-ben ő építtette meg az első Szentlélek-Kórházat (*Ospedale Santo Spirito*) Rómában (NEMES, 2008, 97). A végtisztességgel kapcsolatban III. Ince szintén a Bibliára hivatkozott. Az ószövetségi Tóbiás könyve említi a jámbor zsidó, Tobit példáját, aki többek közt a halottak eltemetésével (is) gyakorolta az irgalmasság erényét (NÉMETH, i.m., 788).

¹ A dolgozat a VIA SOCIALIS szaklap II. évfolyamának, 1. számában, pp. 57-76, 2016-ban „Az irgalmas rendi kórházak története a mai Szlovákia területén 1867-ig” c. munkám átdolgozott, bővített változata

Istenes Szent János és az irgalmasok közössége

Látható tehát, hogy az irgalmasság eszméje a kereszténység kezdetétől jelen volt az Egyház életében. Az eszme igazi fellendülése azonban a XVI. században következett be és a ma Istenes Szent Jánosként tisztelt portugál származású *Joao Cidade* (1495-1550) nevéhez fűződik. Az 1691-ben szentté avatott – emléknapja március 8 -, majd 1886-ban a kórházak és betegek, 1930-ban a betegápolók védőszentjévé nyilvánított János élete több magyar forrásból is megismerhető (DEDEK-CRESCENS, 1900, 278-281, PUSKELY, 1995, 420-422), ezért életrajza részletes ismertetésétől eltekinthetünk. A legenda szerint a zsoldos katona könnyelmű, felelőtlen életviteléből egy álom emelte ki: Jézus, mint éhező, fázó, hiányos ruházatú árvagyerek jelent meg neki. János az árvát gondjaiba vette és a gyermek egy kereszttel ellátott gránátalmát adott neki e szavakkal: „*János, Granada lesz a kereszted!*”. Így került a spanyol Granadába, ahol egy prédikáció annyira megrendítette őt, hogy felkiáltott: „*Misericordia!*” (irgalom). Ezért lesz majd később az irgalmasrend címere a gránátalma s ezért lesz az összes a rend által fenntartott gyógyszertár a „Gránátalmához” címezve (BARADLAI, 1930, 215-216). A gránátalmának egyébként rendkívül gazdag kultúrtörténete van, melyből most csak azt emeljük ki, hogy valószínűleg e gyümölcs volt az édenkert „almá”-ja, mellyel Éva Ádámot megkínálta (BECHER-PATAI-MÁJER, 2011, 150.)

Az irgalmasrend kezdetei

János tehát Granadában kezdte meg irgalmas tevékenységét: bérelt házát ispotállya (kórházzá) alakította. Püspöke adta neki a „*Joan de Dios*”, azaz „*Isten Jánosa*” nevet, melyet a magyar nyelv „*Istenes Jánosra*” egyszerűsített (PUSKELY, i.m., 421.). Már életében akadt követői, bár jómaga sosem beszélt rend „alapításról” és nem hagyott hátra semmiféle szabályzatot. János 1550. március 8-án bekövetkezett halálát követően munkatársai „közösséget” alkottak, melynek működését 1572-ben a domonkos szerzetesből lett V. Pius pápa (trónon: 1566-1572) hagyta jóvá *Licet ex debito* bullájával. Második utóda Szent Péter trónján a „vaspápa”, V. Sixtus (1585-1590) 1586-ban laikus szerzetesrenddé nyilvánította a közösséget. 1624-ben pedig VIII. Orbán (pápai trónon 1623-1644) megadta az irgalmasoknak a koldulórendi kiváltságokat. Ez azt jelentette, hogy megélhetésüket alamizsna-gyűjtéssel, koldulással biztosíthatták (hasonlóan a ferencesekhez és a domonkosokhoz).

A szerzetesrendek életét, életeszmeik realizálását „regula”, azaz alapelvek és szabályok összessége határozza meg. A „nagy” regula szerzője általában egy karizmatikus személyiség, ezért a regula az ő nevét viseli. A IV. lateráni egyetemes zsinat, a már említett III. Ince pápa vezetésével 1215-ben arra kötelezte a keletkező új rendeket, hogy a „nagy regulák” valamelyikét fogadják el. Az irgalmasrend a szent Ágoston által 397 körül összeállított regulát választotta. Ágoston regulája teljes szegénységet hirdet – „*legyen mindenetek közös*” – és rendszeres imádkozásra, a köz javára való tevékenységre, emberszeretetre inti a „*lelki szépség szerelmeseit*” (PUSKELY, i.m., 853.). A részletkérdésekben az irgalmasokat saját „konstitúciójuk” (regulát kiegészítő szabályzat) vezérli. Mint említettük, 1586-ban megkapták a „rend”-dé nyilvánítást és egy év múlva már el is készült az új rend első konstitúciója. Ennek alapján a rendtagok a többi rendre is kötelező hármast fogadalom – szegénység, engedelmeség, nőtlenység/tisztaság – mellé egy újabb fogadalmat, a hospitalitás (vendégszeretet) foga-

dalmát is letették. (Ez más rendeknél is előfordult – pl. a jezsuiták külön fogadalmat tettek a Szent Atyával (pápával) szembeni engedelmességre). Ennek ellenére, 1592-ben a trónra lépő VIII. Kelemen pápa (1592-1605) visszaminősítette a rendet „közösséggé” (kongregációvá). Ez többek közt azt jelentette, hogy az irgalmasok az eredeti három szerzetesi fogadalomból csak az engedelmességet tarthatták meg. Ez nem kis bonyodalmat okozott a közösség/rend életében – a kedélyek csak akkor nyugodtak meg, amikor Kelemen utóda, V. Pál (trónon: 1605-1621) visszaállította a rendet előbb Spanyolországban 1611-ben, majd 1617-ben Itália területén is.

E nem egy időbeni legalizálásnak tudható be, hogy az irgalmasok két tartományra (kongregációra) szakadtak és e megosztottság csak 1850-ben ér majd véget. A spanyol kongregáció az anyaországon kívül elsősorban Latin-Amerikában és a Fülöp-szigeteken tevékenykedett. 1835-től spanyol kormány akadályokat gördített a rend munkájába. A teljes kihalástól a rendet 1850-ben az itáliai kongregációval való egyesítés mentette meg.

Az itáliai kongregáció Európában terjeszkedett. Fennhatósága alá vonta az 1601-ben Párizsban *Medici Mária* – a francia király, IV. Henrik második felesége - által alapított rendházat és az *Hôpital de la Charité* (TOELLNER, 3, 1565) kórházat. Itt 1823-ban volt szükség az újjáalapításra, mert a Nagy Francia Forradalom az irgalmasrend valamennyi intézményét elsöpörte.

Az irgalmasrend megtelepedése a mai Csehország területén

Az akkori osztrák fennhatóság alatti területekre egy neves sebész, a milánói *Gabriel Ferrara* (1543-1627) vezette be az irgalmasrendet (TOELLNER, 3, 1564). A morva határ közelében (Alsó-Ausztriában) található Feldsberg városka, amelynek földesura a 14. század végétől 1945-ig a Lichtenstein-család volt. Leghíresebb – hazafias cseh történészek szerint leghírhedtebb – tagja *Károly* (1569-1627) volt. A csehek Mohácsa, a Cseh Királyság önállóságát megszüntető fehérhegyi csata (1620) után ő lett Csehország keménykezű helytartója, a cseh rendi felkelésben részt vettek megbüntetője, vagyonuk elkobzója. Mint a leggazdagabb morva mágnás – II. *Rudolf* idejében (1576 és 1612 között német-római császár, 1608-ig magyar, 1611-ig cseh király is) hatalmas kölcsönökkel járult hozzá a prágai császári udvar fényéhez – még 1599-ben katolizált. Így kerülhetett kapcsolatba a katolikus egyház betegápoló rendjével és 1605-ben uradalma területén az említett Ferrara segítségével irgalmas kórházat alapított. S mivel Feldsberget az első világháborút követő „osztzkodás” az újonnan alakult Csehszlovákiának ítélte, Feldsbergből Valtice lett. Sajnos, ezt az „apróságot” az irgalmasrend csehországi történetével foglalkozó szerzők általában elhallgatják és a valticei ispotályt tekintik az irgalmasrend legrégebb kórházának Csehországban (POUNKOVÁ-TOŠOVSKÝ, 1995, 12.).

A feldsbergi/valticei irgalmasrendi kórház történetét már alaposan feltárták (KARMASÝNOVÁ, 1973). Eseménydús históriájából most csak egy olyan mozzanatot emelek ki, amely hatással volt/lehetett a környező országokban működő irgalmasokra is. 1745-től ugyanis Feldsberg adott otthont egy kétéves seborvosi és ápolói iskolának, amely az irgalmasrend számára képezte ki a szakembereket. Első oktatója *Jáchym Reimschissel* orvosdoktor volt. Az iskola 1768-tól vált igazán híressé. Ekkor lett igazgatója a feldsbergi irgalmas kórház történetének leghíresebb orvosa, az erdélyi Temesvárról (ma: Timisoara, Románia) származó *Norbert Boccisus* (1720 körül-1804 után?). Pontos életrajzi adatait nem ismer-

jük. Lehetséges, hogy fia volt annak a *Boccino* nevű olasz orvosnak, aki az 1720-as években működött Temesvárott (MAGYARY-KOSSA, 1929, 72). Karmasýnová (i.m., 904) szerint Norbert Prágában, 1749-ben lett a rend tagja. Bécsi orvosi tanulmányok után a stájerországi Grätz (ma: Graz, Ausztria) városában lett az ottani irgalmasok perjelje (prior) és „a sebészet, bonctan és ápolástan professzora” (KARMASÝNOVÁ, i.m., 904). Innen került 1768-ban a feldsbergi iskola élére.

Az iskola bonctant (anatómiát) – a diákok boncolási gyakorlaton is részt vettek - seborvoslást, betegápolást, botanikát és (gyógynövény) termesztési ismereteket oktatott. Ez utóbira nagy szükség volt, hiszen a minden irgalmasrendi kórház mellett működő gyógyszerár alkalmazottjai saját maguk termesztették ill. gyűjtötték be a gyógyszerekhez szükséges növényi „nyersanyagot”. Norbert Boccius már korábbi munkahelyén is botanizált. Sajnos, a 2750 növény rajzát is tartalmazó műve kéziratban maradt. A *Liber regni vegetabilis* című munka utolsó kötete 1804-ből datált. Növeli a kézirat értékét, hogy illusztrációit a Feldsbergből származó, saját korukban ismert festőpáros, *Baur-fivérek* készítették.

Az oktatást gazdag könyvtár és bonc-, ill. kórbonctani preparátumok gyűjteménye segítette. Karmasýnová szerint a feldsbergi rendi iskola egyfajta egyetemre felkészítő intézménynek tekinthető, hiszen végzettjei közül többen orvosi karon tökéletesítették tudásukat. További kutatás derítheti majd ki: az iskola végzettjei közül kik kerültek a magyarországi rendházakba.

Ha eltekintünk a Feldsberg/Valtice dilemmától, a valóban első „cseh” irgalmasrendi kórházat 15 évvel később, a cseh rendek feketehegyi leverése után hatalmon maradt *II. Ferdinánd* osztrák császár (cseh és magyar király) alapította meg 1620 Szentestéjén Prágában (POŠTOLKA 1970, 937.). Az irgalmasok megjelenését a legújabb cseh orvostörténet szerzői a kórházi ellátás „új korszakának” nevezik – az addig inkább szociális intézménynek számító „ispotályból” ekkor lett a betegek ellátására specializálódó és arra képzett személyzettel rendelkező „kórház” (SVOBODNÝ-HLAVÁČKOVÁ, 2004, 75).

A feldsbergi irgalmasok behívásával Prágába Ferdinánd a cseh föld „rekatolizációját” kívánta elősegíteni. Első „feladatként” közreműködtek az 1621. június 21-én az Óvárosi téren kivégzett cseh protestáns ellenállók – köztük a magát mindig magyar nemesnek tartó *Jeszenszky (Jessenius) János* orvosnak, a Károly Egyetem rektorának (RUTTKAY, 1971, 270) – lelki vigasztalásában. E szolgálatukért a vérpad fájából csináltathatták meg a rendházakat a kórházzal összekötő – 1970-ig létező - lépcsőket (POŠTOLKA, i.m., 937.o.). Teljesen új kórházat nem kellett építeniük, hiszen itt, a prágai Óvárosban, a helyiek által csak a „na Františku”-nak nevezett helyen már a XIV. századtól állt egy *Bohuslav* nevű prágai polgár által alapított ispotály. Később a huszita „zavargások” idején az ispotályos tevékenység megszűnt. Az ispotály mellett álló szent Simon és Júda kápolnát a fehérhegyi csatáig a „cseh testvérek” használták. Természetesen 1620 Karácsonyán ez is az irgalmasok kezébe került, akik ápolói/gyógyítói tevékenységüket 12 betegágygal kezdték meg. 1689-ben egy új szárny épül meg, ennek bejárata felett 1710-től latin nyelvű felirat hirdeti az épület küldetését: „In Charitate atqVe MIsERICorDIA” azaz „szeretetben és irgalmasságban” (a nagybetűk „összege” – ICIVMIICDI - az 1710-es évet adja).

Mivel írásunknak nem ez a célja, az irgalmasrend további fejlődésével Csehországban nem foglalkozunk. Felsoroljuk azonban a rend később itt alapított kórházait, azon oknál fogva, hogy 1856-ig a magyarral közös tartományt alkotva, a reformkori magyar források is szá-

mon tartják e kórházzal bíró helységeket. Természetesen a korabeli nevükön, amelyből gyakran nem lehet következtetni mai nevére. Például az 1836-ra kiadott *Magyar Hazai Vándor naptár* közli a „*Magyarországban és a többi Austriai tartományokban lévő*” irgalmas rendi kórházak listáját (S.B., 1836, 58.). Ebből most csak a mai Csehország területén találhatóakat említjük – zárójelben mai nevükkel: „Feldspergi alsó Austriában” (Valtice), „Prágai Csehországban” (Praha), „Neustadti Mettau mellett Cseh Orsz.” (Nové Město nad Metují), „Tescheni Felső Sziléziában” (Český Tešín), „Prosznitzi Morvaországban” (Prostějov), „Kukuszi Csehországban” (Kuks), „Brünni Morvaországban” (Brno), „Lettovitzi Morvaországban” (Letovice), „Wisoviczi Morvaországban” (Vizovice). (Morvaország ekkor – neve ellenére – nem önálló ország, hanem a Habsburgok uralma alatt álló, Lajtán inneni tartományok egyike. Ma Csehország része.)

A szepesváraljai irgalmas kórház

A magyarországi kezdeteket illetően kicsit a csehországi/ausztriai dilemmával találkozunk. A témával több dolgozatában is foglalkozó Sasvári (1985, 1262.o.) pl. ezt írja: „*Hazánkban első kórházuk a legendás szepességi városkák egyikében, Szepesváralján létesült a 17. század derekán*”. Miért kérdőjelezhető meg „a hazánkban”, azaz Magyarországon kitétel? Két oknál fogva is. Először: ma Szepesváralja nem „hazánkban”, hanem az egész Szepességgel együtt Szlovákiában található Spišské Podhradie néven. (Persze nem a „legenda” városka vándorolt el a határon túlra, hanem a határ „lépett át fölötte” a trianoni döntés következtében). Másodszor: az irgalmasok megtelepítésének évében, 1650-ben (PUSKELY, i.m., 132.) Szepesváralja és még 12 szepességi helység nem volt a „magyar szent korona tartozéka” (SVÁBY, 1897, 611.) (*Luxemburgi*) *Zsigmond* magyar király ugyanis 1412-ben zálogba adta azokat *Ulászló (Jagelló)* lengyel királynak. A 360 évig tartó lengyel uralom csak 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor szűnt meg, amikor *Mária Terézia* nemcsak a városokat, hanem egész Galiciát – szépapáink Gácsországát – a Habsburg-birodalomhoz csatolta. Ráadásul 1593-tól az említett városkák a lengyel *Lubomirszki/Lubomierszky* grófi – 1647-től hercegi - család földesúri fennhatósága alá kerültek (SVÁBY, i.m., 611.). Ezért ha ragaszkodunk a történeti tényekhez, el kell ismernünk, hogy az első „magyar” irgalmas rendházat és kórházat a lengyel *Lubomirszky Szaniszló* herceg alapította 1650-ben (BARADLAI - BÁRSONY, i.m., 220.). Sajnos, 1794-ben óriási tűzvész pusztított Szepesváralján. 400 ház, köztük az irgalmasok rendháza és gyógyszerháza égett le. A tűzvész elpusztította az írott dokumentumokat is. Később a gyógyszerház újra megnyílt, 1885 és 1915 közt *Voltner Mihály* rendi gyógyszerész volt a gondnoka (BARADLAI - BÁRSONY, i.m., 221.). Nem tudjuk, szenvedett-e tüzkárt a kórház? Valószínűleg igen, hiszen az első magyar tudományos folyóirat 1824-ben közli a magyarországi irgalmasrendi kórházak helyszíneit - „*Pozsonyban, Egerben, Temesváron, Kis-Martonban, Vácson, N. Váradon, Pécsen, Szokolczán, Zágrábban és Budán*” (TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY, 1824, III. kötet, 108.) - és Szepesváralja nincs a felsoroltak közt. Viszont a *Jeremias Schrober* provincialis által az 1828/29-es évről közzétett listán már szerepel „*Varalla in Zipser-Lande*” néven (SCHROBER, 1829). Egy biztos, a reformkorban már újra működött, hiszen egy másik - már idézett - 1836-ban közölt listán ott szerepel a „szepes-Várallyai” kórház is. 1833. nov. elsejétől 1834. nov. első napjáig 303 beteget vettek fel a kórházba, akik közül „életben fenntartattak” 284-en. A 27 „megholt”

közül a „*halva felvétettek*” száma 8 volt – valószínű tehát, hogy a kórház alkalmazottjai a hetedik irgalmassági cselekedetnek is eleget tettek. A szepesváraljai rendi kórház működését bizonyítja az a tény is, hogy az 1836-os kalendáriumi cikk közölje „*S.B., Sz. Várallyáról*”.

Sajnos, S.B. kiléte ismeretlen előttünk. Ám mivel annak bizonyítására, hogy „*az irgalmas Barátoknál az elnyomorodott betegek ápolása... kiterjed minden vallásbeliekre*” a bécsi irgalmasrendi kórház 1817. és 1818. évi jegyzőkönyveinek adatait idézi, feltételezhető, hogy az időben ott élhetett. Onnan kerülhetett az újra meginduló szepesi rendházba. Személyének felfedéséhez segíthetne a *Bugát-Flór* féle 1840-re kiadott *orvosi névtár*. Sajnos a kötet Szepes vármegyét tárgyaló részénél csak az olvasható, hogy nem érkeztek be az adatok...

A szepesváraljai irgalmasok történetét legújabbban *Lenčis* dolgozta fel (LENČIŠ, 1999).

A szakolcai irgalmas kórház

Még kevesebb adat található a szakirodalomban a szakolcai (ma: Skalica) irgalmasok működéséről. Az irgalmasrendi gyógyszerterek történetét példásan feldolgozó *Baradlai – Bársony* (i.m., 223) is csak ennyit ír: „*Gróf Batthyány József bíboros-hercegprímás alapította a rendházat 1769-ben. Voltaképpen úgy a rendház, mint a gyógyszerház fennállt már előbb a jezsuiták birtokában. A Jezsuita-rend feloszlása után a primás az egész intézményt megszerzi az irgalmasok részére.*” Szükszavú közlés. Ráadásul e kevés adata is pontosításra szorul. *Batthyány József* (1727-1799) 1769-ben két oknál fogva sem lehetett „bíboros-hercegprímás”. Egyrészt 1760-tól nem esztergomi, hanem kalocsai érsek, másrészt 1765 óta több mint 10 éven át az esztergomi érsekség „üresedésben” volt – Batthyány majd 1776-ban kerül az élére és csak 1782-ben nyeri el a bíbornoki biréumot (kalapot). Tehát a jezsuita rend 1773-as feloszlásakor sem volt még „prímás”.

Baradlai valószínűleg sosem járt a Trianon után Csehszlovákiához tartozó Szokolcán. Pontosabb, hitelesebb adatokat szerezhetünk a gimnáziumi tanulmányait Szokolcán végző irodalomtörténészről, *Szalatnai Rezsőtől* (1904-1977). Az olvasmányos, ám mégis filológiai pontosságra törekvő könyvében (SZALATNAI, 2004) az 1911-1913 között a városban „hatszáz napot” tanító nagy költőnk, *Juhász Gyula* szemével látta Szokolca nevezetességeit. A Patak utca közepén „*feltűnik egy templomtorony és mögötte rendkívüli méretű, kétemeletes kolostor és kórház: az irgalmasok rendháza. Aránylag nagy forgalom van erre, mert az irgalmasoké a város egyetlen patikája is, a kolostor kétlépcsős, magas kapujában. Gyógyszertár a gránátalmához – ez a neve, s a zöldarany gránátalma oda van festve cégernek a kapu fölé*” (SZALATNAI, i.m., 38). Értékes, Baradlaitól eltérő adatokat szolgáltat az alapításhoz is. Szalatnai szerint az irgalmasok kolostora helyén eredetileg a karmelitáknak alapított rendházat *Szelepcsényi György* (1595-1685) esztergomi érsek. A karmeliták 1735-ben „*nekiláttak egy nagy kolostor építésének*”. Az 1780 és 1790 közt uralkodó „kalapos király” II. József az ő rendjüket is betiltotta. „*E döntő pillanatban helyezte el Szokolcán, 1788-ban az irgalmasokat a hercegprímás, hadd gyógyítsanak, ha ez a foglalkozásuk. Így kapták meg az egyik betiltott rendtől a kolostort, a másiktól, a jezsuitáktól, a híres patikát*” (SZALATNAI, i.m. 38.). A szakolcai jezsuita, majd irgalmasrendi gyógyszerház történetét *Fundárek* (1992, 114-119) dolgozta fel. A „helyileg leginkább illetékes”, szlovák nyelvű honismereti szótár (KROPILÁK, 1978, 35.) „Skalica” szócikkében ez olvasható: „*R. 1796 sa tu usadili milosrdni bratia, ktori zriadili nemocnicu a lekareň... Knižnica milosrdných bratov,*

zal. 1796, mala 1 885 500 (!) zvázkov” azaz: 1796-ban telepedtek le itt az irgalmas testvérek, akik kórházat és gyógyszertárat nyitottak... 1796-ban alapított könyvtárunkban 1 885 500 (!) kötet volt. (KROPILÁK, i.m., 35 és 34.). Az 1796-os év mellett voksol az orvostörténész tanulmánya is (UHEROVÁ, 1992, 111.o.). Egy biztos, 1798-ban a szakolcai kórház is fogadott már betegeket – 52-öt, ebből 4 halt meg – amint az a *Matthäus Riediger* provinciálisnak a német nyelvű *pozsonyi újság*-ban közzé tett *Verzeichniss*-ből, (jegyzékből, listából) kiderül (RIEDIGER, 1799). A betegforgalom a későbbiekben emelkedett – az 1828/29-es évben már 191 beteget vettek fel (SCHROBER, i.m.) – ám még ez a betegszám sem indokolta saját (rendi) orvos alkalmazását. Valószínű, hogy kórház létezésének egész idejére érvényes az, amit Szalatnai az 1910-es évekre vontkoztatott: „... egyetlen orvosa a város egyetlen tisztiorvosa egyúttal, bejáró doktor, az irgalmas barát alorvos csak foghúzással foglalkozik, kielégítő sikerrel” (SZALATNAI, i.m., 38.). Lehet, hogy első orvosuk a Tissot-fordító *Ján Prokopius/Procopius* (1732-1806) szakolcai orvos volt? (A svájci *S.A. Tissot* francia nyelvű „népvezető tudósítását” Prokopius 1788-ban szlovák (cseh), *Marikowszki Márton* 1772-ben magyar nyelvre fordította le.) A szakolcaiak emlékezetében megmaradt az első nagy kolerajárvány évében, 1831-ben hősién helytálló irgalmasrendiek emléke, akik az akkori városi orvos *Gernya József László* (1795-1862 után) vezetésével 830 beteget láttak el. A szakolcai születésű Gernya 1820-ban Bécsben szerzett orvosi diplomát a „vízkórról” (de hydrope) írt diszsertációjával (DÖRNYEI, 2010, 76). Sajnos 483 közülök meghalt, amint erre a város külön „koleratemetője” is utal (BUCHTA, 1983).

A pozsonyi irgalmasrendi kórház

Láttuk, hogy mind a szepesváraljai, mind a szakolcai irgalmasrendi kórház aránylag kis intézmény volt. Ha szlovákiai (felvidéki) viszonylatban szóba kerül az irgalmasság, az ember önként a rend – ma újra irgalmasrendi kórházként működő - pozsonyi kórházára gondol. Az irgalmasok pozsonyi letelepítője a Szakolcával kapcsolatban már említett Szelepcsényi György esztergomi érsek volt, 1672-ben (BARADLAI- BÁRSONY, i.m., 218.). Személye több szállal is kapcsolódik a szerzetesrendek tevékenységéhez, ezért érdemes felidézni a maga korában szokatlanul hosszú életútját. 1595 körül született a Garam-mentén – erre utal a Pohroncius, Pohroncz, Pohronec mellékneve (a Garam szlovák neve Hron) – Bars megyei nemes szülők gyermekeként. Római tanulmányai alatt szentelték pappá. Hazatérve fényes egyházi és világi karriert futott be: előbb nyitrai püspök, később kalocsai majd 1666-tól esztergomi érsek. Emellett több vármegye főispánja. Főpásztori buzgalmának és bőkezű alapításainak fő célja a példakép, az 1635-ben Nagyszombatban egyetemet alapító *Pázmány Péter* (1570-1637) esztergomi érsek, bíboros által megindított ellenreformáció, rekatalizáció sikerre vitele. E célból telepíti le az irgalmasokat Pozsonyban, a piaristákat Pozsony-szentgyörgyön, alapít rendházat a jezsuitáknak Szakolcán, Lőcsén és Zsolnán (ZELLIGER, 1897, 536). Kevésbé köztudott – pl. a most idézett Pallas Nagy Lexikon sem tudja, hogy 1668-tól Szelepcsényi volt a földesura a lettowitzi (ma: Letovice, Csehország) uradalomnak is (BAHLCKE-EBERHARD-POLÍVKA, 2001, 292). Témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy a most idézett cseh honismereti lexikon szerint 1750-től Letowitzben is működött irgalmasrendi kórház (szerepel is „*Lettowitz in Mähren*” név alatt, a *Pressburger Zeitung* hasábjain közzétett „jegyzékekben”). A matuzsálemi kort megért fő-

pap Lettowitzben is hunyt el, 95 éves korában 1685-ben; végrendelete szerint Máriazellben temették el.

A szakirodalom megoszlik a pozsonyi letelepítés évét illetően. Az 1672-es letelepítés tényét erősíti meg a terjedelmes lexikoni szócikk szerzője, a pozsonyi születésű jeles történész-professzor és bibliográfus, *Mangold Lajos* (1850-1912) is: „1672. *Szelepcsényi érsek-prímás az irgalmas barátokat telepíti Pozsonyba és templomot meg kolostort alapít számukra, mely azonban csak 1728. készül el*“ (MANGOLD, 1897, 190.). A gyógyszerésztörténészek állítása szerint viszont az irgalmasok gyógyszerétárát „1673-ban adták át a forgalomnak“ (BARADLAI - BÁRSONY, i.m., 218). A speciálisan az irgalmasrend kórházaival foglalkozó szerző, *Antal János*, akinek a közben csehszlovák fennhatóság alá került Pozsonyban (Bratislavában) valószínűleg nem volt alkalma helyszíni kutatást végezni, erősít és egyben bonyolít. Antal szerint a pozsonyi irgalmasrendi kórházat 1672-ben létesítették, majd 1723-ban újraépítették (ANTAL, 1929, ? o.). A legfrissebb, a magyarországi kórházügy törtérijával foglalkozó kis kötet sem nyújt biztosabb fogódzót: „...az irgalmasok a XVII. század végén telepedtek le hazánkban, és 1723-ban Pozsonyban százágys kórházat emeltek, amely a (pesti) Szent Rókus Kórház felépítéséig legnagyobb gyógyító intézményünknek számított“ (KAPRONCZAY, 2005, 34). Kapronczay ráadásul az irgalmasok megtelepedését is közel fél-évszázaddal későbbre teszi: „... a XVII. század végén hazánkban is megtelepedett az Irgalmas Rend (Szepesváralján 1697-ben)...“ (KAPRONCZAY, i.m., 28.). Nem tudjuk, milyen kutatás, forrás alapján állítja ezt – amint arra fentebb utaltam, a szepesváraljai letelepítés éve 1650. Elgondolkodtató adatot közöl a *magyar orvostörténeti adattár az 1715-ös évvel kapcsolatban*: „Az 1723. évi diéta 96. artikulusa az 1715:102-nek megfelelően, az irgalmasrendet befogadta Magyarországra és kapcsolt részeibe s megerősítette azt a kiváltságukat, hogy gyógyszereket árulhassanak, ellenben a többi szerzeteknek száz arany büntetés terhe alatt megtiltotta orvosszereknek akár ingyenvaló osztogatását is...“ (MAGYARY-KOSSA, 1940, 46). Ezt a kiváltságot erősíti meg 1735-ben a Helytartótanács rendelete, amely az irgalmasok patikáját „nyilvánossági joggal“ ruházza fel (VÁMOSSY, 1901, 297.o.).

Sajnos a legutóbb hivatkozott, Pozsony egyik kerületének tisztii orvosa, Vámosy István városa orvostörténetét egyrészt csak Mária Terézia (uralk.: 1740-1780) koráig dolgozta fel, másrészt nem szentelt különösebb figyelmet a pozsonyi kórházaknak. Ráadásul az irgalmasok pozsonyi megtelepedését az „elfogadottabb“ 1672 helyett, kétszer is (i.m., 24. és 290.o.) 1669-re datálja. A már említett *Sasvári*, a rend kiegyezés utáni működésével foglalkozó dolgozatában szintén 1669-et fogadja el a pozsonyi rendház alapítási évének, ám hozzáteszi, hogy (a kórház) „végleges formájában 1723 után (!) épült fel“ (SASVÁRI, 1986, 131.).

A dilemmát – 1669/1672? – csak alapos levéltári kutatás döntheti majd el. (Ezt jó lenne minél hamarabb elvégezni, hiszen eredményétől függően fogjuk ünnepelni az irgalmasrend pozsonyi fennállásának 350. évfordulóját 2019-ben vagy 2022-ben!). Levéltári adatokra is hivatkozik a pozsonyi irgalmasok történetével több dolgozatában is foglalkozó *Kušniráková* (2003, 2012). Ő is az 1672 mellett voksol, az alapítás pontos dátuma nélkül. Jelzi azonban, hogy 1683-ban a kolostor és kórház épületét tűzvész pusztította el. Az újjáépítést Szelepcsényi örököse, *Maholányi János* báró szorgalmazta. Az alapkövetételre azonban – a többek közt a Rákóczi-szabadságharc ill. a Pozsonyban is dühöngő nagy pestisjárvány miatt – csak 1723-ban került sor, *Erdődy Gábor* (1684-1744) egri püspök (1715-től) részvételével. (1726-ban Erdődy Egerben is letelepíti az irgalmas rendet.) Az új kolostort és kórhá-

zat 1728. november 29-én vehették birtokukba a pozsonyi irgalmasok (KUŠNIRÁKOVÁ, 2012, 70-71.o.). A (bécsi? vatikáni?) levéltári kutatás mellett értékes adatok bányászhatók elő az 1764-től (1929-ig) létező pozsonyi német újság, a *Pressburger Zeitung* oldalairól is. Mint arra már mind szepesváraljai, mind a szakolcai rendi kórház esetében hivatkoztam, a lap *Intelligenzblatt für Ungarn* melléklete évente közölte a „német tartomány“ később „német és magyar tartomány“ kórházainak „táblázatos jegyzékét“ (*Verzeichniss*). 1803-tól a három alapvető rubrika – felvettek, elhunytak, életben maradtak – Pozsony vonakozásában bővül egy negyedik rubrikával, amelybe „a rekonvaleszens-házba áttettek“ száma kerül. 1802. október 15-től a pozsonyi kórháznak volt ugyanis egy „Rekonvaleszentenhaus“ nevű részlege is. A „rekonvaleszcencia“ orvosi szakkifejezés a betegségből való felépülésre, lábadozásra utal vagyis ez a „ház“ talán a rehabilitációt szolgáló utókezelő, „elfekvő“ lehetett – Sasvári „üdülőház“-nak nevezi (SASVÁRI 1986, 135. o.). Az ilyen szolgáltatás indokoltságát jelzi az a tény, hogy már első teljes évben – ez természetesen az ún. katonai, tehát novembertől (1803) novemberig (1804) tartó időszakot jelenti – 368 rászorulót vettek fel a „rekonvalescensházba“, magába a kórházba pedig 1086-ot (RIEDIGER, 1805). A későbbi években is magas ez a szám, ami nem meglepő, hiszen ez az időszak a napóleoni háborúk kora. A 12 ágyas intézmény valószínűleg önálló épületben működött, „historia domus“-át 1884-ig vezették (SASVÁRI, 1986, 135. o.).

A *Pressburger Zeitung* másik rendszeres rovata azon betegségeknek listája, mellyekkel a betegek felvételre kerültek az irgalmasok kórházába, kiegészítve a betegek „nemzetiségi“ hovatarozására utaló adatokkal. E lista elsősorban az orvostörténész számára szolgált hasznos adatokat, elemzésük külön szakdolgozat témája lesz majd. Most csak a betegek fontos csoportjára hívom fel a figyelmet. Ezek az „elmebetegek“, kiknek szakszerű ellátására, ápolására tett első kísérletek szintén az irgalmasok nevéhez fűzhetők – s nem csak Pozsonyban.

Hajlamosak vagyunk „a kalapos király“, azaz II. Józsefben (uralk. 1780-1790) az Egyház ellenségét látni, hiszen ő volt az, aki egy tollvonással feloszlatta a karthauziak, a kamalduliak, a karmeliták, a kapucinusok stb. rendjét, mondván „azok a rendek, amelyek nem szolgálnak felebarátaiknak, Istennek sem szolgálnak“ (FEJTŐ, 1997, 278.). Nem szüntette meg azonban a „felebarátainak szolgáló“, azokat ápoló, gyógyító irgalmasok rendjét! Sőt, 1783-ban elrendelte, hogy a pozsonyi irgalmasrendi kórház különítsen el néhány ágyat az elmebetegségekben szenvedő férfiak részére (VENCOVSKÝ, 1983, 155.o.). Hasonló megbízatást kaptak a prágai irgalmasok is, azzal a „könnyítéssel“, hogy nekik csak a papság elmebetegségben szenvedő tagjait kellett felvenniük (POŠTOLKA, 1970, 384 o.). A különbség oka abban keresendő, hogy Prágában a közkórház udvarán II. József külön országos kórházat építtetett az elmebetegek számára – Magyarországon hasonló intézmény, az „állami országos tébolyda“ csak 1868-ban épül majd meg a budai Lipótmezőn.

Elmondható tehát, hogy Magyarországon – és természetesen a mai Szlovákia területén is – az elmebetegekről való intézeti gondoskodás úttörői az irgalmasok, nevezetesen a pozsonyi irgalmasrendi kórház ápolói, orvosai voltak. A 19. század első felében tehát a pozsonyi irgalmasok kórháza volt a fő menhelye a férfi elmebetegeknek (a nőket az *Erzsébet Kórházban* helyezték el). Leghíresebb betegük Lovassy László (1815-1892) volt, akit 1836-ban a pozsonyi *Társalkodási Egylet* elnökeként ítél el a hatalom. Spilbergi börtönbüntetés alatt elméje elborult – így került 1840-ben a pozsonyi irgalmasok kórházába. Ide került az elmebetegek többsége egészen 1864-ig, amikor az új pozsonyi *Országos Közkórház* helyet adott az elmebetegeknek is.

A pozsonyi irgalmasok orvosai

A Pressburger Zeitung kimutatásaiból láthattuk, hogy a pozsonyi irgalmas kórháznak (és rekonvaleszcensházának) meglehetősen nagy betegforgalma volt. Ebből következik, hogy szükség volt állandó, ha nem is benntlakó, de bármikor elérhető orvosra, aki nemcsak az esetenkénti ellátást – mint pl. Szakolcán - hanem a folyamatos ápolást, gondozást is felügyelte. Sajnos, nem találtam olyan forrást, amely időrendi sorrendben tárgyalná az irgalmasoknál működő/nekik segítő orvosokat. Ez az orvos természetesen nem kellett, hogy a rend tagja legyen, bár a 19. században már egyre több rendtag végezte el az orvosi kart is.

A pozsonyi irgalmasok első s mindmáig legismertebb orvosa *Perbegg Károly József* (1702-1788?) volt. Persze a „legismertebb“ jelző csak fenntartásokkal fogadható el, hiszen személye nem kapott önálló címszavat általános lexikonainkban – de „kimaradt“ a 2004-ben kiadott *Magyar Orvoséletrajzi Lexikonból* is (KAPRONCZAY, 2004). Szerencsére a kortárs orvostörténész, a magyar orvostörténetírás atyja, egy négykötetes, latin nyelvű orvosi biobibliográfia szerzője, *Weszprémi István* (1723-1799) figyelmesebb volt. 1787-ben kiadott *Biographia*-ja IV. kötetében „a halottak emlékezetéhez“ négy „egyáltalán nem alsórendű élő orvost“ csatolt. Ezek egyike volt az itáliai Paduában (Padova) 1725-ben orvossá avatott Perbegg. Az életrajz teljes szövege az ipolysági születésű *Vida Tivadar* (1922-2012) katolikus pap/orvostörténész fordításában az 1970-es reprint kiadásban olvasható. Most csak a témánk szempontjából fontos részét idézem:

„*Minthogy az irgalmas testvérek ispotályában ötven teljes esztendőn át állandóan kifogástalanul betöltötte a kórházi orvos szerepét... 1777. június 15-én... az irgalmas testvérek a jubileumnak napján... dicsérettel teletűzdelt német ódát énekeltek el kiváló jótévedőjüknek, melyet Kovarczik Róbert, szerzetesközösségük priorja szerzett*“. (Az óda nyomtatásban is megjelent, Perbegg rézbe metszett képmásával, alatta ezzel a felirattal):

„*Thalfeldi Perbegg Károly, bölcséleti és orvosdoktor 52 éves korában. Őfelsége a Császár és Apostoli Király tanácsosa és udvari orvosa, pozsonyi tisztiorvos, a tisztelendő Irgalmas Testvérek kórházában ötven éven át vezető főorvos: Született Bécsben, 1702. ápr. 28-án. Lekötelező hálájuk jeléül és bizonyosságául ajándékozták: Istenes szent János rendjének Prior atyja és a pozsonyi rendház*“ (WESZPRÉMI, 1787/1970, 579, 581.o.). Az említett rézmetszet másolatot – gyenge minőségben – *Bokesová-Uherová* könyve közli (137.o.).

Perbegg nemcsak az irgalmasoknak volt az orvosa, hanem a többi, Pozsonyban működő rendnek is nyújtott segítséget. Ezek közül a pozsonyi kapucinusok mondtak róla az említett jubileumkor „dicsőítő beszédet“, ami szintén megjelent nyomtatásban is. Perbeggnek „királyi egészségügyi tanácsosként“ végzett munkájáról *Magyary-Kossa* ad áttekintést (MAGYARY-KOSSA IV, 1940, 74., 104. és 150.o.). Ezt *Vámosy* alapján (i.m., 297.o.) azzal egészítem ki, hogy Perbegg dolgozta ki az 1735-ben, a pozsonyi civil és a kolostori (jezsuita és irgalmasrendi) gyógyszerárak működését szabályozó rendeletet. 1736-ban pedig megfogalmazta a katolikus vallású gyógyszerészek (latin) eskümintáját (VÁMOSSY, i.m. 298-300.o.).

Hogy konkrétan mit és hogyan gyógyított Perbegg (és vezetése alatt az irgalmasok) – arra nem találtam adatot. A mennyiségre viszont igen: *Weszprémi* szerint a félvévszázad alatt 31160 beteget vettek fel a kórházba és ebből 26800-at bocsájtottak el egészségesen. Nem tudjuk, pontosan, mikor adta vissza lelkét Teremtőjének Perbegg. *Weszprémi* 1787-ben még ezt írja: „*Ma is él, nyolvanévesnél idősebb, de már – ruháját kivéve – teljesen az irgalmas testvérek gondozásában van*“ (WESZPRÉMI, i.m., 581.o.).

Nem tudjuk, ki lett Perbegg utóda.

A 19. század első felében két, az irgalmasoknál működő orvos nevével találkoztam. A *Tudományos Gyűjtemény*-ben rövid közlemény ad hírt az 1823-ban, az irgalmasok 28 monarchiabeli rendházában ápoltak számáról. „*A Pozsonyi házban, mellyben egyedül magában 1022 beteg gyógyítottatott, a Szerzetnek Priora Fr. Heliodorus Grabacsy; a betegek házának Orvosa Fr. Clemens Branizsa*“ (H. 's K.T., 1824, 108.o.). Az Fr. rövidítés (frater, testvér) arra utal, hogy ekkor a rendnek saját, irgalmasrendi, azaz nem laikus orvosa volt. Nem tudjuk, meddig működött Pozsonyban. Amikor 1848-ban felmerül az önálló magyar rendtartomány kialakításának gondolata, az első magyar felelős kormány kultuszminisztere, Eötvös József - többek közt *A karthauzi* című regény szerzője – 1848. szeptember 7-én levelében értesíti *Branizsai Kelemen* rendtagot, hogy helyettes tartományfőnöknak nevezik ki (SASVÁRI, 1986, 125.o.). Valószínű, hogy a két személy ugyanaz, nem biztos azonban, hogy Branizsai még 1848-ban is Pozsonyban működött?

A kérdőjel indokolt! Egy 1841/42. évről közzétett magyar nyelvű kimutatást hárman írták alá. Első helyen *Godofredus Mayr* a város „fizikusa” és az irgalmas kórház „*Medicus ordinarius*”, *Vitus Hreschich* prior és *Sidonius Szakovits* a betegház orvosa (DOMONKOS, 2002, 256). A pécsváradai születésű *Mayr Gottfried* (1800-1867) Bécsben szerzett 1825-ben doktori oklevelet a *vakcinával beoltottak himlőjéről* írt disszertációjával (DÖRNYEI, 2010, 132), majd Pozsonyban telepedett le és lett hamarosan a város tiszti főorvosa. 1855. december végén őt hívták konzíliumba a vadászbalesetben súlyos lábsérülést szenvedett *Ludovít Štúr* betegágyához (KISS 2015). *Linzbauer* szerint 1859-ben még mindig ő az irgalmasok „*Ordinierender Arzt*“-ja (rendelő orvosa), a főápoló pedig Dr. *Largus Cyps* irgalmas testvér (LINZBAUER, 1859, 58.o.). Szakovits kilétére nem találtam fogódzót a szakirodalomban.

Pozsony a magyarországi rendtartomány élén

Az Eötvös által is szorgalmazott önállósulásra csak 1856-ban került sor *Scitovszky* esztergomi hercegprímás javaslata alapján. A magyarországi irgalmasrendi tartomány-főnökség 1856 és 1903 között Pozsonyban működött (SASVÁRI, 1986, 126.o.).

A másik fontos változás a kórházi tevékenységre vonatkozott. 1864-ben megnyitotta kapuit a pozsonyi Országos Közkórház – ezzel nagyban tehermentesítette az irgalmasrendi kórházat. Csak sajnálhatjuk, hogy a kórház orvosai által kiadott *Kórházi/Orvosi Szemle* már a második évfolyamában megszűnt – 1865-ben ugyanis már közölt *Kimutatást az irgalmas rend magyarországi összes kórodáit illetőleg 1864-ik évben* (K.F., 1865, 81-82.o.).

Rövid, teljességre nem törekedő áttekintésünk – melynek megírására a 2016-ban lezajlott irgalmassági szentév ösztönzött - felhívás kíván lenni a szociális munka, az egészségügyi ellátás története iránt érdeklődő kutatók számára. Újabb levéltári és könyvtári aprólékos kutatással bizonyára sokkal árnyaltabb, valósabb képet lehet alkotni az irgalmasságot kórházban gyakorló elődeink munkájáról.

LÁSZLÓ KISS, MD, CSc, Dr. habil.
physician
930 08 Čilizská Radvaň
284 SLOVAKIA

IRODALOM

- ANTAL, János: Az irgalmasrend kórházai. *Népegészségügy*, 1929, 7-8.sz.
- BAHLCKE, Joachim – EBERHARD, Winfried – POLÍVKA, Miloslav: *Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska*. Argo, 2001, 811 o.
- BARADLAI, János- BÁRSONY Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története* I. kötet. Az ősidőktől 1800-ig. Magyar Gyógyszerészegyesület, Budapest, 493 o.
- BECHER, Péter – PATAI, Árpád – MÁJER Katalin: Kiűzetés a paradicsomból – avagy a gránátalma rejtett gyógyító hatásai. *Lege Artis Medicinae* (LAM), 2011, 2. sz., 150-152.
- BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária: *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1973, 349 o.
- BUCHTA, F. Skalica – mesto stíhané morovou ranou a choleroou. *Zdravie*, 1983, 11. szám, 6-7.o.
- DOMONKOS, Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV-XIX. században. Budapest. NSZI, 2002.
- DÖRNYEI Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum. 1729-1848. Borda Antikvárium, Zebegény, 2010. 76.
- FEJTŐ Ferenc: *II. József*. Budapest, Atlantisz 1997.
- FUNDÁREK, Radoslav: K vývoju farmácie. In: Hornáčková, A. (red.): *Skalica. Mestský úrad Skalica*, 1992, 208, o.
- GELMI, Josef: *Papežové. Od svätého Petra po Jana Pavla II*. Mladá fronta, Praha, 326 o.
- H. 'K.T.: *Intézetek. Tudományos Gyűjtemény*, 1824, III. kötet.
- KAPRONCZAY Károly: Magyar Orvoséletrajzi Lexikon. Budapest, Mundus Kiadó, 2004, 411 o.
- KAPRONCZAY Károly: *Az ápolás-, ápolóképzés és kórházügy története Magyarországon*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 2005, 79 o.
- KARMASÝNOVÁ, A.: Z historie nemocnice milosrdných bratří ve Valticích. *Praktický Lékař*, 1973, 23.sz., 904-906.
- KÁROLI, Gáspár: Új Testamentom azaz a mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége. Budapest, Magyar Biblia-Tanács, 1991, 305 o.
- K.F. tr.: Kimutatás az irgalmas rend magyarországi összes kórodáit illetőleg 1864-ik évben. *Kórházi Szemle*, 1865.
- KISS, László: Okolnosti smrti Eudovíta Štúra z pohľadu historika medicíny. in: PORIEZOVÁ, Miriam (red.): *Studia Bibliographica Posoniensia* 2016. Univerzitná knižnica, Bratislava, 2016, 140-148.
- KROPILÁK, Miroslav (red.): *Vlastivedný slovník na Slovensku* III, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 1978, 532 o.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: Pacienti a zdravotnícky personál bratislavskej nemocnice milosrdných bratov v ranom novoveku. *Theatrum historiae* (online), 2012, 11. sz., 69-80.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid: Nemocnica milosrdných bratov v Uhorsku v súradniciach osvietenských reforiem Márie Terézie a Jozsefa II. *Historický časopis*, 2003, 3. sz., 403-416.
- LENČIŠ, Štefan: *Milosrdní bratia v Spišskom Podhradí*. Spišský dejepisný spolok, Prešov, 1999.

- LINZBAUER, Franz: *Statistik des Medizinal-Standes der Kranken- und Humanitäts-Anstalten...* Wien, 1859.
- MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. I. kötet, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1929. 368 o.
- MAGYARY-KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. IV. kötet, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1940, 254 o.
- MANGOLD, Lajos: Pozsony (Pressburg) In: *A Pallas Nagy Lexikona*, XIV. kötet, 1897, 184-193.o.
- NEMES, Csaba: *Orvostörténelem*. Az egyetemes és a magyarországi medicina kultúrtörténeti vonatkozásaival. Debrecen, Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, 2008, 343 o.
- NÉMETH István: Az irgalmasság cselekedetei. *Lege Artis Medicinae* (LAM), 2006, 8-9. szám, 788-791. o.
- POHUNKOVÁ, Dagmar – TOŠOVSKÝ, Václav: Juan Ciudad – dobrodruh života a hrdinské lásky. *Zdravotnícke noviny*, 16. z. 1995, 12.
- POŠTOLKA, K.: Z dějin sociálních a zdravotních ústavu v Praze. *Praktický lékař*, 1970, 10. sz., 384-385.
- POŠTOLKA, K.: 350 let nemocnice na Františku. *Praktický lékař*, 1970, 24. sz., 937-939.
- RIEDIGER, Matthäus: Verzeichniss... *Intelligenzblatt für Ungarn, als Beylage zur Pressburger Zeitung* Nr. 12, 1799.
- RIEDIGER, Mätthaus: *Verzeichniss... Intelligenzblatt für Ungarn als Beylage zur Pressburger Zeitung* Nr. 2, 1805.
- RUTTKAY, László: *Jeszenszky (Jessenius) János és kora (1566-1621)*. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár, 1971, 296 o.
- SASVÁRI, László: A hazai irgalmasok betegápoló munkájáról. *Orvosi Hetilap*, 1985, 22. szám, 1262-1263.
- SASVÁRI, László: A magyarországi betegápoló irgalmas rend működése (1867-1918). *Comm. Hist. Artis Med. (Orvostörténeti Közlemények)* 115-116. kötet, 1986, 125-137.o.
- S.B.: Irgalmas Barátok kegyes Szerzete. In: Károly István (szerk.): *Magyar Hazai Vándor* 1836. Pest, Petrózai Trattner J.M.- Károlyi István, 57-59.
- SCHROBER, Jeremias: *Verzeichniss...* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, jelzete 624.297
- SVÁBY, Frigyes: Szepes vármegye története in: *A Pallas Nagy Lexikona*, XV. kötet, Budapest 1897, 609-612.
- SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: *Dějiny lékařství v českých zemích*. Triton, Praha, 2004, 247 o.
- SZALATNAI, Rezső: Juhász Gyula hatszáz napja. Csenke (Čenkovec), Clara Design Studio, 2004, 277 o. (Első kiadása Budapesten jelent meg 1962-ben).
- TOELLNER, Richard: *Illustrierte Geschichte der Medizin*. Vol. 3., Deutsche Ausgabe: Andreas und Andreas, Verlagsanstalt, Vaduz, 1992.
- UHEROVÁ, Mária: *Z dejín zdravotníctva v Skalici*. In: Hornáčeková, A. (red.): Skalica. Mestský úrad Skalica, 1992, 208 o.
- VÁMOSSY, István: *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony, Kiadta Pozsony szabad királyi város közönsége, 1901, 307 o.

- VENCOVSKÝ, Eugen: Psychiatrie a péče o duševně choré na Slovensku. In: uő: *Čtení o psychiatrii*. Avicenum, Praha, 1983, 207 o.
- WESZPRÉMI, István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza IV.*, (az 1787-es eredeti latin kiadásból ford.: Vida Tivadar). Budapest, Medicina Könyvkiadó, 1970, 1111 o.
- ZELLIGER, Vilmos: Szelepcsényi György. In: *A Pallas Nagy Lexikona*, XV. kötet, Budapest, 1897.

SUMMARY

The study deals with the history of the hospitals of the Order of the Brothers of Mercy from a medicohistorical viewpoint. Infirmaries of the order worked from 1650 in Szepesváralja (Spišské Podhradie), from 1672 in Pozsony/Pressburg (Bratislava) and from 1796 in Szkalica (Skalica). Their most famous doctor was Karl Perbegg in Pozsony/Pressburg, who was a doctor of the order for 50 years.

MAIZNER JÁNOS ORVOSPROFESSZOR, SEMMELWEIS TANAINAK ERDÉLYI MEGHONOSÍTÓJA

GAAL GYÖRGY

A kolozsvári egyetem és orvosi kara

A második magyar tudományegyetem felállítása a kiegyezés után művelődéspolitikai szükségletnek számított¹. Eleinte még helyszíneként felmerült Pozsony lehetősége is. De Eötvös József akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter bölcs döntése Kolozsvárt jelölte ki az új egyetem székhelyéül. E döntést több ok is indokolta.

A kiegyezéssel újra életbe lépett unió nyomán Magyarország szerves része lett Erdély. De éppen ez a terület esett legtávolabb még a fővárostól is, hát még a nyugatibb egyetemektől. Itt az oktatás korábban szinte kizárólag egyházi jellegű intézményekben történt, s az egyházak nem tudtak gondoskodni egyes szakok kellő szintű képzéséről. Erdély szellemi központjának Kolozsvár számított, ahol három felekezet is felsőbb fokú tanintézetet működtetett, közülük a katolikusoké egyetemi hagyományokkal rendelkezett. A *Báthory István*-féle 1581-es jezsuita egyetemalapítás ténye mára vitatottá vált. *Mária Terézia* is egyetemet szeretett volna létesíteni az 1770-es évek közepén Kolozsvárt, de csak két akadémiai kar alapjait vetette meg, a jogtudományiét 1774-ben és az orvosiét 1775-ben. Az előbbi ugyan az 1848-as forradalom után másfél évtizedig szünetelt, de aztán 1863-ban *Királyi Jogakadémiaként* újra megnyílt. Az orvosi kar folyamatosan fejlődött, 1817-ben *Orvos-sebészi Tanintézet* elnevezéssel szinte teljesen önállósult. Bábákat és polgári sebészeket képzett, az 1870-es években kilenc tanárral működött. Így az új egyetemnek már két kara csirájában létezett a kincses városban. A tanításhoz szükséges tudományos tárák is megalakultak az *Erdélyi Múzeum-Egyesületnek* köszönhetően. Ezt az egyesületet hosszas vajúdas után *Mikó Imre* tudós politikus főúr segítségével sikerült létrehozni 1859-ben. Elsődleges feladatának a tudományos-muzeális gyűjtemények felállítását tartotta, de akadémiai, szervezői feladatokat is ellátott. Fontos szempont lehetett az is, hogy a megszűnő *Erdélyi Főkormányzók* épületegyüttese – amelyet még a jezsuiták emeltettek – megürülőben volt, tehát befogadhatta az egyetem tanszékeinek többségét. Az orvoscépzés szempontjából az is nyomós érv lehetett, hogy az 1811-es országgyűlési határozattal felállított két erdélyi országos kórház egyike, az *Országos Karolina Kórház* Kolozsvárt működött, s a gyakorlati képzés színteréül szolgálhatott.

Az 1872. november 10-én ünnepélyesen megnyitott kolozsvári *Magyar Királyi Tudományegyetem Orvosi karán* tizenegy tanszéket létesítettek. Közülük nyolcat az Orvos-sebészi Tanintézet korábbi tanáraival töltötték be: sebészet – *Brandt József*; bonctan – *Czifra Ferenc*; kórbonctan – *Genersich Antal*; belgyógyászat – *Machik Béla*, szülészeti – *Maizner János*; szemészet – *Schulek Vilmos*; élet- és szövettan – *Török Aurél*; állatjárványtan – *Mina János*. Tulajdonképpen csak három új tanszék létesült, ezekre fővárosi pályázókat neveztek

¹ Az egyetem történetét feldolgozó fontosabb munkák: Márki Sándor: *A M[agyar] K[irályi] Ferencz József Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, 1922.; *Erdély magyar egyeteme*. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M[agyar] K[irályi] Ferenc József Tudományegyetem története. [Szerkesztette Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos.] Kolozsvár, 1941.; Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. [3. kiadás] Kolozsvár, 2012.

ki: kórgyógytan – *Ajtai K. Sándor*; törvényszéki orvostan – *Fodor József*; élet- és kórvegytan – *Plósz Pál*. Ez volt a megalakult egyetem legrangosabb tanári kara. Tagjainak több mint fele (Genersich, Schulek, Török, Ajtai, Fodor, Plósz) a fővárosba kerülve országos hírnévre tett szert, iskolaalapítónak vált, néhányuk az Akadémiába is bekerült. A Kolozsvárt maradtak közül Brandt József körül alakult ki iskola, őt övezte a legnagyobb elismerés. Mellette még Maizner Jánost szokták emlegetni a „hűséggel kitartók” sorában. S ez a két tanszéke a karnak, ahol az 1919-ig terjedő időszakban csak egyetlen egyszer volt tanácsere.

Az – 1881-től *Ferenc József* alapító király nevét felvevő – kolozsvári tudományegyetem első, 47 esztendőre terjedő korszakát általában két szakaszra szoktuk osztani: a millennium tájáig terjedő első negyedszázad a megerősödés időszaka, ezt követi a nagy építkezések és a tudományos felzárkózás korszaka. Ez a korszakhatár a századfordulóig tolódik és különösen hangsúlyos az Orvosi kar esetében, ugyanis ekkorra épülnek fel az új, modern klinika-épületek. Korábban a Karolina Kórház nyomorúságos helyiségeiben szegényes felszereléssel szinte lehetetlen európai szinten gyógyítani és tanítani. Részben ez a magyarázata is annak, hogy számos orvostanár az első adandó alkalommal a fővárosba távozik. Az első orvostanár nemzedék még főleg orvos volt, s csak másodsorban tanár vagy kutató. Mindegyikük – még ha preklinikai tárgyat tanított is – minél szélesebb páciéntúra kialakítására törekedett, kétlovas kocsijával járta a családokat, s minden betegséget gyógyított. Nem egy esetben arisztokrata családok környékbeli kastélyaiba is kiszálltak, s ha a beteg ellátása ott marasztalta őket, tanársegédjükre bízta az órák megtartását. Általában a kórházi osztályokon az állandóan bennlakó tanársegédek végezték az alapvető gyógyító munkát, rájuk hárult a sürgősségi esetek ellátása is. Ennek az első kolozsvári tanárnemzedéknek volt egyik legidősebb, markáns tagja Maizner János.²

Maizner származása, útja az egyetemig

A nevek gyakran beszélnek egy család kötődéséről, származásáról. Ez jellemző a Maiznerekre is. A család ugyanis a porcelángyártásról híres szászországi Meissen városából származik, s a hagyomány szerint az 1756-ban kitört hétéves háború során II. Frigyes porosz király seregei elől menekülve jutottak előbb Csehországba, majd onnan Vácra, ahol letelepedtek³. A XIX. század első felében ott *Maizner Sámuel* molnármester és malomtulajdonos volt: 1807–1837 között több dokumentum is vonatkozik rá a helyi levéltárban. 1850-ben az örökösétől vásárolnak házat⁴. Spitzer Juliannával kötött házasságukból három gyermek nevére találtunk utalást.

Az idősebbek közé tartozhatott az a Maizner Sámuel, aki 1813-ban született, 1836-ban lett katolikus pappá szentelve, s azután a váci püspökség sematizmusai⁵ szerint Kecskeméten káplán, majd Tápiószelén helyettes lelkész, 1849–1855 között Berkenyén, azután Turán plébános. 1864-ből származó kanonoki és kispósti kinevező okiratát őrzi a váci levéltár. 1890-ig kanonok, s alighanem ebben az évben hal meg. *Maizner Terézia Vasitsek Károlyhoz*

² Az 1828-ban született Maiznernél csak a leíró és tájbonctani tanszékre kinevezett Czifra Ferenc (1826–1878) volt idősebb.

³ Maizner János. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. köt. Budapest, 1902. 243–244. A továbbiakban: Szinnyei VIII.

⁴ A váci levéltár gyűjteményeinek jegyzéke a világhálón (www.vacarchivum.hu).

⁵ *Schematismus Venerabilis Cleri Almae Diocesis Vaciensis pro Anno...* (A kolozsvári könyvtárban az 1840-es évektől kezdve hiányosan van meg a sorozat.)

ment nőül. Egyik gyermekük, *ifj. Vasitsek Károly* (1847–1915) 1868-ban Kolozsvárt szerez sebész-mesteri diplomát, egy ideig nagybátyja mellett tanársegéd az Orvos-sebész Tanintézetben, majd Hunyad megyében bányaorvos, utódai elrománosodnak.⁶

Maizner János 1828. május 24-én látja meg a napvilágot Vácon, itt részesül katolikus keresztségben, s itt végzi az elemi osztályokat is. 1838-ban íratják be a helybéli piaristák vezetése alatt álló algimnáziumba.⁷ Vác a Szent István király alapította magyar püspökségek egyikének székhelye. A 140 éves török uralom után újjáéledő püspökség élére kerülő *Kollonich Zsigmond* gróf 1714-ben létesíti a váci tanintézetet, s vezetését a piaristákra bízta. 1734-re épül ki a hatosztályos gimnázium. 1764. augusztus 27-én vendégül látják Mária Teréziát, aki egy színelőadásukat tekinti meg, majd ezer aranyat adományoz új épület felhúzására. 1806-tól a II. Ratio Educationis előírásainak megfelelően folyik a gimnáziumi tanítás. 1820-tól a magyart is felveszik a tantárgyak sorába. A tanintézet csak 1880-ban válik nyolcosztályos főgimnáziummá. De a forradalom előtti időkben épületében működik a Püspöki Líceum, mely a teológiai oktatást szolgálja, ám két bölcséleti osztályába világi pályára készülöket is felvesznek. Maizner 1838–1844 között eminens tanulóként járja végig a négy grammatikai osztályt, amelyek fő tárgya a latin nyelv. Utánuk a két humanitás-osztály (szónoklat és költészet) következik. Valószínűleg 1844–1846 között a líceum bölcséleti osztályait is elvégzi. Az iskola ebből a korszakból olyan híres tanítványokkal büszkélkedhetik, mint *Bartal Antal* nyelvész, *Lenhossék József* orvostudós, *Lotz Károly* festőművész, *Madách Imre* író.

Iskolái végeztével Pestre vezet a 18 éves fiatal útja, de kapcsolatát váci rokonságával sokáig fenntartja. Halálakor utalnak rá: nyolc évvel korábban is járt a városban, emlékezett az akkor már lebontott szülőházára, felkereste rokonait. Azok is időnként megfordultak nála látogatóban.⁸ Rokoni köréhez tartozott a Tragor család, melynek egyik jeles tagja *Tragor Ignác* (1869–1941) jogász, váci bankigazgató, író és helytörténeti kutató.

Orvosi tanulmányok és pályakezdés

1846. július 15-én avatták fel ünnepélyesen Magyarország első vasútvonatát, mely Vácot Pesttel kötötte össze. A 63 km-es távolságot a vonat gyorsan megtette, úgyhogy akár ingázni is lehetett a két város között. Minden bizonnyal Maizner János is vonattal érkezett az év őszén Pestre, hogy beiratkozzék a Magyar Királyi Tudományegyetem Orvosi karára. Akkoriban Magyarországon csak itt lehetett orvosdoktori diplomát szerezni. A tanulmányi idő öt évre terjedt. E karon folyt még a kétéves sebészképzés, a gyógyszerészek és a bábák felkészítése. Néhány esetben ugyanazt a tárgyat más tanította a leendő sebészeknek, s megint más a „magosb” orvosi stúdiumokat végzőknek. A forradalom előtt magyar nyelvűek voltak az értesítők, s többnyire az előadási nyelv is.⁹ A forradalom után visszatértek a latin nyelvre, s az előadóknál külön jelölték, hogy ki tartja a kurzusát magyarul, németül vagy latinul. Ekkor a két orvosi képzést *Cursus medico-chirurgicus maior / minor* elnevezéssel különböztet-

6 Egyik román leszármazott a világhálón őseit keresve adja meg a Maizner Teréziáig ismert felmenőket.

7 Juventus Gymnasii Vaciensis apud Pias e studii secundii in classes relata 1838. (*A Grammatici Anno primo* osztályban szerepel az „Eminentes” minősítésűek közt.) Sajnos a további évek diáknévsorai nagyon hiányosak a kolozsvári könyvtárakban.

8 *Gyászír.* Id. Maizner János. *Váci Közlöny*, XXIV. évf. (1902). 28. sz. (júl. 3.)

9 *Tanulmányi előadások rende [!] a Magyar Királyi Tudomány-Egyetemen 1846–1847 iskolai esztendőre* és a következő tanévekre szóló füzetek

ték meg.¹⁰ A kar élén nem csak dékán, hanem egy „idősb” is állott, s még egy tanulmányi igazgató is. A tanárok többsége a megelőző század utolsó két évtizedének szülötte volt. A maihoz viszonyítva akkoriban jóval alaposabb természettudományos előképzésben részesültek a medikusok.

Első éven *Reisinger Jánostól* természettudományi bevezető előadásokat, állattant és ásványtant hallgattak, *Sadler Józseftől* pedig „fűvésztant”. Csak a II. félévben kezdte meg *Csasz Márton* az elemi bonctan tanítását. Másodéven két félévig a fiatal *Sangaletti Eduárd* tanította latinul a vegytant. Az élettani és felsőbb bonctani előadásokat *Schordann Zsigmond* tartotta. A II. félévben a gyógyszerészetet is elkezdték Sangaletti óráin. Harmadéven kezdődött az igazi gyógyászati képzés. A gyógykörtant *Tognio Lajos* oktatta németül. Az elméleti sebészetet *Veletzky János* magyarul, az elméleti szülészetet *Birly Ede* az I. félévben németül, a II.-ban magyarul adta elő. A II. félévben Tognio „gyógyszer- és gyógyirattant”, *Zlamál Vilmos* pedig járványtant (magyarul és németül) tanított. IV. éven került sor a betegellátás tárgyaira: *Sauer Ignác* a belgyógyászat elméletét és gyakorlatát, *Balassa János* a sebészeti műtétet és gyakorlatot oktatta. Ötödéven is Sauer volt a vezető tanár, mellette két féléven át *Fabini Teofil János* szemészeti elméletet és gyakorlatot adott elő, *Rupp János* pedig törvényszéki orvostant. Ebből a nem túl népes tanári karból igazán nagyhatású oktató csak Sauer Ignác, a második bécsi orvosi iskola tanítványa, a kopogtatás és hallgatóság magyarországi meghonosítója valamint a legfiatalabb, Balassa János, az érzéstenítés magyarországi úttörője, számos sebészeti eljárás bevezetője lehetett.

Maizner hat éven át volt medikus, ez valószínűleg az 1848-as forradalmi időkkel magyarázható, amikor hónapokig szünetelt a tanítás. Egyik életrajza szerint részt vett a március 15-i első megmozdulásokban, de a későbbi harcokból kimaradt.¹¹ 1849-ben beállt nevelőnek *Wagner Dániel* gyógyszerész családjához. Wagner az első, aki gyógyszerészként a bécsi egyetemen vegyészdoktori oklevelet szerez. Az 1848-as időkben a kormány egészségügyi tanácsosa. Két fiáról tudunk: *ifj. Wagner Dániel* (1838–1890) gyógyszerész és orvosdoktor, *Wagner László* (1841–1888) mezőgazdász műegyetemi tanár lett. Úgyhogy e családnál igényes szellemi környezetben megismerhette a nagypolgári életet Maizner.

Orvosdoktori disszertációját 1852-ben védi meg. Nem került kinyomtatásra, így témáját sem ismerjük.

A fiatal tudor még nem szándékozott vidéki állást keresni, hanem tovább igyekezett tanulni. Valószínűleg Balassa János búv körébe került, s így műtőnövendéknek jelentke-

Maizner János

¹⁰ *Ordo prelectionum in Regia Scientiarum Universitate Pestiensis pro Semestri Aestivo anni scholastici 1850/1* Budae [1851] és *Status Personalis Caes. Regiae Universitatis Hungaricae 1852/3. Semestri Hyberno*. Az 1850-es évfolyamok meglehetősen hiányosak a kolozsvári könyvtárakban.

¹¹ Szinyei VIII. és a nekrológokban is előfordul.

zett. Akkoriban e tanfolyam három éves volt, de nem kizárt, hogy négy esztendő is a sebészeti klinikán töltött Maizner. Balassa bízta meg őt műtőnövendékként a sebészet történeti vázlatának az összeállításával. Ezt utóbb közzé is tette az *Orvosi Hetilap* 1859-es évfolyamában.

Birly Ede professzor 1854-ben bekövetkezett halála után a Bécsből pályázó *Semmelweis Ignác Fülöp* kapja meg az elméleti és gyakorlati szülészeti tanszéket. Ez a tantárgy sokáig valamely más szakkal volt társítva, csak az 1811/12-es tanévben önállósult. Első tanára *Frankenburg Jakab* lett 1814-ig. Utána két évig Stáhly Ignác helyettesként tanította a tárgyat, majd 1817-ben kinevezték Birly Edét. Ő az 1840-es években már idős, konzervatív felfogású volt, s így nem is figyelt fel Semmelweis felfedezésére a gyermekágyi lázzal kapcsolatban.¹² Mikor Semmelweis került 1855-ben a pesti egyetem szülészeti tanszékére, a legfiatalabb tanár lehetett, s többen is érdeklődéssel várták, hogyan alkalmazza tanait kórházi osztályán. Első tanársegédét, *Fleischer Józsefet* még elődjétől örökölte, 1857-ig maradt mellette. Ő lett tanainak egyik legelhivatottabb hirdetője. A professzor sorrendben második tanársegédévé 1857-ben Maizner Jánost fogadta. Mindössze egy évig maradt mellette. A tanársegédi állás ugyan nem jelentett állandó alkalmazást, a professzor évről évre javasolhatta a szerződés meghosszabbítást. A legtöbben néhány évet töltöttek e munkakörben. Csak sejthetjük, hogy Maizner családalapításra készült, s ezért távozott a tanszékről. Az ott töltött egy év is elégségesnek bizonyult ahhoz, hogy Maizner Semmelweis hívévé, tanainak elfogadójává váljék. Erről két akkoriban az *Orvosi Hetilapban* közzétett dolgozata is tanúskodik.

1858-ban, mint „orvos-sebésztudor, műtő, szülésmester, volt szülészeti tanársegéd” teszi közzé a *Kimutatás a pesti Szülészeti Kórodának az 1857/8-iki tanév alatti működéséről*¹³ című összeállítását, nyilvánvalóan Semmelweis tudtával vagy éppen meghagyásából. Érdekes előzmény, hogy az *Orvosi Hetilap* ez évfolyamában januártól közölte Semmelweis összefoglaló tanulmányát *A gyermekágyi láz kórtana* címmel. Maizner az egy szülőszobával és négy gyermekágyi kórteremmel (26 ágy) bíró osztály forgalmát mutatja be: 566 nőt vettek fel, ebből 548 szülő, 7 terhes (távozott) és 11 női bajban szenvedő volt. A született 553 gyermekből 515 élve, 38 holtan jött a világra, az élve születettekből is meghalt 73. Az 566 ápolt nőből meghalt 24, közülük 19 gyermekágyi lázban. A láz 1857. december 22. és 1858. március 19. között pusztított a kórodában, vagyis 3 hónapig tartott. (Hát ez nem valami elismerésre méltó eredmény! A professzor a saját osztályán sem tudta tökéletesen betartatni az aszeptikus eljárást – fűzhetnénk hozzá.) Maizner szükségesnek véli megjegyezni: „*hogy a gyermekágyi láz nem járvány, hatalmason be van bizonyítva azon körülmény által, miszerint – midőn terjedésének okát t. tanár úr fáradozatlan kutatásainak felfedezni sikerült [...] – nem csak tovaterjedésének eleje véteget, hanem tökéletesen megszüntetett, mi járványos betegségeknekél soha sincs úgy*”. A gyakorlati szülészetet 23 orvostanhallgató, 34 sebészjelölt és 162 bába (58 magyar, 104 német) tanulta. Felsorolja az alkalmazott szülészeti „műsegély” módozatait is: méhszájtágítás 1, szülőfogó 7, koponyafűrés 1, fordítás 4, műleges kifejtés 22 (10 élve), műleges lepényleválasztás 9 eset.

12 Hógyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti Királyi Magyar Tudomány Egyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről*. Budapest, 1896.; Temesváry Rezső: *A szüléset haladása a XIX. században*. Budapest, 1901.; Uő.: *Néhány lap a nőgyógyászat történetéből az utolsó 50 év alatt*. *Orvosi Hetilap* [a továbbiakban: O.H.] L. évf. (1906). 1. sz. 117–119.; Dörnyei Sándor–Dörnyei Henrietta: *Semmelweis utóéletének első évtizede*. Orvostörténeti Közlemények 46–47. sz. (1968). 81–93; 55–56. sz. (1970). 123–155. [A továbbiakban: Dörnyei: *I. m.*]

13 O.H. II. évf. (1858). 43. sz. 673–678.

Az Orvosi Hetilap következő évfolyamában is Semmelweis munkásságához kapcsolódó közleményt jelentet meg *Töredékek a nőkörgyógyászat (gynaecologia) köréből*.¹⁴ Az alcímből kitűnik, hogy a professzor nyilvános előadásait *Friedrich Wilhelm Scanzoni* német szülész-nőgyógyász híres tankönyvéből (*Lehrbuch der Krankheiten der weiblichen Sexualorgane*) kiegészítve teszi közzé. Az összeállítás érdekessége, hogy Scanzoni a semmelweisi tanok egyik ellenzőjének számított. A januártól novemberig tartó 14 részletből álló sorozat elején mint „volt szülészeti tanársegéd”, szeptembertől pedig mint „szülészeti tanár Kolozsvárt” szerepel. A módszeresen felépített előadássorozat a méhbetegségek bemutatásával kezdődik, majd rátér a vizsgálati lehetőségekre, azután a gyógyítás módozatait ismerteti (vérbocsátás, edzőszerek, kenőcsök alkalmazása), foglalkozik az „álképletekkel”, főleg a méhrákkal.

1857 júliusában Maizner azzal, hogy 17-én megszerzi a szülésmesteri, 22-én az orvossebészi oklevelét¹⁵ tanulmányait lezárja. A következő két év alatt Jászladányban községi orvos, majd a Szatmár megyei Kapnikbányán¹⁶ „királyi bányaorvos”. Valószínűleg azért váltalta ezeket a „rendes” állásokat, mert meg akart házasodni. 1858–1859-re tehető házasságkötése *Hilóczky Ottiliával*. A feleség származásáról nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre. Abból, hogy halálakor 59 évesnek említik, arra következtethetünk, hogy 1833-ban született. Testvére volt *Hilóczky Béla* (1841–1908), aki Esztergomban jött világra, Pesten jogot végzett, majd a hivatali pályán a miniszteri tanácsossáig emelkedett, nyugalomba vonulásakor a Lipót-rend lovagkeresztjét is elnyerte. Szépirodalmi és oktatásügyi írásai jelentek meg, zenét szerzett. Édesapjuk *Hilóczky Adalbert* (1802?–1883) az aszúbor készítéséről tett közzé könyvet Pesten 1846-ban.

A kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet tanára

A kolozsvári tanintézet történetének jelentős fejlődési mozzanata, hogy 1832-ben háromévesre emelik a tanulmányi időt. A két orvosdoktor és két sebész- és szülésmester tanár már csak nehezen tudja ellátni az órákat, s ezért 1837 januárjában versenyvizsgát hirdetnek három tanszékre. A császári-királyi kinevezést kapott új tanárokat október 5-én *Kovács Miklós* római katolikus püspök iktatja be latin és magyar nyelvű beszéddel. A legidősebb tanár, a sebészetet és szemészetet oktató *Judenhoffer Mihály* dr. válaszol magyar nyelven. A régi tanárok közül az alapember *Szóts József* dr., aki a különös kór- és gyógytant (belgyógyászat) adja elő. Az oktatók közé tartozik még *Bruszt Elek*, az állatgyógyászat és törvényszéki orvostan tanára, valamint *Pfenningsdorf Adolf*, a szülészeti tanszék adjunktusa. Az újonnan kinevezettek mind orvosdoktorok, s lényegesen emelik az intézet szakmai színvonalát: dr. Székely Miklós (élettan, általános kór- és gyógytan, gyógyszertan), dr. *Szabó József* (bonctan, szülészet), dr. *Joó István* (természet-, vegy- és növénytan).

Az 1850-es években *Csikszeredai Szabó József*¹⁷ válik az intézet vezető egyéniségévé. Mint a Nagyszébenben székelő *Hadi és Polgári Kormányzóság* Közoktatásügyi osztályának

14 O. H. III. évf. (1859). 5. sz. 78–81., 7. sz. 110–114., 11. sz. 171–175., 13. sz. 204–208., 14. sz. 218–222., 37. sz. 592–595., 39. sz. 625–629., 40. sz. 641–644., 41. sz. 657–659., 42. sz. 673–677., 43. sz. 688–691., 44. sz. 706–709., 48. sz. 769–774.

15 Az oklevelek a váci levéltárban találhatóak.

16 Ma Cavnic néven a romániai Máramaros megyében található, Jendrassik Jenő híres fiziológus egyetemi tanár szülőhelye.

17 Vö. Gaal György: Csikszeredai Szabó József. In: *Hivatás és tudomány*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiemelkedő személyiségei. Kolozsvár, 2009. 433–444.

magyar tanügyért felelős előadója, eléri, hogy a tanintézet teljesen önállósodjék, s élére a tanári karból kiválasztott igazgató kerüljön. Ezt a tisztséget Szóts József kapja meg. Ugyancsak Szabónak tulajdonítható az *Országos Karolina Kórház* részeként a *Szülőintézet* felállítása 1851-ben. Végül a katedrára visszatérve már csak az elméleti és gyakorlati szülészetet oktatja, a bonctant és a törvényszéki orvostant társítva meghirdetik, s 1854-ben e tanszékre *Lenhossék József* doktort nevezik ki. 1856-tól Szóts József – aki a kórházigazgatói tisztséget is betöltötte – egyre többet betegeskedik, úgyhogy helyettesíteni kell. Mind a tanintézet élén, mind pedig a kórházigazgatásban Szabó veszi át ideiglenesen Szóts helyét, sőt a belgyógyászati osztály vezetését és a tantárgy tanítását is magára vállalja. A szülészet Pfenningsdorf adjunktus gondjaira marad. Szóts 1858 februárjában történt elhunytá után Szabó kéri áthelyezését a belgyógyászati tanszékre. A tanügyi főhatóság ragaszkodik az állás meghirdetéséhez. A hat pályázó közül végül ő kap császári-királyi kinevezést. 1860-tól a tanintézet és az Országos Karolina Kórház igazgatása is az ő kezében összpontosul.

A Szabó áthelyezésével megürült elméleti és gyakorlati szülészeti tanszéket 1859. január 20-ig terjedő pályázási határidővel hivatalosan meghirdetik. Többen is pályáznak a tanszékre, közülük az uralkodó 1859. június 12-én Maizner Jánost nevezi ki. Ő szeptember 29-én teszi le a hivatali esküt, s október 3-án veszi át a Szülőintézet vezetését.¹⁸ Ugyanakkor a tanszék addigi adjunktusa, Pfenningsdorf Antal 42 évi szolgálatára hivatkozva nyugalmazását kéri. Nem tudjuk, kik voltak Maizner versenytársai, de kinevezéséhez szinte bizonyosan hozzájárult Balassa János vagy Semmelweis ajánlása.

A kialakult gyakorlat szerint a Tanintézet orvostanárai egyben a Karolina Kórház megfelelő osztályának a főorvosai is voltak. Az 1860-as években a kórházi osztályokon többnyire sebész-mesteri végzettségű alorvosok működtek, akik rendszerint a tanársegédi tisztséget is betöltötték. Az első Szülőintézet felállítása az erdélyi gyógyászat nagy vívmánya volt 1851-ben. Nem annyira a nők vajúadásának segítése, mint inkább az oktatási szempontok tették szükségessé. Ugyanis addig az intézetben folyó bábatanfolyam és sebész-képzés keretében csak elméletben oktatták a szülészetet, esetleg fantomon mutattak be fogásokat. A Szülőintézet lehetővé tette a gyakorlati képzést. Az intézet felállítása ünnepélyes keretek között történt. Szóts József igazgató főorvos mutatta be az intézetet Kovács Miklós római katolikus püspöknek, *Bogdány Ferenc* császári-királyi biztosnak és *Wendler Frigyes* ideiglenes polgármesternek. Jelen volt az Orvos-sebész Tanintézet tanári kara, s a városon lakó orvosok és sebészek nagy része. „*A rendező, s – mondhatni – teremtő orvostudor úr rövid beszédében mondá el az intézet célját: gyakorló szülészek és bábák képzésére úgy, mint vagyontalan s néha végzésszerű körülmények következtében eltévelyedett nők menhelyéül kellestván annak szolgálnia, az érdemes orvostudor úr szavai szerint*” – írja tudósításában a *Kolozsvári Lap*.¹⁹ A cikkből az is kitűnik, hogy mindössze 12 ágy állt a nők rendelkezésére. A következő évekre is jellemző, hogy csak olyanok jöttek az intézetbe szülni, akiknek nem volt olyan otthonuk, ahol az esemény megtörténhetett volna, többségükben leányanyák.

A Karolina Kórház az 1820-as évek közepétől Kolozsvár Óvár nevű negyedének központi terén működött. Első épülete egy volt apácázárda lett, ehhez még a Mikes grófi család két szomszédos házáat is hozzácsatolták a század közepe táján. Az egyik Mikes-ház földszintjén nyílt meg a Szülőintézet. Az 1850-es évek vége felé már négy helyiséggel és 20 ágygal ren-

18 Vö. Maizner János: A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézet történeti vázlat 1775–1872. Kolozsvárt, 1890. [A továbbiakban: Maizner: Orvos-sebész Tanintézet.] 36. Maizner ezúttal nem nevezi meg a pályázókat.

19 Nemhivatalos. *Kolozsvári Lap* [II. évf.] 211. sz. 1851. máj. 6.

delkezett. Ennek lett a főorvosa Maizner. Hogy miként tudta az itteni primitív körülmények között érvényesíteni a semmelweisi tanokat, arról csak feltételezésünk lehet.

A 31 évesen Kolozsvárra kinevezett orvostanárnak az oktatás terén kettős feladata volt. Egyrészt a hároméves polgári sebészeti tanfolyam II. éves hallgatóinak a második félévben napi 1 órában elő kellett adnia az elméleti szülészetet. Emellett napi 1–2 órában ő vagy tanársegédje – nem kötelező – gyakorlaton fogadta a diákokat.²⁰ Terhesebb lehetett az évenként megrendezett bábatanfolyam. Ez rendszerint március hó 1-jén kezdődött és eleinte három, utóbb öt hónapig tartott. A résztvevő asszonyok többsége (eleinte 12, utóbb 24) ösztöndíjat élvezett. Bár a kurzusra való jelentkezés feltétele volt az írni és olvasni tudás, az asszonyokat erre is oktatni kellett. A gyógyászati előadást és gyakorlatot a szülészeti tanára vezette. Magyar, román és német nyelven folyt a képzés.²¹

A Maizner mellett dolgozó tanársegédek e korszakban mind sebészi diplomával rendelkeztek. A professzor csak felsorolja őket,²² a tiszti névtárak²³ alapján egyik-másik szolgálati ideje is megállapítható: *Lőrincz Ferenc* (1858-ban Kolozsvárt végzett, utóbb Szilágycsehben járásorvosként működött); *Römer Gyula* (1863-ban végzett, s visszamaradt tanársegédnek); *Veszprémi Ferenc* (szintén 1863-ban végzett, 1864–1867 között tanársegéd, utóbb Désen járási orvos); *Bajnóczi Géza* (1866-ban végzett, s a következő évtől tanársegéd, utóbb Szinerváralján járásorvos); *Fülöp Ferenc* (1866-ban végzett, utóbb Nagyszébenben sebészkedett, 1866-ban közleménye jelent meg az Orvosi Hetilapban); *Vasitsek Károly* (1868-ban végzett, 1868/69-ben volt tanársegéd, utóbb Hunyad megyében bányorvos); *Sinkovics Bálint* (szintén 1868-ban végzett, Désaknán lett sebész); *Adorján Menyhért* (1871-ben végzett, s 1871/72-ben volt tanársegéd, utóbb Algyógyon járásorvosként dolgozott).

Pataki Dániel, Erdély főorvosa 1863-ban közzéteszi *Erdélyország kórházainak rövid leírását*.²⁴ Ebből kiderül, hogy az egész Országos Karolina Kórház 146 ágygal rendelkezik, elhelyezése „a szükségnek nem felel meg”. A szülőde „menhelye az ország minden részeiből ide folyamodó szegénysorsú vagy szerencsétlen betegülendő asszonyoknak, részint gyakorlati képzőiskolája a kolozsvári Orvos-sebészeti Tanintézet növendékeinek és a bábáságot tanuló nőknek”. Minden vagyontalan nőt terhessége utolsó havában felvesznek és gyermekágyi idejére is itt tartanak és ápolnak fizetés nélkül. Az intézetben hagyott gyermekeket pedig az országos pénzalap költségére kiadják nevelőszülőknek a környező falvakba. 1862-ben a Szülőintézetbe 166 asszonyt vettek fel, közülük 3 halt meg. Ez az intézet kapta a legnagyobb állami támogatást Erdélyben: 8000 forintot, az összes többi egészségügyi intézmény vagy osztály 5000 forint körüli vagy annál kisebb támogatásban részesült.

Az 1860-as évek közepén a Szülőintézet már sehogy sem fért el a szűk helyiségeiben, úgyhogy részére kibéreltek a szomszédos Sörház utcában egy polgárházat a malom-árokra rúgó kerttel (7. szám), ahol még 16 ágyat tudtak elhelyezni. Így a több mint 30 ágyas intézet már tekintélyes betegforgalommal rendelkezett.

20 Maizner idejében a sebészhallgatók száma így alakult: 1859/60: 6; 1860/61: 11, 1861/62: 10, 1862/63: 9; 1863/64: 6; 1864/65: 7; 1865/66: 19; 1866/67: 9; 1867/68: 14; 1868/69: 11; 1869/70: 16; 1870/71: 16; 1871/72: 16. Vö. Maizner: *Orvos-sebészeti Tanintézet*. 75–80.

21 A bábatanfolyamok évenkénti létszáma a Tanintézetben Maizner tanársága idején: 1860: 69; 1861: 33; 1862: 37; 1863: 42; 1864: 34; 1865: 43; 1866: 40; 1867: 46; 1868: 40; 1869: 39; 1870: 48; 1871: 47; 1872: 42. Uo. 60.

22 Uo. 62.

23 *Erdély Nagyfejedelemség hivatali tiszti névtára 1863-dik évre*. Kolozsvárt, 1893. Ua. 1864-re.

24 Az 1863-as tiszti névtárban: 103–110.

Az 1860-as években Maiznernek a tanítás és a kórház ellátása mellett ki kellett alakítania magánpacientúráját, ami az 1869-ben közel 25 000 lakosú városban nem lehetett könnyű feladat, hiszen 20 orvostudor és 14 sebészorvos élt itt.²⁵ Csak a módosabb polgári és arisztokrata családok igényelték a rendszeres orvosi szolgálatot. Ez akkoriban azt jelentette, hogy a doktor hetente egy adott napon felkereste a családot, s érdeklődött az egészségi állapotról, betegség esetén akár éjjel is kocsiba ült, s kiszállt a beteghez. A családi orvos mindenféle betegséget gyógyított. Viszont szülésekhez rendszerint bábát hívtak, csak ha az nem boldogult, fordultak orvoshoz.

Ez az évtized a családi otthon megteremtésének az ideje is. Maizner eleinte bérelt lakásban lakott, hol a Hid (utóbb Wesselényi) utcában, hol a Belső Magyar (Kossuth Lajos) utcai Simó-házban (akkor 15, ma 20. sz.). Még a telekkönyv 1868-as felállítása előtt megvásárolta a Belső Magyar utca 431. szám alatti hathelyiséges földszintes polgárházat, mely az akkori átszámozáskor a 31. számot kapta, a mai (Kossuth Lajos/ Bd. 21 Decembrie 1989) 34. számú ház telkén állott.²⁶ Minden bizonnyal a front keleti felét nagy kocsikapu foglalta el, mellette két ablak nézhetett az utcára. Az utcai szoba után sorakoztak fel a további helyiségek. A telek egészen a hátsó, Szentegyház utcáig nyúlt, ott is lehetett gazdasági kijárata. Biztos, hogy Maizner is kétlovas kocsit tartott itt, s azzal járt a betegekhez.

A család bő gyermekáldásban részesült: Marianna (1860), Ilona (?), Albert (1863), János (1865), Ottilia (1867), Vilma (1868), Kamilla (1870), Margit (1871) – legalább is ennyiről adnak hírt az anyakönyvek²⁷ és a gyászjelentések²⁸. Valószínűleg Albert sem érte meg a felnőttkort, Margit (†1874. dec. 17.), Kamilla (†1874. dec. 21.) és Vilma (†1875. jan. 5.) járvány idején vesztette életét. Ottiliáról a ház örökösödésének tárgyalásakor feljegyezték, hogy „elmebeteg”. A Házsongárdi temetőben ekkoriban vásárolhatott Maizner egy elég tekintélyes magánparcellát, hogy gyermekeit oda temesse. A területet később Maizner-kertként tartották nyilván.

Az Orvos-sebészi Tanintézetben időnként helyettesíteni is kellett. Így mikor *Zahn Ferenc*, az állatjárványtan és állati rendészet tanára 1861 márciusában Bécsbe távozott (mint-hogy nem tudta a magyar nyelvet elsajátítani), a megürült tanszék ellátását Maiznerre bízták. Csak 1862 júniusában nevezték ki az új tanárt *Mina János* személyében. 1862 júliusában az uralkodó *Margó Tivadart* a pesti egyetem állattan és összehasonlító bonctan tanszékére nevezte ki. Egyik tantárgyát, a törvényszéki orvostant Maiznernek kellett átvenni, amíg 1868 októberében az újonnan kinevezett *Balogh Kálmánnak* átadhatta azt. 1868-ban egy ideig még *Nagel Emilt*, a sebészet tanárát is helyettesítette. Jóval nehezebb helyzet állt elő 1869 tavaszán, amikor Szabó Józsefet megválasztották országgyűlési képviselőnek. A Karolina Kórház és a Tanintézet vezetését helyettesként Joó Istvánra bízták. A belgyógyászati kóroda vezetését meg ideiglenesen Maizner kapta meg. 1870-ben az állandóan betegeskedő Joó István nyugalomba vonul, de csak 1872-ben mentik fel az igazgatói teendők alól. Ekkor március 20-ától a *Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* Maiznert nevezi ki helyettes igazgatónak a tanintézet élére. A kórház igazgatását viszont a Belügyminisztérium *Bakonyi Józsefre* bízta.

25 *Kolozsvári Nagy Naptár* 1869-dik évre.

26 Vö: Gaal György: *Magyarok utcája*. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói. Kolozsvár, 1995. [A továbbiakban: Gaal: *Magyarok utcája*.] 66–67. (Erdélyi Tudományos Füzetek 221.)

27 *Matricula Baptistorum 1863–1870* (Kolozsvár) és a következő kötetek a Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókjában. Érdekesként utalunk rá, hogy 1863-ban Maizner Sámuel szerepel Albert keresztapjaként, 1867-ben és 1870-ben Pataki Dániel országos főorvos és bécsi származású felesége, Fölsch Amália van bejegyezve a két lánynál keresztszülőnek. Meglepő, hogy nem mindegyik gyermek fordul elő az egyházi anyakönyvben.

28 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori levéltárának gyászjelentés gyűjteményében a Maizner család 10 darab szomorújelentése mellett a Hilóczy Béláé is megtalálható. Ma Románia Nemzeti Levéltárának kolozsvári fiókjában őrzik őket (Colecția Necrologe).

Maizner lesz tehát a tanintézet utolsó igazgatója. Mikor az egyetem felállításáról tájékozódni 1872. június 12-én Kolozsvárt jár gróf *Lónyai Menyhért* miniszterelnök *Pauler Tivadar* vallás- és közoktatásügyi valamint *Tisza Lajos* közlekedésügyi miniszter társaságában, akkor a tárgyalásokon ő képviseli az orvosi kar érdekeit. Felveti egy új kórház építésének a szükségességét, sőt erre nézve utóbb javaslatot terjeszt be. Tárgyalnak az orvoskari intézetek elhelyezéséről is.

Az egyetemi tanár

Maizner először 1865-ben pályázott egyetemi tanári állásra, akkor Semmelweis utódja szeretett volna lenni a pesti szülészeten. Bizonyára a magyar orvostudomány vesztesége, hogy nem egy Semmelweis-tanítványnak, hanem *Diescher Jánosnak* ítelték oda a tanszéket, egy olyan orvostudósna, aki nem tette magáévá a gyermekágyi láz leküzdésének korszakalkotó tanait.²⁹

A kolozsvári egyetemi tanári pályázatok dossziéi eddig nem kerültek elő. Így nem tudjuk, hogy az Orvosi kar meghirdetett tanszékeire kik versenyeztek. Tény azonban, hogy a minisztérium a legkézenfekvőbbnek tartotta az Orvos-sebészi Tanintézet tanárait megtartani, még akkor is, ha mint *Mina Jánosnak* nem volt doktorátusa.³⁰ Ők most már egyetemi szinten folytathatták oktatómunkájukat. De ugyanakkor a tanintézetbe felvett 3 éves polgári sebész- és 4 éves sebész-mesteri hallgatók képzését is be kellett fejezniük. Új feladattá vált a gyógyszerészek képzése, mely ekkor csak 2 évet vett igénybe: első évben a Matematika–természettudományi, második évben pedig az Orvosi karon tanultak. Doktorátust is szerezhettek. A kar hallgatóinak száma sokáig elég alacsony volt. A szűk helyiségekben nem is lehetett volna több diákot oktatni. Az 1872/73-as tanév I. szemeszterében 27 diákkal indult a tanítás, s csak 1883/84-ben haladta meg a létszám a 100-at, 1889/90-ben pedig a 150-et. Eleinte a kezdő évfolyamok zsúfoltabbak voltak, idővel aztán az öt évfolyamon eloszlottak a hallgatók. Szomorú tényként kell megállapítanunk, hogy az első évtizedben szinte ugyanolyan körülmények között tanultak a medikusok, mint a korábbi sebészhallgatók. Csak néhány preklinikai tanszéknek tudtak helyet szorítani a volt jezsuita épületekben. Az Országos Karolina Kórház alig-alig bővült. Ráadásul az is nehézséget okozott, hogy az egyetem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, míg a kórház a belügyhöz tartozott. A kórházi ellátás nem fordíthatott figyelmet pedagógiai elvárásokra, kísérletezésre. Erre utalt a második tanév lelépő rektora, *Machik Béla* orvostanár 1874-ben elmondott beszámoló beszédében: „*Kórodákat a betegkezelés minden eshetőségét magában foglaló szabályok által a tanítástól elválasztani nem lehet: a betegkezelés és tanítás másképp nem képzelhető helyesen és akadály nélkül, minthogy a kórodai tanár a vezetésére bízott kórodán egyedül intézkedjék, minden más, a tanítás terén kívül álló közegtől függetlenül.*”³¹ Ebben a tanévben az egyetem már 41 bábászati, 6 sebészeti és 5 gyógyszerészeti oklevelet adott ki.

Maizner János tudatában volt a kolozsvári egyetemalapítás fontosságának. Úgyhogy az Orvosi kar első tanácsülésének emlékére 400 forintos alapítványt tett a kar részére. Az összeget kamatoztatták, de a professzor haláláig nem írt alapítólevelet hozzá, amivel meghatározta volna, milyen célra fordítandó a nyereség.

29 Vö: Dörnyei: *I. m.*

30 1873-ban a kar javaslatára tiszteletbeli doktorátust kapott.

31 Acta Reg. Scient. Universitatis Claudiopolitanae 1874/5. Fasc. I. 17.

Az új egyetemen a Maizner elfoglalta tanszék elnevezése „*elméleti és gyakorlati szülészeti*” volt. Így a nőgyógyászat nem tartozott vizsgálódási körébe, bár ilyen irányú korlátozás nem létezett. A professzor tanári pályájának hű tükré az egyetem három sorozatban megjelent értesítője: *Acta* (Beszédék) – *Almanach* – *Tanrend*.³² Ezek alapján az oktató- és kutatómunka minden részlete megismerhető. Másokhoz viszonyítva Maizner esetében aránylag szerény tevékenységet tükröznek ezek a füzetek.

A professzor alapvető tevékenysége az oktatás. Félévenként 10–12 órát hirdettek meg a tanárok. Ezek nagy részét az alapkursus foglalja el, de időnként a szakhoz társuló, a professzor érdeklődési körét tükröző speciális kollégiumokat, rendszerint „*publikumokat*” (*collegium publicum* – ingyenesen hallgatható, nyilvános előadás) is hirdettek heti 1–2 órában. Maizner két évtizeden át az alapkursusát évről évre – mondhatni változatlanul – hirdette meg. A szülészetet – mely nem volt szigorlati tárgy – rendszerint a III–IV. éves orvosok hallgatták, s ők vettek részt a gyakorlati órákon is. A tanszék megörökölte a bábaképzést. Úgyhogy a II. szemeszterben mindig erre esett a hangsúly. Ennek megfelelően Maizner az I. (téli) félévre 5 óra Elméleti szülészeti-kurzust és 5 óra Gyakorlati szülészeti-kurzust hirdetett. Ezeket az órákat hétfőtől péntekig reggel 8–9-ig illetve 9–10-ig tartotta a szülészeti kórodában. A II. (nyári) félévre ugyancsak 5–5 órát hirdetett: 7–8-ig Elméleti szülészeti-kurzust tartott bábák számára, 8–9-ig pedig Gyakorlati szülészeten vehettek részt mind a bábák, mind pedig a orvosok. Későbbi tanévekben az órák délibb időpontra tolódtak. 1891/92-ben az I. félévben már összevonva szerepelt a kiírás: Elméleti és kórodai szülészeti – heti 10 óra, hétfő–péntek 11 és 1 óra között. A II. félév bábák számára tartott elméleti (5 óra) és gyakorlati (5 óra) szülészeti óráinál feltüntette, hogy magyar, román és német nyelven folynak, a gyakorlatnál megjegyezte az óra mellett: „*továbbá adandó alkalommal*”. Minthogy a szüléseket akkor még nem lehetett időzíteni.

Külön figyelmet érdemelnek Maizner publikumai. Ezeket eleinte a II. félévben kedden délután 3–4 között tartotta. Természetesnek tűnik, hogy az első két tanévben meghirdetett előadás közérdeklődésre számot tartó nőgyógyászati vonatkozású: *A női ivarélet körében előforduló élet- és kórtani vérzések*. 1878/79-ben *A gyermekágy kór- és gyógytanáról* hirdet publikumot. 1875/76-tól rendszeresen az I. félévben keddenként szülészettörténeti előadásokat tart: *A szülészeti történelme a 18-ik század elejétől egész a 19-ik század első negyedéig bezárólag* (1875/76), *Szülészeti történelme Celsustól Eucharius Rösslin koráig* (1876/77), *A szülészeti történelmének folytatása* (1877/78), *A szülészeti történelme hazánkban s a magyar szülészeti Bibliographia ismertetése* (1879/80), *Válogatott fejezetek a szülészeti történelméből* (1880/81), *Solagrés de Renhac „De partu viribus maternis absoluto” című művének ismertetése és magyarázata* (1881/82), *Szülészeti tárggyú szemelvények A. Corn. Celsus és Paulus Aegineta műveiből* (1884/85), *A szülészeti történelme Magyarországon és a magyar szülészeti Bibliographia pragmatikus ismertetése* (1886/87 – I. félév), *Szülészeti Bibliographia folytatása* (1886/87 – II. félév), *A szülészeti történelme hazánkban s a magyar szülészeti irodalom ismertetése* (1888/89 – I. félév), *A magyar szülészeti könyvészet ismertetésének folytatása* (II. félév), *Válogatott fejezetek a szülészeti történelméből* (1890/91 és 1891/92). A címek arra engednek következtetni, hogy Maizner egy tekintélyes terjedelmű összefoglaló munkát készített az európai és a magyar szülészeti törté-

32 *Acta Reg[iae] Scient[iarum] Universitatis Claudopolitanae Francisco-Josephinae 1872–1944*. [A továbbiakban: *Acta Univ.*]; *A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja* [utóbb: *Évkönyve*] 1872–1942.; *A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje 1872–1945*.

netéről, feldolgozta annak bibliográfiáját. Alapos görög és latin nyelvtudása segítségével olyan ókori szerzők műveinek a kommentálására vállalkozott, mint *Aulus Cornelius Celsus* I. századból való latin orvosi enciklopédiája vagy *Paulus Aegineta* (*Paulosz Aiginitész*) a VII. században élt alexandriai görög orvos gyógyászati tankönyve. És az első szülészeti tankönyvnek tekintett Eucharius Rösslin-féle *Der Rosengartent* (1513) is bemutatta, valamint a francia *Solagrés de Renhac* 1771-ben Párizsban megjelent latin szakkönyvét. Csak sajnálhatjuk, hogy ez a mű nem jelent meg, óráin készített jegyzetre sem sikerült rátalálnunk. Kétségtelen, hogy ennek az előadássorozatnak tulajdoníthatóan Maizner tekinthető a kolozsvári egyetem első orvostörténésszének.³³

Egyetemi tanárként Maizner lényegesen kevésbé volt megterhelve, mint a megelőző időszakban. Tanszéke mellé állandó tanársegéd volt rendelve, aki orvosi diplomával rendelkezett, s bent lakott a szülőintézetben. A gyakorlati órákat rendszerint a tanársegéd vezette, az intézeti szüléseknél is ő ügyelt a baba munkálkodására. A professzornak jó érzéke lehetett mindig kitűnő képességű segédek választani maga mellé, akikre nyugodtan rábízhatta intézetét. Sőt, három tanársegéde szakirodalmi munkásság terén messze túl is haladta a professzort. Maizner nem volt rájuk féltékeny, úgyhogy két tanársegéde is nagyon korán megszerzte a magántanári fokozatot, s így évről évre előadásokat hirdethetett. Az első öt tanévben *Góth Manó* (1848–1895) a bécsi és a pesti egyetem tanítványa töltötte be a tanársegédi állást. Gazdag szakirodalmi munkássága alapján már 1878-ban a szülészeti mütétan, 1884-ben pedig a nőgyógyászat magántanárává habilitáltak. Szinte minden évben meghirdette ezeket az óráit. Miután 1892-ben sikertelenül pályázott a megürült tanszékre, rendkívüli tanári címmel tüntették ki. Egy időben Kolozs megye tisztii főorvosa és a Hevra Kadisa orvosa is volt. Korán véget vetett életének a tüdőbaj.³⁴

Az 1877/78-as tanévtől *Szontagh Adolf* (1854–?) a tanársegéd. A kolozsvári Piarista Főgimnáziumban 1872-ben szerzett érettségivel iratkozott be az éppen megnyílt egyetemre. 1878-ban végezte tanulmányait, de csak 1880-ban szerezte meg az orvosdoktori címet. Abban az évben távozott is Kolozsvárról és az Alsó-Fehér megyei Zalatnán vállalt bányorvosi állást.³⁵ Utána 1880 őszétől *Engel Gábor* (1852–1935) lesz a tanársegéd. Orvoscaládból származott, Kolozsvárt érettségizett 1870-ben, Budapesten és Lipcsében végezte tanulmányait. Lipcsében *Credé*, Pesten *Kézmárszky* volt a mestere a szülészet terén. 1878-tól mütönövendék *Kovács József* professzor klinikáján. Úgyhogy igen jó előképzettséggel érkezik haza Kolozsvárra. Már 1881-ben megszerzi *A szülés erőművi akadályai* címmel a magántanárságot, s ezután évente a szülészeti mütétant adja elő. 1885-ben végzi nagy visszhangot keltő első – és egyben sikeres – ciszta-mütétjét. 1887-ben már négy ilyen operációról számol be. 1887-ben elnyeri az Országos Karolina Kórház igazgatói székét. Miután 1892-ben ő is sikertelenül pályázik Maizner utódlására, 1893-ban rendkívüli tanári címmel tüntetik ki. A kórház igazgatója marad az 1919-es román átvételig.³⁶ Közben szakirodalmi munkássága és magánpraxisa is szépen alakul. 1887 őszén

33 Már hagyományosan Patakai Jenőt (1857–1944) szokták az első erdélyi orvostörténéssznek nevezni.

34 Megemlítjük, hogy egyetlen fia, Góth Lajos (1878–1910) is a nőgyógyászatot választotta, Szabó Dénes professzor mellett lett tanársegéd, majd 1910-ben magántanár. Nyaralás közben bélcavarodás oltotta ki éltét. Apa és fia temetésén is Szabó Dénes mondta a búcsúbeszédet.

35 Az egyetemi Almanach már 1877/78-ban is orvosdoktornak tünteti fel. Az orvostanhallgatók adatait tartalmazza: Karady, Victor–Nastasă, Lucian: *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872–1918)*. Budapest/Cluj, 2004. A pálya további alakulására a Pesti Alfréd szerkesztette *Magyarország orvosainak évkönyve és különleges czímtára* 1894-től megjelenő kötetiből tájékozódunk.

36 Vö: Gaal György: Engel Gábor (1852–1935) kórházigazgató és önéletírása. *Orvostörténeti Közlemények* 105–106. sz. (1984) 75–90. [A továbbiakban: Gaal: *Engel*.]

Ákontz Károly (1861–1925) foglalja el a tanársegédi állást. Kolozsvárt kezdi és Budapesten fejezi be orvosi tanulmányait, majd két évig *Tauffer Vilmos* nőgyógyászati klinikáján gyakornok. Kolozsvárt hét évig tanársegéd, s a gyengélkedő Maiznert gyakran kell helyettesítenie. Még a professzor nyugdíjazása után is megmarad tisztségében. Utóbb MÁV-főorvosként helyezkedik el. 1896-ban a nőgyógyászati propedeutika magántanárává habilitálják. Számos szaktanulmányt közölt. A hatalomváltozás után magánpraxist folytatott.³⁷

A minisztérium 1885-ben megengedi a gyakornokok alkalmazását. Maizner mellett az első gyakornok *Scheitz Vilmos* (1863–1943). Grazban és Kolozsvárt végzi tanulmányait, csak 1891-ben doktorál; Kolozsvár kerületi, majd 1912-től tiszti főorvosa a hatalomváltásig. Azután magánpraxisra kényszerül. Az 1920-as években Erdély magyar iskoláiban használt *Embertan és egészségtan* tankönyvnek ő a szerzője. Az 1940-es bécsi döntést követően királyi egészségügyi főtanácsosi címmel tüntetik ki. 1887-től *Malom Zsigmond* (1865–?) lesz két évig gyakornok, közben 1888 őszén megszerzi az orvostudományi diplomát. További sorsáról nincs adat. 1889-ben Maizner saját fia, *ifj. Maizner János*, akkor még V. éves foglalja el a gyakornoki pozíciót, s négy éven át tölti azt be. 1890-től díjazatlan gyakornokok is alkalmazhatók. Maizner idejében a tanszéken *Bogár Kálmán* (1867–?) jászberényi származású medicus az első ilyen gyakornok. 1885-ben Budapesten kezdi tanulmányait, majd Kolozsvárt fejezi be 1890-ben. 1892 februárjában avatják orvostudományi doktornak. Őt *Széles Dezső* (1869–?) követi 1891-ben. Budapesten érettségizik, majd jön a kolozsvári egyetemre, ahol tanulmányait az 1892 decemberében megvédett disszertációjával zárja le. Sem Bogár, sem Széles a későbbiekben nem szerepel az orvosi évkönyvekben, további pályájukról nincs adat.

A diákok tudományos kutatásra való felkészítését szolgálták az évente tanszékenként kiírt pályázatok. A pályadíjat Kolozsvár városa biztosította. A beérkezett dolgozatokat két egyetemi tanár bírálta el, s véleményes jelentés alapján javasolta őket jutalomra, szorgalmi díjra vagy mellőzésre. Ez utóbbi esetben nem bontották fel a jelíges borítékot. Az egyetem május 29-ét tekintette alapítási évfordulójának. Ezt a napot a pályadíjkiosztással tették ünnepélyessé. Ilyenkor a rektort jelölő kar dékánja tartott egy tudományos előadást, felolvasták a jelentéseket, átadták a díjakat, végül kihirdették a jövő évi pályatételeket. A rektor nyitotta meg és zárta le az ünnepséget. Az egyetemi *Acta*-értesítők évről évre külön füzetet szentelnek ennek az eseménynek. Érdemes számba venni a Maizner meghirdette szülészeti tételeket, melyek kidolgozóinak díjazásáról a professzor és valamelyik tanártársa (legtöbbször *Brandt József*) dönt. Néhányszor más tanszékek pályatételeinek elbírálásakor Maizner is referens. 1874/75-ben *Goldstein Mór*nak a művi koraszüléstről írt dolgozatát díjazták. Az 1877/78-ban díjat nyerő *Mátyás Mihály* „a gyermekági folyamat szabatos és kimerítő leírása” című tételt dolgozza ki. Itt valószínűleg a semmelweisi tanokat is kell érintenie. 1879/80-ban „a terhesség, szülés és gyermekági alatt előforduló méhvérvetések ok- és ismetana és gyógykezelése” tétel kidolgozásáért *Báthori Béla* V. évesnek ítélik a díjat. Az 1881/82-es díjazott, *Héjja Kálmán* V. éves „a terhesség elkülönítő kórisméje” tételt dolgozza ki. Az 1882/83-as tanév „a szülés mai napi kezelése összehasonlító bírálattal egy fél századra” című tételének kidolgozásával hárman is pályáztak. *Rosenthal Zsigmond* és *Sugár Bertalan* nyert díjat. Ez a tétel is olyan jellegű, hogy ki kellett benne térni a semmelweisi felfedezésre. 1885/86-ban *Scheitz Vilmost* díjazták „az emlők élet-, kór-, ok- és gyógytana a terhesség és gyermekági alatt” című tétel kidolgozásáért. A következő tanévben *Binder Albert* IV. éves „a medence alka-

37 [Pataki Jenő:] Ákontz Károly. *Erdélyi Orvosi Lap*, VI. évf. (1925). 5. sz. (márc. 1.)

tának leggyakrabban előforduló alakjai és ezek befolyása a szülésre” című pályatételt dolgozza ki sikeresen. Figyelemre méltó a következő, határozottan Semmelweis és Lister felismerésére utaló pályatétel: „a régi, vagyis az úgynevezett classicus császármetszés, főleg a mai nap divó antisepticus eljárásra való tekintettel méltánylandó”. Az 1887/88-as díjazáskor Malom Zsigmond V. éves részesült a jutalomban, Höncz Kálmán és Anka Aurél IV. évesek közös dolgozata pedig dicséretben. Az utóbbi két pályázó sokra vitte: Anka hadisebész, Höncz Kálmán pedig a fogászat címzetes rendkívüli tanára lett. 1890/91-ben Malom Dezső (utóbb Marosvásárhelyi kórházi főorvos) a nyertes az „adassék elő a szülészet kimerítő dietetikája” című tétel kidolgozásával. Maizner utolsó tanévében Széles Dénes díjazatlan gyakornok és Déri Henrik (utóbb szarvasi kerületi orvos) együtt dolgozza ki sikeresen az „eclampsia gravidarum, parturientium & puerperarum leírása” című, a terhesség, szülés és gyermekágy időszakában fellépő rángógörcsre vonatkozó tételt.

Az egyetem belételeiben Maizner a kari tanács tagjaként vett részt, az egyetemi tanácsban négy évig szerepelt, mint dékán és prodékán, illetve rektor és prorektor. Az, hogy már a harmadik tanévben – *Czifra Ferenc* és *Török Aurél* után – őt tisztelték meg a dékáni székekkel, elismerést jelent. A rektorjelölésnél négyévenként került sor az orvosi karra, s épp negyedik alkalommal, az 1885/86-os tanévre jelölték és választották meg rektornak. A rektor a következő ősszel, mikor átadta a rektori széket, részletesen beszámolt az egyetem elmúlt évi eseményeiről valamint személyes intézkedéseiről. Utána az új rektor tartotta meg székfoglaló beszédét, mely rendszerint tudományos értekezés jellegű volt. A beszámoló és a székfoglaló ugyanabban az Acta-füzetben került sajtó alá.

1885. szeptember 13-án *Csiky Viktor* jogászprofesszor beszámolója után került sor a díszmagyarban megjelenő Maizner székfoglaló beszédének megtartására a Redut (Vigadó) nagytermében³⁸. Bevezetőben előre bocsátja: „Sok évi tanári működésre tekinthetek vissza múltamban, de alig hiszem, hogy lenne közöttük még egy olyan, melyhez – részemről – kedvesebb emlékek fognak fűződni”. Majd megindokolja, hogy azért beszél a magyar orvostudományi irodalom történetéről, mert ez a tárgy nem csak a szakembereket érdekli, hanem az általános kultúra része. Az értekezés szövegét már két nap múlva elkezdki folytatásokban közölni az egyik helyi napilap, a *Kolozsvári Közlöny*.³⁹ A különnyomatként⁴⁰ is közzétett dolgozat tulajdonképpen kommentált bibliográfia. *Balsaréti Vitus János* kéziratban maradt magyar sebészeti könyvtől kezdve az első magyar orvostudományi kar 1770-ben történt felállításáig keletkezett 27 munkát vesz számba. Pár szót ír a szerzőkről, s jellemzi a művek tudományos színvonalát, nyelvét.

Az előadás végén a diákokhoz intézi szavait: „Nem új és – mondhatni – szokásossá vált már azon buzdító mondás, hogy a nemzetek nagyságának alapját és jövőjének biztosítékát a tudományos műveltség képezi. A műveltséghez vezető művelődés fő központjai az egyetemek. Az egyetemen töltött évek alatt rakja le az ifjú amaz alapot, melyre egyfelől saját sorsának épületét emeli, másfelől pedig a haza felvirágoztatására nélkülözhetetlen »derék férfiak« számát szaporítja”. Utolsó mondatában kitűzi: a „haladás” felirat jellemezze a megkezdődő tanévet!

38 Beszéd, mellyel Maizner János orvos-sebész tudor, szülésmester és mítő [...] ezen egyetem e. i. rektora rektori székét elfoglalta és az 1885/6. tanévet megnyitotta. *Acta Univ.* 1885/6. Fasc. I. 42–77.

39 A magyar orvosi irodalom – 16. század közepétől 1770-ig. *Kolozsvári Közlöny*, IV. évf. (1885) 211. (szept. 15.), 212. (szept. 16.), 214. (szept. 18.), 215. (szept. 19.), 216. (szept. 20.), 218. (szept. 23.), 219. (szept. 24.), 220. (szept. 25.) sz.

40 *A magyar orvostudományi irodalom 1770-ig*. Ismerteti: Dr. Maizner János tanár. Kolozsvárt, 1885. 32 p.

Az 1886. május 29-i díjkiosztó ünnepség megnyitó beszédében⁴¹ a tudományos kutatás fontosságát hangsúlyozza: „*Korunk követelményei nagyok, a tudomány minden ágában a vívmányok óriásiak, s ha ezekkel csupán lépést tartunk, még nem haladtunk, csak éppen el nem maradtunk*”. Éppen ezért dicséretes, hogy a diákság egy része a kötelességteljesítésen túl, a fáradságot nem kímélve tudományos kutatásra fordítja energiáját. Megérdemlik „*a kitüntetés borostyánkoszorúját*”. Az ünnepségzáró beszédében⁴² rámutat, hogy a kitűzött 63 pályakérdésre összesen 39 munka érkezett be, ezekből 28-at jutalmaztak. Ezzel elégedett. A következő tanévre 64 pályakérdést hirdetnek meg.

Összel, 1886. szeptember 12-én kerül sor a beszámoló megtartására és a rektori szék átadására. A terjedelmes beszéd⁴³ elején már rámutat, hogy egy „zajtalan” tanévről kell beszámolnia, amikor nem történtek rendkívüli események. Két új tanszék létesült, egy a jogi, egy pedig az orvosi (elmekórtan) karon. Első ízben alkalmazhattak 300 Ft díjazás mellett 11 orvoskari tanszéken gyakornokokat. Minisztériumi utasításra megszervezték az egészségtan tanári kurzust, ennek felelőse a közegészségtan tanára, *Rózsahegy* Aladár lett. Szintén minisztériumi utasításra elkészítették az eddigi 14 tanév értesítőinek latin változatát, s azt *Annales...* főcímmel szétküldték a világ egyetemeinek. Ezután az értesítők mindig latinul is megjelennek. A minisztérium 1886. március 10-re az egyetem gazdasági ügyeivel kapcsolatos tanácskozást hívott össze a fővárosba, ezen a rektor és négy professzor képviselte az egyetemet, csak eszmecsere folyt. Szintén minisztériumi kérésre javaslatot készítettek a „*fogorvosi tanfolyam*” megszervezéséről. Ekkor folynak az első orvoskari építkezések. A bonctan „*nemes modorban emelt palotája*”, mely három intézetet fogad be, már áll, de a városi vízvezeték kiépítése híján eddig nem tudták használatba venni. Az élettani épülettömbnek még csak a földmunkálatai kezdődtek el. Megtudjuk, hogy 1885. szeptember 19-én, mikor Tisza Kálmán miniszterelnök Kolozsvárt járt, az egyetemi tanács testületileg tisztelgett nála, s ígéretet kapott az egyetem „emelésére”. Novemberben feliratban üdvözölték Tiszát 10 éves miniszterelnöki jubileuma alkalmából. Az egyetemet október elején meglátogatta *Berzeviczy Albert* miniszteri tanácsos, s tájékozódott a szükségletekről. Máskülönb az egyetemi tanács 17 ülést tartott, amelyeken 85 ügyet tárgyaltak. A tanszemélyzet 41 rendes, 3 rendkívüli, 2 helyettes és 15 magántanárból áll. Ezekhez csatlakozik 3 előadó, 3 szaktanító és 18 tanársegéd (ezekből az Orvosi karon 12 rendes és 6 magántanár valamint 12 tanársegéd oktat). Az I. félévben 512 diák (orvosin 120), a II.-ban 533 (orvosin 115) tanult. Az Orvosi kar részéről kiadtak 14 egyetemes és 1 régi rendszerű orvosdoktori, 1 sebésztudori, 1 gyógyszerésztudori oklevelet, 8 gyógyszerész-mesteri és 36 bábadiplomát. Még számos apróbb adat említése után a munkatársak támogatásának köszönésével zárja beszédét. Végül átadja a rektori széket a Bölcsészeti kar részéről választott új rektornak, *Szamosi János*nak.

A továbbiakban csak négy alkalommal szerepel még Maizner neve az értesítők beszámolóiban. 1889. szeptember 29-én az Orvosi kar kezdeményezésére megünneplik Maizner 30 éves tanári működésének az évfordulóját. Ez alkalomból *Klug Nándor* rektor és a négy dékán lakásán keresi fel és tolmácsolja az egyetemi tanács üdvözlét. Az eseményről a sajtó is hírt ad.⁴⁴

41 Beszéd, mellyel Maizner János [...] az ünnepélyt megnyitja. *Acta Univ. 1885/6*. Fasc. II. 3–6. Szövege olvasható az ünnepségről szóló tudósításban is: Az egyetem záróünnepélye. *Kolozsvári Közlöny*, V. évf. (1886). 123. sz. (máj. 30.)

42 Beszéd, mellyel Maizner János [...] az ünnepélyt bezárja. Uo. 147–151.

43 Az egyetem története az MDCCCLXXXV–LXXXVI-ik tanévben. Beszéd, mellyel Maizner János [...] az egyetem kormányáról lelépett 1886-ik évi szeptember hó 12-én. *Acta. Univ. 1886/7*. Fasc. I. 3–33.

44 Mindenféle. Dr. Maizner János. *Ellenzék*, X. évf. (1889). 226. sz. (szept. 30.); Hírek. Dr. Maizner János. *Kolozsvár*, III. évf. (1889). 226. sz. (szept. 30.)

Ugyanabban az évben a rektor beszámol még egy eseményről: „Dr. Maizner János ny. r. tanár az Orvosi kar megbízásából a volt sebészeti tanintézet történeti vázlatát megírván, azt 100 példányban az Orvostudományi kar rendelkezésére bocsájította”.⁴⁵ Az 1891/92-es tanév végén Koch Antal rektor már Maizner nyugdíjba vonulásáról ad hírt: „A tanév végén, több mint 30 éves szolgálat után, meggyengült egészségére való tekintetből, nyugalomba vonult dr. Maizner János orvoscari kollegánk, mely alkalomból Miniszter úr ő nagyméltósága hosszú és buzgó szolgálatában szerzett érdemeiért tanácsunk útján köszönetét és elismerését kifejezte érdemdús tanártársunknak, kitől úgy az orvosi kar, valamint a tanács és – küldöttségileg megjelenvén lakásán – őszinte jókívánatokkal szívélyesen elbúcsúzott”.⁴⁶ Meglehetősen szerény jutalom a miniszteri elismerés és köszönet. Más professzoroknak már negyedszázados tanári évfordulójukon kijárt egy királyi tanácsosság vagy nemesség, később a kartársak és tanítványok emlékkötete. Aztán szinte teljesen megfelelnek a professzorról. Csak Lőte József 1902-ben lelépő rektor beszédéből értesülünk Maizner elhunytáról, s hogy a temetésen Szabó Dénes orvoscari dékán – és tanszéki utód – mondott beszédet a sírnál.⁴⁷

Az egyetemi Almanachok évről évre közlik a tanárok címeit, tisztségeit, beosztását, társasági tagságát. Maizner az egyetemi élettel összefüggő dékáni és rektori tisztségen kívül csak két testületi tagsággal szerepel. Az 1870-es évek közepétől jelzik, hogy a Magyar Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagja. Ezt a tanácsot 1868 áprilisában alakították királyi rendelettel, s a belügyminiszter szakmai tanácsadó és javaslattevő szerve volt, első elnökéül Balassa Jánost választották. Kinevezett 10 rendes tagja bírt tényleges szereppel, a 28 rendkívüli tag inkább megtiszteltetésként kapta a címet. Prodékáni mandátuma után, 1876/77-ben tűnik fel Maizner nevével, hogy Szabad Királyi Kolozsvár Városa képviselőtestületének tagja. Ez azt jelentette, hogy beválasztották a száztagú törvényhatósági bizottságba. Ott mindig az egyetem több tanára is tagként szerepel, s az orvosok is jelen vannak. Mindössze két évig lehetett tag, mert 1878/79-ben már elmarad ez a bejegyzés.

A Szülőintézet és a bábaképzés

A Szülőintézet Maizner idejében végig a belüghöz tartozott. 1894-ben vette át a tanügyi tárca, s lett egyetemi klinikává. Úgyhogy az intézet tulajdonképpen az Országos Karolina Kórház részének számított, de mégis valamelyes önállóságot élvezett. Tehát igazgatója a mindenkori kórházigazgató volt, főnöke pedig a tárgy professzora. Ennek megfelelően például Engel Gábor 1889-es hivatalos kimutatásában is külön fejezetben tárgyalja: „az országos kórházzal szervi kapcsolatban levő Szülőintézet”-et.⁴⁸

Az egyetem megnyitásakor az intézet elhelyezkedése, berendezése mit sem változott. Az Óvárban lévő Mikes-házból rendre kiszorította a sebészeti osztály. Úgyhogy 1872-ben a Serház utca 7. sz. a hivatalos címe, valószínűleg már csak itt vannak helyiségei. Itt annyira hiányoztak a működési feltételek, hogy újabb épület után kellett nézni. Úgy tűnik, hogy a közelben, a többi kórházi osztály mellett, nem sikerült megfelelő ingatlant bérbé venni, így elfogadják Simon Elek polgármester ajánlatát, s az intézetet kiköltöztetik annak Külső Magyar

45 *Acta Univ.* 1889/90. Fasc. I. 22.

46 *Uo.* 1892/93. Fasc. I. 13.

47 *Uo.* 1902/3. Fasc. I. 17–18.

48 *A kolozsvári „Karolina” Országos Kórházban 1889. évben ápolt összes betegek táblás kimutatása.* Közli: Dr. Engel Gábor egyetemi magántanár, igazgató. Kolozsvárt, 1890. [A továbbiakban: Engel: *Kimutatás.*]

utca 27–29. szám alatti ingatlanjába. A 29. sz. alatti ingatlan egy 8 és egy 2 helyiséges épülettel már a telekkönyv felállításakor (1868) *Simon Elek* ügyvéd tulajdonában volt. Ő 1870-ben megvette a 27. sz. alatti ingatlant is 4 helyiséges épületével. Mindkét ház tágas kertje a Malomárokra rúgott. A két ingatlant egyesítette, s így a keleti és nyugati szélen álló két L-alakú ház között tágas udvar alakult ki. Ezzel magyarázható, hogy a hivatalos iratokban a Szülőintézet hol 27., hol 29. sz. alatt szerepel. A XX. század elején a két ingatlant telekkönyvileg is egyesítették, s az utca felől közös eklektikus homlokzatot alakítottak ki, a központi kocsikaputól balra 4, jobbra 5 ablakkal. (Közös száma utóbb Magyar utca 21., most Bd. 21 Decembrie 1989. 57. sz.) Ebbe a bérelt kettős ingatlanba 1876. április 27-én költözött ki a kórház⁴⁹. Akkori felfogás szerint ez ugyancsak távol esett a városközponttól. Viszont Maizner ennek az utcának a „belső” szakaszán lakott. Úgyhogy gyalog akár tíz perc sétával is elérhetett ide.

Maiznerre és *Góth Manóra* hárult az intézet elhelyezése az új helyiségekbe. Ezek sem feleltek meg a célnak, de még így is a kórházi osztályok közül a szülészetnek volt a legtágasabb tere a századfordulós építkezéseket megelőzően. Az intézet harmadik tanársegéde, Engel Gábor 1880-as beköltözésekor így rögzítette a látottakat: „*Szeptember végén Maizner tudatta, hogy rám esett a választás, október 1-jén Kolozsvárra jöttem és beköltöztem az intézetbe, mely a Kül-Magyar utca 29. alatt volt (most Marechal Foch 64.). Segédi lakás egy utcai és egy kis udvari szoba, kb. 15 terhes és 10 gyermekágyas, a Szamosra rúgó kert. Ázsiai állapotokat találtam. Egy mosdótál, abban mosdott tanár, segéd, bábák. Rozsdás műszerek, három törött hőmérő a felszerelés. Nehezen szereztem be hőmérőket, két körömkefét, két csapós csorgó mosdót. Egy 65 éves madame volt, ki ha szülést vezetett, két napig beteget jelentett, egy analfabéta ápolónő volt, kit kitanítottam diplomásnak. Ez volt összes segítségem. Élelmezést a kórházból hoztak. Én minden gyermekágyasnak sültet rendeltem naponta. Egy évben a legtöbb szülés 260 volt, hét év alatt kb. 1000 szülés volt. Éjjel-nappal minden szülésnél ott voltam. Maizner tanár *Osiander*⁵⁰ idejéből való szülész volt. Fogóval akart mindent igazítani, jaj volt annak, akit megoperált. Elszörnyülködött, mikor szűk medencénél koponyafűrást csináltam. Látván, hogy tőle semmit sem tanulhatok és nincs tisztasági érzéke, függetlenül tőle működésemet*”.⁵¹ Az emlékiratból az is kiderül, hogy Maizner szinte teljesen a segédre hagyta az intézetet, néha egy hétig sem nézett oda.

Maizner utóda, *Szabó Dénes* professzor a millenniumi összegezésben leírja az általa rekonstruált 1870-es évekbeli intézetet: „*Az épület a napsoron a Kis-Szamos*⁵² közvetlen közelében fekszik, mely négyszögű, csinos, tágas udvaron és meglehetősen terjedelmű árnyas kerten kívül 18 szobával, egy nagy konyhával, két élés-, két fűskamrával, egy halotti kamarával használatni szokott nagy színnel, egy istállóval, két pincével, árnyékszékekkel, tágas padlás-helyiséggel és egy kúttal bír; említett folyóvíz a kert végében folyván, a házi szükséglet innen fedeztetik. Maga az épület négy részre osztható, úm. az utcai részre (homlokzatra), a jobb és bal szárnyépületre, továbbá az udvar hátsó részében jobbfelől levő szilárd kerti szállásra, mely utóbbi az épület többi helyiségeitől teljesen el lévén különítve, a gyermekágyas nők

49 Vö. Gaal: *Magyarok utcája*. 121–122.; Uő.: A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései. *Orvostudományi Értesítő*, 74. köt. (1998). Kolozsvár, 1999. 273–279.

50 *Osiander*, *Friedrich Benjamin* (1759–1822) német szülész, göttingeni egyetemi tanár, a szülészeti fogó tökéletesítője és túlzásba vitt alkalmazója.

51 Kézirat a szerző tulajdonában. Vö. Gaal: *Engel*.

52 Kolozsváron átfolyik a Kis-Szamos, de itt annak Malomárka található a kert végében.

elhelyezésére szolgál. Az utcai részben van a tanársegédi szállás (egy szoba előszobával), a tanterem, az intézeti baba lakása (két szoba) és egy tanári dolgozóul és gyűjteménytáru szolgáló kisebb helyiség. A jobb szárnyban van egy terhes nők részére berendezett terem hét ágygal, egy (csak a téli hónapok alatt szintén terhesek elhelyezésére szolgáló) alkovennel, egy kamra, a kórodai konyha. Ezekről merőben elkülönítve a tágas szülőszoba három ágygal, melyből egyfelől egy sötétebb helyiségbe juthatni, ez a szülésre várakozó hallgatók részére van berendezve, szintén három ágygal, másfelől pedig egy hasonlóan három ágygal felszerelt, s újdonszült nők befogadására szolgáló szobába nyithatni, harmadik ajtaja az udvarra nyílik. Az épület bal szárnyában van két szoba terhesek számára négy-négy ágygal; a súlyos vagy fertőzős gyermekágyi kórokban szenvedő betegek elszigetelésére szolgáló külön szoba három ágygal, továbbá kamrák, szin stb. A kerti szállásban négy szoba van, a legkisebb az intézeti szolgáló lakása, a szobák ablakai s ajtaja az udvarra, a végső szobáé pedig a kertre nyílnak, egymással közlekednek, s kilenc ágygal vannak felszerelve gyermekágyasok számára. A szülőház céljaira 31 ágy van felszerelve, forgalma az első öt évben 633 szülés, tehát egy évben 122 szülés.”⁵³ Mikor Szabó ezt a leírást készíti, még mindig ugyanezekben a helyiségekben működik a kórház, melyet ő nőgyógyászati részleggel bővített.

A Szülőintézetben többnyire a városban lakással nem rendelkező nők, leányanyák születtek. A körülmények olyanok voltak, hogy „úri nő” oda nem ment. Ezek, ha szükséges volt, házhoz hívták az orvost. Maizner is kiterjedt praxisára fordított nagyobb gondot, az intézet segédeire és gyakornokaira hagyta. Működése utolsó éveiben állandó betegeskedése akadályozta tevékenységét. A 80-as évek második felében az Országos Karolina Kórház közzétette betegforgalmának évi statisztikáját, s ezeket elég részletesen ismertette az *Orvosi Hetilap*. Sajnos, csak egyetlen kimutatást őriztek meg a kolozsvári könyvtárak. Az 1886-os kimutatást Szóts Emil kórházigazgató tette közzé,⁵⁴ eszerint a szülőintézet forgalma 209 nő volt, ebből 128 terhes, 78 szülő és 3 gyermekágyas. Összesen 159 szülés történt, meghalt 4 nő, végeztek 22 műtétet. A következő kimutatásokat Engel Gábor készíti. 1887-ből 212 személyes forgalmat említ, 182 élő gyermek születik, 4 nő hal meg.⁵⁵ Az 1888-as ismertetésből csak a 27 szülészeti műtetre történik utalás.⁵⁶ Az 1889-es fennmaradt füzet⁵⁷ külön tárgyalja az anyák és a gyermekek számát. Felvettek 236 nőt, 184-en születtek, meghalt 4 gyermekágyas. Végrehajtottak 5 forceps (fogó) műtétet, 1 extractiot, 2 versio és extractiot, 2 lepényleválasztást, 2 koponyafűrást, 1 Hegar-féle hüvelyplasztikát, 1 polipkiirtást és 1 gátmetszést. (Valószínűleg valamennyit Ákontz tanársegéd végezte esetleg ifj. Maizner gyakornok segítségével.) A szülöttek száma 170, ebből élve 83 fiú és 73 leány jött a világra, halva 10 fiú és 4 leány született, meghalt 12 fiú és 3 leány újszülött. Amint látható, szinte állandó az évi 4 gyermekágyas halál, aminek okát nem tüntetik fel, de nem valószínű, hogy gyermekágyi láz pusztított volna az intézetben.

A bennlakó intézeti baba olyan fontos személyiség volt, hogy még a rektor is megemlékezett róla beszámolójában. A 70-es évektől 1886-os nyugdíjazásáig özv. Szász Lőrincné tölti be ezt az állást. Bizonyára rá utal Engel is emlékiratában. Utóda özv. Fajk Józsefné,

53 Szabó Dénes: A kolozsvári M. K. Ferencz-József Tudomány-Egyetem Orvosi kara 1872–1895-ben. In: *A felső oktatásügy Magyarországon*. Budapest, 1896. 289–355. [A továbbiakban: Szabó: *Orvosi kar*.]

54 Ismertetése: O. H. 31. évf. (1887). 26. sz. 888.

55 Ismertetése: O. H. 32. évf. (1888). 48. sz. 1555.

56 Ismertetése: O. H. 33. évf. (1889). 42. sz. 549.

57 Engel: *Kimutatás*.

aki 1892-ig működik. Valószínűleg már Szabó Dénes alkalmaztatja az új bábát, özv. *Kriszta Jánosné* személyében.

Az intézetben folyt az évente megrendezett bábatanfolyam. A minisztérium meghirdet 18–24 ösztöndíjas helyet, vannak még állami segélyt biztosító helyek (kb. fél ösztöndíj), továbbá a községek is biztosíthatnak ösztöndíjat egy-egy nőszemélynek. A jelentkezők 20 és 40 év közöttiek lehetnek, s kellene írni-olvasni tudniuk. A nyári félévben tartott kurzus 5 hónapja alatt a bábákat rendszeresen beosztják ügyeletre, hogy gyakorlatban is megtanulják a szülésetet. Az elméleti oktatás a szüléset professzorára hárul, a gyakorlat a tanársegédre. Persze, a professzor átruházhatja az elméleti órák egy részét is a tanársegédre. Évente száznál több kérvény érkezik az intézethez, s ebből választanak ki 40–50 bábatanoncot. A kurzus alatt egy néptanító írni-olvasni és számolni tanítja az asszonyokat.⁵⁸A helyzetet nagyban bonyolíthatta, hogy magyarul, németül és románul folyt a képzés. Maizner valamennyire meg kellett, hogy tanuljon románul is. Sőt éppen rektori évének jelentésében utal rá, hogy lefordította magyarra „*Volcinski János román szüléseti munkáját*”. Az 1846-ban született *Ioan Volcinschi* doktor a csernovici egyetem szüléseti intézetében és bábaiskolájában volt tanársegéd. 1885-ben megjelent 250 lapos művének az eredeti címe: *Moșitul*. Manual pentru moșe (A bábáskodás. Tankönyv bábák részére). Úgy látszik, elég értékes munkának tartotta Maizner ahhoz, hogy magyarra fordítsa. Sajnos nem került sajtó alá.

Az Almanachok 1875–1888 között rendszeresen közlik a Szülőintézet adatainál a képzett bábák számát, sőt eleinte névsorát is. Így 1874/75-ben 61 résztvevőből 17 volt ösztöndíjas, 1875/76-ban a 48 képzettből pedig 24 élvezett ösztöndíjat. 1876/77-ben csak 42-en vettek részt a kurzuson, mind 21 és 40 év közöttiek, 6-on voltak kolozsvári illetőségűek, 16-on élveztek állami ösztöndíjat, 2-en községit. 7 személy van feltüntetve görög-katolikusnak, ezek bizonyosan románok lehetnek. A következő év 70 tanoncából 11 volt görög-katolikus és 9 görögkeleti, tehát vagy 20-an igényelheték a román oktatást. A következő években állandóan 41–50 között mozog a bábajelöltek száma. Szabó Dénes kimutatása szerint 1872–1896 között az egyetem 933 bábaoklevelet bocsájtott ki. A vizsgán 42-en kaptak kitűnő, 178-an jeles, 356-on jó, 357-en pedig elégséges minősítést.⁵⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy a két magyarországi egyetemi tanszékhez kötődő bábaképző mellé 1873-ban Pozsonyban, Nagyváradon, Nagyszebenben is önálló bábaképezdét állítottak fel. Ezekben évi két tanfolyamot szerveztek. Emellett még elfogadták a megyei főorvosok kiállította bábaigazolványokat is. A helyzetet jól ismerő tanársegéd, Engel Gábor az 1885-ös közegészségügyi kongresszuson hozzászólva *Tauffer Vilmos* bábaüggyel kapcsolatos előadásához,⁶⁰ rámutat: bábáknak többnyire olyan nők jelentkeznek, akik erkölcsileg tönkre mentek, másként nem tudnának megélni; a bábáknak csak vagy 10%-a tud írni-olvasni; gyakran a bábák orvosnak képzelik magukat, s orvost illető beavatkozásokat végeznek, ráadásul ezt az orvosok elnézik; éppen ezért fontosnak tartja, hogy a bábaképzés csak az 5 bábaképezdében történjék, s a felvételnél nagyobb gondot fordítsanak a nők erkölcsére és írástudására.

A kolozsvári Szülőintézet mellett alapításától fogva működött a kincstári gondozásra kiadás intézménye. Vagyis az intézetben hagyott csecsemőket tápanyáknak, nevelőanyáknak adták ki, akik őket 12 éves korukig tartották, s ezért havi juttatásban részesültek. Főleg Ko-

58 Vö. Szabó: *Orvosi kar*.

59 Uo.

60 *Az 1885. évi Országos Orvosi és Közegészségügyi Congressus tárgyalásai*. Sajtó alá rendezte dr. Müller Kálmán. Budapest, 1885. 130–131.

lozsvár környéki falvak asszonyai vállalkoztak erre a feladatra. Engel Gábor tanársegédként számba vette az 1854–1884 között kiadott 1125 gyermek sorsát, s statisztikailag feldolgozta adataikat. Szomorú tényként állapítja meg, hogy a három évtized alatt kiadott gyermekekből 766 (69,6 %) meghalt. Feldolgozza a halálokokat, a gyermekek további sorsának alakulását. A bemutatott tényekből kiindulva tesz javaslatot a lelcügy javítására.⁶¹ Bár bizonyára nem Maizner intézte a gyermekek kiadását, ellenőrizte évente ellátásukat, mégis az általa vezetett intézet munkaköréhez tartozott az elhagyott csecsemők elhelyezése.

Tudományos munkálkodás

A rektori székben Maizner Jánost követő Szamosi János klasszika-filológus professzor az 1886/87-es tanévről beszámoló beszédében megállapította: „Az egyetemi tanár feladata kettős. Az első és legalább nézetem szerint fontosabb, a tanítás, a második az irodalmi működés”.⁶² Az utóbbi alatt Szamosi nyilvánvalóan a tudományos munkásságra utalt. A XIX. században az egyetemi tanszékek még nem bírtak tudományos műhely-jelleggel, hiszen egy-egy tanszék a professzoron kívül legfeljebb egy-két személyből állott. Többnyire egyénileg kutattak, állítottak össze tudományos dolgozatokat a tanárok. Az orvosprofesszoroknál néha előfordult, hogy egy-egy eredményük, műtétjük bemutatását a tanársegédjükre bízták.

A szervezettebb tudományos munka, tapasztalatcsere iránti igény azonban már a század első felében is felmerült, s többnyire társaságokat, egyesületeket hoztak létre ezzel a céllal. Maizner János kezdő orvosként már Pesten beiratkozott két ilyen jellegű egyesületbe. Az 1864-es tiszti névtárban még mint az 1837 óta működő *Budapesti Királyi Orvosegyesület* és az 1841-ben megalakult *Királyi Magyar Természettudományi Társulat* tagja szerepel.⁶³ Az egyetem első évkönyveiben már e két tagsága nincs feltüntetve. Feltételezhetően Kolozsvárról nem küldte el az évi tagdíjakat, s így kimaradt ezekből a társaságokból. Arra nem találunk utalást, hogy ezek keretén belül valamilyen szerepet vállalt volna.

Pesti ifjú orvosként szemtanúja lehetett az *Orvosi Hetilap* 1857-es megindulásának. S biztosnak tarthatjuk, hogy professzora, Semmelweis Ignác biztatására lett a lap munkatársa. Első írása, a pesti Szülészeti Kóroda 1857/58-as működésének a bemutatása valószínűleg éppen a professzor kezdeményezésére készült el, s jelent meg az 1858-as évfolyamban. Harmadik írása is – Semmelweis nőgyógyászati előadásainak kibővített közzététele – a tanszéki munkával kapcsolatos. A negyedikről – szerkesztői jegyzetből – kiderül, hogy az Balassa János professzor kezdeményezésére készült a sebészet történetét illetően.⁶⁴ Ez három folytatásban tárgyalja a kérdéskört. Az első fejezet a sebészet kialakulását és fejlődését világviszonylatban tárgyalja kezdve az ókortól egészen az 1700-as évekig. A második fejezet a sebészet történetét az Osztrák Birodalomban és Magyarországon mutatja be. A harmadik részben a bécsi és a pesti műtőintézet történetét részletezi.

Az 1859-es évfolyamban megjelent egy szülészeti tárgyú írása,⁶⁵ melyben *Otto Spielberg* 1858-ban kiadott tankönyvének a medencehajlásról szóló fejezetében javasolt mértékrend-

61 Az országos gyermek menházak ügyében, tekintettel a kolozsvári Kir. Szülőintézet által ápolásra kiadott gyermekekre. *Orvos-Természettudományi Értesítő* X. évf. 7. köt. (1885) 3. sz. 217–234.

62 *Acta Univ.* 1887/8. Fasc. I. 11.

63 Az utóbbinak 1855-ben lett tagja, 1861-ig fizette a tagságdíjat, 1868-ig sorolják fel neve mellett az adósságokat. Vö. *A Királyi Magyar Természettudományi Társulat évi jelentése tagjairól és működéséről 1860–1861 és a következő füzetek.*

64 Történelmi tanulmányok a sebészet köréből. *O. H.* III. évf. (1859). 32. sz. 519–523., 33. sz. 533–537., 34. sz. 549–554.

65 A medencehajlás meghatározása tárgyában Spielberg szerint. *O. H.* III. évf. (1859). 6. sz. 93–95.

szert ismerteti és megállapítja, hogy ez a mérés nem bír jelentőséggel, ugyanis a hajlás semmilyen hatást sem gyakorol a szülésre. Az 1859-es évfolyamban egy aláírt⁶⁶, az 1860-asban még négy (M. I.) szignóval jelölt ismertetését találjuk.⁶⁷ A négy utóbbi a *Prager Vierteljahrschrift* című folyóirat 1859-es évfolyamában megjelent nőgyógyászati tanulmányok magyar összefoglalása. Ezek az írások még mind Maizner Kolozsvárra költözése előtt születtek. Úgy tűnik, hogy új munkahelyének elfoglalásával minden kapcsolatot megszakított az Orvosi Hétlappal, sőt talán a pesti orvosi körökkel is. A vonat összeköttetés csak 1870 őszére épült ki a főváros felé, korábban vagy négy napot kellett kocsizni, míg Szolnoknál az utazó felülhetett a vonatra.

Mikor 1859 őszén Maizner Kolozsvárt letelepedett, a város éppen nagy eseményre készült. Hosszas tervezés és szervezés után november 23-án megalakult az *Erdélyi Múzeum-Egyesület*. Ő is a „részvényes tagok” közé jelentkezett. A következő év február 1-jei választmányi ülésén a munkatársakat két szakosztályba sorolták: történetibe és természettudományiba. Az utóbbi 41 tagja között szerepel Maizner, sőt a szakosztály részéről az évkönyvek szerkesztőbizottságába is beválasztják. Utána két évtizedig nincs nyoma annak, hogy az egyesületben tevékenykedett volna.⁶⁸

Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek volt ugyan természettudományi szakosztálya, de az eléggé szerény munkásságot fejtett ki: állattannal, növénytannal, vegytannal, fizikával és geológiával foglalkoztak. Az orvosok nem kapcsolódtak be munkásságába. Így néhány orvostanár szükségét érezte egy külön társulat szervezésének. Főleg *Högyes Endre* kezdeményezésére 1875-ben elejét vette a szervezkedés, és 1876. január 8-án megtartották a Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat alakuló ülését mintegy 120 taggal. A társulat két célt tűzött maga elé: 1. az orvosi és természettudományok művelése, 2. az ügyfelek közötti összetartozás erősítése és továbbfejlesztése. Két szakosztályt létesítettek: az orvosit és a természettudományit. A társulat elnökéül *Abt Antal* fizikaprofesszort, titkárául *Högyes Endrét* választották. Az orvosi szakosztálynak *Genersich Antal* orvostanár lett az elnöke, *Gyergyai Árpád* orvostudós a szakjegyzője. A szakosztály három választmányi tagja között Maizner is szerepel. Az első években a társulat különnyomatként jelentet meg értesítőket, aztán a IV. évfolyammal 1879-ben megindítja az Orvos-természettudományi Értesítőt, mint a társulat és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi szakosztályának közös kiadványát. A közös kiadvány is hozzájárul ahhoz, hogy 1882-ben a társulat beolvad a Múzeum-Egyesületbe mint annak Orvos-természettudományi szakosztálya.

Az *Értesítő*-számok jól tükrözik a kolozsvári orvosok tudományos munkálkodását, érdeklődési körét. A közlemények többsége előzőleg a társulatban került bemutatásra. Érdeemes az antiszeptikus tanok itteni jelentkezését nyomon követni. 1877 áprilisában az európai körülről hazatérő *Gyergyai Árpád* előadást tart *A sebkezelésről*⁶⁹ címmel. Ő maga megfordult Edinburghban, s személyesen részt vett *Lister* műtétjein. Úgyhogy most ismerteti a listeri tanokat, bemutatja a „gőzporzó” készüléket, amelyet már ő is használ fertőtlenítésre. 1879-ben *Góth Manó* tart előadást *Az asepticus eljárás alkalmazása a szülészetben* cím-

66 Dr. J. Th. Horns „Lehrbuch der Geburtshilfe...” (Bécs, 1859.) című tankönyvének legújabb kiadását ismerteti. O. H. III. évf. (1859). 301–302.

67 O. H. IV. évf. 1860. 33. sz. 648–649., 650–651., 34. sz. 673., 675.

68 Pataki Jenő: Az Orvostudományi Szakosztály története 1879–1934. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859–1934*. Szerkesztette: György Lajos. Cluj-Kolozsvár, 1937. 89–162.

69 *Értesítő a „Kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat” orvosi szaküléseiről*, II. évf. (1877). 21–25.

mel.⁷⁰ Ebben nagyon részletesen leírja Semmelweis felfedezésének történetét, majd összeköti azt Lister tanításával. Így összegez: „Még mindig nagy azon orvosok száma, kik a puerperális láz előadásom folyamában vázolt kórtanának igazolásában kételkednek; még mindig nagy azon bábák száma, kik a gyermekági láz keletkezésének módját nem ismerik, és még mindig nagy azon nők száma, kik ezen kételkedésnek és tudatlanságnak áldozatául esnek”. A következő évben Engel Gábor tart előadást *A gyermekági láz helyi kezelése* címmel.⁷¹ Ebben így nyilatkozik: „Semmelweis volt azonban az, ki e kevésbe vett nézetet felkarolta, tanulmányozta, bebizonyította, s mondhatni dogmává tette. Övé az érdem, hogy e kóralak specifikus színezetét, s így annak titkos és félelmetes jelentőségét – melybe az az előbbi nézetek által burkolva volt – elvesztette, s hogy leplezetlenül ismerve lett azon ellenség, melyet kikerülni, vagy mellyel megküzdeni hivatása most a modern szülészetnek”. Ilyen előzmények után 1881 októberében első alkalommal Maizner is előadást tart a társaság orvosi szakülésén. Az új osztrák bábautasítást ismerteti,⁷² amelyet az osztrák örökös tartományok részére 1881. július 4-én adtak ki, s annak fordítását is mellékeli. Rámutat, hogy ez mennyivel haladóbb szempontok szerint készült, mint az 1879-es magyarországi hasonló utasítás. „Az olyannyira veszélyes gyermekági láz megelőzhetése tekintetéből a legapróbb részletekre is kiterjedő tisztaság megtartásáról nincs benne említés, holott ez az ezúttal ismertetendő Szabályzatban – a bábák ismeretköréhez mérten – kellőképpen van méltatva.” Azzal az óhajjal zárja az ismertetést, hogy az Országos Közegészségügyi Tanács figyeljen fel a magyar szabályzat hiányosságaira, s küszöbölje ki azokat. Maizner professzor és két tanársegédjének ezek a megnyilatkozásai egyértelművé teszik, hogy a kolozsvári szülészeti oktatásban elfogadottak voltak Semmelweis tanai. A lehetőségekhez képest a Szülőintézetben is e tanoknak megfelelően jártak el.

A most már múzeum-egyleti szakosztály orvosi alosztálya 1886-ban választmányi tagsággal tisztelte meg Maiznert. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1888. október 19-én előadással jelentkezett az orvosi szakülésen: ezúttal az új magyar gyógyszerkönyvet ismertette.⁷³ Ez január 1-jétől vált kötelezővé. 1871-ig az osztrák gyógyszerkönyvet használták Magyarországon is, 1871-ben adták ki a Magyar gyógyszerkönyvet, amelynek a második, átdolgozott kiadását veszi nagyító alá Maizner. Megállapítja, hogy az első kiadás az akkor érvényes osztrák gyógyszerkönyvre alapozott, a mostani kiadás viszont az 1882-es német gyógyszerkönyvet tekinti mintául. Ahogy ez akkoriban nemzetközileg elfogadott volt, a könyv egyik oldalán magyarul, a másikon latinul közlik a szöveget. Filológusi aprólékosággal elemzi a művet, ellentéteket, következetlenségeket mutat ki. Majd a szöveg nyelvezetével foglalkozik. Rámutat, hogy a magyar szöveg javult az előző kiadáshoz képest, de a latin tele van nyelvi botlásokkal, elemi hibákkal, a mondatok stílusa sem megfelelő. A könyv latin szövegét „elítélendőnek jelenti ki”. Úgy látszik, a pesti tudós orvosok már kezdtek elfelejteni latinul! A tanulmánynak bő német kivonatát szintén közölte a folyóirat. A különnyomatban is megjelent munka ismertetése kapcsán az Orvosi Hetilap szerkesztője megjegyzi: „A pharmacopoea latinságára nézve kétségen kívül sajnós, ha ez csakugyan olyan gyarló, mint ahogy ez ismer-

70 Orvos-természettudományi Értesítő, IV. évf. (1879). 175–197.

71 Uo. V. évf. (1880). 193–198.

72 Uo. VI. évf. (1881). 145–154. Különnyomatban: „Orvos-természettudományi Értesítő. Külön lenyomat” címlappal, eredeti oldalszámozással.

73 A magyar gyógyszerkönyv (Pharmacopoea Hungarica) második kiadásának (1888) ismertetése. Uo. XIII. évf. (1888). 139–174. Különnyomatban: Kolozsvárt, 1889. 37 p.

tetés előtűnteti, helyén lett volna ily fontos hivatalos okmányt nyelvi revízió alá is vetni. E rossz latinság azonban bizonyára nem orvostudományi kultúránkat, hanem középiskolai latin nyelvoktatásunkat fogja kedvezőtlen világitásban feltűntetni”.⁷⁴

Az Orvosi kar 1877 februárjában elhangzott felkérésére Maizner vállalkozott az Orvos-sebészi Tanintézet történetének az összeállítására. Amolyan becsületbeli kötelesség is volt ez, hiszen még 13 évig volt tanára és utolsó igazgatója is ennek a közel száz éven át oktató intézetnek. Igazi oknyomozó kutatással minden még fellelhető adatot begyűjtött és rögzített. Az *Előszóból* az tűnik ki, hogy már 1878-ra elkészült a munkával, s azt fel is küldte a minisztériumnak, s a miniszter jelentésében megemlékezett róla. Nincs utalás rá, hogy azután miért pihentette tíz évig az összegzést, míg végül újabb átdolgozást követően a szélesebb közönség elé tárta. Először 1889-ben három alkalommal a múzeum-egyleti szakosztály ülésein olvasta fel a szöveget, majd közzétette az értesítőben két részletben,⁷⁵ mindkettőhöz bő német kivonat is járul. Végül 1890-ben önálló 80 lapos füzetként jelentette meg. Ezt az orvoskari tanártestületnek ajánlotta.

Az intézettörténetet három fejezetre osztja. A első a fokozatos fejlődés korszaka (1775–1808). Ekkoriban a Királyi Liceum része, fakultásként működik az intézet. A II. fejezet azért kapja *Az idegen befolyás korszaka* (1808–1849) címet, mert külső személyt, a mindenkori erdélyi országos főorvost teszik meg igazgatóul. A III. fejezet *Az önállás és virágzás korszaka* (1849–1872) címet viseli. Ugyanis ekkoriban a tanári kar egyik tagja az igazgató. Itt két alfejezetet is megkülönböztet: a) az abszolutizmus és provizórium ideje (1849–1867); b) a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium idején (1867–1872). Főleg az első két fejezethez kevés forrást talált, egymás után közli a latin nyelvű, az intézetre vonatkozó utasításokat, szabályzatokat. A harmadik rész már inkább történelmi feldolgozás. Adalékként közli *A bábászati tanfolyam történeti vázlatát*-t⁷⁶ és 1832-től kezdve az évente végzett bábák számát. Különösen értékes a füzet három függeléke: az I.-ben tanszékenként adja a tanárok és tanársegédek névsorát. A II. függelék a tanárok és a tanítványok 1872-ig terjedő szakmunkáságának a könyvészetét tartalmazza. Itt ő maga is szerepel 6 tétellel. Ez bizony nagyon szerény teljesítmény *Balogh Kálmán* 73 vagy *Nagel Emil* 46 tételéhez képest. Igaz, hogy négy olyan tanárt is felsorol a jegyzetben, akiknek egyetlen írására sem bukkant. A III. függelék 1832-től kezdve felsorolja évenként a végzett sebész-hallgatókat. Megállapítja, hogy 1872-ig 423 polgári sebészt képesítettek. Ez a munka lett Maizner főműve: ha még emlegetik nevét, mindig erre hivatkoznak. Kétségtelen, ha ő akkor nem írja meg ezt ilyen részletesen, mára sokkal kevesebbet tudnánk az egykori kolozsvári tanintézetről. Az Orvosi Hetilap könyvismertetésében megjegyzi: „a füzetecske becses adalékkal szolgál tanügyünk, különösen orvosi oktatásunk történetéhez, melynek közrebocsátásával Maizner tanár a hazai orvostörténeti irodalomnak köszönetre méltó szolgálatokat tett.”⁷⁶

Összességében Maizner János irodalmi munkássága nem mondható gazdagnak. Pesti korszakában az *Orvosi Hetilapban* tett közzé négy hosszabb írást s néhány ismertetést. Aztán az 1880-as években még négy munkája jelent meg. A nyolc hosszabb írásból négy kifejezetten orvostörténeti jellegű. Mindössze három és az ismertetések nőgyógyászati vonatkozásúak. Teljességgel hiányoznak az olyan jellegű közlemények, mint amilyent a legtöbb or-

74 O. H. XXXIII. évf. (1889). 1. sz. 9.; a különnyomat megjelenéséről: uo. 7. sz. 99–100.

75 A kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet történeti vázlat 1775–1872. Uo. XIV. évf. (1889). 1–24., 105–160. Német összefoglaló: 95–97., 229–236. Különnyomatban: Kolozsvárt, 1890. 80 p.

76 O. H. XXXIII. évf. (1889). 51. sz. 654.

vosnál találunk: betegbemutatók, kórházi tapasztalatok valamilyen gyógyszer vagy kezelés kapcsán, műtéti leírások, különleges kóresetek. Ilyenformán Maizner nem is került bele a magyar szülészeti-nőgyógyászat történetébe. Irodalmi munkássága alapján sokkal inkább az orvostörténészek közt van a helye.

Halála és utóélete

Maizner János visszavonulása felesége halálakor kezdődött. *Maiznerné Hilóczy Ottilia* hosszas szenvedés után házassága 34. évében, 59 éves korában 1892. április 9-én hunyt el. Nem a Házsongárdi temető családi sírkertjébe temették, ahol több gyermeke is nyugodott már, hanem április 11-én Nagyszébenben helyezték nyugalomra. Nem tudjuk ennek az okát, csak feltételezhetjük, hogy anyai családja odaváló lehetett. A gyászjelentésen férje már nyugalmazott egyetemi tanárként van feltüntetve. Az 1891/92-es tanévről beszámoló rektori beszéd is utal rá, hogy „meggyengült egészségére való tekintetből” kérte nyugalmazását. 64 éves kora akkoriban ezt még nem indokolta volna. Az orvostanároknál még az is számításba jött, hogy inkább ragaszkodtak kiterjedt praxisuk folytatásához, mint a tanításhoz.

A professzor nyugalomba vonulása megnyitotta az utat a fiatalabb, jól felkészült utódoknak. Engel Gábor emlékiratából tudjuk, hogy már májusban kiírták a pályázatot az állás betöltésére. Június 15-én a kar véglegesítette a kandidálási listát, amit szokás szerint felküldtek a minisztériumba, s az ottani javaslat alapján adta meg az uralkodó a tanári kinevezést. Első helyen *Szabó Dénest*, a szülészeti és nőgyógyászat budapesti magántanárát, *Kézmárczky Tivadar* professzor tanársegédét javasolták. Engel szerint Kézmárczky minden kolozsvári orvostanárnak levelet írt az érdekében. Csak második helyre került Engel Gábor és a kolozsvári születésű *Véltis Dezső* bábaképezdei igazgató, a harmadik helyre pedig *Ákontz Károly* kolozsvári szülészeti tanársegéd. „*Góth, a Purjesz [Zsigmond belgyógyász professzor] protegáltja kiesett*” – jegyzi meg Engel. Már augusztus 26-án megjött a Szabó Dénes kinevezése. A két esélyes kolozsvári magántanár-pályázót az egyetem rendkívüli tanári címmel kárpótolta. Szabó Dénes a szülészeti és nőgyógyászat professzoraként kapta meg a tanszéket. Bátran és sokat operált kevés szerencséjével. Ellenben a fővárosban is jól tájékozódó, a társadalomban állandóan jelen lévő közéleti férfiú lett. Karán háromszor választották dékánnak, 1905/6-ban a rektori széket is elfoglalhatta. Gyakran képviselte az egyetemet ünnepi alkalmakkor. A millenniumra ő írta meg a kolozsvári Orvosi kar történetét. Negyedszázados tanári működése emlékére 1917-ben kollegái és tanítványai emlékkönyvet állítottak össze. De a háborús helyzet miatt a kötet csak 1919-ben került ki a sajtó alól.⁷⁷ Közben 1918 januárjában a professzor Budapesten elhunyt. Kívánsága szerint Kolozsvárt helyezték nyugalomra.

Maizner 1892 utáni tíz évről nem sokat tudunk. Bizonyára, amíg bírta, folytatta praxisát. Fia, az 1865. június 3-án született Maizner János 1892 májusában szerezte meg az orvosi diplomáját Kolozsvárt. Utána még egy évig Szabó Dénes mellett is gyakornok maradt, majd a budapesti Tauffer-klinikán gyakornokoskodott. Végül nem lett szülész, hanem katonai egységeknél orvoskodott, míg 1895-ben letelepedett a Bihar megyei Hosszúpályiban. Édesapja gyászjelentőjén már felesége, *Oppenheim Ilona* és gyermekük, ifj. Maizner János is szerepel. Az 1913-as orvosjegyzékben neve még feltűnik, de hűgának, Ottiliának az 1916-

⁷⁷ *Dolgozatok*. Néhai Szabó Dénes dr. negyedszázados tanári működésének emlékére írták és kiadták tanítványai és tanártársai. Kolozsvár, 1919. 613 p. Összesen 35 dolgozatot tartalmaz, Ákontz és Engel is közöl benne.

ban kelt gyászjelentésén már csak az özvegy jelenik meg. A legidősebb felnőtt kort megért Maizner-lány, Marianna, 1883-ban férjhez ment dr. *Kerekes Gyulához*, aki törvényszéki orvosként dolgozott Kolozsvárt, munkássága elismeréseként királyi tanácsosi címet kapott. Ők leválasztották a Maizner-ház telkének végét, s oda (Szentegyház utca 23. szám) házat építettek. Kerekesné élete 41. évében 1901. március 1-jén hunyt el „*négy apró gyermeket*” hagyva maga után.⁷⁸ A házsongárdi Maizner-kertbe temették, utóbb férje impozáns oszlopot állíttatott a sírra, melyre aztán *Kerekes Gyula* (1854–1924) nevét is felírták.

Maga Maizner professzor – mint a Váczi Közlöny írja⁷⁹ – élete utolsó öt évében „*se látott, se hallott, élő halottként tengődött*”, bizonyára lányai ápolták. 1902. június 30-án 74 éves korában hunyt el. Halálát a családon kívül az egyetem rektora és tanácsa magyar valamint latin nyelvű gyászjelentésben tudatta, az Orvosi kar külön szomorújelentést adott ki. Akkor még nem készült el az egyetem központi épülete, s nem vált szokásossá, hogy annak előcsarnokából tessék a volt rektorokat. Úgyhogy július 2-án a Kossuth Lajos utcai házból kísérték ki a családi sírkertbe. A temetésen megjelent az egyetem rektora és az egyetemi tanács tagjainak valamint az Orvosi kar professzorainak nagy része. *Medgyesi János* katolikus lelkész vezette a szertartást, a sírnál a kari dékán és tanszéki utód, Szabó Dénes beszélt. Utóbb háromrészes márványoszlopot emeltek Maizner sírja fölé ezzel a felirattal: „*† / Itt nyugszik / id. Dr. MAIZNER JÁNOS / nyug. egyetemi tanár / szül. 1828. máj. 24. / megh. 1902. jún. 30. / Nyugodjék csendesen!*” A csendes nyugovás nem sokáig járt ki neki, mert a sírkert 1962-es államosítását követően az 1980-as évek közepén a sírt felszámolták. Tíz évvel később a Kerekesék közeli sírkövét is elpusztították. Fián kívül két lánya, Ilona és az elmebeteg Ottilia élte túl a professzort. Ők a családi házat 1909-ben eladták *Ács Ferenc* vendéglősnek (a hasonló nevű festőművész édesapjának), aki a ma is a telken álló kétemeletes szecessziós bérházat építtette.

A halálesetről valamennyi kolozsvári napilap megemlékezett. Szinte ugyanazt a pályarajzot hozza mindegyik. Abban az évben jelent meg *Szinnyei József* nagy életrajzgyűjteményének a VIII. kötete, s úgy tűnik, vagy annak adatiból szemelgettek, vagy a család ezt az életrajzot bocsájtotta a sajtó rendelkezésére. Megírják azt, hogy honnan származott a család, hangsúlyozzák a Balassa és Semmelweis mellett töltött tanulmányi időt, s ennek kapcsán a tanok terjesztését. Utalnak rá, hogy került az ünneplést, s szerényen vonult nyugalomba. Kolozsvár és Erdély egyik legszeretettebb orvosának nevezik.⁸⁰ Az országos folyóiratok közül a *Vasárnapi Újság* 5 sort szentel a halálesetnek.⁸¹ Az Orvosi Hetilap nekrológja a „*hosszasabb idő óta beállott lassú végelgyengülés*”-t jelöli meg a halál okaként.⁸² Közel három évtizedig senki sem idézi fel Maizner emlékét. Akkor *Pataki Jenő*, Erdély jeles orvostörténésze a *Revista Medicală–Orvosi Szemle* című kolozsvári folyóiratban az *Erdélyi Orvostörténeti Arcképek* sorozat keretében egy oldalt szentel Maiznernek.⁸³ Egyetlen ma ismert arcképét is

78 Vö. Halálozások. *Újság*, III. évf. (1901). 61. sz. (márc. 3.)

79 Gyászír. Id. Maizner János. *Váczi Közlöny*, i. h.

80 *Dr. Maizner János halála. Ellenzék*, XXIII. évf. (1902). 146. sz. (jún. 30.); *Id. dr. Maizner János temetése*. Uo. 149. sz. (júl. 3.); Idősb dr. Maizner János. *Magyar Polgár*, XXV. évf. (1902), 148. sz. (júl. 1.); *Dr. Maizner János temetése*. Uo. 150. sz. (júl. 3.); Idősb Maizner János. *Kolozsvári Friss Újság*, III. évf. (1902). 180. sz. (júl. 1.); *Id. Dr. Maizner János temetése*. Uo. 181. sz. (júl. 2.); Halálozás. *Újság*, IV. évf. (1902). 179. sz. (júl. 1.);

81 *Halálozások. Dr. Maizner János*. 49. évf. (1902). 27. sz. (júl. 6.)

82 †Maizner János *dr. O. H.* 46. évf. (1902) 27. sz. 442. Az itteni nekrológ újra közölve: *Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem*. Emlékkönyv. [Összeállította: Gazda István.] Piliscsaba, 1997. II. köt. 255.

83 (p.): *Maizner János*. I. h. IV. évf. (1931). 6. sz. (jún. 15.). Újra közölve: Pataki Jenő: *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Sajtó alá rendezte Gazda István. Piliscsaba, 2004. 303–304.

mellékeli. Alig közöl több adatot, mint Szinnyei, pedig hát tanítványa volt. Egy megállapítása érdemel idézést: „Egyetemi tanársága alatt is, mint azelőtt, általános praxist űzött, előkelő házaknál volt háziorvos. Ez magyarázza, hogy kisszámú irodalmi működése is többnyire a kinevezése előtti időre esik...” Ha néhol ezután Maizner neve felbukkan, az többnyire az Orvos-sebészi Tanintézettel vagy az egyetem történetével kapcsolatosan történik. Megint szinte négy évtizednek kell eltelnie ahhoz, hogy Maiznerről érdemben, művei alapján írjanak. *Dörnyei Sándor és Dörnyeiné Dapsy Henriette* Semmelweis magyarországi utóéletéről közöl egy nagyon alapos tanulmányt, s ebben kijelölik Maizner János helyét is. Az osztrák bába-utasítást elemző írása kapcsán megállapítják, hogy „Maizner 1881-ben már magától értetődően tartja tehát a Semmelweis-féle rendszabályokat a gyermekágyi láz megelőzésében. Korábbi nyilatkozatát azonban nem ismerjük ebben a kérdésben”.⁸⁴

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Maizner János a XIX. század második felének volt jelentős kolozsvári orvostanára. Egész pályafutását és megítélését meghatározta az, hogy Semmelweis tanársegédékként indult, s feltételezhetően az ő szellemében tanított és vezette szülőintézetét. Népszerű családi orvosként széleskörű praxist folytatott a városban, s ez az egyetemi-kórházi munka, a kutatás és a szakirodalom kárára történt. Igazán maradandót az orvostörténet terén alkotott. A kolozsvári Orvos-sebészi Tanintézet történetének összeállításával egy nélkülözhetetlen, sokszor idézett forrásmunkát teremtett az utódok számára. Emlékét már sírkő sem őrzi, de újabban a kolozsvári egyetem régi rektorainak táblájára felvésték a nevét. Egy 2004-ben megjelent román orvostörténeti munka is méltatja, mint a semmelweisi tanok erdélyi terjesztőjét.⁸⁵

GYÖRGY GAAL, DSc
historian
400184 Cluj-Napoca
Cristea nr. 3.
ROMANIA

84 Dörnyei: *I. m.*

85 Florea Marin: *Facultatea de medicină, școala medicală clujeană și spitalele din Cluj (1500–2000)*. Cluj-Napoca, 2004. 37–39. (Korábban Szentkirályi Ștefan/István a kolozsvári román egyetemen megvédett orvosdoktori disszertációjában is szentelt Maiznernek egy oldalt, de semmi újat sem hozott: *Figurile principale ale Academiei medico-chirurgicale din Cluj*. Cluj, 1933. 31 p.)

SUMMARY

This article presents the biography and medical activity of the outstanding Transylvanian obstetrician, professor János Maizner (1828–1902).

Maizner was born at Vác, studied medicine at the Royal University of Pest. His master in surgery was professor János Balassa, in 1857/58 he was assistant to Ignác Semmelweis, professor of obstetrics, discoverer of the causes of puerperal fever. Under his influence he became an obstetrician, promoter of his master's ideas. He started to write studies in *Orvosi Hetilap*. In 1859 Maizner was appointed to professor of obstetrics at the Medical-Surgical Institute at Kolozsvár (now: Cluj/Romania). He also became head of the Maternity Institute from this town. As soon as the Royal Hungarian University from Kolozsvár was opened (1872) Maizner was promoted university professor of obstetrics. He was elected dean (1874/75) and also rector (1885/86) of the university. Together with his assistants he directed the Section for Obstetrics of the „Karolina” Hospital from Kolozsvár. The section worked under very poor conditions. Maizner also activated as a family doctor. He got retired in 1892. His scientific activity refers mostly to the history of medicine. His most important work is the "History of the Medical-Surgical Institute (1775–1872) of Kolozsvár" (1890).

KRÓNIKA DR. OROSZHEGYI JÓZSA ÉLETÉNEK UTOLSÓ ÉVEIRŐL

HORVÁTH FERENC

A kalandos sorsú és tragikus körülmények között, még 48. születésnapja előtt elhunyt dr. *Oroszhegyi Józsa*¹ orvos² életét *Bíró Sándor, Oroszhegyi: Román élet* című könyve 1942. évi kiadásának bevezető tanulmányában azokhoz a patakokhoz hasonlítja, melyek „*az őserdő egy pontján hirtelen csobogással megjelennek, de hogy hol erednek, senki sem tudja. [...] A patak egyre mélyebb lesz, futása meggyorsul, s egyszer csak eltűnik a föld alatt. Kezdeté és vége egyaránt ismeretlen. Nem lehet kikutatni, hol eredt és mi lett vele a föld felszíne alatt. Oroszhegyi Józsa életével hasonlóképpen vagyunk. Származásáról, őseiről, életének benyomásairól, éppen olyan keveset tudunk, mint utolsó 2-3 esztendejéről.*”³

Ennek az írásnak az a célja, hogy kiterjedt levéltári és könyvészeti kutatások eredményeinek, valamint korabeli sajtótermékek tudósításainak felhasználásával *Oroszhegyi* élete utolsó 2-3 évének eseményeit az eddigieknél részletesebben bemutassa, hogy azt a „*homályt, amely élete utolsó éveire borult*” és „*amelyen – Bíró Sándor szerint – szemünk hetven év távlatából nem képes áthatolni,*”⁴ némiképp eloszlassa, annak ellenére, hogy pesszimista megállapítása óta újabb több mint 70 év telt el.

Még mielőtt az utolsó évek krónikájának részletes tárgyalásába fognánk, kénytelenek vagyunk *Oroszhegyi* élete jól ismert korszakának egyik epizódjával, nevezetesen orvosi tanulmányai elvégzésének és orvosi diplomája megszerzésének időpontjaival kapcsolatban állást foglalni. *Oroszhegyi* életével foglalkozó legtöbb mértékadó könyv és tanulmány⁵ egyetért azzal, hogy a pesti egyetem orvosi karára 1841-ben beiratkozott tizenkilenc éves ifjú ugyan 1847-ben befejezte a tantervek szerinti tanulmányait, de a következő évben esedékes szigorlati letételét, disszertációja megvédését és orvosi diplomájának megszerzését a „*felgyorsult politikai események*” miatt elhalasztotta. Ez azt jelentette, hogy 1848-49-ben először honvéd-orvosként, később önkéntesekből szervezett szabadcsapat vezetőjeként aktívan részt vett a szabadságharc küzdelmeiben. Ebből következő két évig tartó bujdosása, majd öt éves várfogsága után 1857-ben erős akarattal elhatározta, hogy a tíz évvel korábban elmaradt szigorlatait leteszi. Végül orvosi oklevelét a sikeresen teljesített szigorlatok⁶ után 1857. augusztus 6-án vehette át *Csasz Márton* professzortól,⁷ ahogy ezeket az eseményeket a levéltári dokumen-

1 Oroszhegyi Józsa (eredeti neve Szabó József) (Nagykolcs, 1822.május 22.-Buda, 1870.február 19.)

2 Oroszhegyi életének utolsó szakaszában elsősorban az orvosi hivatást gyakorolta, ezért csak erre hivatkozunk, de ismeretes, hogy azzal párhuzamosan az irodalommal, az újságírással és ezek rokonszakmáival is foglalkozott.

3 Dr. Oroszhegyi Józsa: *Román élet*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1942. 3. (a továbbiakban: *Oroszhegyi: Román élet*.)

4 U.o. 25.

5 U.o. 4-6.; *Magyar Lexikon 13. kötet*. Szerk. Somogyi Ede. Wilkens és Waidl Kiadóhivatala, Budapest, 1888. 217; Izsák Sámuel: *Oroszhegyi Józsa doktor ismeretlen orvosi topográfiája: Erdély aranyvidéke orvosi szempontból. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei (Comm. Hist. Artis Med.)*, 1957. 6-7. 21.; Kapronczay Károly: *Oroszhegyi Józsa. Lege Artis Medicinae (LAM)* 1997. 7(3) 188.; Beke György: *Káprázat és igazság. Kortárs* 1997. 41(5) 64.

6 Semmelweis Egyetem Központi Levéltár. Szigorlati jegyzőkönyvek 1854-1858. I.c.10.kötet 253. sorszám:182 és 267. sorszám:236

7 Semmelweis Egyetem Központi Levéltár. Album Medicorum 1857. I.f.1.kötet 476. sorszám:1659

tumok egyértelművé teszik. Mégis azt kell tapasztalnunk, hogy – különösen az utóbbi években megjelent – egyes publikációk vagy megfelelnek az egyetemi tanulmányok befejezése és a diploma megszerzése között eltelt tíz évről, és a diploma megszerzését is 1847-re datálják,⁸ vagy az *Oroszhegyről* közölt rövid életrajzban meg sem említik az orvosi diploma megszerzésének évét.⁹ Ezzel az időben különálló két eseményt egybemoszák.

E rövid kitérő után, visszatérve eredeti célkitűzésünkhöz, folytatjuk a kényszerűségből külföldön, az 1860-as évek közepén Törökországban orvosi állást elvállaló, és ebben a besorolásában „a török birodalom európai és ázsiai területének nagy részét” bejáró *Oroszhegyi* pályafutásának ismertetését.

Az 1867-től számított időszak eseményeinek bemutatásához nagy segítséget nyújt az a körülmény, hogy *K. Papp Miklós*,¹⁰ a Kolozsvárt megjelent *Magyar Polgár* című napilap¹¹ kiadójának és szerkesztőjének hagyatékában fennmaradt *Oroszhegyi* két levele,¹² továbbá ugyancsak az ő hagyatékában megtaláltuk e sorok írója felesége ükapjának, *Benel Ferencnek*¹³ két levelét,¹⁴ amelyek szintén *Oroszhegyi* sorsával foglalkoznak. A továbbiakban – többek között – ebből a négy levélből vett idézetekkel is követjük, hogyan alakultak *Oroszhegyi* utolsó évei. A forrásértékű levelek, melyek első alkalommal kerülnek közlésre, a Függelékben találhatóak.

Oroszhegyi „volt Szíriában, Kis-Ázsia különböző helyein és Ciprus szigetén. [...] Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés híre valószínűleg itt, Ciprus szigetén érte, de ekkor még nem tudta, miképpen alakul további élete, azonban a kiegyezés hírére valószínűleg felébredt benne a hazatérés vágya,”¹⁵ írta róla *Bíró Sándor*. *Oroszhegyi* 1867. augusztus 23-án Ciprus szigetéről írt levele¹⁶ ezt a *Bíró* által vélelmezett valószínűséget bizonyossággá változtatja, amikor úgy fogalmaz, hogy „*Őn [K. Papp Miklós] nekem szolgálatomra nem; hanem segítségemre lehet; mennyiben hazamenni szeretnék.*”

Oroszhegyi azonban hazatérését akkor további céljai elérésének eszközeként látja, amikor azt írja, hogy „*Ebben [mármint a hazatérésben] azonban ambícióm tart vissza; nem mehetvén, míg képviselői állást nem foglalhatnak. Ez pedig csak Erdélyből, szoros hazámból lehetséges, mikor hozzá érünk.*”¹⁷ Tudunk arról is, hogy *Oroszhegyi* „*titkos vágya az volt, hogy a Galacon¹⁸ felállítandó magyar konzulátus élére kerüljön, ahol romániai helyzetismeretével nagy szolgálatokat tehetett volna a magyarságnak.*”¹⁹ *Oroszhegyi* ennek is hangot ad hi-

8 *Erdély orvosi szemmel a 18-19. században*. Szerk. Deáky Zita. Győrffy István Néprajzi Egyesület, Budapest, 2008. 27.

9 *Oroszhegyi Józsa: Avasország*. In: *A nemzetiségek néprajzi felfedezői*. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 271.

10 *K. Papp Miklós* (Dés, 1837. október 29.-Kolozsvár, 1880. február 12.) hírlapíró, hírlapszerkesztő, író. Nagyértékű okmány-, hírlap- és könyvgyűjteményt hagyott hátra.

11 *A Magyar Polgár* című balközép politikát követő napilapot *K. Papp Miklós* alapította és szerkesztette haláláig. Első száma 1867. március 17-én jelent meg.

12 MNL OL P 2269-1.-435. *K. Papp Miklós* hagyatéka. Dr. *Oroszhegyi Józsa* levele *K. Papp Miklóshoz*, 1867. augusztus 23. 1363-1364. (a továbbiakban: *Oroszhegyi levele 1867*) és MNL OL P 2269-1.-435. *K. Papp Miklós* hagyatéka. Dr. *Oroszhegyi Józsa* levele *Gáman Miklóshoz*, 1869. július 3. 1365-1367. (a továbbiakban: *Oroszhegyi levele 1869*)

13 zalathnai *Benel Ferenc* (Nagyszeben, 1827. október 23.-Budapest, 1913. február 24.) főhadnagy, alkerületi biztos, számtiszt, 1870. októbertől országos tébolydai ellenőr.

14 MNL OL P 2269-1. 39. *K. Papp Miklós* hagyatéka. *Benel Ferenc* levele [Szent] Mártonhoz, 1868. május 14. 297r-298v. (a továbbiakban: *Benel levele 1868a*) és MNL OL P 2269-1. 39. *K. Papp Miklós* hagyatéka. *Benel Ferenc* levele *Tauffer [Jánoshoz]*, 1868. augusztus 10. 295r-v. (a továbbiakban: *Benel levele 1868b*)

15 *Oroszhegyi Román élet*. 24.

16 *Oroszhegyi levele 1867*, 1364.

17 U.o. 1363

18 Galac (románul: Galați) Duna melletti forgalmas kikötőváros Románia délkeleti részén.

19 *Oroszhegyi Román élet*. 24-25.

vatkozott levelében, amikor azt írja K. Papp Miklós barátjának, hogy „továbbá zaklathatja Ön a Consulátusi ügyet; melynek előmozdításán folyvást fáradok.”²⁰ A konzulátus fölállításának ügye, és ebben Oroszhegyi tervezett szerepvállalása azonban már 1867 júliusában napvilágot látott a hazai sajtóban: Oroszhegyi sürgette a magyar konzulátusok fölállítását keleten, ugyanis „a magyar alattvalók s a folyvást jelentékeny számmal kivándorló székeleyek érdeke nagyon megkívánná ez intézkedést. Maga Oroszhegyi is, ki a keleti viszonyokkal nagyon ismerős, lépést tett ily konzulátusi állás elnyeréséért”, közölte a *Fővárosi Lapok* tudósítása²¹ és a *Pesti Hírnök* is hasonló módon tudósított.²²

Oroszhegyi kedvelt, keresett és elfoglalt orvos volt, nem is leplezi, hogy mennyire elégedett orvosi működésével. Azt írja: „Dicsekedhetem, hogy [az] egész sziget tiszteletét, szeretetét s talán szerfölötti bizalmát bírom, s a ciprusi magyar játros²³ Egy[i]ptomig s Anadolig²⁴ híres, így tehát dolgom is sok.”²⁵ Ciprusi orvosi tapasztalatairól egyébként a *Gyógyászat* című orvosi hetilap 1868. januári számainak hasábjain számolt be a hazai olvasóközönségnek.²⁶

Miközben a magyar közönség itthon Oroszhegyi tudósításait olvashatta, ezzel egyidejűleg 1868 januárjában Oroszhegyit „Cyprus szigetén agyi-guta következtében baloldali hűdés (hemiplegia) [féloldali bénulás] érte. Tizennégy napig teljesen eszméletlen állapotban feküdt. Amint az érvágás stb. után kissé eszmélni kezdett, egyedüli óhajta volt, élve vagy halva a szeretett magyar hazába visszatérni. A francia és török orvosok őt előbb az alexandriai francia kórházba szállították, s két havi sikertelen kezelés után a szüntelen haza sóvárgó beteget útnak eresztették.”²⁷ Oroszhegyi megbetegedéséről és hazaindulásáról a hazai lapok csak jelentős késéssel, 1868. május 8. és június 14. között tudósítottak,²⁸ akkor, amikor a nagybeteg orvos már hazaérkezett. Oroszhegyi a kb. egy-másfél hónapig tartó út után május 5-én²⁹ Budára érkezett meg,³⁰ erről a hazai sajtó többsége egyöntetűen adott hírt, bár voltak olyan vélemények is, amelyek szerint előbb Erdélyben Kolozsvárt kereste fel és azután érkezett Budára.³¹

A hazaérkezett Oroszhegyi útközben elszenvedett kifosztásáról, egészségi állapotáról és mindennapjairól leghitelesebben egyik névtelen barátjának tulajdonított és a *Hazánk* című politikai, közgazdasági és társadalmi napilapban május 23-án elsőként megjelent következő levél³² számolt be: „Ott kaptam barátomat egy kapu alatt, karszékben, hova kivitték, mert nem bír járni, a nedves szoba levegőjét nem bírta tűrni. Barátjai a jobb napokban, ma már kevesen látogatják s a honvédségélyező egylethez hiában fordultak nevében e pillanatig. Útközben, midőn a szélhűdés érte, gonosz kezek kifoszták pénzéből, melyet külföldön takarított

20 Oroszhegyi levele 1867, 1364.

21 *Fővárosi Lapok* 1867. 4/163 651.

22 *Pesti Hírnök* 1867. 8/160 2.

23 játros szó a görög ιατρός fonetikus átírása, orvost jelent.

24 Anadolu Anatólia török elnevezése, a mai Törökország része

25 Oroszhegyi levele 1867, 1363.

26 Oroszhegyi Józsa: Orvosi tapasztalatok Ciprus szigetén. *Gyógyászat* 1868. 8/3 55-59. és 8/4 74-77.

27 *Gyógyászat* 1868. 8/22 448.

28 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/107 427.; *Vasárnapi Újság* 1868. 15/19 228.; *Magyarország és a Nagyvilág* 1868. 4/24 291.; *Magyar Polgár* 1868. 2/57 128.

29 *A Hon* 1868. 6/106 3.

30 A Tabánban 544. szám alatt szállt meg, írja a *Fővárosi Lapok* 1868. 5/107 427.

31 Izsák Sámuel: Oroszhegyi Józsa doktor ismeretlen orvosi topográfiája: Erdély aranyvidéke orvosi szempontból. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei (Comm. Hist. Artis Med.)*, 1957. 6-7. 26.; *Erdély orvosi szemmel a 18-19. században*. Szerk. Deáky Zita. Győrffy István Néprajzi Egyesület, Budapest, 2008. 29.

32 *Hazánk* 1868. 1/111 3.

meg magának, s ezenfölül három láda podgyásza is elveszett. Kézi gyógytárát akarta eladni, hogy szükségét fedezhesse, de nem akadt a ki megvegye. Dolgozna jó szívvvel, de nem tud, elfeledett írni, el olvasni; valami kínozza, fúrja agyát, a mitől nem bír menekülni. Keveset eszik, mert nem bírja állcsontjait.” E sorokat azért tartjuk a leghitelesebbnek, mert szemtanú barát-tól származnak és tele van személyes tapasztalatokkal. Ez a személyes hangvétel magyarázza azt, hogy a levelet néhány napon belül több más vezető sajtótermék³³ is közölte, de még Izsák Sámuel 90 évvel későbbi tanulmányába³⁴ is belekerült.

Érdeemes az előzőekben idézett levél tartalmát és szóhasználatát összehasonlítani *Benel Ferenc Szentés Mártonhoz* írt 1868. május 14-i levelével.³⁵ A szövegelemzés alapján könnyen megállapítható, hogy ennek a levélnek a szerzője és a lapokban megjelent, csökkentett terjedelmű, szerkesztett levél szerzője, a „névtelen barát” egy és ugyanaz a személy, azaz *Benel Ferenc*. Ez azt jelenti, hogy *Benel Ferenc*, aki hivatkozott levelében azt írta *Szentés Márton* barátjának, hogy *Oroszhegyi* megsegítése érdekében „fel kellene lépni hírlapilag – csak az a baj, hogy itten sehol sem lehet látni egy Erdélyi lapot”, először néhány Pesten megjelent lap szerkesztőségéhez juttatta el figyelemfelkeltő írását, de végül sikerült a Kolozsváron kiadott *Magyar Polgár* című lapban is hat nap késéssel ugyanezt az írást – *K. Papp Miklós* szerkesztő *Oroszhegyi* támogatását kérő felhívásával együtt – megjelentetni.³⁶

Felmerülhet a kérdés, ki is volt *Benel Ferenc*, aki *Oroszhegyi Józsa*t olyan önzetlenül látogatta, segítette és szervezte utazásait, mikor és hogyan ismerték meg egymást. Az Erdélyben, Nagyszebenben született³⁷ szász származású *Benel Ferenc* már fiatal korában a katonai pályát választotta. 1846-ban *Behnel Franz* néven az 51. Siebenbürgisch-Ungarisches Infanterie Regiment kadétjai³⁸ között találjuk,³⁹ majd 1848-tól 1851. május 28-ig a Prinz von Savoyen 3. Dragoner-Regimentben⁴⁰ főhadnagyként szolgált.⁴¹

A katonai pályát elhagyva 1851. május 29-én polgári államszolgálatba lépett,⁴² mint alkerületi biztos a Kolozsvári császári királyi vidék-parancsnokság III. Szilágy-Somlyói kerületi biztosságának 4. Zoványi alkerületi biztosságán, Nagyfalva székhellyel. Mikor a katonai és polgári kormányzóság 1854-ben megszűnt, *Benel Ferenc* először a helyébe lépett Erdélyi Helytartóságra került, majd 1861. április 23-án, mikor a Helytartóság is megszűnt, a nyomban létrejött Főkormányzóság alkalmazta a tartományi királyi Főszámvevőségnél, mint számjegyzőt.⁴³

Számunkra ezek a munkahelyek és beosztások annak meghatározásában fontosak, hogy *Benel Ferenc* melyik évben kerülhetett Kolozsvárra, ahol – többek mellett – valószínűleg megismerhette *Szentés Mártont*, aki *Oroszhegyi Józsa* sógora volt⁴⁴ és *Tauffer János* cukrászt és kávéház tulajdonost,⁴⁵ akik révén *Oroszhegyivel* is kapcsolatot építhetett ki. *Benel*

33 *Budapesti Közlöny* 1868. 2/120. 1506.; *Vasárnapi Újság* 1868. 15/22 265.

34 Izsák Sámuel: *Oroszhegyi Józsa* doktor ismeretlen orvosi topográfiája: Erdély aranyvidéke orvosi szempontból. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei (Comm. Hist. Artis Med.)*, 1957. 6-7. 26-27.

35 *Benel* levele 1868a

36 *Magyar Polgár* 1868. 2/60 241.

37 Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. II. kötet. Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, Budapest 1911. 84.

38 51. Erdélyi-Magyar Gyalogezred hadapródja, tisztjelöltje.

39 *Militär Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Kais. kön. Hof- und Staats-Aerial-Druckerei, Wien 1846. 212.

40 A herceg Savoyairól elnevezett 3. Dragonos (könnyű felszerelésű lovas) ezred.

41 *Oesterreiches Soldatenfreund – Zeitschrift für militärische Interessen*. 1851. IV/11. 44.

42 U.o. 1851. IV/95. 383.

43 Erdély nagy-fejedelemség hivatalai tisztí névtára az 1863-dik évre. Kolozsvár, 1863. 18.

44 *Oroszhegyi* levele 1867, 1364.

45 *Tauffer János* cukrász még 1870-ben is büszkén hirdette 1858 óta Kolozsvár főterén működtetett kávéházát, amely 3 tekeasztallal és 48 legolvasottabb magyar, német, francia és román lappal várta a vendégeket. Idézi Gyarmati Zsolt: A háttérkép félnyilvánossága.

1851 közepétől a Kolozsvári vidék-parancsnoksághoz tartozott, és 1857-től már állandó jelleggel Kolozsváron is élt, egyébként 1857-ben Győző nevű fia is ott született. *Oroszhegyivel* csak akkor találkozhatott, amikor *Oroszhegyi* – ha rövid időre is, de – szintén Kolozsváron tartózkodott. Azt tudjuk, hogy 1859 májusában „*Dr. Oroszhegyi Józsa, ki különösen a delejes gyógy mód által ismert orvosi névre tőn szert, állandó lakását Kolozsvárra tette át.*”⁴⁶ Ezt a dátumot erősíti meg tanulmányában *Izsák Sámuel* is, aki *Oroszhegyi* Kolozsváron töltött idejének kezdetét szintén 1859 elejére teszi azzal, hogy onnan 1860 nyarán távozott Bukarestbe.⁴⁷ Ezek figyelembe vételével a két ember, *Oroszhegyi* és *Benel* közötti személyes találkozásokra 1859 közepe és 1860 közepe közötti egy évben kerülhetett sor. Arra vonatkozóan nem találtunk dokumentumot, hogy milyen módon alakult ki a korábbiakban a politikai élet ellentétes oldalain álló két személy között ez a szoros baráti kapcsolat, amely olyan erős volt, hogy még majdnem tíz év múlva, 1868-ban is változatlanul fennmaradt. Elképzelhető, hogy *Benel Ferenc* is *Oroszhegyi* különös egyéniségének hatása alá került, a „*szenvedélyes vitatkozó és jókedélyű ember*”⁴⁸ érdeklődést és rokonszenvet ébresztett *Benelben*, másfelől pedig 1868-tól a tragikus sorsú *Oroszhegyi* megsegítése osztálykülönbségtől és politikai nézettől függetlenül egy táborba tömörített sok magyar embert.

Az Erdélyi Főkormánysszék az 1867-es kiegyezés, s ezt követően Magyarország és Erdély uniójának újbóli törvénybe⁴⁹ iktatása következtében 1869. május 1-vel megszűnt, a Főszámvévőség feladatait Pesten a magyar Belügyminisztérium számvévősége vette át⁵⁰. A feladatok folyamatos ellátása érdekében 1868-ban megkezdték a kolozsvári Főszámvévőség irattárának átköltöztetését. Ennek a feladatnak a megszervezésével és lebonyolításával az akkor már számtiszt *Benelt* bízták meg, így került *Benel Ferenc* több kolozsvári munkatársával együtt már 1868-ban Pestre. Eközben *Benel Ferenc* családjával állandó jelleggel Budára költözött, és itt feleségével, *Józsa Herminával*⁵¹ együtt találkoztak ismét *Oroszhegyivel*.⁵²

E kis kitérő után nézzük meg, hogyan alakult *Oroszhegyi* további sorsa. Életének ezt a szakaszát alapvetően két fő cél határozta meg: mielőbbi felgyógyulása és az ehhez, valamint a létfenntartásához feltétlenül szükséges anyagi, elsősorban pénzügyi háttér biztosítása.

A súlyosan beteg *Oroszhegyi* gyógykezelése valójában már külföldön megkezdődött, bár azt nem tudjuk, hogy a baloldali hűdés utáni érvágást követően a két hónapi kórházi kezelés során milyen gyógy módot alkalmaztak. Mindenesetre maga a hazafelé tartó hosszú utazás is eléggé kockázatos volt, nem csoda, hogy „*nagyon betegen érkezett meg Budára, a szélhűdés a fejére is kiterjedt, s elmetehetségeit megzavarta. Alig emlékezik valamire, s habár tíz*”⁵³ nyelvet beszél, most alig bírja magát megértetni.”⁵⁴ *Oroszhegyi* beszédzavara (aphasia)⁵⁵ a baloldali agy-

Korunk, 2000. 11/6. 109.

46 *Hölgyfutár* 1859. 10/61. 513.

47 *Izsák Sámuel*: *Oroszhegyi Józsa doktor ismeretlen orvosi topográfiája: Erdély aranyvidéke orvosi szempontból. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei (Comm. Hist. Artis Med.)*, 1957. 6-7. 39.

48 *Oroszhegyi: Román élet.* 6.

49 1868. évi XLIII. törvény a Magyarországról és Erdély egyesítéséről részletes szabályozásáról.

50 *A magyarországi és erdélyi központi kormányzati szervek szervezeti és működési története (1826-1867)*. Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1959. 116-121.

51 *Józsa Hermina* annak a Dr. *Józsa Dániel* tisztii főorvosnak volt leánya, akiről visszaemlékezés jelent meg e *Közlemények* korábbi kötetében. Lásd Horváth Ferenc: 220 éve született Dr. *Józsa Dániel*, Kraszna vármegyei tisztii főorvosa (1795-1849). *Communicationes de Historia Artis Medicinæ*, 2015. 230-233. 159-170.

52 *Benel* levele 1868a 298r

53 *Benel Ferenc* 14 nyelvet említ, lásd *Benel* levele 1868a 297r.

54 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/107 427.

55 *Gyógyászat* 1870. 10/9 144.

félteke érintettsége miatt alakult ki, de ennek gyógyítására vonatkozóan semmiféle utalást nem találtunk. A gyógykezelés kizárólag baloldala mozgásának javítására, távlatilag a mozgás részleges vagy teljes visszaállítására koncentrált, és ezt eleinte a gyógyvizekben gazdag, nagy múltú budai fürdők igénybevételével kívánták elérni.

*Benel a Császárfürdő használatát javasolta Szentes Mártonnak, Oroszhegyi sógorának a hozzá írt levelében,*⁵⁶ és ettől függetlenül június 10-én arról írt a sajtó, hogy „*egy magát megnevezni nem akaró emberbarát a szenvedő Oroszhegyi Józsa számára egy szobát rendelt a császárfürdőben az egész idejére.*”⁵⁷ A Császárfürdőben akkor 100 lakó- és 85 fürdőszoba állt a betegek rendelkezésére. Ezzel szinte egyidejűleg, június 14-én „*Budaváros [Oroszhegyi] részére 20 db rudasfürdői jegyet adott,*”⁵⁸ melyet Oroszhegyi fel is használt,⁵⁹ de csak azt tudjuk, hogy a *Rudas fürdőt* még 1868. augusztus 12-e előtt kereshette fel. *Oroszhegyit* a Császár fürdő után „*Budán a részvénytársulati általános gyógyintézetben kezelték, s a [szerkesztő] remélte, hogy [a beteg] nemsokára sajátkezüleg fogja megköszönni jótévőinek szíveségét.*”⁶⁰

Ezt követően Oroszhegyi gyógykezelése Siklósy Károly budai vízgyógyintézetében folytatódott, de miután ott „*meghuzták*⁶¹ 50 f[t]-tal – ő [Oroszhegyi] azt gondolta, hogy ingyeni ellátást kap és annyira csalatkozott, most egy kis fogadóba van szál[l]va hol egy kis szobáért 15 f[t]-ot] fizet egy óra – ily nyomoruságba[n] van szegény.”⁶² Az intézetet Siklósy Károly pesti kerületi főorvos 1853-ban alapította meg *Gyógytestgyakorlati és vízgyógyintézet* néven Budán a Városmajor u. 318-ban (jelenlegi címe átszámozás következtében Városmajor utca 64-66, de a 19. századi épületet 1945 után lebontották). Siklósy az eredetileg csak gyógytorna célra létesített intézetet – külföldi tapasztalatai alapján – kibővítette a vízgyógyászattal, mert meggyőződött arról, hogy a két gyógymód egyesülten gyorsabban vezet célhoz, mint akármelyik a kettő közül magában.⁶³ Oroszhegyi ennek megfelelően a vízgyógyimód mellett „*masszázsra emlékeztető*” gyógytorna kezelésben is részesült.

A gyógykezelések hatására, [Oroszhegyi] „*különösen a szellemi, mind testi tehetségeire nézve a budai általános gyógyintézetben, méginkább a budai rudas- és rácfürdőkben annyira javult, hogy már társaloghat, emlékezik, ítélt, s botra támaszkodva egyenes úton lépeget.*”⁶⁴ Elérkezett tehát annak ideje, hogy Oroszhegyi megvalósítsa régi vágyát és hazautazzon Kolozsvárra, de ismeretes, hogy szűkebb hazáját, Udvarhelyszéket is fel kívánta keresni.⁶⁵ Az utazás előkészületeiről Benel Tauffer Jánoshoz írt augusztus 10-i levele⁶⁶ számol be, ebből tudjuk, hogy Oroszhegyi sógoránál, Szentes Mártonnál kívánt megszállni és az utazáshoz szükséges pénzösszeg összegyűjtésének függvényében az elutazást augusztus 11-re tervezték. Végül „*augusztus 12-én hű cselédjétől kísérve, haza Kolozsvárra utazott.*”⁶⁷

56 Benel levele 1868a 298r.

57 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/133 531.

58 *Magyarország és a Nagyvilág* 1868. 4/24 291.

59 *Gyógyászat* 1868. 8/33 656.

60 *Gyógyászat* 1868. 8/28 560.

61 a várt ingyenes ellátás helyett ki kellett fizetnie a kezelést

62 Benel levele 1868b 295r.

63 Simontornyai-Scheiber Mária: A budai Városmajor utcai Bíró Dániel Kórház története. *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 2014. 226-229. 159. 163. és 182.

64 *Gyógyászat* 1868. 8/33 656.

65 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/191 763.

66 Benel levele 1868b 295r-295v

67 *Gyógyászat* 1868. 8/33 656.

Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a korabeli sajtó nem, vagy csak elég szűkszavúan⁶⁸ közölte, hogy *Oroszhegyi* nem egyedül érkezett haza a távoli Alexandriából, hanem volt egy kísérője, – a nevezett újság szerint cselédje –, aki már Ciprusról vele jött. *Benel* egyik levelében szintén „*Ciprus szigetről hozott nőnek*”,⁶⁹ másik levelében „*fehérnépnek*” nevezi,⁷⁰ de a kísérő neve és – *Oroszhegyi* halála után – további sorsa az utókor számára sajnos ismeretlen maradt. A kísérő személy szerepe a beteg *Oroszhegyi* ápolásában, ellátásában vitán felül állt, de miután így mindig két személy utazásáért, szállásáért és ellátásáért kellett fizetni, a költségek megduplázódtak. Emiatt is fontos volt, hogy *Oroszhegyinek* a barátok, ismerősök és ismeretlenek folyamatosan adományokat gyűjtsenek, az állami intézmények pedig őt segélyekkel támogassák.

Oroszhegyi és kísérője augusztus 15-18. között megérkezett Kolozsvárra, és a helyi lap tudósítása szerint „*egy itteni rokona, Szentes Márton úr lakásán van szállva, azonban rövid idő múlva a Diána fürdőben fogja megrongált egészségének helyreállítását megkísérteni.*”⁷¹ A *Diána fürdőt*, mint a város első közfürdőjét 1843-ban dr. Szombathelyi Gusztáv városi főorvos alapította és 1852-ben gőz- és kádfürdővel egészítette ki.⁷²

A Kolozsvárra történt utazás célja nemcsak a gyógyfürdői kezelés folyamatosságának fenntartása volt, hanem abban is reménykedett, hogy Kolozsváron a Budához képest nagyobb számban található rokonok, barátok és ismerősök a látogatásaikkal azt „*az egyetlen élvezetet, mit még számára nyújthatnak*”,⁷³ biztosítják is. A lapok 1868 októberében arról számolnak be, hogy „*Dr. Oroszhegyi Józsa folytonosan betegeskedve és szenvedve Kolozsvárra tette át lakását, s ápolásáról jelenleg az odavaló orvosok gondoskodnak,*”⁷⁴ majd egy hónappal később, november 8-án azt közlik, hogy „*Dr. Oroszhegyi Józsa állapota még ma sem fordult jobbra. A munkás férfit meg van fosztva azon erőtől is, mely olvasni és írni engedné. És e csapás reá nézve annál érzékenyebb, mivel kolozsvári barátai és pályatársai ritkán vagy éppen nem látogatják.*”⁷⁵ vagyis a helyzet nem az előzetes várakozásoknak megfelelően alakult.

Oroszhegyi hosszú hónapokig, egészen 1869. június elejéig Kolozsváron maradt. Ebben az időszakban a vele kapcsolatos hírek egészségi állapotával nem vagy csak mellékesen foglalkoztak, inkább pénzügyi helyzetének megerősítésére tett lépéseit kísérték figyelemmel. Miután egészségi állapotában nem tapasztalt javulást, sőt egyes hírek szerint orvosai már lemondtak róla, *Oroszhegyi* új gyógyintézetet és új, alternatív gyógymódokat keresett betegségére gyógyítására. Választása a svájci, St. Gallen melletti Waid helységben⁷⁶ működő „*Auf der Waid*” nevű vízgyógyintézetre esett.⁷⁷ Ezt a választást befolyásolhatta, hogy az intézet alapító és vezető *Theodor Hahn* német származású gyógyszerésznek és természetgyógyásznak megjelent egy könyve 1867-ben Kolozsváron magyar fordításban,⁷⁸ és bár *Oroszhegyi* betegsége más természetű volt, mint amely témával a könyv foglalkozott, ez a mű *Hahn* gyógyi-

68 U.o.

69 Benel levele 1868a 297v.

70 Benel levele 1868b 295v.

71 *Magyar Polgár* 1868. 2/98 399.

72 Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Minerva, Kolozsvár 1946. 42.

73 *Magyar Polgár* 1868. 2/133 555.

74 *Hazánk* 1868. 1/230 3. és *Fővárosi Lapok* 5/239 956.

75 *Hazánk* 1868. 1/252 6. és *Magyar Polgár* 1868. 2/133 555.

76 Jelenleg Waid közigazgatásilag St. Gallenhez tartozik.

77 Dr. Schildbach: Ein Besuch in einigen Kurorten der Schweiz. *Balneologische Zeitung* 1861. XI/12 186-188.

78 Theodor Hahn: *A cholera és ennek gyógyítása hideg vízzel*. Stein, Kolozsvár 1867.

tási elveit, módszereit és sikeres működését ismertté tehetné leendő betegei előtt. *Hahn*, aki nek nem volt orvosi képzése, a vízterápiát vegetáriánus étrenddel és életrendi szabályokkal egészítette ki és a tapasztalatok szerint hatásosan. Természetesen a külföldre történő utazásra és a mintegy két hónapig tartó gyógykezelésre az adott lehetőséget, hogy *Oroszhegyi* annak költségeit a honvédelmi minisztériumtól nyert segéllyel fedezhette.

Így történhetett, hogy 1869. június elején több pesti napilap friss hírei között arról tudósította az olvasóközönséget, hogy „*Dr. Oroszhegyi Józsa, kiről az orvosok már lemondottak, Svájcba, a st. galleni fürdőbe ment, melynek orvosa, Hahn az egyedüli, ki felgyógyulásához némi reményt nyújtott.*”⁷⁹ A kezelés kezdeti eredményéről a lapok nagy lelkesedéssel és fokozott reményekkel számoltak be: „*St. Gallen gyógyvize kitűnő hatással van a szélhűdésben szenvedő dr. Oroszhegyi Józsa hazánkfiára. Lábaiba kezd az életerő visszazállni, s kezét is mindig jobban mozgathatja. Sőt reménye van, hogy nem sokára már írhat is. Általában e svájci fürdő bámulatos eredményeket hoz létre.*”⁸⁰ Maga *Oroszhegyi* is így tájékoztatta barátját, *Gámán Zsigmondot*⁸¹ gyógykezelése első hónapja után hozzá írt levelében állapotának lényeges javulásáról⁸²: „*Az általad küldött 200 fítot tegnap vettem, éppen az napon a' midőn éreztem javulásomnak eg(gy)ik legbiztosabb jelét u. i. eddig egészen érzéketlen ballábomnak kis újját mint ugyan bal kezemet is már mozgathattam 's mozgathatom, – Szóval reményilem teljes meggyógyulásomat.*”⁸³

A gyógykezelés után „*Oroszhegyi Svájcból Pestre érkezett, és a mai napot [augusztus 5.] itt tölti, holnap pedig hazamegy Erdélybe. Jobban van valamivel, de azért nagyon megviselte a betegség, melyből őszintén kívánjuk, hogy mielőbb kigyógyuljon*” – tudósított a korabeli sajtó.⁸⁴ *Oroszhegyi* azonban hirtelen megváltoztatta elutazási tervét és az egynapos pesti tartózkodás helyett egy hónapig kívánt Pesten maradni.⁸⁵ A további sajtóhírekből viszont az következik, hogy szándéka ellenére végül is nem tért vissza Kolozsvárra, mert 1869 októberében az a hír jelent meg, hogy „*Oroszhegyi Józsa, volt honvédkapitánynak, ki súlyos betegségben szenvedett, a [honvédelmi] ministerium 100 fírtot juttatott, miután azonban nem tudták tartózkodási helyét, felszólították a rendőrséget, hogy a beteg lakhelyét megtudja – azonban haszontalan. – Buda város hatósága tehát lapok útján tudakozódott a beteg lakása iránt s íme, már másnap be lőn jelentve, hogy Oroszhegyi a Rudasfürdőben lakik.*”⁸⁶ Kolozsvárra történő visszautazására valószínűleg azért nem került sor, mert a svájci gyógykezelés csak átmeneti javulást hozott számára és a kezdődő őszi-téli időszak zordabb időjárása, beszámítva az utazás nehézségeit is, meggondolásra készítette a súlyos betegségben szenvedőt. Ráadásul a kolozsvári Diána fürdő ebben az évben leégett,⁸⁷ ezért új gyógyintézetet is kellett volna keresnie.

A Pesten maradt *Oroszhegyi* nem tétlenkedett és újabb alternatív gyógymódot keresett egészsége helyreállítására, amelyet a delejezésben (magnetizmusban) talált meg. Ismeretes, hogy „*a mágnesség gyógyászati felhasználása a 19. század első évtizedeiben vált elterjedt-*

79 *A Hon* 1869. 7/123 (esti kiadás) 4.; *Hazánk* 1869. 2/125 4.; *Családi Kör* 1869. 10/23 549.; *Pesti Hírlap* 1869. 5/26 191.

80 *Fővárosi Lapok* 1869. 6/160 640.; *Vasárnapi Újság* 1869. 16/29 402.; *Családi Kör* 1869. 10/30 718.

81 Gámán Zsigmond (Kolozsvár, 1829.03.02-Kolozsvár, 1907.09.01.) 1849-es szabadságharcban hadnagy, később a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara titkára, Kolozsvár város törvényhatóságának tagja.

82 Ennek a levélnek az alapján jelent meg a kolozsvári *Magyar Polgár* rövid híre *Oroszhegyi* állapotáról 1869. 3/81 353.

83 *Oroszhegyi* levele 1869 1365.

84 *A Hon* 1869. 7/176 (esti kiadás) 3.; *Fővárosi Lapok* 1869. 6/178 712.

85 *A Hon* 1869. 7/179 (reggeli kiadás) 2.; *Fővárosi Lapok* 1869. 6/180 719.; *Családi Kör* 1869. 10/33 789.

86 *Budapesti Közlöny* 1869. 3/228 3222.

87 Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Minerva, Kolozsvár 1946. 42.

té, de dr. Fromhold Károly, a Budapesti Királyi Orvosegylet tagja még 1840-ben is alkalmazta gyógyításra a »delejerőt« és úgy gondolta, hogy [azt] mindenféle idegbántalomban sikerrel lehet majd használni.⁸⁸ Azt is tudjuk, hogy Oroszhegyi egyéniségétől nem volt idegen a delejezés, mint gyógymód, mert a szabadságharc leverése utáni orvosi praxisában annak módszereit ő maga is használta.⁸⁹ Ezért nem tarthatjuk véletlennek, hogy Oroszhegyi dr. Fromhold Károlyban⁹⁰ találta meg azt a személyt, akitől – kezelése révén – egészsége javulását joggal elvárta. A kezelés eredményességét bizonyítja, hogy a pesti sajtóban 1870. január 12-én a következő hír látott napvilágot: „Dr. Oroszhegyi Józsa egészségét dr. Fromhold delejezés által csaknem egészen helyreállítá; anyagi szüksége azonban még mindig tart.”⁹¹ A kolozsvári barátok és ismerősök a helyi lapból négy nap késéssel szintén hasonlóan kedvező hírt olvashattak.⁹²

Ahogy már az előzőekben említettük, Oroszhegyi utolsó éveinek másik központi témája a gyógykezeléséhez és létfenntartásához szükséges pénzügyi háttér folyamatos megteremtése volt. Miután 1868 tavaszán az addig megtakarított pénzétől kifosztva érkezett Pestre és csomagjainak egy része pedig elveszett, anyagiak terén ekkor csak barátai támogatására számíthatott. Budára érkezése után valóban a barátok és rokonok pénzbeli segítségével volt az első támogatás. Ebben is példaértékűnek számított, hogy a kolozsvári *Magyar Polgár* című lap már 1868. május 20-án, – egy héttel azután, hogy a szerkesztőség Oroszhegyi hazaérkezéséről tudomást szerzett – megtette az első felajánlásokat, név szerint sógora, *Szentes Márton* és a barátja *Tauffer János* 10-10 forintot adományozott, melyet a szerkesztőség neve mögött meghúzó más barátja, *K. Papp Miklós* 5 forinttal egészített ki. Egyúttal a lap szerkesztője Oroszhegyi nevében egy hosszabb felhívást tett közzé, amely ezzel végződött: „Emlékezzetek meg rólam napjaim ismerői, barátaim, – jöjjetek segítségemre, emeljetek fel a porból, adjatok vissza az életnek, hogy megköszönhessem egykor!”⁹³ A felhívás hatására néhány héten belül a laphoz további adományokat küldtek Erdély más városaiból is, ezzel a támogatás 42 ft 50 kr-ra növekedett és ezt az összeget a szerkesztőség továbbította Oroszhegyi számára.⁹⁴

A sajtóban a magánszemélyek pénzbeli támogatásairól megjelent tudósítások nem adhatnak teljes körű képet arról, hogy összességében hányan és milyen mértékben járultak hozzá a betegséggel küszködő Oroszhegyi létfenntartásához és gyógykezeléséhez, mert később a támogatásoknál fontosabb hírek ezeket a beszámolókat kiszorították a lapokból, másrészt hírértékük is egyre kevesebb volt. Kétségtelen az is, hogy a magánszemélyek támogatásainak száma az állami támogatások belépésével megcsappant, mégis meg kell emlékeznünk az orvostársak nagylelkű és nagyon eredményes adománygyűjtéséről, amelyet a *Gyógyászat* című lap hasábjain a lap szerkesztője, *Poór Imre*, egyúttal pesti kórházi főorvos kezdeményezett.⁹⁵

88 Kölnei Livia: Az alternatív orvoslás kezdetei Magyarországon. *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 2006. 196-197. 41-42.

89 Kölnei Livia: Alternatív gyógymódok – neves emberek. Orvosi irányzatok képviselői a XIX. századi Magyarországon. *Lege Artis Medicinae (LAM)* 2006. 16(10) 901.

90 Dr. Fromhold Károly (Igló, 1810.09.09.–Budapest, 1876.06.09.) orvos, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc alatt honvéd törzsorvos, Magyarországon a villanygyógyászat meghonosítója.

91 *Fővárosi Lapok* 1870. 7/8 35.

92 *Magyar Polgár* 1870. 4/7 35.

93 *Magyar Polgár* 1868. 2/60 241.

94 *Magyar Polgár* 1868. 2/73 293.

95 Poór Imre (Dunaföldvár, 1823.10.13.–Budapest, 1897.08.20.) a *Gyógyászat* című lapot 1860-ban alapította és 1873-ig egyedül szerkesztette is.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint Poór saját maga 1868. május 30-án 20 forintot ajánlott fel,⁹⁶ és felhívására az ország szinte minden vidékéről küldték az adományokat, köztük sok orvos és egyetemi hallgató is. Mire Oroszhegyi 1868 augusztusában elindult Kolozsvárra, jelentős összegű, 140 forint adomány gyűlt össze számára,⁹⁷ de a lap gyűjtése még ezután is folytatódott.

Az utolsó magánszemély, aki Oroszhegyi segélyezésére öt forintot adakozott, gróf Teleky Jánosné volt. Ennek az eseménynek azonban szomorú aktualitást az adott, hogy az adományt a kolozsvári helyi lap egy hónappal Oroszhegyi halála előtt még annak reményében küldte rendeltetési helyére,⁹⁸ azaz Oroszhegyinek, hogy az érintett felgyógyulását érdemben tudja elősegíteni. Volt olyan támogatás is, amelynek létezése csak Oroszhegyi halála után vált közismertté. Ez a támogatás azért került a magánszemélyek adományai közé, mert bár az adományozó gróf Andrássy Gyula, ebben az időben a Magyar Királyság miniszterelnöke volt, a támogatást magánemberként nyújtotta. A történetről a *Fővárosi Lapok* a következőket közölte: „Oroszhegyi Józsa hátrahagyott iratai közt gr[óf] Andrássy Gyulának levelét találták meg, melyben tavaly azt írta neki, hogy hallván szorongatott helyzetét, egyelőre száz frot küld neki, ezen kívül számára havonként 50 frot utalványozott titkárijánál. S ez csak most jött tudomásra. Valódi nemes cselekedet, melyhez nem szükség frázist csatolni.”⁹⁹

A magánszemélyek a pénzküldemények mellett más, változatos természetbeni támogatásban is részesítették Oroszhegyit. Ennek egyik példája volt az, hogy Kolozsváron hosszú hónapokon keresztül „egy szíves család ápolása alatt”¹⁰⁰ tartózkodott, amely azt is jelentette, hogy rokonai és ismerősei ingyen szállást is biztosítottak részére. Volt olyan ismeretlen adakozó, aki saját költségére szobát foglalt Oroszhegyinek a Császár fürdőben, ahogy ezt már korábban említettük is.¹⁰¹ Sajátos volt az a támogatás is, melyet Biasini Domokos úr nyújtott Oroszhegyinek, amikor Oroszhegyi 1869-ben Kolozsvárról a svájci St. Gallenbe utazott gyógykezelésre. Ebben az időben a vasútvonal Pestről csak Nagyváradig készült el, a Nagyvárad-Kolozsvár szakasz még építés alatt állt. Ezért Biasini úr felajánlotta, hogy „gyorskocsiján Kolozsvárról Nagyváradig, s annak idejében onnan haza [Oroszhegyit] kísérőjével együtt díj nélkül szállíttatja.”¹⁰² Az előzőekből tudjuk azonban, hogy a hazaszállításra már nem került sor, mert Oroszhegyi 1869 augusztusában Svájcból csak Pestig utazott vissza.

Oroszhegyit anyagilag a magánszemélyek mellett támogatták vagy támogatni tervezték a különböző egyletek is. Adatunk van arról, hogy a kolozsvári jótékony nőegylet 20 frt segélyt nyújtott számára,¹⁰³ és barátai számoltak azzal, hogy „az írói segélyegylet, honnan már némileg biztosítva is van [a pénzsegély], a körülményekhez képest mindent el fog követni, hogy érdemes hazánkfia gyógyítása kívánt végeredményhez vezettethessék.”¹⁰⁴ Az írói segélyegylettől várt támogatásra utal Oroszhegyi 1869. évi levelének egy mondata is.¹⁰⁵ Oroszhegyi

96 *Gyógyászat* 1868. 8/22 448.

97 *Gyógyászat* 1868. 8/33 656.

98 *Magyar Polgár* 1870. 4/9 45.

99 *Fővárosi Lapok* 1870. 7/40 168.

100 *Kolozsvári Közlöny* 1868. 13/121 509.

101 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/133 531.

102 *Magyar Polgár* 1869 3/67 289.

103 *Kolozsvári Közlöny* 1869. 14/68 291.

104 *Kolozsvári Közlöny* 1869. 14/91 389.

105 Oroszhegyi levele 1869 1365.

egy alkalommal saját maga,¹⁰⁶ egyszer pedig az ő nevében rokonai¹⁰⁷ a kolozsvári helyi sajtó útján köszönték meg a magánszemélyeknek és az egyleteknek a tőlük kapott pénzzadományokat.

Oroszhegyi az anyagi biztonságát jelentő pénzbevételt saját erőből is megkísérelte megteremteni, de – mint látni fogjuk – kevés sikerrel. Elsőként „kézi gyógytárát próbálta eladni, hogy első szükségeit fedezhesse, de nem akadt vevője.”¹⁰⁸ Hogy magát fenntarthassa, 1868 novemberében Kolozsváron az Erdélyi Múzeum Egyletnek 150 forintért eladta éremgyűjteményét.¹⁰⁹ A vételre azért került sor, mert „az éremgyűjtemény szép és becses példányokkal bírt, s kelet numismaticájából olyan darabokat mutatott fel, melyek intézetünkre nézve igen fontosak.”¹¹⁰ Ezt követően díszkardját szerették volna barátai, *Tauffer János* és *Mátray Ernő* sorsolás útján értékesíteni. Ötszáz darab 20 krajcáros sorsjegyet terveztek eladni, de ezek közül több, dacára hosszas fáradozásuknak még 1869. márciusban sem kelt el, ezért az egyik kolozsvári helyi lapban felhívást tettek közzé, hogy a sorsolás jótékony célját tekintve újabb olvasókat nyerjenek meg a sorsolásban való részvételre.¹¹¹ A sajtóhíreket figyelve azonban arra kell következtetnünk, hogy a sorsolásra végül is nem került sor, mert a sorsolás, mint téma többször nem jelent meg a lapokban. *Oroszhegyi Gámán Zsigmondhoz* írt 1869. júliusi levelében a sorsolás még mindig csak a tervek között szerepel, erre utalnak a következő sorok: „ha *Tauff[er] János* cukrásznál aztán tudakozódd a Kijátszás¹¹² eredményéről, s ha a kardomra már minden numerus (szám) be volna téve, az esetben ezen pénzoszveget is küldjed fel.”¹¹³

Az úgynevezett „honvédalap”-ból származó állami támogatás megszerzésére *Oroszhegyi* az 1868. májusi hazatérését követően barátai segítségével haladéktalanul intézkedett, de ennek során kisebb nehézségbe ütközött. Júniusban ugyanis „*Oroszhegyi Józsa* folyamodott honvéd-segélyezésért, de mint sajnosan halljuk, elutasíták azon okból, mert kérvényét határidőn túl adta be.”¹¹⁴ Miután a Honvédelmi Minisztérium illetékeseivel tisztázták, hogy a február 28-i beadási határidőt azon objektív okból kifolyólag nem tudta *Oroszhegyi* teljesíteni, mert akkor hazájától távol bénult állapotban betegen feküdt, a Minisztérium rövid időn belül „*Oroszhegyi Józsa* honvédsegélyezési kérvényét újra tárgyalás alá vette s kedvezőleg intézte el.”¹¹⁵ Végül *Oroszhegyi* a honvédalapból előlegként 100 ft segélyt kapott, de külföldi gyógykezelését a Minisztérium külön is támogatta.¹¹⁶

Az adományok és segélyek áttekintése után térjünk vissza *Oroszhegyi* életének utolsó napjaihoz. Barátja, *K. Papp Miklós* *Oroszhegyi* halálhírének vétele után az elhunyt életét és munkásságát méltató 1870. február 25-i cikkében így írt: „Néhány hét előtt egy biztosított, pénzüsszeggel ellátott levelet küldött e sorok írója *Oroszhegyi Józsának*, de nem kapott tőle többé választ. A választ megadták a közelebről érkezett pesti lapok: *Dr. Oroszhegyi Szabó Józsa* folyó hó 20-kán reggeli 4 órakor a budai rudasfürdőben elhunyt.” A nekrológ szerint

106 *Magyar Polgár* 1869. 3/67 289.

107 *Kolozsvári Közlöny* 1869. 14/68 291.

108 Benel levele 1868a 297v; *Budapesti Közlöny* 1868. 2/120 1506.

109 *Oroszhegyi: Román élet.* 25.

110 *Magyar Polgár* 1868. 2/133 555.

111 *Magyar Polgár* 1869. 3/29 127.

112 itt a sorsolást jelenti

113 *Oroszhegyi* levele 1869 1366.

114 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/132 528.

115 *Fővárosi Lapok* 1868. 5/141 564.

116 *Kolozsvári Közlöny* 1869. 14/63 269.; *Pesti Hírlap* 1869. 5/24 191.

Oroszhegyi „utolsó napjait a legnagyobb elhagyottságban töltte; halálos ágyánál egy barát, egy ismerős sem állott, kitől végső útjára indulása előtt elbúcsúzott volna. Temetéséről, mely f. hó 21-kén d.u. 2 órakor ment véghez, a miniszterelnökség gondoskodott, mely a költségek fedezéséhez 60 fital járult. Az írói segélyegyletnek csak 21-kén jelenték halálát. Az egyesület titkára, Gyulai Pál tüstént Budára sietett a temetés ügyében intézkedést tenni, de bizonyos körülmények miatt az már délután két órakor végbe ment.”¹¹⁷ „Koporsóját néhány barát kísérte ki a tabáni temetőbe, sírját hamarosan benőtte a gaz... Csak az élet és az emlékezet volt hozzá kegyetlen.” írta róla egy megemlékezés.¹¹⁸

Amikor *Bíró Sándor* 1942-ben *Oroszhegyi* életének utolsó éveit olyan őserdei bűvópatakhoz hasonlította, amelynek legtöbb részlete ismeretlen maradt, nem számolt azzal, hogy sok korabeli feltáratlan adat és hírforrás megismerése és rendezett feldolgozása ezt a pesszimista értékelést gyökeresen megváltoztathatja. Ennek az írásnak is az volt a célja, hogy a magyar orvostörténet nem mindennapi egyéniségéről, dr. *Oroszhegyi Józsa*ról – enyhítve a „kegyetlen emlékezet” minősítést – méltóképpen megemlékezzen és neki megérdemelt emléket állítson, különösen azokról az éveiről, melyekben a beteg orvos talán élete legkiszolgáltatottabb, legreménytelenebb helyzetébe került. Túl *Oroszhegyi* személyén, a leírt történet egyben a korabeli társadalomról is akarva-akaratlanul hiteles képet ad, bemutatva a családot, a barátokat, általában a magánszemélyek és a hivatalos állami szervek magatartását, segítőkészségét és – legyünk tárgyilagosak – sokszor megnyilvánuló közönyét is.

117 *Magyar Polgár* 1870. 4/24 115.

118 Kapronczay Károly: *Oroszhegyi Józsa. Lege Artis Medicinae (LAM)* 1997. 7(3) 189.

FÜGGELÉK

I.

Oroszhegyi Józsa levele K. Papp Miklóshoz MNL OL P 2269-1.-435. 1363-1364.

Ciprus sziget, Aug[usztus] 23. 1867.

Tisztelt Szerk[esztő] barátom!

Szíves üdvözetét örömmel vettem.

Hogy minket politikai elveink rokonsága vezérelt össze, ezentúl ismételni fölösleges. Soha sem írtam kitűzött cél nélkül; s ez a M[agyar] P[olgár]-ral is úgy lesz. – A keleti ügyben nekem elszigetelt, saját nemzetünkre vonatkozó nézeteim vannak; s ezek szerint fogom tárgyalni, mikor kellend. Én tanulmányoztam a Kárpátoktól a Kurd hegyláncokig; s körülbelül tisztában vagyok a dolog iránt. Nem Görögország fogja föl e[le]veníteni a keleti kérdést. A zivatar Ázsiából kél. És nekünk, ázsiai nemzetnek gondot ad, hogy a keleti bitang népek melyikével tartsunk, a végből, hogy nyugat bennünket vérrokonaink ellen fölhasználjon s amalgamizáljon.

Magyar olvasmány: mohóságomat eltalálta Ön, s a küldeményt elvárom. – A hadieseményekből is lesz Önnek része, egy kis türelem után, mert most orvosgyógyászatom rendkívül el van foglalva. Dicsekedhetem, hogy [az] egész sziget tiszteletét, szeretetét s talán szerfölötti bizalmát bírom, s a ciprusi magyar játros Egy[i]ptomig s Anadolig híres; így tehát dolgom is sok. Augusztus ez évre már eltelt. Tehát jövőre! [1363]

Hanem itt vannak a Keleti-valódi, eredeti dalidók. Élethűségük darócosságából egy kicsit lesimítani engedek. Magam nem érek rá.

Ön nekem szolgálatomra nem; hanem segítségemre lehet; mennyiben hazamenni szeretnék. Ebben azonban ambíciómat tart vissza; nem mehetvén, míg képviselői állást nem foglalhatok. Ez pedig csak Erdélyből, szoros hazámból lehetséges, mikor hozzá érünk. Továbbá zaklathatja Ön a Consulatusi ügyet; melynek előmozdításán folyvást fáradozok. Kolosvártt ismerkedjék meg rokonaimmal, ha tetszik, Szentés Márton sógorom által.

Magyarunk Khinától Ciprusig, és innét Smirnáig meg Egy[i]ptomig nincs. Rodusban van egy lángoló magyar lelkű, német honvéd őrnagy, ki ön ügyében mégsem használhat. Konstantinápolyból nyerje meg a rest Szilágyi Danit, Galacról a kényelmes Vidacsot. Brailából Csiky postamestert. Bukurestből Koós papot. Jassyból Hajnal gyógyszerészt.

Szíves barátsággal üdvözlöm Önt
Dr. Oroszhegyi Józsa [1364]

II.

Oroszhegyi Józsa levele Gámán Zsigmondhoz MNL OL P 2269-1.-435. 1365-1367

Waid, 1869. Július 3^{án}

Kedves barátom Gámán Zsigmond!

Az általad küldött 200 ftot tegnap vettem, éppen az napon a' midön éreztem javulásomnak eg(g)yik legbiztosabb jelét u. i. eddig egészen érzéketlen ballábomnak kis újját mint ugyan bal kezemet is már mozgathattam 's mozgathatom, – Szóval reményilem teljes <fel> meggyógyulásomat.

Gyulaynak is éppen most írtam bár de azon kívül téged is igen kérlek, szíveskedj még ezentúlra is gondoskodni ról(l)am, azonban a még a takarékpénztárban [1365] levő pénzemhez semmiesetre se nyúlj, hanem valami más módról gondoskodjál a pénz beszerzést illetőleg. Igen le fogsz kötelezni továbbá ha Tauf[f]er János czukrásznál aztán tudakozódol a Kijátszás eredményéről, s ha a kardomra már minden numerus be vólna téve, az esetben ezen pénzszeveget is küldjed fel. Minden esetre azonban a küldendő pénzszeveget oszt-rák bankóban küldjed, sokkal kevesebbet vesztek rajta mint ha még idegen pénzt kell beváltanom.

Egyébként érezhetőleg javúlok 's [1366] reményilem rövid időn saját kezüleg irandok.

Addig is magamat barátságodba zárt

vagyok

barátod

Oroszhegyi Józsa

Ui: Válaszolj mire ment Lugosi a' pensiomat illetőleg. [1367]

III.

Benel Ferenc levele [Szentés] Mártonhoz MNL OL P 2269-1.-39. 297r-298v

Kedves barátom Márton!

Becsés leveledet ma vettem és sietek neked azonnal válaszolni.

Igaz hogy szegény Oroszhegyi a szélütés következtében annyira meggyengült elméjében hogy a 14 nyelvekből alig bírja most a magyar nyelvet, azt állítja hogy most nem is tud más nyelven beszélni mint anyanyelvén. Emlékező tehetsége nagyon gyenge nem emlékszik jól hogy hol járt mely országokban – de arra mindek [?] emlékszik hogy nál(l)a voltam – mégis úgy látszik hogy javul elméletileg de testileg még mind egyformán van. Ma az utca kapu alatt találtam egy karosszékbe ülve hová kivezették, mert abba [a] nedves szobába unja magát szegény – szereti ha meglátogatják mit nem igen teszik barátjai. Panaszolt[a] hogy folyamodott [297r] a honvéd segélyező egylethez segélyért és megtagatták azt hogy honvéd volt. Ebbe már én eljárrok, miután éppen a testvér bátyám apósa a honvéd segélyező bizottmányba[n] van, hogy onnan valami segélyt kapjon. Ujból kért írjam neked hogy küld-

jél egy pár forintot neki mert nagy szükségbe[n] van. Azt mondotta hogy minden pénzét és 3 láda portékát loptak el től(l)e akkor a mikor magán kívüli állapotba[n] volt most csak négy láda podgyása van de hogy mi van benne nem tudja minden holmi rá van bízva azon nőre kit elhozott a Ciprus szigetről – abba[n] nagyon bízik és sértve veszi magát ha az ember abba[n] kételkedik. A patikáját elhozta magával az az a gyógyszereket el akarja adni; de nagyon olcsón kéri azt től(l)e. Ő sem írni, sem olvasni nem tud, mert azt mondja hogy az agyába szenved és azért nem tud – [297v] A mikor elmentem vissza hívott és azt mondotta: hogy saját szavaival éljek „concipiálja jól a kérést Szenteshoz hogy küldjön egy kis pénzt” – ígértem hogy még ma írok, mi nagyon jól eset[t] neki.

Ha akarod küld el nekem a pénzt és én apránként kézbesítem neki, mert valóban nem tanácsos neki egyszerre több pénzt átadni ily állapotban mert a körülete [?] való nővel sem tud többé beszélni miután minden keleti nyelvet elfelejtett.

Naponta keveset eszik többnyire tormás virstlivel él azt mondja hogy azt legjobban szereti, mert a húst nem rághatja mint a mellett hogy jó foga van de az állkapcsába gyenge a szélütés által. –

Tisztel és csokol titeket.

Ma Herminával együtt voltunk nála. –

Az intézetbe még nem vették fel.

Legjobb lenne neki a Császárfürdőbe menni mert a víz is jó és a(s)ztán több szórakozás lenne neki [298r] és ottan egy fürdő szobába lakhatna és fürödhetne is – a mi reá nézve annyival is kényelmesebb lenne miután nem tud járni. – Nagyon különös hogy ezek a nagy urak – ugy egy cseppet sem gondolnak egy oly híres ember állapotjával – ki magát föláldozta a haza és nemzetért! – háládatlan a világ kivált itten hol minden ember csak magára gondoskodik. – fel kellene lépni hírlapilag – csak az a baj, hogy itten sehol sem lehet látni egy Erdélyi lapot – egy kávéházban sem – itten Erdélyről semmit sem tud vagy hal[l] az ember. –

Hermin és Adél csokol kedves nődöt és a kedves Rózát én tisztelem őket. – Isten veletek. csokolva ölel őszinte hú barátod

Benel Ferencz

Budán Május 14^{én} [1]868 [298v]

IV.

Benel Ferenc levele Tauffer [Jánoshoz] MNL OL P 2269-1.-39. 295r-295v

Tisztelt Tauffer úr!

Szegény Oroszhegyi Józsa nagyon vágyik haza Kolosvárra – nem lehet ötöt tovább itten tartani – nem is csoda mert magamon kívül nem látogatja senki, az unalom öli, nem is igen segítik alig tudok annyit ki csinálni neki hogy elmehessen. A Siklósi vízyógyintézetbe[n] meghuzták 50 f[t]-tal – ő azt gondolta hogy ingyeni ellátást kap és annyira csalatkozott, most egy kis fogadóba van szál[l]va hol egy kis szobáért 15 f[t-ot] fizet egy hóra – ily nyomoruságba[n] van szegény. – Ő holnap el akar indulni Kolosvárra – nem akarja bevárni Szenteseiket mert attól fél hogy a végén nem lesz mivel haza menni. [295r]

De miután csak 40 f[t]ja van kell hogy még gyűjtsek neki legalább 20 ftot mert 60 f[t] kell neki az utazásra mivel azt a fehérnépet is magával viszi – ki őtet ápolja. – Ha tehát összehajthatom neki a 20 ftot akkor holnap reggel viszont elindul Kolosvárra; – kérem ezt tudtul adni Csipkés Albertnek vagy Édinek mert ő Szentesék házához akar szállani – hogy fogadják őtet illően.

Mi hála az Istennek egészségesek vagyunk és kívánom Tauffër urnak is egészséget és megelégedést – Isten áldja – maradok

őszinte barátja
Benel Ferencz

Budán augusztus 10ik [1]868 [295v]

FERENC HORVÁTH, Dr. Techn
electrical engineer
ferenc.horvath12@t-online.hu

SUMMARY

On the freedom-fighter hero and medical doctor, Józsa Oroszhegyi (1822-1870)'s final 2-3 years no detailed study has been published up till now. Using the results of investigations in archives, bibliographies and the reports of the contemporary newspapers, this article presents the way, places and length of time of medical treatment for the one side paralysed Oroszhegyi after a stroke he suffered in Cyprus, where he practised as the best-known doctor of the area. While returning to Buda his savings were stolen, so he needed pecuniary aid for existence and medication. The sources of these donations given by government organs and individuals, are also subject of this work.

First Oroszhegyi was treated in the Buda spas which were famous for their medical water. Later, in August, 1868 he travelled to his birthplace, Transylvania to his relatives and friends who lived in Kolozsvár (today: Cluj) to continue his hydrotherapeutic treatment there. From here he travelled to St. Gallen, Switzerland, where he also got alternative medical treatment, but hydrotherapy was complemented with vegetarian diet and natural mode of living. After two months of this therapy his state of health improved temporarily, but after returning to Pest in January, 1870 he submitted himself to a new type of alternative treatment, the magnetization. According to the news it resulted further improvement in the state of his mind and body, but despite all of it he died unexpectedly on 20, February, 1870.

At the beginning he lived on the aid given by his relatives and friends. At the same time some daily and weekly newspapers organized a country-wide collection for donations with great success, despite it, the sums were not enough for his further medical treatment. Therefore he needed help from different societies, and as he had been the major of the Hungarian freedom-fight in 1848-49, he got permanent aid from the military funds established after the Austrian-Hungarian compromise in 1867. He tried to increase his incomes by selling his valuables, but he could sell only his coin collection.

For the first time, this article publishes four letters at present kept in archive, two of which were written by Oroszhegyi, the other two by one of his friends. With the help of them we can obtain an insight into the events of his final 2-3 years.

AZ ORVOS, FESTŐ ÉS ZENESZERZŐ – AZ ALIG ISMERT GAAL GUSZTÁV

VARJASSY PÉTER

Apollón, a múzsák karvezetője az egyik legsokoldalúbb isten volt. Nemcsak a költészet, a zene, a tánc, a művészetek és a jóslás, hanem a gyógyítás isteneként is tisztelték, mint *Apollo Acestor* vagy *Apollo Medicus*. Apollónhoz szól először az invokáció a hippokratészi esküben: „Esküszöm a gyógyító Apollónra, Aszklépioszra és Hügieiára és Panakeiára és valamennyi istenre és istennőre...”

Szerencsére a művészetek és a gyógyítás ma sem vált teljesen külön. Sohasem volt ritka, hogy jeles természettudósok és orvosok egyben jeles alkotóművészek is voltak. Schultheisz Emilt idézve, az orvoslás kettősségét – amelynek egyik oldala a tudomány, a másik pedig a művészet (*techné iatriké* vagy *ars medica*) – senki nem értheti jobban, mint egy művész. Az viszont az orvos-művészek között is meglehetősen ritka, hogy valaki a gyógyítás nehéz tudománya mellett egyidejűleg több művészeti ágban is jelentőset tudjon alkotni.

Ilyen reneszánsz típusú ember volt *Gaal Gusztáv* (*Gustav von Gaal*). Nevével Gaal és Gaál formában is találkozhatunk, de mind ő, mind édesapja, az irodalmár és könyvtáros Gaal György is a Gaal névalakot használta.

Noha Gaal Gusztáv munkássága orvosként, alkotóművészként jelentősnek mondható, életútja pedig Jókai tollára kívánczó, életműve mégis alig ismert. Kevés adat maradt fenn róla, talán ez magyarázza, hogy a róla szóló életrajzi lexikonok és közlemények számos tévedést, olykor egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak.

Jelen munkánkban néhány újonnan felkutatott dokumentum segítségével megkíséreljük részletesebben felvázolni életét, művészi és orvosi munkásságát.

A bécsi egyetem anyakönyvében megtalálhatóak születési, valamint iskolai előmenetelének adatai is – egészen egyetemi pályafutása végéig. A matrikula szerint a nemesi származású Gaal Gusztáv 1818 február 7-én született Bécsben, a bejegyzés szerint édesapja foglalkozása: tisztviselő.¹ Édesanyja nevét azonban – a kor szokásának megfelelően – nem jegyezték fel. Ez azért is sajnálatos, mert az édesanya kilétéről egyéb forrásokban sem találtuk adatokat.

Édesapja, *Gaal György* (Pozsony, 1783 – Bécs, 1855) élete viszont jól ismert, ő a 19. századi magyar irodalom jól ismert, jeles személyisége volt. Gaal György 1823-ban, Bécsben kötött házasságot *Karoline Heinzmann*-nal – azonban Gaal Gusztáv ekkor már 5 éves volt.² Gusztáv feltételezhetően Gaal György egy korábbi házasságából született, de erre vonatkozóan hallgatnak a források. Gaal Györgyről írott életrajzi munkáiban a rokon és barát *Toldy (Schedel) Ferenc* sem tesz említést Gusztáv születésének körülményeiről.³ Gaal György és

1 Cit.: Marx, Julius: Die Anfänge der Wiener akademischen Legion und ihr Offizierskorps 1848. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Herausgegeben von der Generaldirektion*. 21. Band 1968. Wien 1969, Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG, Horn, NÖ. 206.

2 <http://data.deutsche-biographie.de/rest/sfz19674.pdf> - Allgemeine Deutsche Biographie, VIII. 286. l.

3 *Toldy Ferenc irodalmi arcképei s újabb beszédei*. Kiadta Tárkányi, Pest, 1856, Emich Gusztáv, 76-86.;

Karoline Heinzmann házasságából egy kislány született, aki azonban gyermekkorában meghalt.⁴

Az ifjú Gusztáv kultúrában igen gazdag, inspiráló környezetben nőtt fel; édesapja mellett a kultúra, a művészetek szeretetét már gyermekkorában magába szívhatta. Gaal György 1804-től egészen a haláláig *Esterházy II. Miklós* herceg, „a legnagyobb magyar gyűjtő” szolgálatában állott. Kismartonban (Eisenstadt), majd később Bécsben volt a herceg könyvtárának tudós könyvtárnoka, 1830-ban pedig a herceg bécsi képtárának felügyeletét is rábízta. (Ez volt a kiemelkedő gazdagságú Esterházy Képtár!) Könyvtárosi munkája mellett jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki – „ő volt a magyar mesevilág első felfedezője!”⁵ Maga is festett, leginkább tájképeket. Szerette és művelte a zenét is – „a zenészeti estvényeken Haydn József igazgatása alatt hegedűjével, a színészi előadásokon, mint műkedvelő vett részt”.⁶

Édesapja gondos iskolai nevelést biztosított Gusztávnak, 1827–1833 között Bécs egyik legpatinásabb intézményébe, a *Schottengymnasium*-ba járt középiskolába. (Megemlítendő, a *Schottengymnasium der Benediktiner in Wien* tanulója volt Gróf Batthyány Lajos is!)

Gaal Gusztáv 1833-1835 között végezte el a szükséges bölcsészeti tanfolyamot, majd 1835-1840 között az öt éves orvosi stúdiumot. 1841. augusztus 6-án avatták orvosdoktorrá, 1847. július 17-én pedig elnyerte a sebészdoktori címet (*doctor chirurgiae*).⁷

Gaal Gusztáv felsőfokú tanulmányai alatt zenével és festéssel is foglalkozott, méghozzá elismerésre méltóan magas szinten. Munkásságának ez a másik, művészi oldalát olyan jelentősnek ítélték, hogy a külföldi és a hazai bibliográfiák, ill. művészettörténeti kézikönyvek ugyanazon név alatt két *Gaal Gusztáv*-ot tartanak számon – külön személynek tartva az orvos és könyvszerző, valamint a festőművész (és zeneszerző) Gaal Gusztávot!

Az egyik legrészletesebb biográfiai könyvsorozat, a mintegy 300 kötetet számláló *Index bio-bibliographicus notorum hominum* 79. kötetében is egymásután következik „*gaal, gusztáv (gustav von) aut veli bej*”, aki „*ungarischer arzt, autor*” volt, majd „*gaal, gusztáv*”, a Bécsben, 1840-1844 között tevékenykedő „*ungarischer maler*”.⁸

A művész Gaal Gusztáv hazánkban elég kevéssé ismert. Művészettörténeti irodalmunkban csak néhány, a festményeire vonatkozó említésre bukkanhatunk; zenetörténetünk pedig mindössze egy, hazánkban megjelent kis zeneművét ismeri.

Az 1920-ban megjelent nagy, képzőművészeti lexikon, az *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler* is említi – a szócikket *Lyka Károly* írta! – „*Gaál Gusztáv*” magyar festőt, aki 1840-1844 között Bécsben élt, és több tájképet küldött egy budapesti kiállításra.⁹ (Érdekesség, a lexikon említi az édesapát, „*Gaál, Georg von*” festőt is, aki „*zeichnete, malte u. radierte als Dilettant*”.)

Irodalmi arcképek és szakaszok Toldy Ferentől. Bp., 1873, Ráth Mór, 93-105.

4 Gácsér József: *Gaal György élete és munkássága*, Sopron, 1905, Röffig ny., 46. (jegyzet).

5 Zvara Edina: Esterházy Miklós (1765–1833) herceg, a magyar művelődés támogatója. *Magyar Könyvszemle*, (2014) 3, 374-381.; Zvara Edina: Gaál György (1783-1855), egy mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz. *Ethnographia* 126 (2015) 3, 463-476.

6 *Toldy Ferenc irodalmi arcképei s újabb beszédei*. Kiadta Tárkányi, Pest, 1856, Emich Gusztáv, 76-86.; *Irodalmi arcképek és szakaszok Toldy Ferentől*, Bp., 1873, Ráth Mór, 93-105.

7 Marx, Julius: Die Anfänge der Wiener akademischen Legion und ihr Offizierskorps 1848. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Herausgegeben von der Generaldirektion*. 21. Band 1968. Wien, Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG, Horn, 1969, 206.

8 *Index bio-bibliographicus notorum hominum corpus alphabeticum. I. Sectio generalis*. Vol. 79. Osnabrück, „Biblio Verlag, 1996, 192.

9 *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Band 46. Frydl-Gabo, München-Leipzig, K. G. Saur, 2005. 479. (A szócikk szerzője: Nováky Ágnes.)

A világ összes ismert képzőművészt összegyűjtő *Saur Allgemeines Künstler-Lexikon* 2005-ben megjelent kötete ugyancsak említi „Gaal, Gusztáv”, 1836-1846 között Bécsben élő akvarellistát. Az ismertetés szerint a művész Ausztria, Bajorország, Nyugat-Magyarország területéről festett kiváló, romantikus stílusú tájlepeket, valamint zsánerképeket. 1840-1844 között festményeket küldött a Pesti Képzőművészeti Egylet számára, sőt, egy olajfestménye egy budapesti képárverésen is felbukkant 1976-ban. Két vízfestményét pedig a Magyar Nemzeti Galéria őrzi, ezek az *Eisenstadt* (1838), ill. a *Burg Forchtenstein* címet viselik.¹⁰

Festészetére vonatkozó első adatunk 1834-ből való, ekkor állította ki a bécsi *k. k. Akademie der bildenden Künste zu St. Anna* a 16 éves Gaal Gusztáv két akvarelljét.¹¹ A Pesti Művészeti Egyesület kiállításán, a *Városi Tánczterem épületében* pedig 1840-ben és 1844-ben is több képével szerepelt.^{12, 13} Gaal Gusztáv pesti kiállításával kapcsolatosan édesapja levélben kérte Toldy segítségét, aki fel tudná hívni a pesti művésztársaság vezetőinek figyelmét „Gusztai aquarelljeire, és az ő ítéletükre bízna a képeket – baráti szavai Gustav javára szólnának”. Gaal György szerint Gusztai fiának a magyar tájképfestők közt nincsenek riválisai.¹⁴ Kiállításainak hazai visszhangját nem ismerjük, mindenesetre egy akvarelljét (egy tájképet) 13 forintért vásároltak meg.

Az összegyűjtött források és dokumentumok alapján 21 képének a címét ismerjük, közülük 20 akvarell, egy pedig olajfestmény.

Gaal Gusztáv zeneszerzői munkássága szerényebb, de szintén említésre méltó. 18 éves volt, amikor bemutatták egy nyitányát (*Ouverture*) Kismartonban. Ez a burgenlandi város Joseph Haydn óta az európai és a hazai zenekultúra egyik jeles központja volt, a kismartoni zenei eseményeket mindig figyelem kísérte. Az ott zajló zenei eseményekről az *Allgemeine Theaterzeitung* című bécsi zenei és színházi újság hírt szokott adni – 1836. április 28-án is beszámolt egy nagyszámú közönség előtt megtartott koncertről „aus Eisenstadt in Ungarn”. A tudósítás szerint nyitányként Joseph Haydn egyik szimfóniáját mutatta be a zenekar. A szokásos további zenedarabok pedig – „mint ahogyan az ifjú Gustav Gaal által, külön erre az eseményre komponált Ouverture is – a szünetekben lettek előadva”.¹⁵

Gaal Gusztáv még két további zenedarabjáról szólnak forrásaink, ezeket is orvostanhallgató korában írta. Az *Athenaeum* című pesti folyóiratban, 1839. július 18-án jelent meg egy kisebb zenedarabja. A folyóirat négy oldalas mellékletben közölte Bajza József megzenésített versének kottáját: „A mai számhoz hangászati melléklet: Emlékezés, Bajzától, zenéjét írta Gaal Gusztáv”.¹⁶ Az *Athenaeum* a reformkor nagy jelentőségű politikai-társadalmi-irodalmi folyóirata volt – 1842-ben itt jelent meg *Petőfi Sándor* első verse is! A lap szerkesztői Schedel (Toldy) Ferenc és *Vörösmarty Mihály*, a „szerkesztő társ” pedig *Bajza József* voltak. A kis zenedarab megjelenéséhez Schedel (Toldy) Ferenc nyújtott segítséget – Gaal György levelében ezt

10 Thieme, Ulrich: *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, Bd. 13., Leipzig, 1920. 1.

11 *Mittheilungen aus Wien*. Herausgegeben und redigirt von Franz Pietznigg. Jahrgang 1834. Drittes Quartal, 60-66. képei címe: Garten zu Wiener-Neustadt und Ansicht der Stadt Salzburg, Aquarels.

12 *A Pesti Művészeti Egyesület által 1840-ben a Városi Tánczterem épületében kiállított művek lajstroma*, Pesten, Trattner – Károlyi nyomtatása, 4. (Az első teremben kilenc megnevezett akvarelljét állították ki.)

13 *Honderü*. Szépirodalmi Művészeti és Divatlap. Szerk. Igazgató Tulajdonos Petrichevich Horváth Lázár. Szerkesztő Nádaskay Lajos. 1844. Második év' második fele, 4. kötet. Budán a M. K. Egyetem' Nyomdájában. 12. szám. Szombat. Őszelő' 21. 1844, 195.

14 *Gaal György és Gusztáv levelezése Toldyhoz*, MTA Kézirattár, M. irod. levelezés, 4-r., 66. sz. (1840 májusa)

15 *Allgemeine Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur, Music, Mode und geselliges Leben*. No. 86. Wien, Donnerstag dem 28. April 1836, 343. („...wie auch eine eigens hierzu von dem jungen Gustav Gaal componierte Ouverture wurden in den Zwischenacten vorgegetragen.”) A közölt adatért Zvara Edinának tartozom köszönettel.

16 *Athenaeum*, 1839, II. félév 5. szám, július 18., Pest, Atheneum' kiadó-hivatala. Melléklet, kotta, 4 p.

A 79-80. hasáb alján: „A mai számhoz hangászati melléklet: Emlékezés, Bajzától, zenéjét írta Gaal Gusztáv.”

meg is köszönte „Bruder”-ének. Itt tesz említést fiának egy másik zenei művéről is, egy zongorára írott magyaros keringőről („*Walzer für Klavier mit einer ungarischen Introduction*”), amelyhez Pesten kiadót keres. Honoráriumként mindössze 12 tiszteletpéldányt kérne, a kiadással a szülőházában („*in Vaterland*”) szeretné fia nevét ismertté tenni.¹⁷

Ez a keringő 1840-ben meg is jelent – de Bécsben, *A boldogság hangjai (Klänge des Frohsinns)* címmel. A kis zenedarabot Gaal Gusztáv barátainak és orvostanhallgató kollégáinak ajánlotta.¹⁸ A fentebb citált levélben Gaal György fiának irodalmi ambíciójáról is ír, eszerint Gusztáv hamarosan egy kéziratot szeretne Toldynak elküldeni, amelyet talán valamelyik hazai irodalmi évkönyvben meg lehetne jelentetni. A tervezett munkáról további adatunk nincsen.

A fent említett valcer Pesten is kapható volt, ezt Gaal György egy következő leveléből tudhatjuk meg. A levélben megköszöni Schedel-Toldynak, hogy „*udvari és házi komponistája*” keringőjének példányait egy magyar könyvkereskedőnél helyezi el Pesten; a példányokat pedig Gusztáv egy barátján keresztül – „*durch Herrn Alexander Lumnitzer (medic. candid. II. anni zu Pesth)*” – küldi majd el.¹⁹

Gaal György egy feltehetően 1840-ben írott levelében pedig megemlíti Gusztáv még egy irodalmi-zenei munkáját. Ahogyan írta, ‘*Gustaw*’ tiszteletét küldi és vágyik arra, hogy egy magyar lapban jelenne meg a megzenésített meséje. Sajnos erről a műről, esetleges megjelenéséről sincs több információnk – talán csak terv maradt.²⁰

A családi háttér megmagyarázza a festészet, a zene szeretetét és művelését. Ezért kissé meglepő, hogy végül az orvosi hivatást választotta – a *pictura* és a *musica* felől miért fordult egy másik ars, az *ars medica* felé. Feltételezhetjük, hogy az orvos és irodalmár Toldy-Schedel Ferenc – akihez rokoni szálak fűzték – volt rá nagy hatással, őt követve választhatta az orvosi pályát.

A Gaal és a Schedel-Toldy-család rokonságban állt, Gaal György mostohaanyja, *Thalherr Antónia*, a testvére volt Toldy édesanyjának, *Thalherr Jozefinnak*. Gaal György mindig testvéreként tekintett Toldy (Schedel) Ferencre – levélben „*Vielgeliebten Herr Bruder*”-ként említette. Gusztáv pedig szeretve tisztelt nagybácsijának tartotta Toldyt – leveleiben „*Hochverehrter Herr Oheim*”-nek szólította, ill. leghálásabb unokaöccseként („*dankbarster Neffe*”) írt alá.

Festői és zeneszerzői tevékenysége mellett végezte orvosi tanulmányait 1835-1840 között, Bécsben. Az egyetemi matrikula szerint a 2. évtől fogva tandíjmentességet élvezett. Tanulmányi előmeneteléről, családi körülményeiről Gaal Györgynek a bécsi *Staatskonferenznek* benyújtott kérelme alapján szerezhetünk ismereteket. Az édesapa a kérvényt Gusztáv fiának orvosi szigorlati taksája elengedése miatt, 1841. július 1-én adta be. A fennmaradt hivatali akták szerint anyagi okok miatt kérte a támogatást az „*Eszterházy herceg könyvtárosa és képtárának igazgatója*”. Kérvénye szerint: „*évi fizetése 1200 forint és mellékjövedelemként évente mintegy 200 forint... ..magánvagyonra nincsen és kis fizetéséből valamennyi háztartási és egyéb családi*

17 Gaal György levelezése Toldyhoz, MTA Kézirattár, M. irod. levelezés, 4-r., 47. levél, 1840. jan. 10.

18 *Klänge des Frohsinns. Walzer für das Pianoforte componirt und seinen Freunden und Collegen den Herren Medicinern gewidmet von Gust. von Gaal.* Wien (?), (ca. 1840), oblong octavo, 10 p. (acélmetszet)

19 Gaal György levelezése Toldyhoz, MTA Kézirattár, M. irod. levelezés, 4-r., 78. levél, 1841. jan. 10.

20 Gaal György levelezése Toldyhoz, MTA Kézirattár, M. irod. levelezés, 4-r., s. a.: („*n. s. Gustaw meldet seinen Respect, und erlaubt sich zu erinnern, dass der auf den gegenwärtig verkäuflichen Exemplaren seines Märchens stehende ?... des Componisten schon correct geschrieben ist, und er recht sehr wünsche, dass seine Composition in einem ungr. Blatt angezeichnet würde, de sie die be Installation mit vielen Beifall ausgeführt wurde.*”)

szükségeit kell fedeznie, ezeken felül felesége is évek óta állandóan beteg, így jelentős anyagi terhek veszik igénybe. Ezért nincsen abban a helyzetben, hogy fiának az előírt vizsgaköltségeit, ami kb. 500 forintot tesz ki, fedezze”. A hivatali iratok kitérnek doktorandusz fia érdemeire is, aki: „Vizsgáit különösen jó eredménnyel végezte el, németül, görögül, latinul, franciául és angolul beszél”. (Magyar nyelvtudása nincsen megemlítve!) Másutt ezt olvashatjuk: „szemészeti tanulmányait már befejezte, az első szigorlatot is elvégezte, és jelenleg szándékozik az orvosdoktori címhez szükséges második szigorlatot letenni, továbbá a sebészdoktori fokozatot is megszerezni. Ez a fiú széleskörűen képzett a tudományokban, több nyelvben jártas, és néhány zeneszerzeménye révén éppúgy, mint rajzoló és akvarellfestő is, nagyon előnyösen ismert.” A hivatal „végül javasolta 130-150 forint megadását”.²¹

Orvosdoktorrá 1841. augusztus 6-án avatták.²²

1841 után Gaal Gusztáv érdeklődése egészen a medicina felé fordult; úgy tűnik, az 1840-es évek elején felhagyott művészi tevékenységével. Ennek egyik oka az lehetett, hogy erre az időszakra esett a medicina egyik legjelentősebb és legizgalmasabb időszakának kezdete, az ún. második bécsi orvosi iskola születése. Ebben a tudományos és társadalmi értelemben is forrongó időszakban kezdte meg orvosi pályafutását az új és kreatív dolgokra fogékony Gaal Gusztáv.

A „Zweite Wiener Medizinische Schule” kezdetének az 1841. esztendőt tarthatjuk, amikor Karl Rokitansky korszakos munkájának, a *Handbuch der pathologischen Anatomie*-nek részletes része megjelent. Rokitansky a természet kutatásának szabadságáért harcolt (*Freiheit der Naturforschung*), ami abban az időben forradalmi hatású volt. Erna Lesky szerint viszont a második bécsi orvosi iskola kezdetének az 1848. év tekinthető – amikor a *Vormärz* utáni időszakban megkezdődött az egyetemi oktatás átfogó reformja.

Első, nyomtatásban is megjelent orvosi munkája doktori értekezése volt, melynek címe: *Dissertatio inauguralis medico-physiologica de somno. (Vindobonae, 1841, typis viduae Antonii Strauss)*.

Alig több mint fél évvel később, 1842-ben jelent meg egy újabb munkája. Ez a korszak egyik legfontosabb orvosi felfedezésével, a kopogtatás és a hallgatódzás klinikai bevezetésével foglalkozott. A kötet teljes címe: *Das nöthigste über Auscultation und Percussion und ihre Anwendung in der Medicin, Chirurgie und Geburtshilfe, mit besonderer Berücksichtigung der physikalischen Behelfe zur Erkenntniss der Brust- und Herzkrankheiten, nach den neuesten und besten Quellen zusammengestellt von Gustav von Gaal*. Gaal Gusztáv a munka megírásakor nem volt sem a bécsi klinika, sem pedig valamely jelentősebb kórház orvosa – az ifjú doktor ekkor az Esterházy család szolgálatában állt, mint „*Instituts- und Hausarzt*”. Szokatlan, hogy egy kezdő orvos, aki még nem is a klinikai kutatások centrumában tevékenykedik, ehhez a kiemelten fontos (és akkoriban még többek által vitatott) témához mert nyúl. A kötet egyben jelzi, hogy ezekkel az új diagnosztikai eljárásokkal nemcsak a méltán nagy hírnevű Skoda, hanem előtte és mellette még más bécsi orvosok is foglalkoztak.

Gaal a kötet előszavában leszögezte, a kopogtatás és hallgatódzás alapjai teljességgel fizikai alapokon nyugszanak. Az új tan ismeretetése során többször is megemlítette „*Prim*.

21 Gaal György kérvénye Gaal Gusztáv fia orvosi szigorlati taksája elengedése iránt. MOL Filmtár, a Staatskonferenz magyar vonatkozású iratai (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien Kabinettsarchiv), W-4454 sz. mikrofilm, 670. sz.

22 Marx, Julius: Die Anfänge der Wiener akademischen Legion und ihr Offizierskorps 1848. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Herausgegeben von der Generaldirektion. 21. Band 1968. Wien, Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG, Horn, NÖ., 1969. 247.

Dr. Škoda” nevét, aki „Stokes és mások dicsőséges útját követte” a medicina ezen új útján. Gaal munkáját a „nagynevű dr. Zehetmayernek, a klinikai tanszék asszisztensének” ajánlotta. Franz Zehetmayer 1841-1843 között volt az iglói születésű Lippich Vilmos (Franz Wilhelm Lippich) asszisztense a belgyógyászat tanszéken.

Gaal Gusztáv következő kötete 1844-ben látott napvilágot, ezt a fül megbetegedéseiről és azok kezeléséről írta: *Die Krankheiten des Ohres und deren Behandlung nach den neuesten und bewährtesten Erfahrungen der berühmtesten deutschen, englischen und französischen. Ärzte, mit Benützung eines englischen Aufsatzes von T. Wharton Jones, systematisch dargestellt von Gustav von Gaal*. A maga korában, a fülgyógyászat területén jelentősnek számított ez a munka. A kor fülészetének egyik legnagyobb alakja, a magyar származású Politzer Ádám is említette és kedvezően írt erről a munkájáról a fülgyógyászat történetéről írt kézikönyvében.²³

Gaal 1844-ben lett – Zehetmayert váltva – Lippich Vilmos asszisztense a belgyógyászati tanszéken (*Specielle Pathologie und Therapie*). Talán ez az időszak volt Gaal Gusztáv orvosi karrierjének legsikeresebb része. Szeretett professzora mellett alaposan elmélyíthette ismereteit a medicina egész területén, különösen az egyre fontosabbá váló fizikális diagnosztikában. Ennek eredménye az 1845 júliusában befejezett és 1846-ban megjelent kötete, amelynek címe: *Physikalische Diagnostik und deren Anwendung in der Medicin, Chirurgie, Oculistik, Otiatrik und Geburtshilfe, enthaltend: Inspection, Mensuration, Palpation, Percussion und Auscultation, nebst einer kurzen Diagnose der Krankheiten der Athmungs- und Kreislaufsorgane* című könyve.

Az előszóban ezeket írta könyvről, valamint önmagáról: „A körülmények jelöltek ki erre a munkára. Ugyanis megadatott, hogy a legnagyobb klinikus, az általam legmélyebben tisztelt tanár, Professor Dr. Lippich mellett – akinek a diagnózisai kiemelkedő precizitásának köszönhetően általánosan csodáltak – naponta jórészt vizsgálatokkal foglalkoztam. Tudniillik engem, mint asszisztentst illett meg az a teljeskörű jog, hogy a bemutatásra alkalmas beteget a Bécsi cs. kir. Közkórház bármelyik, mindig bőségesen teli lévő kórtermeiből kiemelhessem, és a belgyógyászati klinikára szállíttassam. Ugyanígy történik ez az az én bel- és külföldiektől bőven látogatott korrepetálásaimon is, a beteggy melléti előadáson gyakorolva az adott tárgyat. Ennek megtartása is egyedül az asszisztentst illetti meg. Mivel az utóbbi időben jómagam főként a légzés- és keringés betegségeinek diagnosztikájára szorítkoztam, ezért e tekintetben a lehetőség szerint orvosoltam a többi szerv és szakterület diagnosztikája kézikönyvének hiányát, ezzel hallgatóimnak segédletet adok, hogy a szóbeli előadásoknak utánaolvashassanak és azt kiegészíthessék.”²⁴

Gaal könyve talán az első olyan összefoglaló munka a kórismézésről, amelyik nemcsak a mellkasi szervek, hanem a többi szerv, ill. orvosi szakterület (szülészet, sebészet, szemészet, fülészet) fizikális diagnosztikájával is foglalkozik. A teljességre törekedő kötethez tartozik egy függelék a kórismézést elősegítő fontosabb laboratóriumi és mikroszkópos vizsgálatokról – ennek szerzője J. F. Heller volt.

23 Politzer, Adam: *Geschichte der Ohrenheilkunde*, I. Band, Von den ersten Anfängen bis zur Mitte des neunzehnten Jahrhunderts, Stuttgart, Verlag von Ferdinand Enke, 1907, 455.

24 *Physikalische Diagnostik und deren Anwendung in der Medicin, Chirurgie, Oculistik, Otiatrik und Geburtshilfe, enthaltend: Inspection, Mensuration, Palpation, Percussion und Auscultation, nebst einer kurzen Diagnose der Krankheiten der Athmungs- und Kreislaufsorgane*. Von Gustav von Gaal. Anhang: *Die mikroskopisch-chemisch-pathologische Untersuchung*, von Dr. Joh. Fl. Heller., Wien, Braumüller & Seidler, 1846. IX, 81.

A mű szakmai értékét mutatja, hogy munkájának szemészeti diagnosztikával foglalkozó fejezetét a nagy összefoglaló szemésztörténeti kézikönyvek ma is számontartják.^{25, 26}

Szakmai értékein túl a kötet történelmi értékű személyes megjegyzéseket is tartalmaz a kopogtatás és hallgatóság korabeli helyzetéről. Ezekből kitűnik, nemcsak Skoda volt Bécsben a fizikális diagnosztika elterjesztésének egyedüli szereplője. Ahogyan Gaal Gusztáv írta az *Auscultation*-ról szóló fejezetében: „*Skoda teljesítménye a hallgatóság területén általánosan ismert, mint ahogyan Zehetmayer dicsősége is vitán felüli, aki a hallgatóságról a legjobb munkát készítette. A különböző fizikális vizsgálatok tudományos megalapozásáért és elterjesztéséért mindazonáltal Prof. Dr. Lippich-et, a bécsi belklinika vezetőjét illeti meg a legnagyobb elismerés. Ezt azzal érdemli ki, hogy minden beteget kimerítő pontossággal és részletességgel szokott megvizsgálni, ugyanakkor nagyszámú tanítványának elegendő lehetőséget biztosít arra, hogy magukat ebben, vagy az orvosi tudományok más területein is alaposan kiképezhessék. A hallgatóság Bécsben történő meghonosítása terén viszont vitán felül Dr. Friedrich Mülleré a legnagyobb érdem, aki Lännecc barátja és tanítványa volt, és rajtam már 20 évvel ezelőtt is végzett vizsgálatot stethoscop-pal. Azóta már nincsenek meg azok az ellenérzések, amelyek az új tan körül fennálltak. Neki ugyanakkor nem volt igénye arra a hírnévre, amelyet mások ugyanezért learattak – ezt az eljárást széleskörű praxisában csupán polgártársai egészségére és javára alkalmazta.*”

Müller és Lippich érdemeit Skoda vitathatatlan nagysága háttérbe szorította. Pedig Lippich klinikáján, ahogyan fentebb olvashattuk, már a tanszéken közvetlenül őt követő Skoda előtt (!) is nagy hangsúlyt kapott az új fizikális diagnosztika oktatása, bemutatása. Lippich azzal is kitűnt ausztriai kortársai közül, hogy elsők között érdeklődött a Párizsban, az 1800-as évek első évtizedeiben kialakult fizikális diagnosztika iránt. Padovában, mikor 1834-től 1841-ig a *'különös kór- és gyógytan'* tanára volt, ő használta elsőként a „*stéthoscope*”-ot. A konzervatív Bécsben azonban – legalábbis eleinte – ezért még kigúnyolták.²⁷ Nemcsak Lippich és Fr. Müller, hanem maga J. Skoda is sokáig volt céltáblája az új eljárást befogadni nem akaró orvosi szemléletnek. Skodát kollégái eleinte csak *Trompeterldoktor*-nak titulálták, de még betegek is panaszkodtak az őket szerintük feleslegesen zaklató, 'birizgáló' orvosra.

Mind Lippich, Gaal Gusztáv és Fr. Müller, mind pedig Skoda orvosi tevékenységében közös kapcsolódási pont volt a fizikális diagnosztika fontosságának felismerése és klinikai bevezetése – megelőzve ezzel bécsi kollégáikat. A kopogtatás és a hallgatóság bölcsőjében, Párizsban mindezek gyakorlati alkalmazása már az 1820-as évek derekán általános volt. Az új diagnosztikai eljárások – *Jean-Nicolas Corvisart*, *René Laënnec* és *Pierre Adolphe Piorry* munkásságának köszönhetően – néhány év alatt Európa-szerte elterjedtek, az Egyesült Államokba is gyorsan eljutottak. Bécs tartózkodó volt mindezekkel a vizsgálómódszerekkel szemben, habár ezen új vizsgálómódszerek a Párizsban járt orvosok frissen szerzett tudása mellett tankönyvekből is megismerhetővé váltak. A dublini *William Stokes* mellkasi szervek betegségeiről 1837-ben írott munkáját már a következő évben németre fordították, így azt német nyelvterületen is olvashatták.²⁸

25 Wayenborgh, Jean-Paul et al.: *IBBO. International Biography and Bibliography of Ophthalmologists and Vision Scientists*, Volume 7, parts 1 and 2., Publisher: Jean-Paul Wayenborgh, 2001-2002. 277.

26 Wood, Casey A. et al.: *American Encyclopedia of Ophthalmology*. Vol. 7, Chicago, Cleveland Press, 1915. 5326.

27 Wurzbach, von Constant: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, 15. Theil, Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1866. 230.

28 Stokes, Wilhelm: *Abhandlung über die Diagnose und Behandlung der Brust-Krankheiten*. Aus dem Englischen von Gerhard von dem Busch, Bremen, J G Heyse. 1838,

A kopogtatás és a hallgatóság Bécsben már az 1830-as évek elején ismert volt, csak nem elismert. A hallgatóság bécsi úttörőjének *Dr. Friedrich Müller* tekinthetjük. Müller a Német Orvosok és Természetvizsgálók 1832-es, bécsi vándorgyűlésén már előadást is tartott a sztetoszkóp alkalmazásáról.²⁹ A témához tartozik egy korai, magyar vonatkozású adat is: Bécsben 1831 tavaszán, Fr. X. Hildebrand professzorsága idején adta ki *Samuel Landshut Hungarus* orvosi disszertációját a sztetoszkóp használatáról (*Dissertatio inauguralis medica de Stethoscopio et ejus pro diagnosi adplicatione*).

A gyakorlatban azonban az új fizikális diagnosztika csak az 1830-as évek végére vált elfogadottá. A két vizsgálómódszert eleinte nem is mindig alkalmazták együttesen. A két eljárás egyértelmű összekapcsolása, fizikai alapokra helyezése, széles körű elismertetése kétségkívül *Josef Skoda* nevéhez fűződik. Skoda első értekezése a kopogtatásról 1836-ban, korszakos összefoglaló műve a kopogtatásról és a hallgatóságról pedig 1839-ben jelent meg.³⁰ Az érdemeinek valódi súlyát felismerő belgyógyász kollégája, F. Zehetmayer joggal emlegette őt „*unser genialer Skoda*” néven. Óriási gyakorlati jelentősége volt annak, hogy Skoda fizikális észleléseit összevethette a boncteremben tapasztaltakkal – a fizikális diagnosztika pontosabbá válásához a patológus *Rokitansky*nak is elvülhetetlen a szerepe.

Gaal Gusztáv szépen induló orvosi karrierje 1846 végén váratlanul megbicsaklott. Lippich Vilmos professzor 46 éves korában, 1845. december 12-én, rövid szenvedés után Bécsben elhunyt. Szeretett professzorának halála Gaal Gusztáv számára magánemberként is veszteség lehetett; közösen végzett klinikai munkájuk mellett művészetek iránti érdeklődésük is hasonlított. A művészeteket nemcsak szerették, hanem magasabb szinten művelték is – az életrajzi munkák mind megemlítik, hogy Lippich löcsei, majd kassai tanulmányi éve alatt a rajzolás, a festészet és a zene területén egyaránt nagy tehetséget mutatott.

A tanszék megüresedése és jövőbeli, új professzorának kinevezése drámai hatással volt Gaal további orvosi pályájára. A színpalak mögött nyomban megindult a harc a belgyógyászati tanszékért. A kinevezést kemény küzdelem után – nem érdemtelenül – Josef Skoda kapta meg. Konzervatív akadémiai körökben sokan ellenezték Skoda kinevezését, közülük a legbefolyásosabbak a pécsi születésű *Anton von Rosas*, a pozsonyi születésű *Stefan von Endlicher* és a veszprémi születésű *Stanislaus von Töltényi* voltak. Furcsa módon mindannyian magyarországi születésűek voltak... Nem tudni miért, de maga Gaal sem szerette volna Skoda professzori kinevezését; *M. Sternberg* szerint „*a megüresedett tanszék asszisztense, Gustav v. Gaal igyekezett arra rávenni a diákokat, nyújtsanak be kérelmet Skoda kinevezése ellen*”!³¹

Skoda 1846-ban végül megkapta kinevezését a belgyógyászati klinika vezetésére. Nem tudjuk, ezt követően hogyan alakult Gaal egyetemi karrierje. A fent említettek miatt feltehetően rossz volt a viszonya Skodával, státuszának meghosszabbítására nem is számíthatott. Érdekes játéka a sorsnak, hogy a belklinika új asszisztensének kinevezése egyben kapcsolódási pont az előző tanársegéd, Gaal Gusztáv és a tanársegédi állásra pályázó *Semmelweis Ignác* között. Semmelweis ugyanis – talán Klein professzor miatt, talán más okból – hirt-

29 Müller, Friedrich: Über die Anwendung des Stethoskopes. In: *Bericht über die Versammlung Deutscher Naturforscher und Ärzte in Wien im September 1832*. Von Freyherrn von Jacquin, J. J. Littrow, Wien, 1832, 129.

30 Skoda, Joseph: Über die Perkussion. *Medicinische Jahrbücher des kaiserlich-königlichen österreichischen Staates*, Wien, 1836, 20: 453-473.; Skoda, Joseph: Abhandlung über Percussion und Auscultation, Wien, Braumüller, 1839.

31 Sternberg, Maximilian: *Josef Skoda*, Wien, Verlag von Julius Springer, 1924. 38-39, 55.

len el akarta hagyni a szülési pályát, és jelentkezett Skodánál, hogy szeretne az asszisztense lenni. Elsősorban a gyermekágyas nők szerencséje, hogy ez nem így történt. Skoda végül dr. *Gustav Löbelt* (Loebel) választotta új tanársegédjének, aki korábban a mellkasbetegek osztályán a segédorvosa volt.^{32, 33}

Semmelweis Ignác és Gaal Gusztáv közötti személyes kapcsolatról nem tudunk. Pedig ismerniük kellett egymást, hiszen majdnem egy évtizeden át mindketten – mint medikus, majd mint gyakorló orvos – az Allgemeines Krankenhaus különböző osztályain tevékenykedtek. A kórház területén kívül is összefuthattak volna, hiszen a kórházhoz közel, egymástól mintegy 200 méternyire laktak. Lakcímeiket az egykori bécsi címjegyzékek megőrizték. Ezek alapján megtudhatjuk, Semmelweis 1845-1847 között ugyanazon a helyen, a Josefstadtban lakott – nem pedig az Alservorstadtban, mint ahogyan azt eddig vélték. Pontos címe: „*Semmelweis Ignaz (auch D. d. Chirurgie), Josefstadt, Johannesgasse, 213.*” Gaal Gusztáv lakása pedig a fellelhető név- és címjegyzékek alapján 1838-1848 között az ún. *Fürst Esterhazy'sche Haus*-ban volt: „*Gaal Gustav v. (auch Dr. d. Chir.), Alservorstadt, am Glacis 197.*”^{34, 35}

Gaal Gusztáv további bécsi, orvosi tevékenységéről nincsenek adataink, 1846 után talán az Allgemeines Krankenhaus, a bécsi közkórház egy másik osztályán dolgozott. Gaal néhány évvel később, 1849-ben, már Magyarországon, egy kérelmében csak annyit írt magáról: „*4 éven át a kórodában volt tanársegéd*”, eszerint 1844-től 1848-ig.³⁶ Meglepő, de Gaal Gusztáv neve egyáltalán nem szerepel *Erna Leskynek*, a 19. század bécsi orvosi iskolájáról írott 660 oldalas, igen részletes munkájában, noha Lippich professzorsága alatt a belklinikán az egyik asszisztense volt, emellett irodalmi munkássága sem volt jelentéktelen.³⁷

Gaal bécsi orvosi pályafutását végül az 1848-49-es forradalmi események törték meg. Az első bécsi forradalom során, 1848 forradalmi márciusában megalakult az Akadémiai Légió, ennek ő is tagja lett. A Légiót a bécsi diákság hozta létre, célja az abszolutista rezsimmel szemben a tanítási és tanulási szabadság kivívása volt. Az *Akadémische Legion* törvényesen kezdte meg működését, maga a császár engedélyezte felállítását. A Légió tagjainak összlétszáma kezdetben mintegy 6000 fő volt, ennek harmadát, 1710 főt, medikusok, orvosok alkották. A *Mediziner*-ek 10 *Kompagnie*-ba voltak besorolva. Eleinte a professzorok egy része is csatlakozott hozzájuk. Említésre érdemes, hogy az 5. *Medizinerkompanie*-ba besorozottak között szerepelt az orvosi kar számos prominens alakja, így tagja volt *Endlicher*, *Hebra*, *Hyrzl*, *Rokitansky* és *Semmelweis* is.³⁸

Az Akadémiai Légió történetével foglalkozó monográfiában megtalálható Gaal neve és személyes adatai a *Legionsoffiziere* tagjai között. A dokumentum szerint a 3. *Kompanie* egyik vezetője volt „*Gaal Gustav Dr. Alsergrund 197*”. Annak viszont nem volt nyoma a fennma-

32 Hirsch, August (Hrsg. mit E. Gurlt): *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*. 4. Band, Wien und Leipzig, Urban und Schwarzenberg, 1885. 24.

33 Schürer von Waldheim, Fritz: *Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben und Wirken*, Wien Leipzig, Hartleben, 1905. 7.

34 *Gemeinnütziger und ehretriender Haus-Kalender für das österreichische Kaiserthum, ...auf das gemeine Jahr... 1839*, Wien, Anton Strauss's, 110. (Gaal Gusztávra lakcímére vonatkozó legkorábbi adat.)

35 Handels- und Gewerbe-Adressenbuch der österreichischen Monarchie, enthaltend die Adressen von Wien mit seiner nächsten Umgebung... Herausgegeben von dem nieder-österreichischen Gewerb-Vereine. Dritter Jahrgang. Wien, 1846. 15, 19. Megjegyzés: Semmelweis Ignác neve e munka 1845-ös kötetében még nem szerepel, az 1847. évi, negyedik évfolyamban viszont igen. Ebben (17. o.) a név és cím az előző évivel egy apró eltéréssel azonos – a házszám utolsó számjegye eltérő: Johannesgasse 219. .

36 Zétény Győző: *A magyar szabadságharc honvédervosai*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948. 125.

37 Lesky, Erna: *Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz, Verlag Hermann Böhlau Nachfolger Ges.m.b.H., 1965. 660. S.

38 Sternberg, Maximilian: *Josef Skoda*, Wien, Verlag von Julius Springer, 1924. 181-182.

radt iratokban, hogy a bécsi forradalom későbbi időszakában valamilyen rebellis tevékenységet végzett volna. *J. Marx* áttekintette a forradalom utáni időkből származó rendőrségi jelentéseket, ill. a „*Grundbuch politisch bedenklicher Personen*“ lapjait is, de ezekben nem szerepelt Gaal Gusztáv neve.³⁹

Gaal Bécsből való eltávozásának okáról a már említett, 1849 májusában, Magyarországon kelt kérelméből tudhatunk meg többet. A *Zétény Győző* idézte kérvényben ezeket írta magáról: „*orvos, sebész és szülész. Bécsben 2 éven segédorvos volt a kórházban, 4 éven át a kórodában is volt tanársegéd, Auscultatióról előadásokat tartott, sok jelenlegi honvédfőorvos is tanítványa volt. Mint bécsi orvosnövendéki százados az októberi napokban a magyar ügyért harcolt, szökevényként el kellett hagynia hazájáért bécsi jól jövedelmező állásait.*”⁴⁰

Az októberi forradalom leverése után, az Akadémiai Légión számos tagjához hasonlóan Magyarországra menekült, csatlakozott a magyar szabadságharcokhoz. Honvédorvosi tevékenységét legalaposabban a fent már említett Zétény Győző foglalta össze. Adatai szerint Lumniczer Sándor – aki 1849-ben a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának vezetője volt – szervezte be a honvédséghez 1849. március 18-án. Először, mint dandár főorvos Tiszafüreden, majd Egerben a tábori kórházban teljesített szolgálatot. Májusban kérte törzsorvosi kinevezését, indoklása szerint: „*A honvédsereg kórházainál előbb főorvos, majd rendező főorvos volt, Kanizsán és Görgey hadseregében kórházi felügyelő. Görgey hadseregében a mozgó kórház igazgató főorvosa. Három tudományos munkája is van. Horváth József Antal törzsorvos halálával megürült állást kéri.*” Július 15-én megbízást kapott, hogy Szegeden helyettesítse Kanka törzsorvost, ill. intézze a szegedi városi helyőrség ügyeit. A szabadságharc során szükségessé vált, hogy a honvédség állandó betegápoló és gondozó személyzettel rendelkezzen. Lumniczer Sándor ennek megszervezésére és a tanterv kidolgozására Gaál Gusztáv törzsorvost kérte fel, akihez régi, ifjúkori barátság is fűzte. Gaal július 25-én részletes tervet nyújtott be a honvédség betegápolóinak kiképzésére. Sajnos a tanfolyam megindítására – a katonai helyzet súlyosbodása és a fegyverletétel miatt – már nem kerülhetett sor.⁴¹

Gaal Gusztávnak a szabadságharc bukása után Magyarországot is emigrálnia kellett – 1849 szeptemberében Törökországba menekült. Tagja volt a Kossuth-emigrációnak, a neve szerepelt a *Kossuth Lajosnak* 1849 szeptember 11-én, Vidinben hűségnyilatkozatot tett tisztek aláírásai között: *Dr. Gaal Stabsarzt.*⁴²

Gaal Gusztáv nevére a továbbiakban nem bukkantam a 1849-es emigrációs irodalmunkban, számos hivatkozás ellenére sem.

Feltehetően még Vidinben csatlakozott azokhoz a honvédekhez, akik – félve kiadatásuktól – áttértek a moszlim hitre. Ahogyan *Hajnal István* írta, az oroszokkal kötött szerződés alapján a Porta nem volt köteles kiszolgáltatni „*azokat a menekülteket, kik török hitre tértek.*”

39 Marx, Julius: Die Anfänge der Wiener akademischen Legion und ihr Offizierskorps 1848. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Herausgegeben von der Generaldirektion. 21. Band Wien, Druck und Verlag Ferdinand Berger & Söhne OHG, Horn, NÖ., 1969. 165-213.

40 Zétény Győző: A magyar szabadságharc honvédorvosai Bp., Egyetemi Nyomda, 1948. 125.

41 Kapronczay Károly - Szemkeő Endre: Betegápolás a magyar szabadságharc idején; Kapronczay Károly: A naplóíró Arányi Lajos. In: Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egészségügye és honvédorvosai (Összeállította és lektorálta: Ács Tibor, Kapronczay Károly, Szállási Árpád. Sajtó alá rendezte: Gazda István), Piliscsaba-Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2000. 141-142, ill. 300.

42 Hajnal István: Kossuth-emigráció Törökországban. Első kötet, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1927, 139-143, 180.

...Bem után még két más tábornok renegált... Számos tiszt követte Bem példáját... Nem is járt egyelőre más ceremóniával a dolog, mint hogy háromszor el kellett mondaniok a pasa előtt: Allah nagy és Mohamed az ő prófétája. Fejükbe nyomták a piros fezt és törökök voltak... November 2-án indultak a renegátok, szinte észrevétlen csöndben. Lehangozta őket, hogy, mint a többi menetet, az övékét is török őrizet kísérte.⁷⁴³

Török földön nemcsak a vallása, a neve is megváltozott – Gaal Gusztáv a *Veli bey* nevet vette fel. Életének törökországi időszakáról (is) kevés információval rendelkezünk, néhány adatot Gaal György és Gusztáv Toldyval folytatott levelezéséből tudhatunk meg.

Gaal György 1850. augusztus 26-án azt írta Toldynak: „*Gusztai tudatja, hogy Stambulban jelentős praxisa van, semmiben sem szenved hiányt*”. 1854 március 3-án pedig arról tudósított, hogy „*Veli bey jól van in loco neo, hol ő 850-ben már járt. Nem tudom, ennek örüljek-e vagy sajnálkozzam. Mi lesz, nem tudni, egészséges – ez a fontos*”. Gaal Gusztáv az Oszmán Birodalomban katonaozvosként tevékenykedett (*Kais. Ottomanishem Oberstlieutenant-Stabarzt*), a levélben említett „új hely” feltehetően a boszniai Szarajevó volt. A következő évben ugyanis Gaal György feleségével, Linával 1855 júniusában elindult meglátogatni Gusztávot, aki Szarajevóban várta őket. Ahogyan Gaal György írta: „*7 éve az a vágyam, hogy egyetlen fiamat még egyszer a szívemre ölelhessem*”. Nehézkes előkészületek és fáradtságos utazás után június 30-án érkeztek meg Szarajevóba, egy számukra „*szó szerint új világba*”. Nagy volt a boldogságuk, hiszen Gusztáv „*megható és örömteli gyermeki szeretettel fogadta őket*”. Levelében ezenfelül viszont meglepően keveset írt Gusztávról: „*mértékletesen eszik és iszik, viselkedése ugyanolyan*”. Az utóiratban még annyit közölt, hogy „*Gusztáv ma bemutat Avni pasának, és üdvözlését küldve ajánlja magát Önnek*” (azaz Toldynak). A fárasztó boszniai utazás után Gaal György – Szinnyi József szavaival – „*törődött szívvel térvén vissza, azon év nov. 6. Bécsben meghalt*”.

Gaal Gusztáv életének további alakulásáról a Toldy-levelezésben fennmaradt négy levele nyújt további információkat. 1858 május 3-án kelt levelében megköszöni Toldynak, hogy nekrológot írt édesapjáról, mivel: „*én már elfelejtettem, Európában hogyan szokás sírfeliratot írni*”. Néhány hónappal későbbi (július 29.) levelében ezt még egyszer megköszöni, valamint Toldy és „*Herr v. Kazinczy*” segítségét szeretett apja meséinek kiadásában. A levélben újraéledő irodalmi ambícióiról is beszámol; eszerint egy ismert kiadót keres, mivel már évek óta dolgozik egy *Vademecum clinicum*-on, amelyet orvosoknak és medikusoknak ír. A tervezett munka nem lenne több 25 ívnél, és nem is kérne érte magas honoráriumot. Szeretne más orvosi munkákkal is foglalkozni, hiszen, ahogyan fogalmazott, az unalomig sok a felesleges ideje.

Magáról és tervezett orvosi zsebkönyvéről egy 1859 táján írott levelében még többet elárul. A levélben megköszöni Toldynak e készülő könyvéért tett szívességét. Levele megírásakor munkájának még csak a kétharmada volt kész: „*mintegy két hónap kellene még a befejezésig ...ezt halogatom – hiszen édesapám is évekig fésülte, javíttatta munkáit*”. A könyv lényegében kompiláció, hiszen körülményei miatt csak erre volt lehetősége. Ezt írta: „*Egészeben véve egyformán élek, az unalom vesz rá a munkára. ... A jóindulat megvan, de egy pár orvosi folyóiraton kívül nem tudtam a munkámhoz anyagot találni. A praxis, amit Boszniában sem fizetnek meg, unalmas és időrabló, leginkább a nagy szívemet használom. Viszont elég nagy a gázsim és széles körű elismertséget élvezek, így a praxis árnyoldalai-*

43 Uo., 470-472.

tól eltekinthetek. A következő postával várom a Medschidie Orden 4. osztály kitüntetését, a Bosna Nischani rend 1. osztályát már évekkkel ezelőtt megkaptam.”⁴⁴

Orvosi zsebenciklopédiája végül a címlap szerint 1861-ben, Bécsben, a Braumüller kiadónál jelent meg: *Taschenencyclopädie der praktischen Medizin enthaltend die Symptome, Diagnose und aller inneren Krankheiten, sowie die Anwendungsweise und Dosen aller Medicamente in alphabetischer Ordnung, nebst einer grossen Anzahl berühmter Heilformen. Mit besonderer Berücksichtigung der wiener Schule für Ärzte und Studierende* címmel. A könyv a feltüntetett évszámnál bizonyosan már korábban piacra került, hiszen a *Wiener Medizinal-Halle* 1861-es évfolyamának január harmadikai számában már ott szerepelt a kiadó könyvlistáján. A könyvet a jeles bécsi orvosi hetilapban a rá következő esztendőben több alkalommal is hirdették. Jó fogadtatásra talált, az 1861. évfolyam 25. szám *Kritik* rovatában részletes, bő egy oldalas, egészében pozitív kicsengésű könyvismertetést találhatunk a *Taschenencyclopädie*-ről, egy bizonyos *Dr. K.* tollából. Az ismeretlen *Dr. K.* azzal zárta recenzióját, hogy „a szerény munkát mindenütt ajánlani tudjuk (*können wir das bescheidene Werk allenthalb empfehlen*)”⁴⁵

Úgy tűnt, a korabeli bécsi orvostársadalom befogadta az emigrációban élő Gaal Gusztáv művét. A könyv megjelenése azt is jelezte, szerzője nem volt indexen az 1848-1849-es forradalmi eseményekben való résztvétele miatt. Pedig a kötet dedikációja nem volt a megszkott. A szerző – „*Gustav von Gaal (Veli Bey) Doctor der Medicin und Chirurgie, Magister der Geburtshilfe, Kais. Ottomanischem Oberstlieutenant-Stabarzte, Inhaber des Kaiserl. Türkischen Medschidi-Ordens 4. Classe und des Bosna-Nischans 1. Cl., Mitglieder der Medicinischen Facultät zu Wien... Emeritirtem Assistenten an der Lehrkanzel für Speciellen Pathologie und Therapie und der medizinischen Klinik an der k. k. Universität zu Wien*” – a könyvét *Mehmet pasának*, az Ottomán Birodalom nagyvezirének ajánlotta (*Herrn Herrn Mehmet Pascha, Grossvezier des Kaiserl. Ottomanischen Reiches*).

Gaal Gusztáv utolsó ismert levelét nem sokkal sikeres könyve megjelenése után írta. 1861 márciusában „*Serai*”-ból (Szarajevó) örömmel írta Toldynak: „*a kis könyv, melynek elhelyezésével Ön oly sokat vesződött, Braumüllernél megjelent*”. Ahogyan fogalmazott, ezzel a szívről egy nagy kő esett le, noha munkájának sok hiányát is érzi, emellett seregnyi, olykor kellemetlen sajtóhiba is maradt benne. A levélben magánéletéről is hírt adott, megtud-

44 Gaal György levelezése Toldyhoz, MTA Kézirattár, M. irod. levelezés, 4-r. - 1850. 08. 26.: „und von Gusti meldend, dass es ihm in Besitze einer & bedeutenden Praxis in Stanbul an nichts fehlt”. - 1854. 03. 03.: „Veli Bey ist allerdings noch in loco neo wo schon anno 850 war, und ich weiss wahrlich nicht, ob ich ihn deshalb Glück wünschen oder bedauern solle.” - 1855. 06. 19.: „seit 7 Jahren des ... Wunsch meinen einzigen Sohn noch einmal an mein Herz zu drücken”. - 1855. 07. 04. (Sarajevo): „Nun haben wir seit dem 1-ten dieses in einer für uns buchstäblich neuer Welt. Mein Sohn hat uns durch seine kindliche Pietät eben so gerührt als entzückt uns gross ist unsere Freude... und massig isst und trinkt er mit gleichen Betragen... Gustav, der mich heute bei Avni Pascha präsentieren wird, empfiehlt sich von ganzen Herren Ihnen andanken”. - 1858. 05. 03. (Sarajevo), a levél aláírása: „Ihr Gehorstsamster Neffe Gustav (:Veli:) GG”. - 1858. 07. 29.: „Hohes Honorar präntendire ich nicht, und erkläre ich auch sonst zu andere Arbeiten, wie Übertragungen, Bearbeitungen, etc. gerne bereit, denn an Zeit und Langeweile habe ich überfluss. ... Ihr dankbarster Gusti Gaal (Veli Bey), k. ottom. Stabsarzt, emeritirt assistent d. I. med. Klinik zu Wien, Mitgl. der... etc.” - 1859(?). 10. 26.: „Im Ganzen lebe ich hier sich einförmig und die Langeweile bringt mich zu arbeiten... die Güte haben ausser für ein Paar arztliches Journalartikel konnte ich für Arbeit keinen Stoff finden. Die Praxis, die in Bosnien auch nicht bezahlt wird, ist fade und zeitraubend, da ich meist die grossen Herzen zu bedienen habe – doch habe ich eine so grosse Gage und genisse eines verbreiteten Ansehens, das ich die Schatten der Praxis übersehen kann. Mit kommenden Post erwarte ich d. Medschidie Orden 4. Klasse; die Bosna Nischani 1. Klasse habe schon seit Jahren. Ihr dankbarster Neffe GG 26/10”

A Medzsid rendet Abdul-Medzsid szultán alapította 1852-ben, a negyedik osztályt magas rangú tisztviselők, tisztek kaphatták. A Bosna Nischani rend alapítása 1850-ben történt, azok érdemelhetők ki, akik sikeresen harcoltak az ottomán kormányzattal küzdő boszniai földesurakkal szemben.

45 Wiener Medizinal-Halle. Zeitschrift für praktische Aerzte. II. Jahrg., Nr 1. Sonntag, den 6. Jänner 1861, 244-245.

hatjuk, hogy családja van, feleségéről és két kis gyermekéről kell gondoskodnia. Ahogyan írta: „*mi és a két kicsi is is jól vagyunk... azonban az általánosan rossz pénzügyi helyzet bennünket is érint, kellemetlen, de 13 hónapja semmilyen gázsit sem kaptam... feleségem fáradhatatlanul tevékeny, mint egy igazi gazdasszony... megvan a napi kenyérünk, és még hosszú ideig ki tudunk tartani. A fizetést ígéretik, az elmaradás 4000 ezüstforintra rúg már*”. Zárószóiban megemlítette felesége, valamint az „utódok” neveit is: *Magdalena*, valamint *Emine* és *Nouri* nevében is változatlan tisztelettel búcsúzott. Leveléhez *Gusti Gaal* még egy utószót is írt. Ebben személyes ambíciójáról olvashatunk, szeretné itthoni karrierjét újraépíttetni: „*Merészelném-e a jelen időben, hogy sikerrel tekinthessek valamely tudományos tagság megszerzésére?*”⁴⁶

A fenti levél megírása után Gaal Gusztáv további sorsáról mindössze néhány, részben egymásnak is ellentmondó forrás szól. 1864-ben jelent meg *Kertbeny Károlynak* az 1849-es magyar emigránsok további életútjáról szóló kis kötete – ebben azonban csak halálhíreről olvashatunk: „*Gaal, Dr. Stabarzt. 49 T. R. † in Bosnien.*”⁴⁷ Hasonlóan lakonikus közlést találunk a két *Szinnyei József* által összeállított, 1878-ban megjelent természettudományi könyvészetben: „*török szolgálatba lépett és meghalt Boszniában*”.⁴⁸ *August Hirsch* az 1885-ben kiadott orvoséletrajzi lexikonában több információt közöl Gaal Gusztáv betegségéről és haláláról. A szócikk szerint: „*starb in vollständiger geistiger und körperlicher Zerrüttung Anfangs der 1870er Jahre.*”⁴⁹

Az adatokat értékelve, az 1849-es emigrációval részletesen foglalkozó (és titkosrendőri múlttal is bíró) *Kertbeny* adata tűnik hitelesebbnek, ezért úgy gondolom, Gaal Gusztáv halálának időpontja valószínűleg 1861-1864 közé tehető.

Halálának körülményeiről viszont egyedül a *Hirsch*-féle lexikon közlésére támaszkodhatunk. A szöveg meglehetősen általánosan fogalmaz: „*teljes testi és szellemi szétesésről*” beszél, de a betegséget nem nevezi meg. Ilyen kevés információ alapján biztos diagnózist nem lehet felállítani, de ez a megfogalmazás felveti egy súlyos, fatális megbetegedés gyanúját. Ez a kórkép a 19. század derekán nem számított különösebben ritkának, s megnevezését tapintatból kerülni vagy körülírni szokták – ez a *paralysis progressiva*. A neurosyphilisnek ezen alakja férfiaknál gyakrabban fordult elő, a szifiliszben megbetegedettek 6-7%-a vált paralitikussá, mintegy 10-20 évvel megfertőződésük után. A *hűdéses elmezavar* jellemzően a 35-45 éves korosztályt érintette, és általában 2-5 év alatt vezetett a valóban testi és lelki széteséssel járó véghez. E kórkép végstádiuma megfelelhet annak a rövid leírásnak, amelyet a *Hirsch*-féle lexikonban olvashatunk Gaal Gusztáv betegségéről és haláláról. Mindezek ellenére azonban hangsúlyoznunk kell, nem zárhatjuk ki egyéb betegségek lehetőségét sem.

E felvetés kapcsán felötlük egy – kísértetiesen hasonló és tragikus – párhuzam Gaal Gusztáv és *Semmelweis Ignác* sorsa között. Mindketten ugyanazon esztendőben, 1818-ban szü-

46 Gaal György levelezése Toldyhoz, MTA Kézirattár, M. irod. levelezés, 4-r. – 1861. 03. 15., Serai: „Mir und meine 2 Kleinen geht es so weit wohl ... da ich mit 13 Monaten keinen ... Gage... Meine Frau... ganz Landwirtin ... haben wir das täglich Brot und können noch eine geraume Weile aushalten ... Aller Nachrichten von Ihnen seit fast eine Jahre beraubt ... empfehle mich, so wie meine Frau Magdalena und die Nachkommenschaft Emine und Nouri denselben besten und verbleibt mit dem Gefühle inniger unwandelbarer Verehrung Ihr dankbarst ergebene Nefte ... Gusti Gaal. Könnte men ich bei dem gegenwärtigen Zeitverhältnissen es wagen, sich an eine gelehrte Mitgliederschaft etc. mit Absicht auf Erfolg zu bewerben?”

47 Kertbeny, K. M.: *Alfabetische Namensliste Ungrischer Emigration 1848-1864*. Brüssel – Leipzig, Kiessling und Comp., 1864. 16. 48 Szinnyei József (id.) és Szinnyei József (ifj.): *Magyarország természettudományi és matematikai könyvésze, 1472-1875*, Bp. Atheneum, 1878, 200. h.

49 Hirsch, August (Hrsg. mit E. Gurlt): *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*. Wien und Leipzig, Urban und Schwarzenberg, 1885. II: 466.

lettek, medikusként majd fiatal orvosként egyaránt Bécsben éltek és dolgoztak. Semmelweis alapbetegsége ma már nem vitathatóan paralysis progressiva volt, s végül 47 évesen, gyors és drámai testi-lelki összeomlás után, 1865-ben hunyt el. Gaal Gusztáv élete szinte pontosan ugyanilyen rövid volt, megközelítőleg 44-46 éves korában halhatott meg „*teljes testi és szellemi szétesés*” tünetei között – de esetében csak feltételezhető a halálához vezető hűdéses elmezavar.

Gaal Gusztáv neve és munkássága csaknem feledésbe merült, az utókor emlékezetében pedig életműve kettévált. Külön tartották számon a művészt és az orvost, így külön említik a művészettörténeti, és külön az orvostörténeti munkák. Ami viszont különösen meglepő, hogy hét alapvető osztrák és német bibliográfiai munkából teljességgel hiányzik a neve – holott „hivatalból” szerepelnie kellene bennük: Bécsben született, Bécsben publikálta, zömmel német nyelven a nyomtatott munkáit. Ugyanakkor édesapjáról, a pozsonyi születésű Gaal Györgyről ugyanezen könyvészetekben részletes szócikkek találhatóak.⁵⁰

A magyar könyvészeti munkákban megtalálhatjuk a nevét, de valójában pontatlan (!) biográfiai adatai miatt – ugyanis szülőhelyét Bécs helyett Magyarországra tették. A Hirsch-féle orvoséletrajzi lexikon szerint „*zu Eisenstadt in Ungarn*” született, ezt a téves adatot vette át a Gulyás-Viczián féle könyvészet (*Magyar írók élete és munkái*), és Eisenstadt nevét még tévesebben Vasvárnak fordította – ami csak szó szerinti fordításban ’Vasvár’, helyesen Kismarton.⁵¹

Szigorúan véve, a bibliográfia szabályai szerint Gaal Gusztávnak csak egy rövid zenedarabja (az Atheneumnál megjelent *Emlékezés* című megzenésített vers) tartozna a hazai könyvészet gyűjtőkörébe. Magyar gyökerei, 1848-49-es szereplése miatt azonban mindenképpen méltó arra, hogy a magyar kultúrhistoria számára összegyűjtsük és megőrizzük nem jelentéktelen hagyatékát. Mi leszünk gazdagabbak, ha számontartjuk mind a művészi, mind az orvosi munkásságát.

Köszönetnyilvánítás:

Hálával tartozom Dörnyei Sándornak, a közleményben feltüntetett német nyelvű kéziratok elolvasásáért és lefordításáért.

PÉTER VARJASSY, MD
physician, medical historian
varjassyp@gmail.com

50 A citált bibliográfiák: Oesterreichische National-Encyklopädie, Zweyter Band (E bis H), Wien, 1835, 256-258.; Wurzbach, Constantin: Biographische Lexikon des Kaiserthums Österreich, Fünfter Theil, Wien, 1859, 43-44.; Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950, Bd. 1., Wien, (Lgt. 5, 1957), S. 385.; Allgemeine Deutsche Biographie, B. VIII., Leipzig, 1878, 286.; Neue Deutsche Biographie, VI. Band. Berlin, Duncker-Humblot, 1964. 6. Bd.: Gaál - Grasmann, XV, 783., Nachdr. 1971, 1.; Deutsche Biographische Enzyklopädie. III. Band, München u. Leipzig, K. G. Saur, 1995-2003, 647.; Dietrich von Engelhardt: Biographische Enzyklopädie deutschsprachiger Mediziner, B. I., München, K G Saur, 2002..

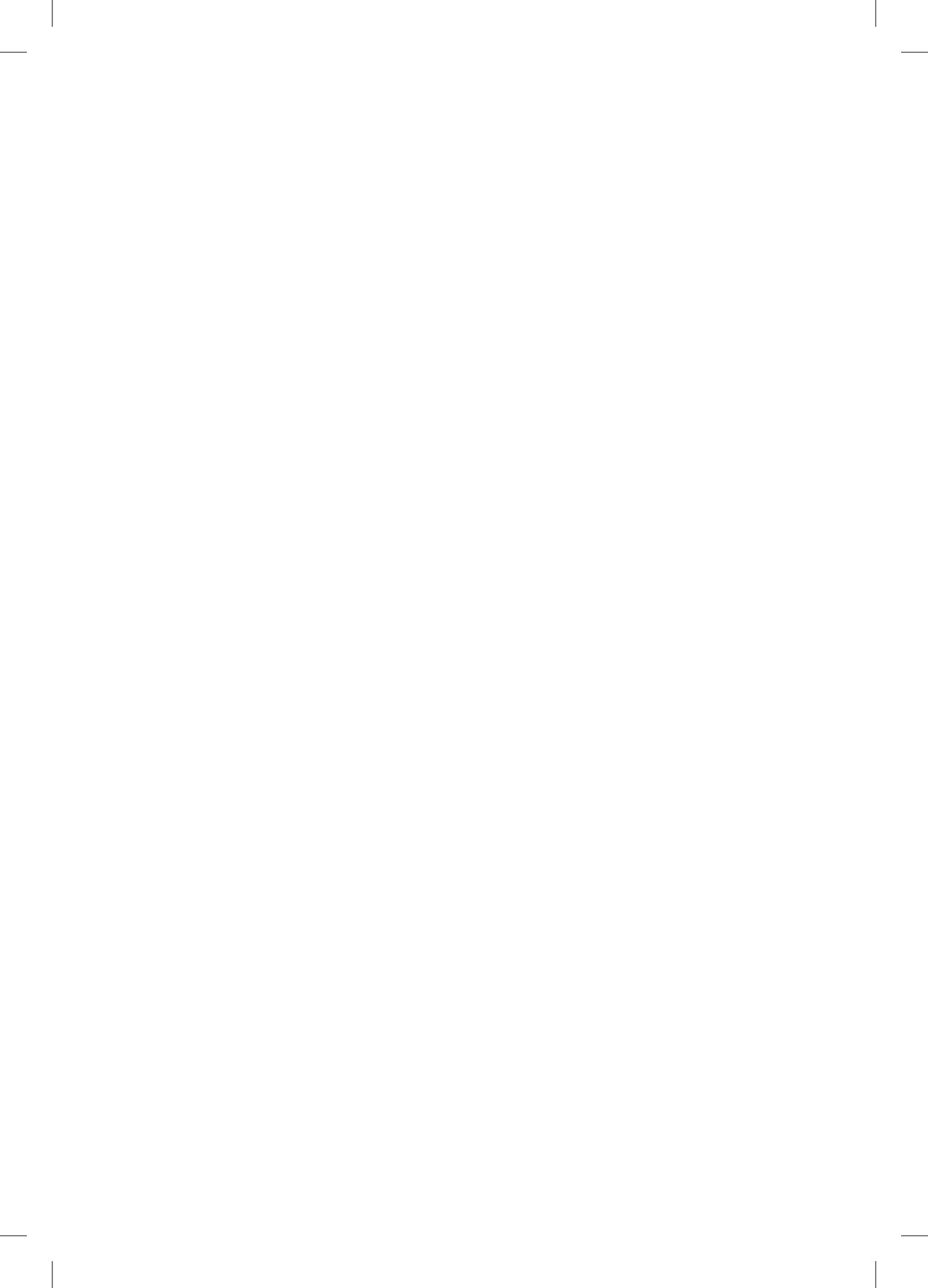
51 *Magyar írók élete és munkái. Megindította id. Szinnyei József. Új sorozat. Írta és összeállította. Gulyás Pál. Sajtó alá rendezte Viczián János, X. kötet, Bp. Argumentum Kiadó és a MTA Könyvtára, 1992. 35.*

SUMMARY

Gusztáv Gaal (1818-186?) – physician, painter and composer – is still a forgotten personality of Hungarian medical history, although his activity could be estimated highly both as an artist and as physician. Perhaps this is due the fact, that some biographical encyclopedias mention two different Gaals, a painter and a medical doctor.

Gaal was born in Vienna 7th February 1818. Thanks to his father, György Gaal - a Hungarian nobleman - he was brought up in a stimulating cultural environment. As a youngster he proved to be a talented painter, anyway, his name was also well known as a composer. An overture written by him was even performed in the Kismarton castle. However, after finishing his medical studies in Vienna, his attention turned to medicine, and especially to the contemporary revolution of physical diagnostics. In 1844 he was appointed to be the assistant of professor Wilhelm Lippich (also of Hungarian origin) at the department of internal medicine, where he published three books on diagnostics in Vienna, containing several important findings regarding the new methods of the clinical usage of auscultation and percussion. After the death of his tutor, Lippich (1846), his career was broken, and because of his role in the Vienna revolution in 1848 he was forced to leave Vienna and escape to Hungary, when he took part in the fight for freedom as a medical officer. After the fall of the Hungarian revolution, in September of 1849 he emigrated to Turkey, where – named Veli bey – he was employed as a medical officer by the Osman Army. He was stationed and probably lived in Sarajevo decorated two times by the Sultan. During these years he kept writing and in 1861 his *Vademecum* (or *Pocket Encyclopedia*) was published in Vienna. According to our spare sources he died between 1861 and 1864 in Bosnia, probably in the same illness as his former colleague Semmelweis did.

Since neither Gaal's name nor his activity are mentioned in the most important Austrian bio-bibliographies, we felt obliged to call the attention of medical historians to his eminent achievements and extraordinary personality.

A RUSSIAN EVOLUTIONIST OF HUNGARIAN DESCENT, M. M. MESTERGAZI

MIKLÓS MÜLLER

Mikhail Mikhailovich Mestergazi (Михаил Михайлович Местергази, 1884 – 1954) was a well-known Russian evolutionist who devoted his life to education, research and travel.

Mikhail Mikhailovich Mestergazi

He was an active participant of the violent debates among Soviet evolutionists in the late 1920s. His role in science is detailed only in an abstract of a paper given at a scientific meeting (Бляхер, 1972), but his name often appears in studies on the history of biology (e.g. Jorawsky, 1961, 1970; Бляхер, 1971; Гайсинович, 1988; Дубинин, 1975; Колчинский, 1999, 2007; Шаталкин, 2016). Many details of his life were presented in the family history written by his niece (Местергази Т., 2011, 2015) and in a Kaluga magazine article (Телеганова, 2009).¹ His brief autobiography is very informative.² I became interested, when I realized that his name might be the Russian version of an old Hungarian name, Mesterházy (Mesterházy, 1937).³ I wish to recount his life and contributions in some detail.

Mestergazi was an unusually gifted and motivated person. The noted geneticist, Dubinin wrote: „Mikhail Mikhailovich Mestergazi visited us repeatedly.... He took an exceptionally clear stand in the problems of genetics and evolution. His book and lectures exerted great influence on Marxist biologists. His passion, his tall figure and shining face reminded me of Don Quixote de le Mancha, the knight in perennial quest of enlightenment and justice.” (Дубинин, 1975, p. 87). Elena Teleganova describes him as being “...always on fire, always in ecstasis, Mestergazi the indefatigable” (Телеганова, 2009, p. 30.).

1 Further information can be found in the following: Entry: Mestergazi in the Electronic Encyclopedia of the Tomsk State University, wiki.tsu.ru/wiki/index.php/Местергази (Retrieved July 22, 2017). Memoires of his cousin: Местергази, В. (2010) Воспоминания моего отца – мемуары. [Memories of my father – a memoir.] [/http://www.proza.ru/2010/01/02/776](http://www.proza.ru/2010/01/02/776). (Retrieved July 22, 2017)

2 Autobiography of 1949, *Mestergazi papers*, Kaluga District Museum (Краеведческий Музей, Калуга).

3 Éva Surányi, the editor of the Hungarian translation of Dubinin’s history of Russian genetics also noted this (Dubinyin, 1981, 61.).

Life

Mikhail Mikhailovich Mestergazi was native of Kaluga, a gubernatorial seat about 200 km south of Moscow. His grandfather, *Kasimir Pavlovich Mestergazi* (Mesterházy Kázmér, 1803—?) came from an old Hungarian family that received nobility in 1435 from king *Sigismund of Hungary* (1386-1437) (*Mesterházy*, 1937)⁴. While we do not know exactly when the family moved to Russia, we do know that in 1852 Kasimir Mestergazi was commandant of the invalid detachment in Radzomir (now Radom, Poland)⁵. His two sons, *Mikhail* and *Aleksandr* followed his example and became officers. The father of Mikhail Mikhailovich Mestergazi, *Mikhail Kazimirovich* (1848—1910) was an artillery officer. He participated in the Turkish war of 1877—1878 and retired from the army as a general in 1905. His wife, *Sofia Vladimirovna* (born Krichevskaya, 1860—1918) was an hereditary noblewoman. Her father, state councilor *Vladimir Egorovich Krichevsky* was a physician, who served as medical inspector of the government of the Kaluga Gubernia. The family owned two houses in Kaluga and one on their domain in the village of Pertsevo not far from Kaluga. The family was registered as hereditary nobility in Part 3 of the Nobility Register of the Kaluga Gubernia.

Mikhail Mestergazi was born in Kaluga in 1884, the second of three sons. He had two brothers, *Vladimir* and *Vassily* and two sisters, *Olga* and *Sophia*. Mikhail's life was interrupted by WWI, the October revolution, the establishment of the Soviet rule, the Civil war, WWII, and the 1948 meeting of the Lenin Academy of Agricultural Sciences.

Following family tradition he fought in the artillery in WWI and in the Civil war. At the end of the latter he was commandant of an artillery division of the Red Army.

Mestergazi studied zoology at the Natural History Faculty of the Moscow University. During his years of study he spent time at a number of biological stations. At Sevastopol, he was instructed among others by the noted Russian biologists, *Nikolai Konstantinovich Koltsov* and *Sergei Alekseevich Zernov*.

He became politically engaged as a young man: „*Already in Kaluga I was propagandist in the Railroad Workers Study Group (кружок). As student at Moscow University, I participated in the armed uprising of 1905 and was imprisoned in connection with student „disturbances” in 1907.*”⁶ He joined the Communist Party in 1919, was elected full member in 1921 in Kaluga and broke off contact with his family. He moved to Moscow in 1922. He married twice. His first wife, Lena was an artist and they divorced soon. His second wife, *Olga Alekseyevna Fiofelaktova*, also a convinced communist, was from a family of physicians. Their son, *May*, was born in 1925.

His life was dedicated to higher education. He started teaching in Teachers Colleges (пединституты) in 1912, first in Nizhni Novgorod and subsequently in Kaluga. After his move to Moscow he became docent (associate professor) in the Stalin Communist University of Workers from the East until its closure (1922-1937). He taught at the same time also at the

4 The detailed history of the whole family compiled by László Mesterházy (A Mesterházy család története) is at <http://www.mesterhazy.n1.hu/> (last retrieved July 25, 2017). The coat of arms of the Mesterházy family is reproduced in the family history by Mestergazi T. (2011)!

5 Table 17 in *Mesterházy S.* (1937, p 27) gives Hungary as birthplace and Warsaw as place of death of Kazimir M. Interestingly it does not show Mikhail M., only his two brothers. So far no documented link of the Hungarian and Russian branch of the family could be established (personal communication by László Mesterházy, (2017).

6 *Autobiography* (see footnote 2)

Military School of the Central Executive Committee (1922-1925) and subsequently in the State Institute of Animal Husbandry (1925-1930). He also taught in the Krupskaya Academy of Communist Education (1929-1930), in the Sverdlov Communist University of Moscow (1930-1931) and in the Moscow Zooveterinary College (1937–1938) and for a while in the Postgraduate Institute of Teachers. In 1935 he moved to publishing. He became in-house editor of the Textbook Publishing House (Учпедгиз) and from 1941 of the publisher Soviet Science (Советская Наука). A number of important textbooks and monographs were edited by him.

Mestergazi participated in the organization in 1926 of the Circle of Materialist Biologists, transformed in 1928 into the Society of Marxist Biologists in the system of the Communist Academy. The president of the Presidium of this Society was the geneticist *Solomon G. Levit*. Mestergazi was elected into the presidium. At this time „still the biologists had the initiative to dialecticize biology” (Колчинский, 1999, p.45). This Society was one of the most important venue for discussions on the philosophical problems of modern biology.

During WWII he was evacuated to Tomsk in Siberia. He continued teaching at the Tomsk State University in the Department of Vertebrate Zoology and became the director of the University Museum of Zoology. He was member of the Scientific Council of the Biology Faculty. He received the formal title of docent in April 1941 and the degree of candidate of science (Dr.Sci.) in June 1944.

Returning to Moscow from the evacuation in 1943, he continued working in publishing. He, as many others, was dismissed from his job as a follower of the „reactionary Mendel-Morgan science” after the infamous 1948 August session of the Lenin Agricultural Academy that gave *Lysenko* a Party endorsed victory over classical genetics. While he was rehired by Uchpedgiz later, he edited only geographic literature. Mestergazi passed away in Moscow in 1954.

Science

Before Mestergazi began his evolutionary studies, he did explore zoological and anthropological topics. His unpublished thesis work at the Moscow University dealt with the sea slug *Archidoris tuberculata* (current valid name: *Doris pseudoargus* Rapp, 1827)⁷. He published a paper on the fish of the river Oka (*Месмергазу*, 1913). During his military service he performed extensive anthropological measurements of soldiers.⁸

Mestergazi made his main contributions to evolutionary sciences in the late 1920s, a period when science became more and more politicized in the USSR. Scientists were under pressure to become supporters of the Soviet system and accept the materialist philosophy of Marxism-Leninism. This question was especially acute among biologists. They not only were supposed to become materialists but faced the critical question, which theory of the evolution of the living world is in agreement with Marxism – Darwinism or Lamarckism. The demarcation lines were constantly shifting and members of different institutions espoused different theories. While the debate was still only between scientists, it became of great significance to them to clarify which direction corresponds to „genuine” Marxism-Leninism.

7 Worms, World Register of Marine Species. <http://www.marinespecies.org/aphia.php?p=taxdetails&id=153314> (Retrieved July 5, 2017)

8 See unpublished list of publications, Mestergazi papers, the Kaluga District Museum.

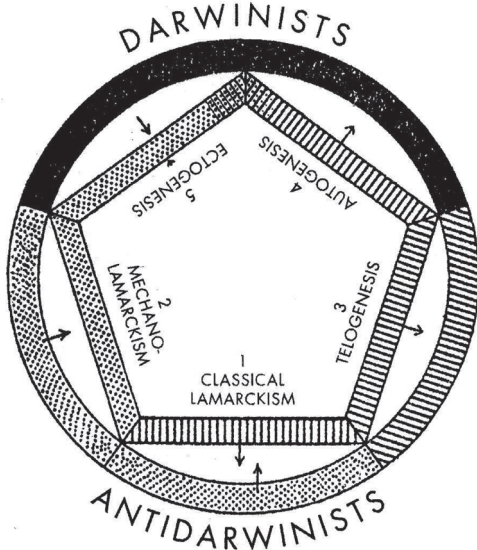
These events are analyzed in detail by Russian historians of biology (e.g. Колчинский, 1999, 2007) but also by Western historians (e.g. Jorawsky, 1961, 1970).

Mestergazi was committed to Darwinism and was an active propagandist of this theory. He defined his stand as ectogenetic Darwinist: „Recognizing the physicochemical factors as causes of the genovariations (mutations) and having the conviction that by acting on the germ plasm, it can be modified, we take a definitely epigenetic stand. We take the genovariation as the basis of variability and regard it as the first, initial step of transformation. The process starts from below...The fundamental element of the living world is the gene. Its changes are the starting material for the formation of the living world or „evolution”, as often expressed (I consciously avoid the expressions „development” or „evolution” because of their teleological connotations).” (Местергэзу, 1927a, p. 198.)

He actively participated in the debates of the Society of Marxist Biologists of the Communist Academy.⁹ His major, definitive contributions to this field were his presentations

in this Society in November 1926 *Epigenesis and Genetics* (subsequently published in full, Местергэзу, 1927a) and in December 1927 *Darwinism, teleology and naive materialism*¹⁰. The presentations by him and by others on the questions of genetics and evolution were hotly debated. Mestergazi developed his ideas further and published them in a small monograph *Basic problems of organic evolution* (Местергэзу, 1930).

Realizing the significant controversies in this area, Mestergazi felt that a systematic analysis of different views is necessary to make progress. In his monograph he presented a scheme to depict the fundamental characteristics of different theories: See illustration.

The main theories of organic evolution. „The outer circle represents the phenotype, the inner pentagon the germ plasm. Dotted areas depict ectogenetic variability, shaded areas autogenetic variability. Filled in area signifies selection as evolutionary factor. 1 and 2 indicate inheritance of so called „acquired characters”. (Местергэзу 1930, 86.)

of evolution. The autogenetic school (4) finds that the changes in the genetic background (germ plasm) occur without the influence of the environment. The germ plasm exits

⁹ Archives of the Russian Academy of Sciences, Moscow. Fond 350, Opus 2. contains at least 25 files with Meistergazi's contributions to such discussions. See also Степанов et al. (1925).

¹⁰ Archives of the Russian Academy of Sciences, Moscow. Fond 350, Opus 2, Delo 93, Listy 1–68 and Delo 187, Listy 1–53.

completely isolated from the environment. The ectogenetic school (5) denies this isolation and assumes that the properties of the germ plasm can change due to external influences. In contrast, the Lamarckian theories assume the primacy of changes in the phenotypes due to environmental influences and state that the phenotypic changes modify the genetic material. In other words they accept the inheritance of characters acquired by the organism during its individual development. Mechanolamarckism assumes that this process is unidirectional, direct action of phenotype on the germ plasm (2). Classical Lamarckism also accepts this role of the phenotype, but finds that an innate trend of the organism channels or determines the direction of evolution (1). Entirely separate is the theory of nomogenesis that finds the sole factor of evolution in the innate properties of the organism (5). Although this scheme is by necessity simplified, it defines the essence of various theories espoused by biologists of that time.

As stressed by Mestergazi, „*special interest was devoted in biology to the question whether so called acquired characters are inherited or can be inherited. The mechanists claim that the lamarckist point of view is the correct one.*” (Местергази, 1930, 3.). In the early year of the Soviet rule, Lamarckism was regarded the theory in line with dialectic materialism debates of the 1920s. Although with increasing doubt in the possibility of inheritance of acquired characters (see Бляхер, 1971, Graham, 2016) balance shifted to the Darwinist point of view, Mestergazi, as many other scientists still felt the need „*to define the line of front along which the battle of ideas between the contemporary directions of scientific biological thinking has to develop, and as we are convinced, will develop*” (Местергази, 1927a, p. 218.).

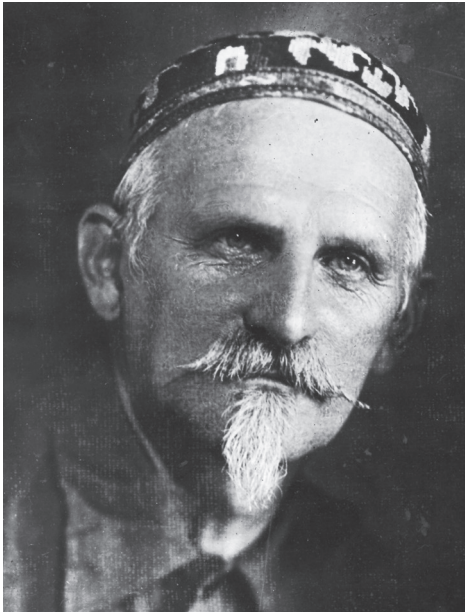
He stated that „*The dialecticians, among them the present author, defend(ed) in word and print the view that the synthesis of Darwinism and the **most recent advances in genetics gives the correct interpretation of evolution***” [my emphasis] (Местергази, 1930, p. 3.). This view was shared by many scholars in the USSR (among them also by the leading politician, Bucharin, 2001). This early appearance of the term Synthetic Theory of Evolution shows that the development of such a theory was generally expected, as it soon was achieved (e.g. Dobzhansky, 1937; Huxley, 1942).

“*By the end of the 1920 many were of the opinion that fight against Lamarckism came to an end. Mestergazi wrote: ‘All is in the past for Lamarckists, autogeneticists rule the present but the future belongs to the ectogeneticists’* (Местергази, 1930, p. 52.) *and thought that it will have to be combatted in the future only in popular literature. Predictions only rarely come true in science and are absolutely futile in totalitarian regimes where the fate of scientific directions are often decided by the taste and prejudices of politicians. The prediction of Mestergazi was not fulfilled.*” (Колчинский, 1999, p. 106-107). With Lysenkoism emerging in the 1930, Lamarckism raised its head again.

With eugenics being an important consideration of biologists in those years (Babkov, 2013) the positive views of Mestergazi are of interest. Emphasizing the difference between genotype and phenotype, he states: „*...the whole mass of cultural values is the property and achievement of phenotypes alone. However the phenotypes have been formed, it is the phenotypes that live, suffer, fight for world revolution, and build socialism. Let us not fear the truth, but let us try to penetrate the secret of the genes, let us master them, and then the field of eugenics will become as important [актуальной]...as euthenics is now, which directs*

all its forces to the improvement of the phenotypic mass." (Местергази, 1927а, p. 232, translation by Joravsky, 1961 who emphasized this point).

A notable contribution by Mestergazi was the compilation of a volume of the works of the Russian plant physiologist and Darwinist, *Klement Arkadievich Timiryasev* (Тимирязев, 1940). Mestergazi wrote an insightful introduction to this volume, *K.A. Timiryasev – fighter for Darwinism* (Местергази, 1940). The main part of this volume is a reprint of Timiryasev's monograph about Darwin *A short outline of Darwinism*, supplemented with several shorter writings. Interesting is the inclusion of the brief note by Timiryasev *Ch. Darwin and K. Marx*, in which he points out that, in addition to Darwin's *The Origin of Species*, another epochal book was published in 1859, Karl Marx' *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* and compares the two theories in detail (Тимирязев, 1940, 421–427.). It is of interest that Michurin's name appears in this volume: *„...we still find inveterate anti-Darwinists among bourgeois geneticists. Most geneticists recognize now that ... dominance and recessivity depend on conditions of life. The errors of classical genetics in this area were most convincingly demonstrated by our great plant breeder, I.V. Michurin"* (Местергази, 1940, 15.).

*Mikhail Mikhailovich Mestergazi
in the 1940s*

His final major study written as a thesis for obtaining the degree of Candidate of Sciences remained unpublished although it deals with a topic still highly topical. His interests in physical geography and anthropology led him to study the role of *Humans as factors in changes of the animal world*.¹¹ From the introduction: *...with the emergence of humans „a powerful new force changing Nature emerges. This force is distinguished by its power over the forces of Nature, power that is based not on the evolution of organisms but on the progressive increase of the power of culture...for which the term mastery of Nature can justly be used. In the country of socialism the planned transformation of Nature plays an increasing role.*"

The emergence and increasing dominance of Lysenkoism, or Michurinist biology from mid 1930s meant a resurgence of Lamarckist tenets (e.g. Joravsky, 1961, 1970; Гайсинович, 1988; Колчинский, 1999, 2007) Although Lysenko constantly refused to be regarded a Lamarckist, he was generally viewed as one. We have no information how Mestergazi reacted to this transformation of Soviet biology although it is likely that as an ardent Darwinist, he remained true to his views. His dismissal in 1948 shows that he was that time still regarded as a representative of classical genetics. He did not escape the influence of the negative developments on the Soviet scene.

¹¹ Copy of this thesis is among the Mestergazi papers at the Kaluga District Museum

Travels

Mestergazi had an infinite interest in distant lands. It seems that he also had the means to satisfy his longing. He traveled to many parts of the Russian Empire and already during his university times he made a long trip in Asia (in Japan, China, India and Ceylon). Before WWI he already covered half the World but he was also interested in the environs of Kaluga. He was interested in all aspects of these lands and collected extensively ethnographic objects, animals and plants. He described his experiences in numerous publications.¹²

At an inauspicious time, June 1914, after a brief stay in Berlin, he embarked in Hamburg on a ship for Peru, to extend his travels West to South America. His dream was to cross the Andes. The outbreak of WWI caught him still on the open ocean. He wished to return quickly to Russia but finally he had to travel West, around the globe. He briefly touched South America, spent some time in the Brazilian Amazonas, and started his return trip to Moscow by crossing the United States, from New York through Chicago to San Francisco and then via Hawaii across the Pacific to Yokohama. From here he traveled through Japan, Korea and Manchuria and Siberia to Moscow.

Educator and Editor

Mestergazi regarded the popularization of sciences a highly important contribution to society. He was member of the Society for the Study of the Nature of the Kaluga area. In 1914 he was one of the organizers and first curator of the A.A. Ryzhichkin Museum of Kaluga City, the predecessor of the current Kaluga District Museum (Калужский Краеведческий Музей).

On his travels abroad he systematically collected biological and ethnographic material for the Museum. The holdings of the Museum contain much material donated by Mestergazi, which often appear in exhibits. Notable is also a portrait of Mestergazi by Vasiliy A. Vatagin¹³, painted in 1912. The Museum carefully preserves Mestergazi's memory and presented a large exhibit on the occasion of the centenary of his birth. Another notable event was an exhibit in the summer of 2006 *Living jewels, butterflies in the collections of the District Museum that „displayed more than 700 butterflies, 6 species of tropical beetles and personal items of M.M. Mestergazi....He collected these insects in from 1908 to 1914 during his travels in Malaysia and South America”*.¹⁴

In addition to teaching and theoretical work he contributed significantly to the enrichment of popular scientific literature in the areas of biology, ethnography and geography (e.g. *Местергазу*, 1927b, 1927c, 1935).

A major contribution to science was his work in publishing houses. He edited influential texts on comparative morphology of invertebrates by *Beklemishev* (Беклемишев, 1944), on evolutionary science by the German *R. Hesse* (Гессе, 1936), *Paramonov* (Парамонов, 1945) and *Shmalgauzen* (Шмальгаузен, 1946) and on soil science (*Виденский*, 1954). A connection

12 Further studies will be needed to compile a complete list of the numerous smaller publications in natural history, geography and ethnography by Mestergazi. The handwritten list in the Kaluga District Museum is sketchy.

13 Vasiliy Alexeevich Vatagin (1884–1969) noted artist who graduated in zoology at the University of Moscow. The main topics of his works were animals. The Moscow Darwin Museum has many of his works (*Tregub, N.* (2008) Vasily Vatagin – Master of the animal world. *Галерея, The Tretyakov Gallery Magazine*. No. 4).

14 Бабочки из коллекции Калужского Краеведческого Музея. [Butterflies from the collection of the Kaluga District Museum.] <http://www.museum.ru/N27467> (retrieved July 15, 2017.)

to Hungarian science is his editing of the second printing of Erwin Bauer's college textbook *General Biology* (Баяр ed., 1936, Müller and Elek, 2016).

Acknowledgments

My special thanks are due to Tatyana Borisovna Mestergazi (Kaluga) who kindly received me in Kaluga and gave precious information about her family and shared with me her rich archive of family photographs. My thanks are also due to my daughter Judit for preparing the English version of figure 2, to László Mesterházy (Újkér, Hungary) for detailed information on the Mesterházy family in Hungary, to Elena Teleganova for her help during my visit to the Kaluga District Museum, to Eduard Kolchinsky (Sankt-Petersburg), for his unfailing help and for bringing to my attention the abstract by Blyakher, to Sergei Zhebrovsky (Sankt-Petersburg) for much archival material, Kirill O. Rossiyanov (Moscow) for help with literature. My thanks are also due to Zsuzsa Hetényi (Budapest) for thoroughly correcting the final version of my paper.

REFERENCES

Works by Mestergazi

- МЕСТЕРГАЗИ М.М. (1913) Рыби Ока. [Fish of the Oka River.] *Труды Калужского Общества Изучения Местного Края*. (not seen.)
- МЕСТЕРГАЗИ М.М. (1927a) Эпигенезис и генетика [Epigenesis and genetics.]. *Вестник Коммунистической Академии*, № 19, 231–239.
- МЕСТЕРГАЗИ, М.М. (1927b) Место человека в природе. [The place of humans in nature.] Москва, Изд. Государственный Институт Журналистики.
- МЕСТЕРГАЗИ, М.М. (1927c) Наследственность и ее законы. [Inheritance and its laws.] Москва, Московский Рабочий, 1–56
- МЕСТЕРГАЗИ, М.М. (1927d) Человек – машина, Хозяйство человеческого тела. [Human – a machine. The economy of the human body.], Москва, Молодая Гвардия, 1-72 .
- МЕСТЕРГАЗИ, М. (1930) Основные проблемы органической эволюции. [Basic problems of organic evolution.] Москва, Московский Рабочий, 1-159
- МЕСТЕРГАЗИ, М. (1932) Курс эволюционного учения для рабфаков. [Evolutionary science. Lectures for workers' faculties.] (not seen)¹⁵
- МЕСТЕРГАЗИ, М. (1935) Дарвинизм. Курс лекции для рабфаков. [Darwinism. Lectures for workers' faculties] (not seen)¹⁵
- МЕСТЕРГАЗИ, М. (1940) К.А. Тимирязев: Борец за дарвинизм. [K.A. Timiryazev: Fighter for Darwinism.] In К.А. Тимирязев (1940) Чарлз Дарвин и его учение. Москва, Учпедгиз. 5–22

¹⁵ Listed in the hand written list of works and mentioned in Бляхер (1972). Not in the catalog of the Central State Library of Moscow and not found by Google.ru search.

МЕСТЕРГАЗИ, М. (1941). История «Происхождения видов» по письмам Дарвина. [The history of the „Origin of species” in Darwin’s letters.] *Биология в школе*, № 2. (not seen)

МЕСТЕРГАЗИ, М. (1953) *Руководство к картинам по географии "Наши отечественные путешественники и исследователи"*. [Guide to pictures on geography „Our domestic travelers and explorers.” Москва, Учпедгиз, 1–54 .

СТЕПАНОВ, И.И., ТИМИРЯЗЕВ, А.К., ЛЕВИН, М.Л., БОРИЧЕВСКИЙ, И.А., БОССЕ, Г.Г., ПЕРОВ, С.С., ТЭР-ОГАНЕСОВ, В.Т., МЕСТЕРГАЗИ, М.М. (1925). *Механистическое естествознание и диалектический материализм. Дискуссия о книжке Степанова "Современное естествознание и исторический материализм" в совете НИИТ`а в феврале 1925 г.* [Mechanistic natural sciences and dialectic materialism. Discussion in the council of the Timiryazev Institut of the book by Stepanov „Modern natural sciences and historical materialism,” February 1925]. Вологда, Северный печатник 1925г. 1–84 . (not seen.)

Books edited by Mestergazi

БАУЭР, Э.С. (ed.) (1936) ВИНБЕРГ, Г., ДОРФМАН, В., МОРОЗОВ, Б., ПАРАМОНОВ, А., ЭСКИН, И. *Общая биология. Учебник для высших педагогических учебных заведений.* [General biology, textbook for the use in higher educational institutes.] Москва, Учпедгиз. 1-524. [Second print run of the book originally published in 1935.]

БЕКЛЕМИШЕВ, В.Н. (1944) *Основы сравнительной анатомии беспозвоночных.* [Principles of comparative morphology of invertebrates.] Москва, Советская Наука. 1-490 .

ВИДЕНСКИЙ, Д.Г. (1954) *Почвоведение.* {Soil science.} Москва, Учпедгиз. 1–456 .

ГЕССЕ, Р. (1936) *Учение о происхождении видов и дарвинизм.* [Origin of species and Darwinism.]. Москва, Биомедгиз. [Translation from German.] 1–120 .

ПАРАМОНОВ А.А. (1945) *Курс дарвинизма.* [Textbook of Darwinism.] Москва, Советская Наука. 1–434.

ШМАЛЬГАУЗЕН, И.И. (1946) *Проблемы дарвинизма.* [Problems of Darwinism.] Москва, Советская Наука. 1–528.

ТИМИРЯЗЕВ, К.А (1940) *Чарлз Дарвин и его учение.* [Charles Darwin and his theory.] Москва, Учпедгиз. 1–432.

Other references

БАВКОВ, V.V. (2013) *The Dawn of Human Genetics.* Cold Spring Harbor, NY, CSH Laboratory Press, 1-775.

BUCHARIN, N.I. (2001) Darwinismus und Marxismus. In: Hossfeld, U., Brömer, R. (eds) *Darwinismus und/als Ideologie.* Berlin, Verlag für Wissenschaft und Bildung, 127-155.

DOBZHANSKY, Th. 1937. *Genetics and the Origin of Species.* New York, Columbia University Press, New York.

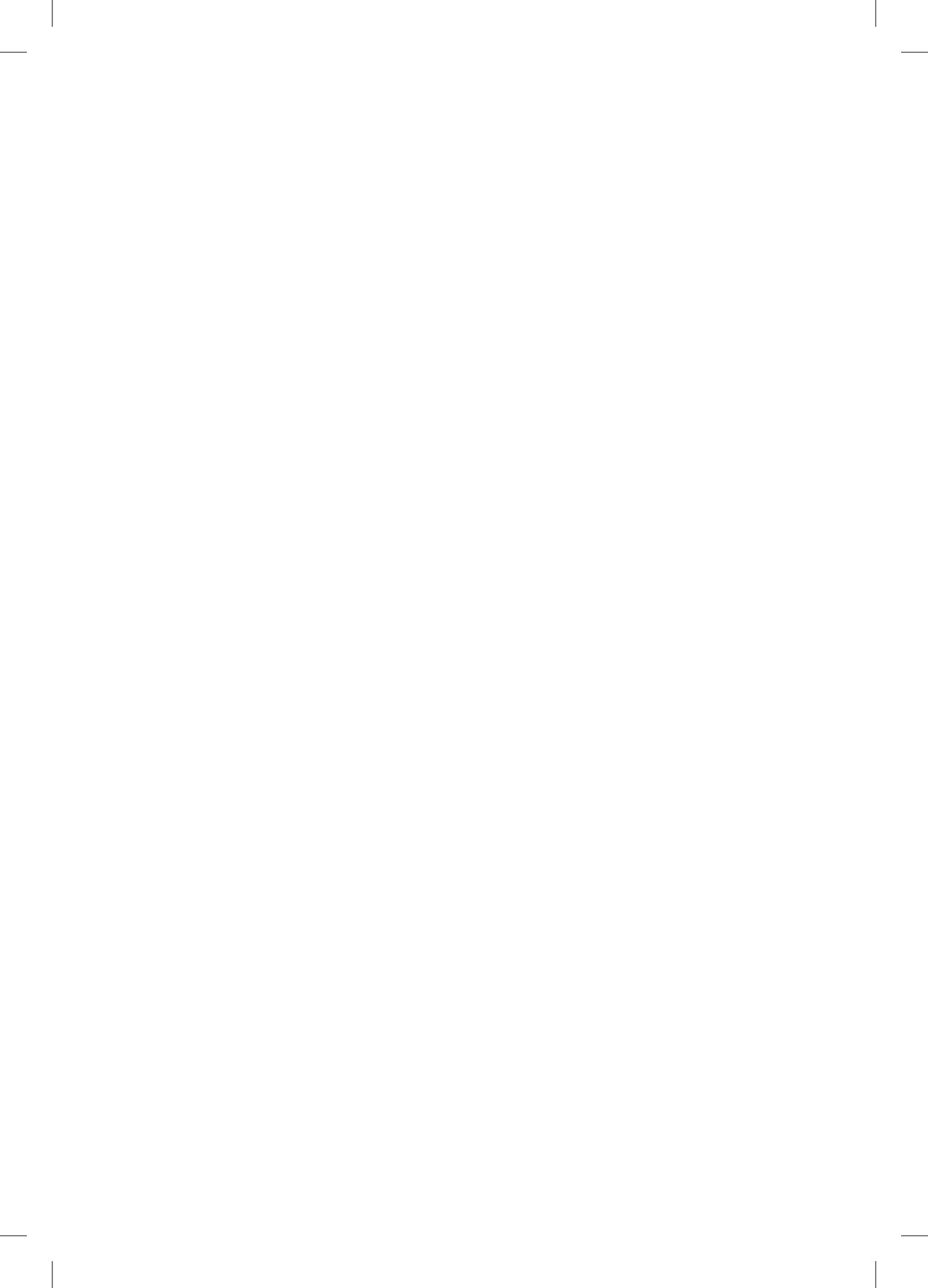
DUBINYIN, NY.P. (1981) *A genetika regénye. A szovjet genetika születése és fejlődése.* [The story of genetics. The birth and development of Soviet genetics.] Budapest, Kossuth, 1-287 . (Hungarian translation of Дубинин, 1975).

- GRAHAM, L. (2016) *Lysenko's ghost. Epigenetics and Russia*. Cambridge MA, London, Harvard University Press. 1-209 .
- HUXLEY, J. (1942) *Evolution: the modern synthesis*. London, Allen & Unwin, London. 1-645.
- JORAWSKY, D. (1961) *Soviet Marxism and Natural Science, 1917-1932*, London, Routledge and Kean Paul, i-xiv, 1-433 .
- JORAWSKY, D. (1970) *The Lysenko affair*. Cambridge MA, Harvard University Press. i-xiii, 1-459 .
- MESTERHÁZI, S. (1937) *A Mesterházy család története*. [History of the Mesterházy family.] Nagykanizsa, Gyarmati Gy. Könyvnyomdája,. 1-67.
- MÜLLER, M., ELEK, G. (2016) A biology textbook edited by Ervin Bauer in 1935 and its subsequent fate. *Communicationes de historia artis medicinae*. 62, (234-237), 85-91.
- TREGUB, N. (2008) Vasily Vatagin – Master of the animal world. *Галерея, The Tretyakov Gallery Magazine*. No. 4.
- БЛЯХЕР Л.Я. (1971) *Проблема наследования приобретенных признаков*. [The question of inheritance of acquired characters.] Москва, Наука, 1-274.
- БЛЯХЕР, Л.Я. (1972) М..М. Местергази и его участие в дискуссиях по проблемам эволюционного учения. [М.М. Mestergazi and his participation in discussions of evolutionary science.] *Наука и Техника (Вопросы истории и теории)*, вып. VII/2, Ленинград, 37-38 (abstract)
- ГАЙСИНОВИЧ, А.Е. (1988) *Зарождение и развитие генетики*. [Origin and development of genetics.] Москва, Наука. 1-423.
- ДУБИНИН, Н.П. (1975) *Вечное движение. Изд. второе*. [Perpetuum mobile, second edition.] Москва, Издательство Политической Литературы. 1-431.
- КОЛЧИНСКИЙ, Э.И. (1999) *В поисках советского «союза» философии и биологии*. [Search for a „Soviet” union of philosophy and biology.] Ст. Петербург, Буланин,. 1-274.
- КОЛЧИНСКИЙ, Э.И. (2007) *Биология Германии и России – СССР*. [Biology of Germany and Russia-USSR.] Санкт-Петербург, «Нестор-История». 1-638.
- МЕСТЕРГАЗИ, Т. (2011) *Семь дворянских родов одной семьи*. [Five noble lineages in one family.] Калуга. Издательство «Фридгельм», 1-287.
- МЕСТЕРГАЗИ, Т. (2015) *Жизнь дворян до и после 1917 года в письмах моих предков*. [Life of nobles before and after 1917 in the letters of my ancestors.] Калуга. Издательство «Фридгельм», 1–136.
- ТЕЛЕГАНОВА, Е. (2009) Всегда горит, всегда в экстазе неутомимый Местергази. [Always on fire, always ecstatic, Mestergazi the indefatigable.] *Губерния 40 (Калуга)*, № 4, 30-33.
- ШАТАЛКИН, А.И. (2016) *Политические мифы о советских биологах. О.Б. Лепешинская, Г.М. Бош'ян, конформисты, ламаркисты и другие*. [Political myths about Soviet biologists. O.B.Lepeshinskaya, G.M. Bosh'jan, conformists, lamarqueists and others.] Москва, Товарищество научных изданий КМК. 1-469.

MIKLÓS MÜLLER, MD, DR h.c.
 The Rockefeller University, New York, NY 10065, USA
 mmuller@rockefeller.edu

ÖSSZEFOGLALÁS

Mihail Mihajlovics Mesztergazi (1884-1954), orosz biológus, világutazó, és tudomány-népszerűsítő, M. Kázmér magyar nemes katonatiszt unokája volt. Mihail apja már orosz nemes volt, Kaluga városában élt, felesége orosz volt és nemesi származású. Mihail a moszkvai egyetem természettudományi karán szerzett diplomát állattan szakon. Munkásságának három fő irányát kell megemlítenünk. Biológusként elmélyülten foglalkozott a darwinizmus problémáival és fontos szerepet játszott a 20. század első felében a szovjet biológia nagy vitáiban. 1930-ban jelent meg fő műve, *A szervezetek evolúciójának alapkérdései* címmel. Számos főiskolán működött, elsősorban biológiát, földrajzot és antropológiát tanított. Életének második felében kiadványokban dolgozott mint biológiai tárgyú művek szakmai szerkesztője. Számos úttörő mű viseli keze nyomát, köztük a magyar származású Bauer Ervin szerkesztette biológia tankönyv első kiadásának újrayomása. Utazóként végigjárta a fél világot. Utazásai során sok múzeumi értékű tárgyat gyűjtött, amelyekkel a Kalugai Körzeti Múzeum gyűjteményét gazdagította. Számos népszerűsítő művet publikált biológiai, földrajzi és néprajzi kérdésekről.

EGY MODERN PARACELSUS-LEGENDA VÁZLATOS TÖRTÉNETE

ADAMIK LAJOS

Az ősforrás

Mint ősködből az új csillag, úgy bukkan fel a semmiből Szathmáry László vegyész-mérnök és kémia-történész 1928-ban közreadott, a *Magyar alkémisták*-at bemutató könyvében a *Paracelsus*-nak tulajdonított hely, ahol a svájci csodadoktor beszámol tokaji látogatásáról és a tokaji szőlővesszők aranytartalmáról. Eszerint egy házigazda itt kettévágott szőlővesszőt mutatott neki, „amelynek hosszában olyan könnyű aranyszálak voltak, mint aminővel fonnak.”¹ Az idézet lelőhelyéről, Paracelsus *Der hermetische Nord-Stern* c. munkájáról Szathmáry már korábban megemlékezik monográfiájában, mondván, hogy az a 18. századi Paracelsus-tanítvány, *Puky Ferenc* kedvelt olvasmányai közé tartozott.²

A szikra tüzet vet

Szathmáry közlése bámulatosan termékeny talajra hullt. *Magyary-Kossa Gyula* farmakológus és orvosdoktor egy évvel később közreadott orvostörténeti monográfiájában külön fejezetet szentel *Paracelsus magyarországi emlékei*-nek,³ s ebben már betűhíven idézi Szathmáryt.

Amit pedig ketten tudnak, nem titok. *Dr. Baradlai János* és *Bársony Elemér* okleveles gyógyszerészek 1930-ban impozáns, kétkötetes monográfiát adnak közre *A magyarországi gyógyszerészet történetéről*, ők ugyancsak külön fejezetben foglalkoznak Paracelsus életével és munkásságával, és megelevenítő erővel, kicsit még tovább is színezve idézik Szathmáryt. Tudják Paracelsusról, hogy „*borunk különösen ízlett neki. Mint afféle XVI. századbeli orvospatikus, aki még valamit talán hitt az asztrológiában, mágiában és kabballában, érdeklődéssel figyeli cigányaink jóslásait s szívesen keveredik a társaságukba.*” Részletesen ismertetik magyarországi utazásának feltételezett állomásait: „*Odább északkeleten bejárta Tokajt (Tocay), Tarcalt, Mádót (Mada) és Tályát (Talia). A tokaji bort, bizonyára nem ő először, a 'borok királyá'-nak nevezi. Paracelsus, az ő korának ködbeszőtte alkémista kémiajával – fonja tovább a meseszálát a gyógyszerész szerzőpáros –, a tokaji bor kitűnőségét megint csak minden ábránd végcéljához, az aranyhoz vezeti vissza. Az életerő kvintesszenciája, az archeus (itt napfény) összegyűl a tőkében, a gyökerekbe kerül és itt kiválik. Innét ered a tokaji bor jósága. A tályai vendéglátó szőlősgazda – mint említi – kettétört egy szőlővesszőt s íme, belül 'hosszú, vékony aranyfonalak' voltak láthatók. Északkelet-Magyarországból Erdélybe ment tovább, ahová, úgy látszik, elsősorban az abrudbányai aranybányák és a vízaknai sótárnák vonzották. Itt szerzett benyomásairól később is magasztalással medítál.*”⁴

1 Szathmáry László: *Magyar alkémisták*. Budapest: 1928, 316.

2 I.m. 44.

3 Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek* II. Budapest, 1929, 226skk, kül. 228-229.

4 Dr. Baradlai János-Bársony Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története*. Budapest, 1930, 1,73.

Fáklyavivők serege

Immáron három tekintélyes forrásra támaszkodhatván, sorra jelentkeznek a hírnökök, hogy tovább vigyék a meggyújtott fáklyát. *Osztróvszkyné Dr. E. Németh Ágnes*, az antiprohibicionista mozgalom elkötelezett híve 1932-ben a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének fölkérésére népszerűsítő könyvet ír a bor szerepéről az ember életében. Nemcsak arról van tudomása, hogy „*a világhírű svájci alkémista, a XVI. század elején Magyarországon járván ... a tokaji bor lelkes barátjává szegődött*”, „*...személyesen bejárta a tokaji szőlőhegyeket s e vidék különlegesen finom borainak kialakulását sajátos alkémista szellemben magyarázza meg*”, de Paracelsus ampelológiai úttörőszerepét is felismeri: „*Íme zavaros formában már, de megtalálható a tokaji karakter kialakulásában vezető szerepet játszó klimatikus és talajviszonyok szerencsés együtthatásának felismerése*”.⁵

Ugyanebben az évben adja közre *Dr. Ambrózy Ágoston* sátoraljaújhegyi születésű jogász, az író-költő apja hasznos kis könyvecskéjét Tokaj-Hegyaljáról és annak „*néhány szellemi vonatkozásáról*”. Már bevezetőjében siet leszögezni, hogy a tokaji szőlő „*Paracelsus szerint a világ legnagyobb növénye*”, valamivel később pedig éppen Osztróvszkynéra hivatkozva emlékezik meg „*a hírneves svájci alkimista*” és a tokaji aranyvessző találkozásáról.⁶ Az utalás nem hiányzik a szöveg német változatából sem, amely a pesti Péterffy és a hamburgi I. P. Tóth kiadó *Kleine Ungarnkunde* c. sorozatában jelent meg 1944-ben.⁷

Ugyancsak az 1930-as évek elején – a címlap szerint Paracelsus „magyarországi kóborlásainak 400. évfordulóján” – *Dezső Ernő* újságíró, a *Magyarság*, majd a *Magyar Nemzet* munkatársa válogatást ad közre a magyar sajtó megemlékezéseiről az évforduló alkalmából.⁸ Bevezetőjében említi Szathmáryt és a *Nord-Stern*t, de bővebben nem tér ki rá. Szathmáryról mint kútfőről a *Magyar Hírlap* idézett cikke is megemlékezik,⁹ a füzet mégis inkább söripari reklámként hat, mert a beválogatott cikkek jórésze a Paracelsusról elnevezett korabeli sörféleséget és a sörben lévő komló felbecsülhetetlen értékű gyógyhatásának ugyancsak paracelsusi fölfedezését méltatja; mondanunk sem kell, hogy Paracelsus a csodás magyar földön jutott e fölismerésre.

München, 1938

Ám a Szathmáry-féle idézet első „visszafordítása” németre sem Ambrózy imént említett 1944-es szövegében történt meg: a szintén említett Baradlai János 1938-ban előadást tartott a Gyógyszerészettörténeti Társaság müncheni kongresszusán, s a *Gyógyszerészi Szemle* egy

⁵ Osztróvszkyné Dr. E. Németh Ágnes: *A bor az ember életében. Művelődés- és gazdaságtörténeti vázlat* (A Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének kiadása, XXXI. könyv). Budapest, 1932, 193sk.

⁶ Ambrózy Ágoston: *Tokaj-Hegyalja és néhány szellemi történeti vonatkozása*. Budapest, 1932, 4, 27.

⁷ „Paracelsus, der berühmte Schweizer Alchimist hielt den Tokajer Weinstock für die herrlichste Pflanze, die es gibt, weil der Sonnenschein wie ein Goldfaden durch Weinstock und Wurzeln ins Gestein dringen kann.” August Ambrózy: *Der Tokajer* (Kleine Ungarnkunde Nr. 14). Budapest-Hamburg, 1944, 16f.

⁸ Dezső Ernő (szerk.): *Az izgága tudós, a bátor forradalmár, a neves felfedező, a nyughatatlan kutató. Philippus Theophrastus Paracelsus magyarországi kóborlásainak 400. évfordulóján*. h.n. [Budapest], é.n. Míg Dezső Ernő bevezetőjében a mohácsi vész előtti évekre teszi a kóborlások idejét, a *8 Órai Újság* szerint 1525 és 1537 között, a *Magyarság* szerint „a mohácsi vész előtti és utáni években”, a *Magyar Hírlap* szerint 1526 és 1535 között járta be Paracelsus kétszer Magyarországot. I. m. 7, 40, 41, 42. A *8 Órai Újság* Kolbenmeyer-tudósítása szerint viszont „1535 előtt és után, négyszáz esztendeje, a mohácsi veszedelem idején járt a Szepességben és Gömörben a renaissance nagy történelmi alakja”. Uo. 20. A *Budapesti Hírlap* híradása „A jobb vendéglők” Paracelsus-söréről (a füzetben a 34. oldalon) 1932. jan. 8-án jelent meg, azaz Dezső Ernő legkorábban ebben az évben adhatta közre antológiáját.

⁹ I. m. 23.

évvél később folytatásokban közölte előadásának magyar fordítását.¹⁰ A gyógyszer-történeisz képzelőereje itt már költői magaslatokra hágott, ezért is idézzük teljességében.

„Megtudták – tudósít Paracelsus első útjáról, amelyet 1520 tájára tesz –, hogy a jövevény orvos s a rokonság körében beteg hamar akadt, akin a rutinos 'csodadoktor' a magával hozott teriac (*Electuarium lenitivum cum opio*) segítségével úgyszólván percek alatt segített s fájdalmait enyhítette. Egy órával később már az egész község tudta, hogy egy 'vándor csodaorvos' érkezett, aki minden beteget meg tud gyógyítani. Másnap reggel már tuca-tonként jelentkeztek a páciensek, mindenki vendégül akarta a medikust. A honorárium úri és bőséges volt. Csak úgy dült a tojás, szalonna, sonka, tyúk stb. Kocsi kellett volna az elszállítására.” Baradlai elismeri ugyan, hogy „az utazás pontos részletei ismeretlenek”, de amit tudhatunk, az sem kevés. Érdemes hosszabban idéznünk: „Bizonyos azonban, hogy először a felsőmagyarországi bányavárosokat kereste fel s így valószínűleg Pozsonyon át ért a Vág völgyébe. Felkereste Körmöcbányát, Zólyomot és Selmechányát. Selmechányán abban az időben már működött a jóhírű bányászfőiskola. Az ottani bányákban még mindig akadtak nemes ércerekre. Körmöcbányán pedig már akkor is működött az állami pénzverőintézet. A körmöci 'dukáták' már akkor is Közép-Európa leghíresebb aranypénzei voltak. Hogy Paracelsus akkoriban a szintén jóhírű gömöri ércbányákat is meglátogatta-e Rozsnyón és Dobsinán, hogy volt-e az abajúji (Aranyidka) és szépsi bányavidékeken (Szomolnokhuta, Gölnicbánya), azt mind nem tudjuk, mert ő nem ír ezekről, de ez is valószínű, mert hisz a tokaji borvidékre, amelyik leghőbb vágya volt, csak ezeken a vidékeken keresztül juthatott el.

A Szepességén és Kassán át Paracelsus Zemplénbe ért és itt négy községet említ munkáiban, ahol még ma is a tokaji borvidék legmárkásabb borfajtáit termelik. Ezek: Tokaj, Mád, Tarcal és Tállya. Mád helyett 'Madát' ír ugyan, sőt Tállya helyett 'Talia'-t, de ez nem okozhat félreértést Tállya ma jelentős nagyközség, Tokajtól mintegy 10 kilométernyire. Itt Paracelsus, saját elbeszélése szerint, egy magyar szőlősgazda vendége. Az egyszerű, de bőséges ebéd folyamán alaposan kiélvezi a tüzes tállyai bort s utána, Paracelsus kívánságára, kimennek a parasztagazdag [sic!] szőlőjébe, a közeli napos hegyoldalon. Itt történt az, amit Paracelsus későbbi időkben is lelkesen emleget.

A gazda kettétör egy friss hajtású vékony szőlővesszőt s azt vendégének nyújtja. Paracelsus figyelmesen megvizsgálja a vessző törési felületét és rögtön 'felfedezi' a hosszú, vékony 'aranyzálakat', amelyek a felhám alatt tovahúzódnak.

Paracelsusban ime megint túlteng az alkémista. A csodálkozó magyar parasztagazdának elmagyarázza most, hogy miért olyan tüzesek a tokaji borok! 'A napsugarak ugyanis kifejlesztik a szőlővesszőben az ú.n. 'archeust', amelyik aztán az egész szőlőtőkében elterjed. Hogy a tokajvidéki borok mind aranytartalmúak, azt már topázszínik is elárulja. '... Különösen állhatott ez az ú.n. 'furmint' borokra.

Miután Paracelsus még a három másik híres bortermő községet, Tokajt, Mádöt és Tarcalt is meglátogatta s termésüket alaposan kipróbálta, tovaindult délkelet felé, Erdélyországba.”¹¹

10 Die Vorträge der Hauptversammlung der Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie. München 29-30. Oktober 1938. Wien, 1938, 79-84. A társaság korai történetéről jó áttekintést ad Klaus Meyer: Die ersten Jahre der Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, *Deutsche Apothekerzeitung*, 39/2001 (2001.IX.23.), 74. – Mint Meyer cikkéből megtudhatjuk, Baradlai aktív szerepet játszott a társaság életében, már a harmincas évek elején Budapestet javasolta kongresszusi helyszíneként, és az 1938-as müncheni kongresszust eredetileg csakugyan Budapesten kívánták megtartani, ám a politikai körülmények – a társaságban is erősödő náci befolyás – ezt megghiúsították.

11 Dr. Baradlai János: Paracelsus utazásai és kalandjai Magyarországon 1520 körül. *Gyógyszerészeti Szemle*, IV. évf. 19., 20., 21. szám (1939. május 13., 20., 27.), 271-272, 287-288, 301-303.

A gyógyszerész-professzort orvostörténész kollégája követi a sorban: Dr. Vitéz Herczeg Árpád 1939-ben adja közre lengyel kollégája, *Wladislaw Szumowski* magyar vonatkozásokkal kiegészített orvostörténeti monográfiáját. Ő sem mulasztja el, hogy Magyary-Kossa nyomán legalább egy lábjegyzet erejéig beszámoljon a nagy svájci előd tokaji látogatásáról.¹²

A krónikási lendületet a háború kitörése sem zavarja meg.

Elekes György a debreceni orvosegyesület Paracelsus-emlékülésén, 1941. október 23-án tartott előadásában a *Nord-Stern*-ből ugyan nem idéz, ő csupán Magyary-Kossa könyvére hivatkozik.¹³

Puder Sándor pulmonológus-orvosíró viszont kis Paracelsus-monográfiájában, amely a budapesti Királyi Orvosegyesületben 1941. december 19-én tartott emlékelőadásán alapul, megjegyzi, hogy az arany Paracelsus szerint a nap fényéből jutott a tokaji szőlőbe és így a borba, s hogy erről az aranyról *Tóth Béla Curiosa Hungaricájában* mutatta ki, hogy az valójában „egy *venyigetett aranyos csillogású lerakódása volt*”.¹⁴

Romok és Sztálin-szobrok között

Érthető, ha a háború hagyta romok közt, majd a sztálinista „újjaépítés” másként pusztító éveiben kevésbé jutott figyelem olyan ezotérikus történeteknek, mint a mienk. Paracelsus személye és munkássága ugyan okkult vonatkozásaival együtt sem vált tabuvá: a tudományos ismeretterjesztés fő orgánuma, az *Élet és Tudomány* megannyi Sztálin- és Lenin-éljenzés között is talált helyet arra, hogy a nagy svájci tudósról legalább egy-egy rövid portré erejéig megemlékezzen,¹⁵ a katolikus *Új Ember* két félhasábot is szentelt munkásságának,¹⁶ ám szembeötlő, hogy a tokaji történet nemcsak itt, de más olyan helyeken sem említődik, ahol az várható volna.¹⁷ Bakos József hiánypótló bibliográfiájában *Tokajhegyalja és bortermelése néprajzi, hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalmáról*, amely 1957-ben jelent meg,¹⁸ Puder Paracelsus-füzetét és Szathymáry monográfiáját is felsorolja, utóbbinál zárójelben említve, hogy „*Paracelsus bejárja a tokaji szőlőhegyeket is*”. Lehetséges volna, hogy Ambrózy főntebb említett 1944-es (német) közlése és az alább idézendő, 1956-os akadémiai előadás között kizárólag az emlékezet és a színhagyomány élte volna tovább a mádi kertek alatt járó Paracelsus legendáját? Ennek tisztázása további kutatást igényel. Tény, hogy hetekkel a forradalom kitörése előtt újabb tudományos tekin-

12 „Paracelsus ismételt (1521-1524. években, 1537-ben stb.) járt Magyarországon, nevezetesen Felső-Magyarországon, Pozsonyban, Tokaj bortermelő vidékén, Horvátországban, Erdélyben...” Szumowski-Herczeg in: *Az orvostudomány története bölcsészeti szempontból nézve orvosok és orvostanhallgatók számára*. Írta: Dr med. et phil. Szumowski Ulászló, a Jagelló-Egyetem Orvostudományi Karának nyilv. r. tanára és az 1938/39. évi dékánja. A lengyel eredetiből fordította, magyar vonatkozású jegyzetekkel, időrendi táblával és ábrákkal ellátta: Dr Vitéz Herczeg Árpád. Budapest, 1939, 318.

13 Elekes György: Paracelsus és a paracelsizmus sorsa Magyarországon. *Orvostudományi Közlemények* 3 (1942) 2., 33skk, kül. 36.

14 Dr. Puder Sándor: *Paracelsus. Paracelsus magyar vonatkozásaival*. Budapest, 1942, 37.

15 A „Tudományos eseménynaptár” rovat kétszer (7. évf. 50. sz., 1952. dec. 10., 767, ill. 10. évf. 50. sz., 1955. dec. 14., 1599) közli ugyanazt a tizsoros összefoglalót Paracelsus pályájáról, mégpedig Puder 1942-es munkája nyomán (ld. 14. j.), mindkétszer e mondatral zárva: „Kétszer is járt Magyarországon, először 1526 körül, másodsor 1534-1537 között.”

16 Halász Alexandra: Paracelsus, a középkor hívo orvosa. *Új Ember*, 8. (1952.IV.6.) 14., 3.

17 Nagy Tibor terjedelmesebb írása az *Élet és Tudomány* hasábjain (A „Tokaji” hazája, 8. évf. 31. sz., 1953. aug. 5., 963-965) éppúgy hallgat Paracelsusról, mint Koroda Miklós „Aranyhomok – aranyvessző” c. történelmi tájportréja az Ifjúsági Kiadó színes honismereti monográfiájában (Dobozsi Imre et al: *Ezerszínű Magyarország*, 1955, 293-347).

18 *Bakos József: Tokajhegyalja és bortermelése néprajzi, hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma* (A Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei 4-7). Sárospatak, 1957, 123. – Bakos első, tíz évvel korábbi bibliográfiájában (*Bodrogköz, Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma* [A sárospataki református gimnázium néprajzi csoportjának kiadványai I]. Sárospatak: 1947) még nem találkozni Paracelsus névvel.

tély, *Rakcsányi László*, a mezőgazdasági tudományok kandidátusa veszi fel a fonalat. Előadásában, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományi Osztályának 1956. szeptember 10-12-i kertészeti konferenciáján tartott *A magyar borok és borkülönlegességek jellegének kialakulásáról*, leszögezi: „*Paracelsus mester, a világhírű svájci alkímista ez időben [a XVI. században] bejárta a tokaji szőlőket és a különlegesen finom borok keletkezését az akkori idők szellemében magyarítja (SZATHMÁRY: Magyar alkímisták 1928). Szerinte a napfény a szőlőtől a gyökérbe vándorol, ahol a melegtől megtisztítva kiválik. Innen származik a tokaji bor jósága és ha a növénybirodalomban a borok királyáról beszélünk, akkor ez a bor ezt a címet megérdemli!*”¹⁹

Brüsszelig és vissza

Érdekes vargabetűvel jut el történetünk a *Szolnok Megyei Néplap* 1958. május 29-i számába. A brüsszeli világiállítás magyar pavilonjának szép sikereiről *Nemcsak a puszták országa...* címmel tudósító cikk a *De Volksgazet* e címen megjelent beszámolója után egy brüsszeli folyóirattól, a *Micro Magazine*-ből idéz, amely „*kétoldalas, fényképekkel gazdagon illusztrált*” cikkében külön felhívja a figyelmet „*a magyar vendéglőben kapható tokajira, amely >a magyar borok királya. Az alkímisták annakidején azt hitték, - folytatja -, hogy arany is van benne. Paracelsus is analizálta. Aranyat ugyan nem talált benne, de a pohár fenekére nézve más, lenyűgöző tulajdonságokat fedezett fel az italban és a következőket írta róla: 'A nap sugara, akárcsak egy aranyugár hatol be a növénybe a gyökereken át mélyen a talajban, hogy azután visszatérjen és kiragyogjon a borbán.'*”²⁰ Hogy a *Nord-Stern*-beli hely e szabadon átköltött változata mi módon került be a belga műsorújságba, csak találgathatjuk – vélhetően a magyar pavilon reklámkiadványai között vagy a tokaji bornak szentelt kiállításon lelt rá a cikkíró, ahogyan az már *Boldizsár Iván* forgatókönyvében szerepelt, és egy korabeli filmriportban is megjelenik.²¹

A konszolidáció éve

A hatvanas évekre aztán végleg beépülhetett a köztudatba Paracelsus tokaji emlékezete – ezt példázza a Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala által 1963-ban közreadott, nyolc szerző által jegyzett Tokaj-útikalauz. Ez a tokaji borról szóló fejezetben, a talaj jelentőségének eltúlzására utaló „*igen régi hiedelmek*” kapcsán idézi a fel-

19 *Az MTA Agrártudományi Osztályának közleményei*. 12 (1957), 1-4., 259-268, kül. 261.

20 *Szolnok Megyei Hírlap*, 1958. május 29., 3. – A csakugyan lelkes beszámoló a belga rádió- és tévémagazin utolsó áprilisi/első májusi kiadásában jelent meg. Szerzője, Jean-Pierre Cordier a tokaji előtt a pörköltről sem felejt el megemlékezni: „Dans ce raccourci de la vie hongroise, les gourmets pourront apprécier les produits du cru: le célèbre Goulasch, des spécialités moins connues et naturellement ce prince des vins hongrois, le Tokay. Les alchimistes pensaient qu'il contenait de l'or. Au 16me siècle, l'un d'eux, le Suisse Paracelse vint l'analyser. Il ne trouva pas d'or... mais il reconnut au Tokay des qualités plus captivantes que le vin a fort heureusement gardées. Tel un fil d'or, écrivit l'alchimiste, le rayon du soleil pénètre à travers le plant et les racines jusque dans la roche, pour revenir dans le vin.“ Ha a brüsszeli magyar pavilon egyelőre lappangó propagandaanyagát nem tekintjük, ez lehetett a legenda első francia közlése.

21 „Tokaj külön fejezetet érdemel. A kiállítás következő részét *Tokaj, a borok királya* címmel „trónteremnek” rendezzük be. Ott trónol a tokaji és ebben a környezetben mondjuk el eredeti történelmi iratok, idézetek, könyvek, dicséretes stb. özőnével, hogy mit jelentett és mit jelent a tokaji bor nekünk és a világnak” – szól a boldizsári vízió. A forgatókönyv gépirata egyebek közt az egykori Könyvügyi Minisztérium levéltári anyagában is megtalálható: MNL - OL XIX-F-7-t, 44. doboz. Az idézet a forgatókönyv 8. oldalán olvasható. H. Herskó Anna és Knoll István *Brüsszeli tudósítás 1958* c. riportfilmjében, amely nyilvánosan legutóbb 2016-ban, a Kiscelli Múzeum *B. A. úr X-ben* c. kiállításán volt látható, a 3. perc körül bukkan fel néhány pillanatra a tokajinak szentelt tárlat. A brüsszeli szál följelteséhez nyújtott önzetlen segítségéért köszönettel tartozom Adamik Timeának, Sybren Boonstrának és Ritter Györgynek.

jegyzést, amelyet „a XVI. század orvostudományának nagy mestere, Theophrastus Paracelsus” tokaji látogatásáról tett.²²

A korszak méltán népszerű orvos-polihisztor, *Benedek István* szintén ez idő tájt csatlakozik a legendát tekintélyükkel tovább táplálók sorába.²³ Mindebben az a legbámulatosabb, hogy a háború utáni radikális rendszer- és világnézetváltás sem árthatott egy olyan narratívának, amelyik pedig e világnézet szemszögéből nézve igen kétes forrásból, az alkimia áltudományának vidékéről fakadt. A nemzeti múlt fölötti büszkeség nyilvánvalóan (és nyilván nemcsak ebben ez esetben) kifehéřítette az ideológiai makulát.

The Irish Connection

A jeles vegyész mérnök és egyetemi tanár, *Szabadváry Ferenc*, húsz éven át az Országos Műszaki Múzeum igazgatója és a Vegyészeti Társaságok Nemzetközi Szövetségének tagja a hazai vegyészettörténetéről írt monográfiájában eleveníti fel történetünket. Milyen kár, hogy Paracelsusról írt szavai – „ő állította először azt a mesét, ami aztán elterjedt és szívósan tartotta magát”²⁴ – nem Szathmáryra vonatkoznak, különben mondandónk itt véget is érhetne. Ennek épp az ellenkezője történt. Miután ő maga lépre ment, bő évtizeddel később brit kollégáját is sikerült lépre csalnia. *D. Thurnborn Burns* a modern vegyészettörténet előfutárának, Robert Boyle-nak a magyarországi bányák, ásványok és ásványvizek iránti érdeklődéséről írt tanulmányában²⁵ idézi Boyle-t, aki Magyarországgal kapcsolatos ismereteit kizárólag másodkézből, kortársak beszámolóiból gyűjtötte össze. Boyle, írja Burns, „megemlíti azt a tudós emberek között élő hagyományt, hogy Magyarország egyes részein, ahol aranybányák vannak, a szőlőlevelek hátoldala aranyozottnak tűnik az arany természetű kipárolgások révén”. Ezt a hivatkozott tudós utazó nem erősítette meg, de azt biztos tényként közölte, amit már Paracelsus korábban leírt, hogy „a szőlőszemek magjai aranyozottnak látszanak.” E ’korábbi Paracelsus-leírás’ forrásaként Burns részint Szabadváryra, részint *J. R. Partington* négykötetes vegyészettörténetének lenyűgözően adatgazdag Paracelsus-fejezetére hivatkozik, ahol azonban sem aranyszőlőről, sem Tokajról, sem általában Magyarországról nem esik szó.²⁶ Szabadváry, úgy látszik, nemcsak legendánkat adta tovább brit kollégájának, de a tokaji szeretetét is. Burns ugyanis az imént idézettekhez hozzáteszi: „Boyle zárójelben hozzáfűzött megjegyzését, nevezetesen: ’Tokaj adja Magyarország leghíresebb borait, a legjobb bort, amit valaha is ittam’, viszont aligha vitatja bárki is.”

22 Almásy Károly et al: *Tokaj. Útikalauz*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Tanácsának Idegenforgalmi Hivatala, 1963, 54sk.

23 Benedek István: Paracelsus, in: *Bolond világ*. Budapest, 1967, 374skk, kül. 389: „Magyarország több emléket is őriz róla, így például mint lelkes borszakértő meglátogatta Tokajt és környékét, nagy elismeréssel ír boráról.”

24 Szabadváry egyúttal mindenki másnál korábbra datálja Paracelsus első vándorútját, és széleskörű érdeklődést tulajdonít neki: „Mint fiatalember 1510 körül járta be először a felvidéki bányavárosokat és Erdélyt. Nyitott szemmel járt, a műszaki és mezőgazdasági dolgokat élesen megfigyelte és később sokszor utalt rájuk. Persze néha túlzásokba is ment, minthogy a nagyotmondás szokásaihoz tartozott. Ő állította először azt a mesét, ami aztán elterjedt és szívósan tartotta magát, nevezetesen, hogy a tokaji szőlő aranyat tartalmaz. Állítása szerint saját szemével látta Tállyán, mikor a házigazda kettévágott egy szőlővesszőt, és annak hosszában olyan könnyű aranyszálak voltak, mint aminővel fonnak.” Szabadváry Ferenc-Szöke-Nagy Zoltán: *A kémia története Magyarországon*. Budapest, 1972, 23.

25 D. Thurnburn Burns: *Robert Boyle's Interest In The Knowledge Of Hungarian Mines, Minerals And Mineral Waters*. Department of Analytical Chemistry, The Queen's University of Belfast, North-Ireland. Received July 8, 1986, presented by Prof. Dr. F. Szabadvary. Az előadás a Boyle-érem harmadik díjazottjának, Pungor Ernőnek a köszöntésére készült. Az angol szöveget a Budapesti Műszaki Egyetem folyóirata közölte, lásd *Periodica Polytechnica Chemical Engineering*, 31 (1987), 3. 107-117, kül. 111. A tanulmány egy évvel később magyarul is megjelent: D. Th. Burns: Robert Boyle érdeklődése a magyarországi bányák, ásványok és ásványvizek iránt és ismeretei e területen, *Technikatörténeti Szemle* 16 (1986-1987), Budapest, 1988, 9-17, kül. 12.

26 Partington, J.R.: *A History of Chemistry*, 2. k. London, 1961, 116-151.

Avatások

Tokaj történetének egyik legavatottabb bűvára, a Tokaji Múzeum első igazgatója, *Pap Miklós* szintén tényként kezeli a történetet, olyannyira, hogy forrásmegjelölés nélkül idézi „a bázeli egyetem gyógyászati professzorá”-t, aki „1524-ben járt hazánkban, és tokaji látogatásáról ezt jegyezte fel” – mármint azt, amit Szathmáryból ismerünk.²⁷ Ugyanilyen magátólértetődően tér vissza a forráshoz *Zalai Károly* gyógyszerész-professzor a tokaji Paracelsus-emléktábla avatásán, 1990. június 22-én elhangzott ünnepi előadásában. Mint mondja, Paracelsus „észak-magyarországi útja alkalmával felkereste a tokaj-hegyaljai borvidéket, bejárta Tokajt, Tarcalt, Mádot és Tállyát és a tokaji bor kitűnőségét, gyógyhatását, az alkímisták ábrándjaként tekintett végcéljára, a vélt aranytartalomra vezette vizsgálta. Megállapította, hogy a tokaji szőlőtöke a legnemesebb növény, mivel benne a növényi és ásványi eredetű anyagok egyesülnek és a nap sugarai, mint aranyszálak hatolnak át a vesszőkön és gyökereken.” Mint Zalai hozzáfűzi, „Paracelsus ezen csalafinta, de sokat ígérő szavai hozzájárultak ahhoz, hogy a tokaji bor vélt aranytartalma időről időre ismét felmerült.”²⁸

A jeles professzor egy évvel később, Paracelsus halálának 450. évfordulójára írt cikkében megismétli állítását, megemlítve azt a máshonnan is ismert föltételezést, mely szerint *Galeotto Marzio* indíthatta Paracelsust a tokaji szőlő és bor behatóbb tanulmányozására. „A tokaji látogatás kapcsán – mondja – említésre méltó Mátyás király udvari krónikása, *Martio Galeottinak* 'Epitome rerum Hungaricum'-ból származó megállapítása, miszerint a magyar hegyek talajában arany ércek és arany magok találhatóak, sőt a tokaji szőlőben és vesszőben is előfordulnak. Így feltételezhető, hogy Paracelsus szeretett volna meggyőződni a tokaji bor aranytartalmáról.”²⁹

Élet és Tudomány

Michael Sailer, a tokaji és általában a magyar bor német földi hírnöke a rendszerváltás után két alapos monográfiát is közreadott a témakörben, az egyiket Pap Miklóssal közösen.³⁰ Egyikben sem feledkezik meg a paracelsusi vonalról.

Nem sokkal az ezredforduló után Jánosi István a *Hegyaljai bormitológiá*-ról értekezve ugyancsak Pap Miklósrá és ennek *Tokaj mese- és mondavilága*-ba betekintő antológiájára hivatkozva idézi fel a Tokajba látogató Paracelsus történetét.³¹

27 Pap Miklós: *A tokaji*. Budapest, 1985, 56. – Pap „A bor gyógyító erejéről” írt tanulmányában már forrásmegjelöléssel idézi a történetet, igaz, hogy itt meg Tóth Bélára hivatkozik, akinél (*Curiosa Hungarica*, Budapest: 1907, 182-195) még nem szerepel a *Nord-Stern*-beli hely. Pap Miklós: A bor gyógyító erejéről, in: *A Hermann Ottó Múzeum évkönyve*, 38 (1999), 763-766, kül. 764.

28 Dr. Zalai Károly: Paracelsus (1493-1541) Tokajban. *Gyógyszerészet* 34 (1990), 539f.

29 Dr. Zalai Károly: Paracelsus és a gyógyszerészet (Halálának 450. évfordulójára). *Gyógyszerészet* 35 (1991), július, 341-343.

30 Michael Sailer: *Der Tokajer : Weine und Geschichte eines berühmten Weingebiets*. Nürtingen-Hardt, 1992, kül. 31. Sailer itt közli a *Nord-Stern*-beli passzus szabad visszafordítását mai németre: „Als ich Oberungarn besuchte und meinen Weg über Tokaj und Umgebung, Mád, Tarcalt, Tállya nahm, habe ich mit meinen eigenen Augen ein – vom Gastgeber durchgeschnittenes – Rebenholz gesehen, in dem längliche Goldfäden liefen, mit denen man zu spinnen pflegte”; valamint uő: *Das Tokajer-Buch. Geschichte, Weine, Produzenten*. Nürtingen, 1999, kül. 34 (a tokaji Paracelsus-emléktábla fényképfelvétele) és 84sk („A tokaji mint gyógybor”): „Schon Paracelsus (1493-1541), der den Wein als Heilmittel gegen viele Krankheiten empfahl, hat Interesse am Tokajer gezeigt und sogar eine strapaziöse Reise in das Weingebiet unternommen (Gedenktafel in der Stadt Tokaj an der Wand des Rákóczi-Kellers von Hétszölő).” Csak remélhetjük, hogy Paracelsusnak, ha tényleg eljutott a vidékre, az ott költött nedűknek köszönhetően mégsem volt annyira „fáradtságos” az utazás.

31 „A XVI. században Paracelsus, akit nem csupán orvosként, hanem jeles alkímistaként is tiszteltek, személyesen tanulmányozta

A deduktív elmélet szertelen szárnyalásáért mégsem az eddig idézett szerzők valamelyikének, hanem a tokaji szőlőhegyeket művészi felvételek százain megőrkítő fotografusnak, *Dékány Tibornak* jár a palma. *Dékány Az Élet és Tudomány* 2005. évi 38., szeptember 23-i számának „címlapsztori”-jában („Aranylő Óborok”, hirdeti a felirat a penészes palackokkal teli pincét ábrázoló címlapfotón) azt igyekszik négy teljes oldalon tisztázni, hogy *Hány éves a tokaji aszú?* Fölidézve Galeotto Marzio feltételezését, mely szerint „a hegyben lévő aranyat a tőke magába szívja”, elmondja, hogy „A hírre felfigyelt Paracelsus is, korának egyik leghíresebb alkímistája. Tokajban 1523-ban járt, s – a helyi patikát laboratóriumként használva [sic!] – kísérleteket végzett az ottani mustokkal és borokkal.” Ezt akár még Szathmáry továbbszínezésének is gondolhatnánk, de az igazi csavar csak most jön: Paracelsus, írja Dékány, „a Tokaj-Hegyalján szerzett tapasztalatait aztán a *DE VITA LONGA* (A hosszú életről) című munkájába építette bele. A művet a Bázeli Egyetem adta ki ónémet nyelven 1527-ben, majd latin fordításban is megjelent Strasbourgban 1603-ban.”³² Dékánynak mindezt „Dusóczky Tamás tokaji borász, a *Vinum Regum Rex Vinorum* borlovagrend nagymestere” mondhatta el, aki „a meglehetősen nehézkes régi szöveget [...] hetekig böngészte, amíg megtalálta benne az erre vonatkozó szövegrészeket. Ezt követően a Zürichi Egyetem könyvtárában Paracelsus eredeti, ónémet nyelven megjelent munkájára is ráakadt, ebből hazánkban nem lelhető fel példány. Ennek harmadik fejezetéből való az a bekezdés, amely Paracelsusnak a tokaji borral kapcsolatos megfigyeléseit is tartalmazza. Ónémet változatában ezt írja: „*Darum nach der putrefaction das aurum potabile gemacht is. [...]* Vagyis: „a rothadás [a szőlőszem botritiszes rothadásáról lehet csak szó – A szerk.]” útján lehetséges az arany létrejötte.” Hogy Paracelsus említett művének vonatkozó helyén, a III. könyv 3. fejezetében borról egyáltalán nem, hanem csak az aranyról mint fémről, annak elixírként való használatáról, „korrózió”-járól és „putrefactio”-járól esik szó, s hogy Tokaj neve sem itt, sem a III. könyv 9. „a „bor-szesz”-nek („Vom Spiritu vini”) szentelt fejezetében, és egyáltalán az egész műben sehol nem említődik – nos, szerzőnk ez mind nem zavarja abban, hogy színes eszme-futtatását, amelyet egyebek között az idézett Paracelsus-hely fényképi reprodukciójával és benne a „putrefactio” szót piros kerettel kiemelve illusztrál, ezzel a minden kételyt végképp lesöpítő megállapítással zárja: „Paracelsus okfejtése – mégha magát az aszú szót nem is említi – mindenestre bizonyítja: az aszúkészítés tudományának Hegyalján már birtokában voltak 1523-ban.”³³

Paragranum könyve

Zelenák István 2012-ben közreadott, szép kiállítású könyvében *A tokaji aszú titkai*-ról több olyan részletről is tud, amelyről elődei nem. Így például, hogy Paracelsus a

és erősítette meg az aranytermő tokaji mítoszát, és a bor gyógyító erejét is a benne levő arannak tulajdonította. Paracelsus 1524-ben járt Magyarországon, s hegyaljai látogatása során ő is látta ama bizonyos aranyat termő szőlőket.” Jánosi István: *Hegyaljai bormitológia*. Tokaj, 2004, 71; Pap Miklós: *Tokaj mese-mondavilága, szemelvények dalkincséből*. Szombathely, 2003, 10.

32 Az 1527-es „ónémet” kiadásról sem a Zürichi Könyvtár katalógusa, sem Sudhoff nem tud. A „Hosszú életről” szóló 5 könyv német eredetijéből csak töredékek maradtak fent, nyomtatásban először latin fordításban, 1562-ben jelent meg a teljes szöveg. Vö. Karl Sudhoff (szerk.): *Theophrast von Hohenheim gen. Paracelsus: Sämtliche Werke, 1. Abteilung: Medizinische, naturwissenschaftliche und philosophische Schriften*, Bd. 3, München-Berlin, 1930, XXXII sk.

33 Dékány Tibor: Paracelsus tokaji laboratóriumában. Hány éves a tokaji aszú? *Élet és Tudomány*, 60 (2005) 38. szept. 23., 1200-1203, kül. 1203. – Dékánytól meríthetett ihletet Horváth Dezső a *Műértő* 2012. júniusi számában, mikor az aktuális könyvaukciókról írt beszámolójának a „Paracelsus a tokaji borról” címet adta. Az egyik aukción ugyanis a *Fünff Bücher vom dem langen Leben* 1574-es kiadása is szerepelt, s mint Horváth írja, a „svájci orvos, botanikus, alkímista asztrológus életrajzírói szerint háromszor is járt Magyarországon, és valószínűleg a tokaji borok alapos megismerése vezethette arra a felismerésre, hogy az aszúsodott szőlőből készült boroknak magasabb a savtartalmuk [sic!]. Ezt az itt terítékre került ... könyvének egyik fejezetében meg is írta.” *Műértő* 2012/június, 14.

Szerémségben járva, „az ottani szőlőket szóbahozva írta le az aranyvenyige legendáját”, s hogy „...aztán feltűnt Tokajban, Tarcalon, Tállyán és végül Eperjesen. Nem tudjuk, milyen kiváltó oka volt útjának, s kitől szerzett tudomást az itteni borról. Annyi kiderült, hogy személyes kapcsolat fűzte egy eperjesi polgárhoz, aki nyilvánvalóan külföldön tanult, valamelyik egyetemen ismerkedhetek meg. Talán tőle hallott a hegyaljai borról. Utazásáról később (1530) megjelent Paragranum c. művéből értesülhetünk.³⁴ Ebben elismerően, sőt csodálattal emlékezik meg Tokaj boráról. Megfogalmazta, amit azóta is tudunk: ebben a borban szerencsésen találkozunk a talajból felszívott ásványi és a növény által kitermelt anyagok. Az ő szavaival: 'A vegetáliák a mineráliákkal társulván folyékony arannyá változnak.' Paracelsus nagyvilági életet élt, szeretett mulatozni, de az idézett mondat szerint a bort nem csak élvezeti értékei alapján vizsgálta. /.../ Paracelsus művei nem jelentenek minden vitán felül álló történelmi forrást, de megállapíthatjuk: általa ismerte meg a fél Európa Tokaj és a tokaji nevét. A tájat nem Hegyaljának, hanem Tokaj vidékének nevezte. Paracelsus az első nyugati utazó volt a Hegyalján, s abban is első, ki ezt a tájat Tokaj vidékének nevezte.”³⁵

Legutóbb Lénárt Orsolya Eberhard Werner Happelről, e 17. századi hamburgi írófordító-tanárról és a műveiből kiolvasható termékeny Magyarország-képről szóló, nagy alaposággal megírt tanulmányában idézi – Magyar-Kossa és Zalai nyomán – a nevezetes Nord-Stern-béli passzust.³⁶ Lénárt fölteszi a kérdést, hogy Happel, aki *Der Ungarische Kriegs-Roman* c. művében a magyar termőföld aranybőségéről is ír, vajon ismerte-e e forrásokat, és arra jut, hogy az ide vágó helyekből ez „nem állapítható meg teljes bizonyossággal”.³⁷

És végezetül, hogy ne mindig csak mások portája előtt söpörgessünk – e sorok írója a hízlalt szárnyasmájról szóló tanulmánya végén vajon nem a Tokaj-vizitáló csodadoktor történetével kezdi-e a tokaji bor rövid dicséretét? De bizony.³⁸

A hermetikus északcsillag

Mindezek után mondanunk sem kell, hogy a Szathmáry által közölt szöveg, mint azt néhány éve Magyar László András is föltételezte,³⁹ nem Paracelsustól származik.

Szathmáry tévedésére már Karl Sudhoff 1894-es Paracelsus-bibliográfiája rávilágít. E monumentális munka a 462. tételként ismerteti a művet, amely egy kompiláció részeként jelent meg 1771-ben. A kiadvány teljes, barokkosan cirkalmas címe:

34 Vagyis ez a közlés vezette félre a szervezőket, akik a szoboravatás meghívóján külön is megemlékeznek a *Paragranum könyvéről*. – Az 1990-ben felavatott emléktábla alkotója Kiss László György, a 2016-ban felavatott mellszoboré Benke Zoltán.

35 Zelenák István: *A tokaji aszú titkai*. Budapest, 2012, 21sk.

36 Lénárt Orsolya: *Der Tokajer Wein und das Aurum vegetabile – Das Bild des fruchtbaren Königreichs Ungarn in den Werken Eberhard Werner Happels*. In: *Jahrbuch der Ungarischen Germanistik* 2014. Budapest/Bonn, 2015, 83-98, kül. 93sk.

37 I.m. 96.

38 Adamik Lajos: „Olyan lúdnak az máját sütöttem”. *Nemzeti konyhánk büszke éke, a hízott szárnyasmáj – mítosz, történelem és konyhatechnológia – egyszersmind a tokaji bor rövid dicsérete*. Baté-Szacsal-Heparopolis, 2015, 22sk.

39 Vö. Magyar László András: Az aranyszőlő legendája, in: *Jubileumi emlékkönyv. Három orvostörténetész köszöntése*. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére (A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 32.). Budapest, 2010, 149-155, kül. 151f. Magyar László Andrásnak, ha jól értem, mindössze nem volt alkalma betekinteni a könyvbe. – Font Zsuzsának és Keserű Bálintnak külön köszönöm, hogy Magyar László e fontos tanulmányára fölhívták a figyelmemet.

*Der Hermetische Nord-Stern, oder getreuer Unterricht und Anweisung, wie zu der Hermetischen Meisterschaft zu gelangen, nebst gutherziger Warnung und Ermahnung, wie sich vorhero jedermann wohl zu prüfen habe, ehe er sich unterstehe, dieser so grossen und geheimen Wissenschaft zu unterwerfen, in fossa uniti chare ignes, herausgegeben von J. J. F. Sac. Caes. Reg. M. C. A. Liebhaber des grossen Geheimnuß und wahren Weißheit, nebst einem Anhang, handlend von der ewigen Weißheit oder Magia, und sechs Tractätlein Philippi Aureoli Theophrasti Bombast ab Hohenheim.*⁴⁰

A Frankfurtban és Lipszében kiadott, a címlap szerint a Kraus-féle könyvkereskedésben kapható oktáv méretű könyv 296 számozott oldalból áll, és az első száz oldalon a J. J. F. monogramú közreadó előszava után a *Nord-Stern* szerzőjének előszavát, a mű tartalomjegyzékét, majd magát a szöveget tartalmazza.⁴¹ John Ferguson megjegyzése egy brit magánkönyvtár katalógusában, mely szerint a *Nord-Stern* szerzője aligha lehet az a J. J. Ferber, aki hevesen ellenezte az alkímiát, s a tárgyban írt pamfletje 1788-ban jelent meg Berlinben, nem tesz különbséget a kiadói előszó szerzője és a *Nord-Stern* írója között, így feltehetően a szöveg ismerete nélkül íródott, vagy szerkesztő és szerző azonosságát feltételezi – teljesen ez sem zárható ki.⁴²

Am rejtőzzék bárki a J. J. F. monogram mögött, és legyen bárki a *Nord-Stern* szerzője – akiről előbbi előszavában annyit árul el, hogy „a mű maga dicséri mesterét”, hozzátéve, hogy „mivel e szerző nemcsak az örök bölcsességről ad hírt benne, de itt-ott egy-egy szóval ennek kereséséről és gyakorlásáról is, és mert emlékeztem, hogy könyveim egyikében van erről egy rövid értekezés, a szerző jobb megértése végett azért ezt is hozzátenném, Theophrastus három igen ritkává vált traktátusa mellett”⁴³ –, igazában a Sudhoff-féle leírást sem kell ismernünk ahhoz, hogy Paracelsus szerzőségét kizárhassuk. Ehhez elég elolvasnunk magát a szöveget, amely száz oldalából mintegy tízen át csakugyan ad valamelyest konkrét alkímiai útmutatásokat, ezt leszámítva azonban igencsak bőbeszédűen, olykor a szerzőt önmagát is nagyobb fegyelemre intve válaszolja fel a „hermetikus tudomány-

40 „E kis értekezésnek azért adtam a Hermetikus Sark-csillag címet – indokolja ismeretlen szerzőnk a címválasztást – (mert manapság a filozófusok írásainak és sokszor leirt munkáiknak és újjaiknak köszönhetően oda jutottunk, hogy e művészet kedvelője és keresője a széles világ-tengeren hajózáshoz hasonlít, akinek rossz az iránytűje, s emiatt minden más csillagnál inkább a Sark-csillaghoz kell igazodnia), hogy világítson utatokon, és végül bevezessen benneteket a boldog kikötőbe, hogy az aranygyapjút megszerezétek.” – „Darum habe ich dieses Tractätlein den Hermetischen Nord-Stern betitelt, (dann da heutiges Tages durch der Philosophen Schriften und ihre mannigfaltig beschriebene Arbeiten und Wege dahin gekommen, daß ein Liebhaber und Suchender dieser Kunst, sich gleich als ein Schiffender auf dem weiten Welt- Meer mit unrichtigem Compaß befindet, allwo er sich mehr nach dem Nord-Stern als anderen richten muß) euch in euren Wegen zu leuchten, und endlich in den glücklichen Hafen einzuführen, das goldene Vließ zu erhalten.” *Nord-Stern*..., 5.

41 Karl Sudhoff: *Bibliographica Paracelsica. Besprechung der unter Theophrast von Hohenheim's Namen 1527-1893 erschienenen Druckschriften*. Berlin, 1894, 661skk.

42 „This writer can hardly be J. J. Ferber, who was a declared opponent of alchemy, and wrote a paper against it in the St. Petersburg Academy, which was afterwards printed at Berlin, 1788, 8°.” John Ferguson: *Bibliotheca chemica: a catalogue of the alchemical, chemical and pharmaceutical books in the collection of the late James Young of Kelly and Durris*. Glasgow, 1906, 258.

43 „Und da dieser Autor nicht nur allein einmal darinnen von der ewigen Weisheit Meldung thut, sondern auch hin und wieder mit kurzen Worten solche zu suchen und auszuüben Meldung thut, auch mich erinnerte, daß ich in einem meiner Bücher eine kurze Abhandlung davon habe, solches zu besserer Verständniß des Autoris hiemit beyfügen wollen, nebst drey sehr rar gewordenen Tractätlein Theophrasti”. *Nord-Stern*, 2. – A „rövid értekezés”, amelyre a kötet szerkesztője emlékezett, és amelyet a *Nord-Stern* után, a Paracelsus-szövegek előtt, a 101-134. oldalon hoz, Georg von Welling *Opus Mago-Cabbalisticum et Theosophicum* c. munkájának posztumusz kiadásában, a közreadó Christoph Schütz kiegészítéseként jelent meg „Die ewige Weisheit” (a címlapon *Ein Tractätlein von Der Göttlichen Weisheit*) címmel (Homburg von der Höhe, 1735, 503-516). E traktátus – melynek szerzője esetleg Christoph Schütz lehetett? – három rövid fejezetre tagolódik, majd az örök bölcsességre írt dicséző énekkel (*Ein Lob-Gesang von der Göttlichen Weisheit*) zárul. Az éneket újraközli a *Quinta Essentia* című, alkímiával, kabbalistikával és asztrológiával foglalkozó svájci folyóirat 10., 1978-as kötete, 99sk.

nyal” való foglalkozás anyagi és szellemi előfeltételeit, a leendő adeptusokat szorgos olvasásra és gondolkodásra inti, s Raymundus Lullus mellett Paracelsusról is megemlékezik mint olyan elődökről, akik tovább élhettek volna, és nem lelnék erőszakos halált, ha érintkezésükben szerényebbek lettek volna. Különösen ez utóbbinak, Theophrastusnak rója fel, hogy „pamfletjeivel, megvetésével és gyalázkodásaival háborúba bocsátkozott az orvosokkal és papokkal, és ezáltal oly sok ellenséget szerzett magának, nem véve figyelembe, hogy e művészet Isten adománya”.⁴⁴ Ismeretlen szerzőnk még azt is elárulja, hogy mikor írta munkáját: „ettől az időtől [a szerző hányattatásának éveitől – A.L.] immár négy évre van, mikor ezt írom, ez pedig az Úr 1769-ik esztendeje.”⁴⁵ A felvilágosodás szelétől meg sem legyintve, biztosan áll a tudomány-előtti világnézet talaján, és a fiatalon elhunyt svéd természetkutató és utazó, Fredrik Hasselquist beszámolóját, mely szerint a Jordán menti szegények inségükben sáskán élnek, egyebek közt a Bibliára hivatkozva veti el mint képtelenséget. Másutt viszont oldalakon át fejtegeti, miért káros az utódokra, ha nem saját anyjuk szoptatja őket,⁴⁶ és mai szemmel nézve hajmeresztő tételeket hirdet nemzésről, az anyatej és a havivér kapcsolatáról és a világmindenségről úgy általában.

A passzus

A nevezetes passzus a *Nord-Stern* 5. fejezetében található, amely a „*Materia primá*”-ról „*vagy igazában secundá*”-ról szól, „*amellyel a művész a művet kezdi*”. Mint megtudjuk, a dolgokban a négy elemen kívül lakik még egy ötödik is, a szellem vagy fény, amely a tűzben tanyázik, és a világ egyetemes magjának is nevezhető. E fény fentről, a fény-kútból, azaz a Naptól leáramlik hozzánk a Földre, és minden föld alatti dologgal megosztja fényét; az arany pedig azért a legnemesebb minden ásványok között, mert ő képes belőle a legtöbbet magában megtartani. A növények is mind magukba szívják e fényt, olyannyira, hogy egyesek közülük gumi vagy gyanta formájában adják vissza kérésükön át a fölösleget. „*Legtöbb azonban a szőlőben van belőle, és nemcsak az, ami naponta érkezik fentről le, hanem az is, ami a földből fölfelé visszazáll és egyesül egymással, hogy a növényi úgymond valamennyire részesedik az ásványiból, mint ahogy egyszer a saját szememmel láttam, mikor Felső-Magyarország felé tartottam Tokajtól nem messze, a mádi, tarcali és tállyai szőlőhegyeken, hol is egy házigazda kettévágott szőlővesszőt mutatott nekem, melyben olyan finom aranszálak voltak láthatók hosszában, mint amilyen fonalat egy szövőnő szőni képes, meg rögöcskék is, amelyek aranszemcsék voltak: amiből tisztán kiviláglik, hogy e folyékony fényt vagy illékony aranyat a szőlőtőke a gyökereken át felszívta, a nap hője pedig kiválasztotta benne, amiből máris a tokaji bor jóságára következtethetünk; és ha a bort a növényi birodalom királyának nevezzük, úgy ez kétszeresen méltó a titulusra.*”⁴⁷

44 „...und bin versichert, daß sowohl der große Raymundus Lullius und Theophrastus nebst andern ihr Leben gewiß länger hinaus gebracht hätten, als welche beyde gewalthätig umgebracht worden, wann sie bescheidener umgegangen wären. Besonders letzterer, als der durch seine Schmah-Schriften, Verachtung und Lästerungen, sich in einen Krieg mit denen Medicis und Geistlichen eingelassen, und hierdurch sich so viele Feinde auf den Hals gezogen, nicht betrachtend, daß diese Kunst ein Geschenk Gottes seye”. I.m. 27f. – Paracelsus korai halálát egyebek közt szándékos megmérgezéssel is magyarázták.

45 „...wie dann von dieser Zeit an nun das vierte Jahr ist, als ich dieses schreibe, und das 1769ste lauffende des Herrn.” I.m. 81.

46 A sáskákról a 40., a szoptatásról a 66. oldalon olvashatunk.

47 Wovon aber der Wein das allermeheste bey sich hat, und nicht nur was täglich von oben herunter kommt, sondern was auch zurück aus der Erde in die Höhe steigt und sich da miteinander vereinigt, daß so zu sagen, das vegetabilische etwas mit vom Mineralischen participiret, wie ich dann einmal mit meinen Augen gesehen, da ich den Weg nacher Ober-Hungarn machte unweit Tockay in dem Weingebürg Mada, Tarzal, und Talia, das der Hauswirth eine entzwey geschnittene Weinrebe zeigte, in welcher

Az állatbirodalom tagjai, folytatja ismeretlen szerzőnk a fejtegetést, lélegeznek és magukba szívják a fényt, és mert növényt esznek, kétszeresen is részesednek a fényből; az ember viszont nemcsak lélegzik, de növényt és állatot is eszik, így neki háromszorosan jut a jóból, következésképp a legjelentéktelenebb ember is magasabban áll, mint minden állat és növény együtt, és így tovább, és így tovább.

A Királyi Természettudományi Társulat Könyvtárában

Nehezen érthető, hogy Szathmáry László, ha minden jel szerint kézbe vette e művet, és rálelt benne nemcsak a Tokajjal, de jó tíz oldallal később a Magyarországról származó vitriollal kapcsolatos, Paracelsus magyar kapcsolatainak bizonyosságaként ugyancsak szívesen idézett helyre,⁴⁸ miért nem tanulmányozta alaposabban a szöveget. Különben nem tévesztette volna meg őt az a körülmény, hogy az 1771-es kiadvány harmadik része Paracelsus hat kisebb szövegét közli, melyek mind megtalálhatók az első, a 16. század végén készült Huser-féle összkiadásban.

Ha helyesen értelmezem Szathmáry adatát a 316. oldalon lévő lábjegyzet végén – „(Természettud. Társ. könyvt.)” –, a *Nord-Stern* példányára a Királyi Természettudományi Társulat könyvtárában lelt rá.⁴⁹ A könyv a társulat könyveinek 1866 és 1912 között kiadott címjegyzékeiben nem szerepel. A társulat könyvtárát az 50-es évek elején a Természettudományi Múzeum könyvtárába olvasztották be, a könyvnek azonban ott sem találni nyomát. A maga korában népszerű, mára ritkává vált könyvre eddig más magyar közgyűjteményben sem leltem rá. Nem oly rég digitalizálták, így végre egyetemesen hozzáférhető.

Elképzelhető volna persze, hogy már Szathmáry is közvetett forrásból idézett, ilyenről azonban nem tudok. Vagy szándékosan ültette volna el a legendát, a Trianon fölötti fájdalmat enyhítendő? Netalántán felsőbb utasításra dolgozott? Ha így lett volna, amit azért nem könnyű elhinni, jóval eredményesebbnek bizonyult, mint frankhamisító honfitársai három évvel azelőtt.

der Länge nach so subtile Goldfäden zu sehen waren, als eine Spinnerin einen Faden spinnen kann, auch Kernlein, welche Goldspränglicht waren: daraus klar erhellet, daß dieses flüchtigen Lichts oder flüchtigen Goldes von dem Weinstock durch die Wurzeln in die Höhe gezogen und durch die Sonnen-Hitze darin fixiret?! – A.L.] worden, daraus man zugleich die Güte des Tockayer Weins schliessen kann; und wann der Wein ein König im vegetabilischen Reich genennet wird, so ist dieser doppelt des Titels würdig. I.m. 62f.

48 Az Erdély-utazó Paracelsus legendájával itt nem állt módunkban közelebbről foglalkozni. Az ezzel kapcsolatos kutatásokról és feltételezésekről kiváló (és lesújtó) kritikai áttekintést ad Peter Mario Kreuter: „... sondern weiter gwandert durch Ungern, Walachi, Sibenbürgen...” Zum Stand der bisherigen, auf Siebenbürgen bezogenen Paracelsusforschung. In: *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 50. évf., Bukarest, 2007, 147–157. Vö. kül. 157: „A Paracelsus által hangoztatott és az ő nyomán újra meg újra híresztelt erdélyi tartózkodás mai tudományos mércével nem bizonyítható. Az erre vonatkozó, népszerű-tudományos jellegű állítások kizárólag spekulációk és Paracelsus, illetve kortársai megfelelő nyilatkozatainak kritikátlan átvételén alapulnak.”

49 Ezt támaszthatja alá a megjegyzés a *8 Órai Újság* „Kolbenmeyer Ervin Paracelsus-trilógiájá”-ról szóló híradásának végén: „Aki közelebbről érdeklődik a Paracelsus-irodalom iránt, az a Magyar Nemzeti Múzeum és a Természettudományi Társulat könyvtáraiban, valamint a Fővárosi Könyvtárban megtalálja a legértékesebb és a legérdekesebb vonatkozó műveket.” Dezső Ernő (szerk.), i.m. 20. – A várpalotai Vegészeti Múzeumban őrzött Szathmáry-hagyatékek Paracelsusszal kapcsolatos anyagokat tartalmazó mappájában (leltári szám: 16.887) több olvasótermi kérésre is található a Társulat könyvtárából, s ez a tény az ugyanitt található, kockás lapokra írt négyoldalmi kéziratos kivonattal a *Nord-Stern*-ből tovább valószínűsíti, sőt kvázi bizonyossá teszi a föltételezést. Egy másik, hatlapos, „Paracelsus évszámai” címmel ellátott kéziratos összeállítás a svájci tudós életútjáról az 1537-es pozsonyi vendégeskedésről tud, a tokaji kirándulásról viszont nem, vagyis a *Nord-Stern* tanulmányozása előtt készülhetett. – Itt szeretnék köszönetet mondani a múzeum jelenlegi és volt igazgatójának, Vargáné Nyári Katalinnak és Próder Istvánnak, hogy lehetővé tették számomra és hasznos útmutatásaikkal segítették a hagyatéka való betekintést.

Bármint történt is: eljárása nehezen visszafejthető, következményeiben annál meszebbre ható. Mégiscsak neki köszönhetően született meg egy kései Paracelsus-legenda, amelyről a nemzetközi Paracelsus-irodalom mit sem tud, és amelyet – az egyetlen komoly kételkedőt, Magyar László Andrást leszámítva⁵⁰ – immár közel száz éve ápolnak, építenek és terjesztenek tudós fők, gazdag képzelőerővel megáldott laikusok és az ügy iránt jogosan elkötelezett Tokaj-hívők.

Az ismeretlen tanú

Ám ha már így történt, érdekes volna megtudni, ki volt valójában e szerző, aki – ha figyelembe vesszük a szövegből kihámozható gyér életrajzi adatait, no és szavainak egyáltalán hitelt adunk – valamikor a 18. század közepe táján megfordult Tokajban, bejárta a környéket, és a helyszínen ismerkedhetett az aranyat rejtő szőlővesszők titkával. Ha tényleg így volt, az utolsók között részesülhetett e csodában. Miután Mária Terézia 1779-ben a bécsi egyetem laboratóriumában megvizsgáltatott egy mádi hegyekből származó állítólagos aranyfürtöt, a mítosz végleg szertefoszlott.⁵¹

Tisztázandó kérdés végül, hogy ha a Tokaj-járó Paracelsus legendájának e közel százéves nyomvonalát el kell vetnünk, elindulhatunk-e más olyan nyomon, amely mégis megerősítheti, hogy a középkor és reneszánsz mezsgyéjén nyughatatlanul kóborló vándor eljutott a boráról híres magyar vidékre.

Paracelsus életútját sokan és sokféleképpen igyekeztek a rendelkezésre álló dokumentumokból rekonstruálni. Legutóbb *Ulrich Fellmeth* foglalta össze a szerteágazó forráskutatások tapasztalatait.⁵² Tanulmányából bizonyosat annyit tudhatunk meg, amit eddig is ismertünk: hogy Paracelsus az 1516 és 1524 közötti vándorlásaira visszaemlékezve Magyarországot és Erdélyt is felsorolja sok más országgal és vidékkel, így egyebek közt Lisszabonnal, Spanyolországgal, Angliával, Poroszországgal, Lengyelországgal és Oláhországgal együtt; s hogy 1537 végén Pozsonyban járt, ahol – ezt történetesen hiteles, külső korabeli forrásból, a városi kamara följegyzéséből tudjuk – fényes lakomát adtak a

50 Hacsak nem vesszük a hallgatást is a szkepszis kifejezésének. Feltűnő mindenesetre, hogy Tokaj történelmének és néprajzának egyik legavatottabb ismerője, Balassa Iván nagy monográfiájában (*Tokaj-Hegyalja szőlője és bora: történeti-néprajzi tanulmány*, Tokaj, 1991) egyetlen szót sem veszteget a történetre. A kisszámú kételkedők között illik még megemlékeznünk Bugyi Balázsról, aki abból indul ki, hogy Paracelsus leginkább az egykori Magyarország német lakosságú városaiban járhatott, ezek között pl. Szepest, Budát, Pécsét, Kismartont, Sopront és Szombathelyt sorolja fel, és hozzáfűzi, hogy „Paracelsus feltehetően kizárólag ezeken a német településeken fordult meg. Az apokrif Paracelsus-művekben sem találunk utalásokat arra, hogy országunkban máshová is eljutott volna.” Blasius Bugyi: Paracelsus in Ungarn. *Salzburger Beiträge zur Paracelsusforschung* 11 (1972), 57-64, kül. 58sk. – Az okkal kételkedők maroknyi csapatához újabban Bobory Dóra is csatlakozott: csillogó erudícióval megírt disszertációjában ugyan arról tudósít, hogy „Paracelsus feltehetőleg saját szemével látta ezeket a szőlőfürtöket, és lenyűgözte őt, hogy a tokaji dombok földje annyira gazdag aranyban, hogy a szőlő felszívja azt” („Paracelsus supposedly had seen these clusters of grapes with his own eyes, and he found it fascinating that the soil on the hills of Tokaj was so rich in gold that the grapes should absorb it”), ide kapcsolódó, Szathmáryra Puder nyomán hivatkozó jegyzetében azonban hozáteszi, hogy eddig nem sikerült meglelnie Paracelsusnál a Tokajjal kapcsolatos helyeket („I have not so far found these references to Tokaj in Paracelsus”). Dóra Bobory: *The Sword and the Crucible: Count Boldizsár Bathányi and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*. Cambridge, 2009, 54; 365. j.

51 A korszak avatott szakértője, Hermann E. Stockinger szerint „a szerző a késő rózsakeresztes környezetben keresendő”, és „a mű egész ductusa Ketmia Vere *Compaß der Weisen* (Berlin-Leipzig 1779)” c. munkájára emlékeztet (levélbeli közlés, amelyért ugyancsak Font Zsuzsának és Keserű Bálintnak tartozom köszönettel). Az esetleges kapcsolat ezzel vagy a műfaj gazdag irodalmának más példáival további kutatást igényel, amelynek a *Nord-Stern* magyarra fordítása is részét képezhetné. – Az aranytermő szőlő meséje még végóráiban is sokak képzeletét megmozgatta. Magyar László András és Lénárt Orsolya említett tanulmányain kívül (vö. 9. és 11. j.) máig mérvadó Horváth Géza bámulatosan ismeretgazdag áttekintése: Az aranytermő szőlők meséje. *Természettudományi Közlöny* 27 (1895), 505-515. – A teljesség kedvéért tegyük hozzá: a nemes ó-tokaji mindentől függetlenül aranyat ér.

52 Ulrich Fellmeth: Im Reich und ausserhalb – Wirkungsstätten und Reiserouten des Paracelsus. *Salzburger Beiträge zur Paracelsusforschung* 40 (2007), 28-44.

tiszteletére.⁵³ A hitelesnek tekintett Paracelsus-szövegek sok ezer lapján azonban sem Tokaj, sem más környékbeli települések nevével nem találkozunk, és ez idő szerint más olyan dokumentumot sem ismerünk, amely ott jártát igazolná.

Amíg ilyenek nem bukkannak elő, a Tokajban időző Paracelsus történetét, miként a szőlővesszőkben rejtőző aranyét is, a legendák között kell számon tartanunk.

LAJOS ADAMIK, MA
translator, editor
lajos.adamik@gmail.com

ZUSAMMENFASSUNG

1990 wurde in Tokaj eine Gedenktafel für den großen Schweizer Naturforscher errichtet, seit 2016 erinnert auch seine Büste im dortigen Gedenkpark daran, dass er den Tokajer Wein vor Ort untersuchte und dessen Ruf als *aurum potabile par excellence* unter den ersten im Ausland verbreitete.

Die Legende des Tokaj-Besuchers Paracelsus ist außerhalb Ungarns kaum bekannt – kein Wunder, beruht sie doch auf dem Versehen des Chemiehistorikers László Szathmáry, der in seiner 1928 veröffentlichten Monographie über ungarische Alchemisten die Darstellung der Goldfäden in der Tokajer Weinrebe, die er im späthermetischen Traktat eines unbekanntem Autors mit dem Titel „Der hermetische Nord-Stern“ (Frankfurt, Leipzig, 1771) entdeckte, irrtümlich Paracelsus zuschrieb. Seitdem wurde das Zitat bis auf wenige Ausnahmen von den Experten verschiedenster Disziplinen wie von leidenschaftlichen Weinliebhabern gleichermaßen begeistert übernommen und farbenreich ausgemalt, bis die Geschichte schließlich in Erz gegossen wurde. Wie kam es zu Szathmárys folgenreichem Fehler, wer waren seine wichtigsten Nachfolger, und welche skurrilen Ausblüten markieren den Weg der Legende bis in die Gegenwart? Der Aufsatz untersucht die Entstehung und Verbreitung der bis dato letzten Paracelsus-Legende und stellt zum Schluss die Frage nach der Identität jenes unbekanntem Autors.

53 A bejegyzést Vámosy István idézi: *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony, 1901, 21. Német kiadása: *Beiträge zur Geschichte der Medizin in Preßburg*. Pozsony-Preßburg, 1902, 22.

ZSOLDOS JÁNOS (1767-1832) TEVÉKENYSÉGÉNEK KEVÉSSÉ ISMERT TERÜLETEI – SZÜLETÉSÉNEK 250. ÉVFORDULÓJÁN

KAPRONCZAY KATALIN

Zsoldos János nevét a magyar orvoslás története Veszprém megye első főorvosaként, egy kiváló nőgyógyászati-szülészeti könyv, egy több kiadást megért dietétika szerzőjeként említi, valamint egy egészségügyi jogszabálygyűjtemény összeállításának érdemét emeli ki. Kevesebb szó esett kórház-alapítási és kórházvezetési tevékenységéről, továbbá az orvosi szaknyelv jobbitására irányuló munkásságáról.

Élete

Köveskálón született 1767. május 2-án. Édesapja református lelkész volt Pápán. A protestáns szellemiség kétségtelenül befolyásolta tanulmányait, életútja bizonyos állomásait. Sopronban, majd Debrecenben, a nagy tekintélyű kollégiumban tanult, ekkor mutatkozott meg érdeklődése a természettudományok, a matematika és a fizika iránt. A kollégium régi szokásai szerint ezeket a tárgyakat segédoktatóként tanította is a fiatalabb növendékeknek. 1790-től 1792-ig Halason volt tanító. 1792-ben a jénai egyetem orvosi fakultására iratkozott be, ahol neves professzorok tanítványaként készült a gyógyítás hivatására. A természethistóriát és botanikát *August Johann Georg Karl Batsch* (1761-1802), az osteológiát és materia medicát *H. D. Bretschneider*; a kémiát és gyógyszerzertant *Johann Friedrich August Göttling* (1753-1809), az anatómiát, élettant, sebészetet és szülészetet *Justus Christian Loder* (1753-1832), a kórtant és a speciális terápiát *Christian Gottfried Gruner* (1744-1815), az általános terápiát *Christoph Wilhelm Hufeland* (1762-1836), a klinikumot az idősebb *Stark*,¹ az ars formulandit, vagyis a vényírás-tant az ifjabb *Stark*,² vezetése alatt tanulta. Zsoldos részt vett a tudományos közéletben is, így az 1793-ban létrehozott jénai fizikai társaság egyik alapító tagja lett, amelyet díszes oklevél is bizonyított. 1794-ben elhagyta Jénát, majd felkereste Freyburgot, Hallét, Gothát, és Bambergot, és még ebben az esztendőben Bécsben folytatta tanulmányait, itt avatták orvosdoktorrá 1795 decemberében.

1796-tól kezdve Pápán működött gyakorló orvosként, 1798-ban a megye a tiszteletbeli orvosi címét adományozta neki. Nemzetközi elismertségének bizonyítékaként szintén 1798-ban a jénai Mineralógiai Társaság levelező tagjai sorába választotta. 1823-ban a vármegye első „rendes” orvosa, vagyis megyei főorvos lett. Ugyanebben az esztendőben elnyerte a bécsi *Amtsblatt* gyógynövényes terápia témakörben meghirdetett pályázatának 100 arany jutalmát. 1830-ban a pesti orvosi egyetem választotta tagjai közé. Pápán élt egészen 1832. május 12-én bekövetkezett haláláig.

1 Stark, Johann Christian (1753-1811) az idősebb

2 Stark, Johann Christian (1769-1837) az ifjabb, előbbinek unokaöccse

Kórházvezetői, kórház-alapítási tevékenysége

A betegek, elesettek és nincstelének világi intézményekben való ellátásának kezdete a 18. századra tehető, amikortól városi fenntartású ápoló intézmények jöttek létre kiegészítve az egyházi alapítású és működtetésű létesítményeket. A folyamatot gyorsította a *Mária Terézia* illetve *II. József* által létrehozott jótékony alapítványok anyagi háttere. Másik fontos szempont volt az a törekvés, amelynek eredményeként a szegénygondozó tevékenységtől elvált a szakszerű betegápolás, gyógyítás. A létesítmények nagysága, befogadóképessége igen változó volt – zömmel igen kevés ágyszámmal működtek -, 1792-ben a magyar korona területén összesen 181 betegápoló intézmény működött, a legtöbb a viszonylag jobb financiai lehetőségekkel rendelkező dunántúli területen. Pápán – Zsoldos János munkásságának színhelyén – az úgynevezett polgári ispotályt a 18. sz. első évtizedeiben alapította a város, a 11 fő gyógyítására alkalmas intézményt a városi polgárok ellátására létesítették. A többi betegellátó intézet különböző felekezetekhez tartozott: Kifejezetten a szegények gyámolítására alapította 1757-ben *Szentilonay József* esztergomi címzetes püspök a róla elnevezett Szentilonay-szegényházat, ahol férfiakat és nőket egyaránt elhelyeztek. (A szegényház 25 ágyán általában 10-12 főt láttak el.) 1757-ben *Esterházy Ferenc gróf* hozta létre a harmadik kórházat, amelynek működtetésére az irgalmasokat telepítette le a városban. A kórház épülete a rendházzal és a saját patikával együtt 1776-ra épült fel. A kórházban a város és a környék kizárólag férfi betegeit gyógyították. (a század második felében 25 ágygal).³ Az irgalmasok kórházának lett vezető orvosa 1801-ben Zsoldos János. A megbízatás elnyerését életrajzírói azért is hangsúlyozzák, mert Zsoldos református volt, így ez a döntés egyértelműen a szakmai elismerést jelentette.⁴

Komoly szakmai megpróbáltatást jelentett Zsoldos számára a napóleoni háborúk magyar területen zajló harci eseményeihez kapcsolódó orvosi feladatok megszervezése. Itt szerzett tapasztalatait (kórházszervezés, hadi-egészségügyi munka, járvány leküzdése) a későbbiekben is kamatoztatta. 1809-ben, a Pápán létrehozott francia hadi kórházban, illetőleg a bencések és az irgalmasok kórházában, a Szentilonay-ispotályban és a Várban létesített hadikórházban – mint a kórházak megbízott vezetője – több ezer osztrák, francia és magyar sebesült ellátásáról gondoskodott. A város nem volt felkészülve a hadiállapotra, így sok gondot okozott a nagy létszámú sebesült ellátása. Sebesültek először június 11-én érkeznek Pápra *János főherceg* Győr felé vonuló seregéből, majd folyamatosan a környéken levő csatákból, és rövidesen a franciák is bevonultak a városba. Rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdeni, mert szinte mindenben hiányt szenvedtek. Az irgalmasok ezen a téren jelentős segítséget nyújtottak. A francia sereg által felállított kórházban is magyar orvosok teljesítettek szolgálatot. A feladatok ellátására Zsoldos munkába állította a pápai orvosokon kívül a környék orvosait is. Zsoldos minden fizikai és szellemi erejét igénybe véve, éjt nappallá téve dolgozott, és irányította a kórházak munkáját.

A kórházi személyzetről későbbi megemlékezésében teljes pontossággal beszámolt, kórházak, beosztás és feladatkör szerint, orvosok, sebészek, patikáriusok, temetői biztosok, ökonómiai biztosok, konyhai szolgálók, ápolók, stb. névsorát közölve. Ismert névvel is találkozunk: a Szentilonay kórházban *Polyánkay Ignác* dolgozott, aki három évvel korábban fejezte be orvosi tanulmányait a pesti orvosi karon, később ugyanott több tanszéken oktatóként te-

3 Linzbauer, F. Xav.: *Statistik des Medicinal-Standes, des Kranken- und Humanitäts-Anstalten, der Mineralwasser, Bäder, Trink- und Gesundbrunnen von Ungarn*. Wien, Braumüller, 1859.

4 Kovács Pál: Dr. Zsoldos János élete. *Orvosi Tár* 2 (1832) 12. füzet, 281-285.

vékenykedett. Zsoldos ugyanilyen alapossggal sorolta fel az elhunyt egészségügyiek neveit is, ily módon állítva nekik emléket.

Statisztikáját saját maga sem tartotta pontosnak, de számításai mégis támpontot jelentenek: E szerint a legnehezebb 44 nap során az öt kórházi épületben összesen 5089 beteget kezeltek, a kifejezetten hadi sebesülések számát 3000 felettire becsülte, az ápoltak több mint fele francia volt. Megjegyzendő, hogy nem csupán katonákat, de polgári betegeket is elláttak.

A harci sebesülések mellett a több hullámban jelentkező különböző fertőző betegségek is gondot okoztak, a megbetegedések száma aggasztóan emelkedett. Zsoldos ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy amíg csak sebesültek voltak a kórházakban, addig semmi ragadós betegség nem jelentkezett, de amint a „forró nyavalyások” bekerültek, napról napra romlott a „spitály” levegője, egyre többen betegedtek meg. A környező falvakból, a Somlyó és a Balaton környékéről is azt a hírt kapta, hogy a seregek hátrahagyott betegei miatt járvány veszély áll fenn, a polgári lakosság körében is emelkedett a fertőzöttek száma. Zsoldos maga mellé vette néhány kollégáját és a megnevezett helyiségekben „291 mind katonától ragadott egyforma nyavalyája”, többnyire „patétsal”, kanyaróval és utóbb mirigyekkel is levő betegekre találtak, akik közül 248 meggyógyult, 30 meghalt, 13 pedig javuló állapotban volt az ellenőrző vizsgálatkor.

Bár a francia kórházakban is magyarok gyógyítottak, a francia hadi-egészségügyi szabályok voltak érvényben, amelyről Zsoldos elismerően nyilatkozott. Az „ambulanza, vagyis járó ispotályról” az a véleménye, hogy igen hasznos, mivel itt azonnali beavatkozásra van lehetőség, így megmenthetők azok is, akik a késedelmes hátországi operációra várva meghalának.

A harci események elmúltával a francia hadvezetés háláját kifejező oklevelet adományozott neki, 1810-ben pedig „a köteles közhaszonra tett orvosi fáradozásaiért” királyi kitüntetésben részesítették, ahogy a korabeli feljegyzés megfogalmazza: „a' polgári nagyobb arany érdempénzt füllel és szalaggal nyéré jutalmául hű fáradozásának.”⁵ Az 1809-1810-es esztendő hadi egészségügyi történéseinek hiteles, számszerű adatokat is tartalmazó krónikáját a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamában közölte le.⁶

Korábbi tapasztalatait kamatoztatta egy évtizeddel később, a női kórház megszervezésekor. 1816. április 1-jén kezdte meg működését a pápai *Rozália-Franciska Asszony Ispotály*, amelynek létrehozásában, működtetésében fontos szerepet vállalt Zsoldos János.⁷ Az alapítás kiindulópontja *Csuzy Gáspárné Tallián Rozália* helybéli nemes asszony végrendelete volt, amelyben egy, a női betegek gyógyítására szánt adomány is helyet kapott. Az évi 500 forintot eredetileg a városi fenntartású polgári ispotályban ápoló asszonyok gyógyítására ajánlotta fel. Az első elképzelés szerint egy betegszobával növelték volna a városi kórház területét, ahol két beteget tudtak volna elhelyezni. A hagyományozott összeg azonban olyan kevés volt, hogy a megvalósítás az ápolási költségek és az ápoló személyzet fizetése stb. miatt szinte lehetetlen volt. Az iratokban ismételtelen felbukkan Zsoldos Jánosnak – mint az alapít-

5 Kovács Pál: i.m. 283.

6 Zsoldos János: A Frantziák Pápán, vagy is a' Pápai 1809-1810. Esztendőbeli Polgári Ispotályok leírása. *Tudományos Gyűjtemény* (1817) 11. 47-76.

7 Jakab Réka: „A beteg asszonyi nem ispitálya.” Kórházalapítás Pápán a 19. század elején. In: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” *Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*. szerk. ifj. Bertényi Iván - Géra Eleonóra - Richly Gábor. Bp., ELTE - Eötös Kiadó, 227-258.

ványtevő orvosának – neve, és javaslatai. Nyilvánvaló, hogy ő a kezdetektől fogva egy önálló női kórház megvalósulását szerette volna elérni, mivel a városban lévő kórházakban a férőhelyek számát illetően a férfi betegek voltak előnyösebb helyzetben. (Nagyjából összesen ötven ágy állt rendelkezésükre)

A kialakult helyzetben csupán egy megoldás volt: újabb adományokkal gazdagítani az alapítványt a megvalósítás sikere érdekében. *Esterházy Miklós* felesége, *Roisin Franciska* karolta fel a kezdeményezést egy olyan éves összeg felajánlásával, amely a kórház létrehozását lehetővé tette, vagyis közös alapítású intézményről beszélhetünk. (A kórház neve ezért tartalmazza mindkét asszony keresztnévét)

A működés alapelveit az alkotmánynak nevezett külön dokumentumban foglalták össze: Első szempont, hogy nem vehetnek fel tébolyult és nyavalyatorós nőt, nem válhat az intézmény szülőotthonná sem. Csak olyanokat vegyenek fel, akiknek a gyógyulására remény van, őket vallásukra való tekintet nélkül, jelentkezési sorrendben kell felvenni. Kivételt jelentenek természetesen azok a szűkölködők, cselédek, akiket az intézet vezetői ajánlanak. Felvehetik azokat a fertőző betegeket is, akiknek a gyógyulása valószínű, de szigorúan el kell különíteni őket. Viszont a gyógyíthatatlannak tartott fertőző beteget nem fogadták be. Deklarálták, hogy a kórház épületét más célra nem szabad igénybe venni, pl. semmilyen körülmények között nem szállásolhatnak be katonákat. Teljes részletességgel meghatározták az intézmény működésének ügyviteli szervezetét, pénzügyi gazdálkodását, vezetését (a vármegye Pápán működő mindenkori orvosa, az uradalmi adószedő és a város részéről kijelölt küldött), a működésre vonatkozó minden adat dokumentálását. A kórház működésének iratait, a tőke mozgását dokumentáló adósleveleket egy fém ládában őrizték és csak mindhárom igazgatósági tag jelenlétében lehetett a ládát kinyitni és az iratokat megtekinteni.⁸

Az igazgatóság tagjai negyedévenkénti tanácskozás alkalmával vitatták meg a történeteket, döntöttek a kiadásokról, minderről jegyzőkönyvet vezettek. A napi kiadásokhoz, az étel és a gyógyszer beszerzéséhez szükséges pénzt az orvos utalta ki. Meghatározták, hogy a gyógyszert az irgalmasok patikájából kell beszerezni, hogy ily módon is segítse egymást a két intézmény. A kórház személyzete egy orvos (évi 50 forint fizetéssel), egy seborvos (évi 25 forint fizetéssel), a számadó és egy gyámasszony (ápoló), utóbbinak a kórházban állandó szállást biztosítottak és amellet még 25 forintnyi fizetést is elrendeltek. A gyámasszony feladata volt, hogy saját költségén főzzön a betegeknek. Erről számadást készített és az elköltött pénzt utólagos elszámolással fizették ki neki.

A megfelelő elhelyezés több évet vett igénybe, kezdetben a város különböző pontjain béreltek házat - házrészt, de egyik hely sem bizonyult megfelelőnek. A megoldást Eszterházy Miklós újabb adománya tette lehetővé, egy jó állapotú kétszintes házat engedett át a kórház céljaira, amit Zsoldos elgondolásai szerint alakítottak át kórházzá.

A földszinten voltak a kiszolgáló helyiségek: konyha, éléskamra, mosoda, fürdőszoba, árnyékszék, iroda, irattár, a személyzet szobái, stb. A földszinti folyosó végén, ajtóval elzárt helyen a fertőző betegek elkülönítő szobája. Az emeleten volt három betegszoba, egy nyolcágyas, egy négyágyas és egy kétágyas, de a leírások szerint 12 főnél sosem volt több betegük, ez is csak ritkán. A nyilvántartások beszámolnak a kórház műszerkészletéről, amely elsősor-

⁸ Zsoldos halála után a családnak átadott iratjegyzék arról tanúskodik, hogy Zsoldos itt őrizte a megyei főorvosi feladatkörhöz kapcsolódó hivatalos iratokat is: az ember- és állatjárványokkal kapcsolatos rendeleteket, beszámolókat, statisztikákat, az orvosokról szóló nyilvántartásokat, a bábákra vonatkozó utasításokat, irományokat, stb. Néhány szakkönyv is itt kapott helyet: Rácz Sámuel művei, a hivatalos gyógyszerkönyvek és taxák, stb. Forrás: *Veszprém Megyei Levéltár* IV. 1b 2246/1832. november 12.

ban sebészeti eszközöket tartalmazott. A kórházat az évek során folyamatosan fejlesztették, ahogyan az anyagi lehetőségek megengedték, de pénzügyi okok miatt megszorításokra is szükség volt. 1827-ben két ágyat fizetőssé tettek (napi 1 váltóforint 55 krajcárért), a következő évben pedig a fertőző betegek számára fenntartott ágyakat számolták fel és úgy döntöttek, hogy többé ilyen beteget nem vesznek fel.

1830-ban – feltehetően a bevételek növelése érdekében - helyet biztosítottak szembetegek vizsgálatára és ápolására, a költségeiket a vármegye fizette ki. A szemészeti betegek ápolásával kapcsolatban rövid ideig itt tartózkodott *Szabó János* (1790-1861) országos szemorvos is. Ez a profilbővítés azonban nem bizonyult sikeresnek, sőt a kolera megjelenése is át rajzolta a megszokott rendet, így 1831 végén beszüntették. Zsoldost 1832-ben bekövetkezett halála után *Cseresnyés Sándor* (1786-1854), az első magyar fülészeti könyv szerzője vette át a kórház vezetését, aki több éve a kórház orvosa volt.

Szakirodalmi munkássága

Zsoldos János első, nagyobb lélegzetű munkája 1802-ben látott napvilágot *Aszszony'orvos...* címmel.⁹ Az összeállítás a női nem betegségeivel, kisebb-nagyobb egészségügyi problémáival foglalkozik, az előszó szerint a legszélesebb olvasói körre számítva. Elsődleges szempontként összegezte mindazt az orvos-kollégák számára, amit gyakorló orvosként látott, tapasztalt, tanult. Emellett szánta az asszonyoknak, hogy panaszaikról meg tudják állapítani, hogy múltó bajról van e szó, vagy feltétlenül orvoshoz kell fordulniuk. Zsoldos életművének elemzői a mű jelentőségét abban látják, hogy nem csupán a várandóssághoz, szüléshez, gyermekágyassághoz kapcsolódó bajokról értekezik, hanem néhány egyéb nőgyógyászati betegségről is.¹⁰

A megjelenés idejét illetően *Diaetetica...* című könyvéről kell szólnunk a második helyen. Az 1814-1818-ig terjedő években jelentek meg a mű különböző kiadásai, átdolgozott, illetve bővített változatai.¹¹ (Érdeemes a figyelemre az 1818-ban, Sárospatakon kinyomtatott, versbe foglalt változat, amelyet iskolai használatra szánt a szerző, a regulák versbe szedése *Fodor Gerzson* ref. lelkész-tanár érdeme.) A *Diaetetica* megírásának és közreadásának célját röviden és találoan fogalmazta meg a szerző: „*Valamint átaljában nehéz meghatározni, mellyik legyen nagyobb szerencse, a' veszedelmet elkerülni-e', vagy pedig a veszedelemből kimenekedni, úgy az Életre nézve-is, nem könnyű megítélni, hogy valyon az egészségnek az Élet rendszabási által való megtartása legyen-e nagyobb mesterség, vagy pedig megbomlásának Szerek által való orvoslása*”.¹² Irányelve az ókori mesterek munkáiban foglalt felidézése és a műfaj klasszikusaként tisztelt salernói orvosi iskola szerzői által összefoglalt életviteli tanácsok követése, természetesen saját tapasztalatainak hozzáadásával. Legfőbb fejezetei: a tisztaságról (személyi higiéne és lakhely tisztasága), a helyes táplálkozás-

9 Zsoldos János: *Aszszony'orvos, mellyben a' szüzeknek, a' házas, terhes, szülő, szült, és koros aszszonyoknak nyavaalyáik adattanak elő*. Győrben, Streibig Jó'sef" betűivel, 1802.

10 Korbuly György: *A magyar szülészeti bölcsőkor. Orvosképzés* (1936) Különfüzet. 164-270.

11 Zsoldos János: *Diaetika vagy az egészséget fenntartó, és a betegségtől tartóztató rendszabások*. Győr, Streibig1814. 224 p.; Zsoldos János: *Egészség regulái ... versekbe foglalva*. Győr, Streibig, 1817. 87 p.; Zsoldos János: *Diaetika...* 2. kiadás. Pest, Trattner, 1818. ; Zsoldos János: *Az egészség fenntartásáról való rendszabások (diaetika), az oskolák számára ... versekbe foglalva Fodor Gerzson*. Sáros-Patak, Nádaskay,1818. 146 p.

12 Zsoldos János: *Diaetika vagy Az Egészséget fenntartó, és a' Betegségtől tartóztató Rendszabások*. Második kiadás. Pesten, Trattner Tamás János, 1818. Előbeszéd. V.p.

ról, a test természetes tisztulásairól, munka és pihenés egyensúlyáról, a lélek indulatairól, a ragadós nyavalyákról és azok megelőzéséről (himlőoltás), makrobiotika, vagyis a különböző életkorúaknak szóló életviteli tanácsok, és végül a különböző foglalkozást űzőknek szóló útmutatások. A sebészeknek és bábáknak megfogalmazott rendtartás fontos eleme a tisztaság betartására vonatkozik: az eszközök és a kéz alapos tisztítása szappannal, ecettel, lúgos oldattal vizsgálat előtt, után.

A különböző háborús események, az ezekkel kapcsolatos politikai döntések nem egy esetben hatással voltak az orvoslásra, gyógyításra. Ennek érdekes példája *Zsoldos János* cserszömöréről írott könyvecskéje. A történet ismét a napóleoni háborúk korába visz bennünket, kezdete *Napoleon* 1806. november 21-én kelt berlini rendelete, amellyel a császár az úgynevezett kontinentális zárlatot elírta. Ennek értelmében Franciaország, valamint az általa megszállt és vele szövetséges államok minden kereskedelmi tevékenységet felfüggesztettek a Brit Birodalommal. A blokáddal, - amelyhez szinte egész Európa csatlakozott - a gazdasági hadviselés eszközeként akarta térdre kényszeríteni az ellenfelet Napóleon. A Habsburg Birodalom 1808. február 18-tól csatlakozott a kereskedelmi bojkotthoz. A gyógyszerészet vonatkozásában ez komoly következményekkel járt, hiszen tetemes volt azon egzotikus alapanyagok mennyisége, amelyeket eddig a brit gyarmatokról szereztek be. Ezt a kényszerhelyzetet kívánta megoldani a Helytartótanács 1808 decemberében kiadott utasítása, amelyben felhívta az orvosokat és gyógyszerészeket, hogy a hazai gyógynövényekkel próbálják helyettesíteni ezeket az alapanyagokat.

Zsoldos János ennek a felhívásnak – és természetesen a szükséghelyzet megoldásának – próbált eleget tenni, amikor a cserszömörce hatóanyagának, gyógyászati alkalmasságának kikutatásába fogott. Több éves munkája eredményeit foglalta össze a *Historia corticis rhus cotini (A cserszömörce kérgének története)* c. könyvében, amely Győrben jelent meg 1815-ben, a Streibig nyomda termékeként.

A bevezetésben leírta, hogy az egyik pápai városi tisztségviselő kertjében látott egy csodás cserszömörce fát, ez adta az ötletet, hogy alaposabban tanulmányozza a növény tulajdonságait. Az ókorig visszanyúló szakirodalom áttekintése után kezdte meg a gyakorlati vizsgálódást, de nem a sokak által használhatónak tartott levélre, hanem a kéregre irányult figyelme. A kémiai vizsgálatokat és a terápiás alkalmazás hatásosságát, lehetőségét bizonyító kezeléseket a pápai irgalmasok kórházában végezte. A cserszömörce kérgéből előállított szurogátummal a kinint tudta helyettesíteni. 1809-ből már öt sikeres gyógyítást tudott igazolni. 1810-ben klinikai tapasztalatait leírta volt tanárának, *Nicolaus Joseph Jacquin*-nek (1727-1817), a bécsi egyetem kémia és botanika professzorának. *Jacquin* elismerő véleményével egyetemben eljuttatta a feljegyzéseket az akkori osztrák protomedikushoz, *Andreas Joseph von Stiffi*-hez (1760-1836), aki maga is kimagasló eredményeket ért el gyógyszeres kutatásaival. A hatástani vizsgálatok alátámasztották *Zsoldos* állításait, így rövidesen engedélyezték a szer hivatalos forgalmazását, a szerzőt pedig megjutalmazták a munkáért.

A kötet mindenekelőtt a növény botanikai leírását adja, mégpedig a *Diószegei-Fazekas* –féle *Magyar füvészkönyv* alapján, amit a legjobb korabeli munkának tartott *Zsoldos*. A növény nevének általa ismert valamennyi nevét számba veszi: a latin után elsőként a magyar „sárga szömörtzefa” kifejezést olvassuk, majd a francia, angol, olasz, holland, orosz, tatár, örmény, német, svéd, stb. elnevezések sorakoznak. Felsorolja a növény magyarországi lelőhelyeit, leginkább a Bakony és a Balaton környékét említve. A következőkben részletesen be-

számol a kémiai vizsgálatokról, melyeket 1809 és 1811 között Pápán, az irgalmasok kórháza gyógyszerészeinek segítségével végzett: *Weibel Barnabás* első patikus testvér, *Damascenus* másod-patikus testvér, továbbá egy világi gyógyszerész, *Bisistye Ignác* közreműködésével. Ezt követően a cserszömörce kérgében található vegyi anyagokat ismerteti, és 24 olyan kör esetet mond el, amelyben eredményesen használta a cserszömörce-kéreg kivonatát. Végezetül összegzi azokat a betegségeket, melyeknek gyógyításában használható az új gyógyszer: tavaszi és őszi váltóláz esetén, akut lázagnál, hasmenéses eseteknél, vérhasnál, méhvérzések-nél, skorbut gyógyításában, tüdő-vizenyő ellen, fehérfolyás, gonorrhoea terápiájában.

Zsoldos nyelvészeti munkássága

A 19. század első évtizedeiben zajló nyelvújítás, és a tudományok aktuális fejlettségének megfelelő magyar szakterminológia létrehozására irányuló törekvések, a nyelvújítás mozgalmas évtizedeiben kibontakozó nyelvészeti irányzatok, az éles vitákban legaktívabb nyelvészek, irodalmárok, szaktudósok elvei, művei már ismertek. A korszak tanulmányozása azonban számos olyan szakember munkásságára is ráirányítja a figyelmet, akik egy kissé a „nagyok” árnyékában maradvá váltak részeseivé a nyelvújítás csatározásainak, ezzel is alátámasztva, hogy a nyelv ügyét közügynek tekintette a társadalom. Ezen „hátszág” tagjai közé tartozott Zsoldos János is.

Az 1802-ben megírt *Asszonyorvos* előszavában elmélkedik először az orvosi nyelv aktuális helyzetéről, problémáiról és a lehető megoldásról. Kiemeli, hogy a megszokott latin nyelvű kifejezések magyar megfelelője nincs egységesítve, „*a'hány Vármegye, annyi-féle neveik vagynak*”. Az orvosi szaknyelv egységesítésének alapja, kiindulópontja csakis a köznyelv új szavainak szótára lehet. Majd rátér a kötet nyelvezetére: „... *nem akartam ujj szóknak tsinálásában Dictátor lenni...*”¹³ Mindezt egyszerűen azzal indokolja, hogy ha valamely fogalom kifejezésére talált régebben használt, elterjedt, elfogadott szót, akkor azt igyekezett megtartani és erőszakkal nem cserélte le a saját maga által kitalálttal. Alapelvként vallotta, kizárólag a közhasználatban való elfogadás tehet hivatalossá egy kifejezést. A könyv szövegének könnyebb megértése érdekében magyar-latin szótárt állított össze, amelyet függelékként csatolt a kötethez (12 oldal terjedelemben, mintegy 300 kifejezést tartalmazva). A szöszedet áttekintése igen tanulságos, mindenképpen igazolja Zsoldos előbbi nézetét: vagyis nem kell erőltetni olyan szavak használatát, amelyeket nem fogadott be a köznyelv. Szinte csak elvétve találni olyan kifejezést, amely a „mesterséges csinálmány” érzetét keltené. Leszámítva a korabeli, nem egységes helyesírásból adódó következetlenségeket, a mai szóhasználatban is helytálló orvosi, botanikai, vegyészeti kifejezéseket gyűjtött egy csokorba Zsoldos.

A *Diaetetica* c. kötetében is tett említést a szakmai nyelvezetről, ekkor már kritikát is fűzve eddigi nézeteihez: hangsúlyozta, hogy addig nem alkalmazott új kifejezéseket, amíg talált más szerzők által használt megfelelő szót, majd megfogalmazta reményét, hogy mások sem dőlnek fel a nyelvet kényük-kedvük szerint, vagy a kor divatjának hódolva.

A függelékként mellékelte szótár viszonylag kisebb terjedelmű, összesen nyolc oldal. Zsoldos útmutatóul pontosan megnevezi azon más szerzők műveit, amelyek szavait átvette forrásul használta. A névsor és a hivatkozott munkák figyelemre méltóak, valóban kivá-

13 Zsoldos: Asszonyorvos... 13..

ló könyvekről van szó, mind tartalmilag, mind nyelvészeti szempontból. Néhányukat említük meg: *Torkos Justus János* (Taxa.), *Nyulas Ferenc* (vegyészet), *Földi János* (botanika), *Mátyus István* (diaetetika), *Fejér György* (antropológia), stb.

Az elkövetkező években már egyre több olyan cikke, tanulmánya jelent meg, amelyek túlléptek az orvosi szaknyelv magyarításán, tökéletesítésén. Gyakorta közölte írásait a *Tudományos Gyűjtemény* (1817-1841) számaiban, a havi rendszerességgel megjelenő folyóirat a nyelvújítás, nyelvművelés fontos fóruma volt. Itt jelent meg többek között *Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című tanulmánya is, amelyben a nyelvújítási harc két szembenálló, ellentétes nézetet valló tábora közötti vitát szándékozott lezárni. Ugyancsak itt zajlott *Bugát Pál* és *Almási Balogh Pál* nevezetes és heves vitája az „agy” vagy „agyvelő” szavak helyességéről, illetve helytelenségéről.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1825. évi kötetében jelent meg „P.O.” monogrammal *A' Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés* c. közlemény,¹⁴ amelynek szerzőségével kapcsolatban különbözőképpen vélekedett az utókor. Zsoldos egyéb írásainak egyértelmű utalásai alapján azonban szinte kétség sem fér hozzá, hogy az írásmű létrehozásában Zsoldos legalább is társszerzőként közreműködött. A hosszú, kiforrott nyelvészeti tanulmány a mértéktartó ortológusok „pontos fontolással” történő nyelvművelésének alapelveit jegyezte le: „[...]nem elég a' helytelent piszkálni, hanem szükség a' helyeset is ki mutatni [...] kiki a' mit rosznak talál, csak azt, de nem haszontalan és semmit sem építő gúnyolással [...] okokkal bírálni, közleni méltóztasson [...]”¹⁵ Nyelvünk hibáinak kigyomlálásához nagy segítségnek tartja – több kortársához hasonlóan – egy alap-szótár összeállítását, mint azt már korábban is említettük. Az orvosi szakkifejezések alakításának módjára egy bekezdést szentel, felsorolva azokat a szerzőket, akiknek munkái példa értékűek lehetnek ebben a folyamatban: *Pápai-Páriz Ferenc*, *Gyarmati Sámuel*, *Nyulas Ferenc*, *Decsy Sámuel*, *Földy János*, *Rátz Sámuel*, *Kováts Mihály*, stb. A nyelvművelés programját sommásan úgy foglalta össze, hogy csak mindenféle torzsalkodást mellőzve, közös munkával lehet eredményre jutni.

1826-ban jelent meg *Vidovics Ágoston* (1794-1850) lelkész, író és nyelvész *A' Magyar Neologia Rostálgottatása* (Pest, Trattner Mátyás nyomdája.) című könyve, amelynek előszavát Zsoldos János írta. Az előszóból, a kötet létrejöttének körülményeiből számos olyan részletre derül fény, amely adalékkul szolgál Zsoldos nyelvészeti szemléletének alakulásához, kutatásai hátterének megértéséhez. Vidovics Ágoston a mérsékelt nyelvújítók táborához tartozott, Kazinczy és követőinek „udvarias” bírálója volt. Életének jelentős részét a Nyugat-Dunántúlon, Pápán, majd Pápakovácsiban töltötte. Lelkészi tevékenysége mellett – mint ahogy az szokás volt – szabad idejét irodalommal, a tudományok művelésével töltötte, háza a környék értelmiségének lett találkozó helye. A körhöz tartozott *Pápay Sámuel* (1770-1827) író, nyelvész, tanár, jogász, az első magyar nyelvű rendszeres irodalomtörténet szerzője, akit 1805-ben Veszprém megye megbízott a hivatali nyelv megmagyarosítására irányuló javaslat kidolgozásával. A munka sikerrel elkészült, 1807-ben nyomtatásban is közreadták. Pápay szoros kapcsolat fűzte Kazinczyhoz, ezt hátrahagyott terjedelmes levelezésük is bizonyítja. Pápay nevét Zsoldos sokszor említi nyelvészeti tárgyú írásaiban. Gyakori vendég volt *Horváth Endre* pap, szépíró, *Kisfaludy Mihály* – Károly és Sándor apja -, sőt *Fejér György*

14 *Tudományos Gyűjtemény* 9 (1825) 10. füzet. 3-34.

15 Zsoldos János: *A' Magyar nyelv tisztogatását tárgyazó Intézet és Vélekedés. Tudományos Gyűjtemény*, 9 (1825) 10. füzet 3-4.

(1766-1851) magas rangú pap, teológus, történész is. Ezen baráti körhöz csatlakozott hasznos eszmecserére, közös munkára Zsoldos János. A magukat „*Somlyó tájján élőknek*” nevező kis társaság a lehetőségeik szerint járult hozzá a reformkori szellemi élet alakulásához, a nyelvészet problémáinak megvitatásához, megoldásához.

Vidovics könyvének előszavában találjuk meg azt a félreérthetetlen utalást, amely bizonyítja, hogy az előzőekben említett, monogram alatt megjelent tanulmányt ez a „*Somlyó tájji*” társaság írta. Az általános nyelvészeti kérdések elemzése mellett természetesen nem maradhat ki a szakmai nyelv problémája, Zsoldos úgy véli, hogy a különféle mesterségbelieknek a saját szakterületük nyelvét kellene átvizsgálni, megrostálni, megújítani.

Vidovics Ágoston könyve egyébként mértéktartó kritikával, értően rendszerezi és összegzi a Kazinczy-féle nyelvújítás hibáit, tanulságait. Érdemes idéznünk *Pintér Jenő* irodalomtörténetének ide vonatkozó néhány mondatát, hiszen Zsoldos Jánosról is véleményt mond:

„*Vidovics Ágoston dunántúli katolikus plébános ... Zsoldos Jánossal „szövetkezett” a könyv kiadására, mint az ortológusok pápai társasága adták ki Kazinczy nyelvújítását bíráló kötetüket. Mind a ketten tanult nyelvművelők voltak, világosan elemezték a puristák hibáit, történeti érzékkel pillantották át a neológia fejlődését. Kazinczyról az volt a véleményük, hogy nemes cél szolgálatában állott, de eszközeit rosszul választotta meg, diktátor akart lenni, és újítás helyett rombolt ...*”¹⁶ Néhány mondattal odébb *Pintér* idézi *Tolnai Vilmos* szavait is,¹⁷ aki viszont egyértelműen negatív véleménnyel volt Vidovics és Zsoldos munkájáról: „*Csodálatos, hogy ez az okos pápai társaság nem látta ..., hogy mennyire nincsen igaza...*”¹⁸

Zsoldos az orvosi szaknyelv alakulásáról vallott nézeteit legrészletesebben a *Tudományos Gyűjtemény* 1830-as évfolyamában fejtette ki (Némelly mostanában támadt ujj magyar szokról való vélekedés).¹⁹

„*Meg kell azt vallani az egész Magyar hazának, hogy a' Tudományok, de különösen a' Magyar nyelv kifejtődésére, és gyarapodására a' Magyar Orvosok eleitől fogva legtöbbet segítettek.*” - kezdődik a tanulmány.²⁰ Felsorolja azokat a korábbi századokban élt orvosokat, akiket fontosnak tart a magyar orvosi szaknyelv alakítása szempontjából – a névsor azonos a „P.O.” monogram alatt megjelent írásban közölttel -, majd így folytatja: „*...nagy dicséretet érdemel... az egész Magyar Nemzettől a' Pesti orvosi Tanító kar, mellynek tudós és bölcs tagjai mostanában mind magyarok lévén, a' Magyar nyelvet Tudományaik előadásokra és fordítani buzgósággal igyekeznek.*”²¹ Mielőtt az általa helytelennek minősített szavak egyenkénti elemzésébe fogna, pontokban foglalja össze nyelvészeti kérdésekben vallott véleménye lényegét. Mindenekelőtt megismétli a korábban több fórumon közöltek, hogy a már régóta használt, köznyelvbe befogadott szavakat nem kell lecserélni. Második fontos megállapítása, hogy a szokatlan, ellenérzést kiváltó szavakat nem kell erőltetni. A példaként idézett szavak egyértelműen *Bugátot* és *Schuster Jánost* idézik, bár nevük nem szerepel. Ezek után következik a pellengérré állított szavak elemzése, a kritika mellett a jobbításra tett javaslatot is közli.

16 Pintér Jenő: *A magyar irodalom története*. I-VIII. kötet. Bp., Franklin Társulat, 1934.

idézet helye: 7. köt. 123.

17 Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. Bp., 1929.

18 Pintér Jenő: i.m. u.o.

19 Zsoldos János: Némelly mostanában támadt ujj magyar szokról való vélekedés. *Tudományos Gyűjtemény*, 14 (1830) 12.sz. 32-50.

20 i.m. 32.

21 u.o.

Zsoldos János általános nyelvészeti témájú munkáinak és az orvosi nyelv magyaráztására, megújítására vonatkozó gondolatainak felidézése értékes adalékokat szolgáltat a 18-19. század fordulóján lezajlott nyelvészeti forradalom – ne féljünk a kifejezéstől – megismeréséhez, és gazdagítja a Zsoldos életművéről alkotott képet.

Zsoldos szakmai munkásságának utolsó próbatétele az 1831. évi kolerajárvány volt. Kortársaihoz hasonlóan őt is váratlanul érte a kór megjelenése, amelynek megelőzéséhez és leküzdéséhez nem voltak megfelelőek a korábbi járványok tapasztalatai. Zsoldosnak, mint megyei főorvosnak kiemelt feladatai voltak járvány idején, ezek közé tartozott a rendszabályok megfogalmazása, közzé tétele is. *A choléráról* című (Győr, Streibig, 1831.) munkája is ezt a célt szolgálta. Ahogyan megfogalmazta: „Hivatalom szerint, orvosi gondviselésem alá biztattott Földieimről, és azoknak nyugtatásokról, óvatásokról és Isten ne adja, ha úgy történne ezen nyavalyabeli orvosoltatásokról is előre gondoskodni tartozom.”²² A könyv előszavában őszintén leírta, hogy csupán azokra a külhoni szerzők által írott munkákra tudott támaszkodni, amelyek a megélt nagy járványok tapasztalatait összegezték. Azonban igazán hatásos módszert így sem tudott ajánlani. A megelőzés részeként a tisztaságot hangsúlyozza, a lakóház takarítását, a gyakori szellőztetést, a füstöléseket, a beteggel érintkezőknek a személyi higiéniét, gyakori kézmosást, a száj kámforos-ecetes kiöblítését ajánlja. A tanácsstalanság és félelem tükröződik a következő mondatokban: „Imádkozz és dolgozz, az Isten mindenkor megsegít. [...] aki nem Cholérás, hanem csak fél a' Cholérától az ilyennek jobb eltávozni, ha távozhatik. [...] Viseljen vékony flanel alsó ruhát. Főrdjön kétszer-háromszor edgy héten szappanos ferdőben, a' csömörlést kerülje, és a' mennyire csak lehet jó kedvel légyen.”²³

Zsoldos a következő esztendőben, 65 éves korában hunyt el.

KATALIN KAPRONCZAY PhD
Medizinhistorikerin, Bibliothekarin
kapronczaykatalin@semmelweis.museum.hu

22 ZSOLDOS János: *A choléráról*. Győr, Streibig, 1831. 3-4.p.

23 ZSOLDOS János: *A choléráról*. Győr, Streibig, 1831. 14.p.

ZUSAMMENFASSUNG

János Zsoldos (1767-1832) war ein hervorragender Arzt des ersten Drittels des 19. Jahrhunderts und der erste Amtsarzt des Komitats Veszprém. Sein Lebenswerk ist bis heute in der Fachliteratur wenig anerkannt. Als Schüler des berühmten Debreciner Kollegiums zeichnete er sich mit seinem Interesse für die Naturwissenschaften aus. 1792 kam er nach Jena um Medizin zu studieren. Von 1804 an setzte er seine Studien in Wien fort, wo er in 1795 zum Doctor Medicinae promovierte. 1796 ließ er sich in Stadt Pápa nieder, und lebte hier bis zu seinem Tode.

1801 wurde er zum Leiter des Spitals der barmherzigen Brüder in Pápa ernannt. Zur Zeit des napoleonischen Krieges (1809-1810) Zsoldos organisierte und dirigierte die Pflege der Verwundeten und Kranken in Pápa. Im Jahrgang 1817 der Zeitschrift „*Tudományos Gyűjtemény*“ (*Wissenschaftliche Sammlung*) gab er eine Rechenschaft über die Kriegsergebnisse ab mit dem Titel: „*Die Franzosen in Pápa, oder die Beschreibung der bürgerlichen Spitäler in den Jahren 1809-1810 zu Pápa*“.

Mit der Hilfe des Grafen von Esterházy und der Stiftung von Frau Rosalia Csuzy wurde – nach die Plänen János Zsoldos’s – am 1. April 1816 ein Frauenspital in Pápa gegründet, unter dessen späteren Direktoren auch János Zsoldos zu finden ist.

Sein in 1802 publiziertes medizinisches Werk „*Asszonyorvos*“ (*Frauenarzt*) ist darum bedeutsam, weil es nicht nur die Gebutshilfe, sondern auch die Frauenheilkunde ausführlich behandelte.

Zsoldos’ zweites Werk war eine Diätetik. Der Grundgedanke des Verfassers ist, daß die Erhaltung der Gesundheit eine strenge, wichtige Pflicht sei.

Das Werk mit dem Titel „*Historia Corticis Rhus Cotini*“ ist die Frucht eines Preisausschreibens mit dem Ziel, die Ärzte und Apotheker anzuspornen um die Wirkstoffe einiger orientalischen Heilmittel in einheimischen Pflanzen auszufinden.

Zsoldos war bei der ersten ungarischen medizinischen Zeitschrift „*Orvosi Tár*“ (*Ärztetmagazin*) seit ihrer Beründung an als Mitarbeiter tätig.

Zsoldos neben der Medizin befaßte sich eingehend auch mit Sprachwissenschaft. Er hat sich für die Erneuerung der ungarischen medizinischen Fachsprache unermüdlich und wirksam befassen. Zsoldos hat auch in diesem Themenkreis mehrere Artikel geschrieben.

30 ÉVE HUNYT EL FILEP ALADÁR

LABÁDI LAJOS

Dr. *Filep Aladár* Nagyszebenben (Erdély) született 1896. július elsején. Édesapja – *Filep Aladár* – MÁV főmozdonyvezető volt Nagyszebenben; a Maros völgye és Brassó körzete közötti járatokon szolgált. 1920 után – a román impérium alatt – a Hortobágy-völgyi Helyi-érdekű Vasút fűtőházának vezetője lett. Édesanyja – *Karádi Nagy Etelka* – szintén vasutas családból származott; édesapja Kolozsvárra telepedett mozdonyvezető volt.

Az ősök Kővárvidékről származtak; 1686-ban *I. Lipót* királytól címeres nemeslevelet nyertek. A család utóbb több ágra szakadt, és Erdély különböző részein telepedett le. Az apai ág – amely a „remetei” előnevet viselte – a 18-19. század fordulóján került Nagyszebenbe. A közvetlen felmenők eredetileg Kászonjakabfalván laktak, 1720 körül innen Kézdi-polyánba költöztek, majd 1800 táján Nagyszebenbe. Az ősök falun élő gazdálkodók voltak, akik székely „lovasszolgálat” kötelesek voltak határőrszolgálatot teljesíteni. Id. Filep Aladár nagyapja – *Filep Elek* (1836–1910) – már iskolázott ember volt: a középiskoláit Nagyszebenben kezdte, Udvarhelyen fejezte be, majd jogászképzésben részesült a Nagyszebeni Akadémián. Déván megyei hivatalnok lett, később Nagykovácsos megye szolgálatába lépett. Két fiát a gimnázium elvégzése után ipari iskolába járatta: Aladár géplakatosnak tanult, majd mozdonyvezető lett; fivére pedig kitanulta az épületszobrászatot és keramikusságot.

Dr. Filep Aladárék kilencen voltak testvérek, de csak hatan éltek meg a felnőtt kort. Aladár az akkoriban 34 ezer lakosú, szász többségű Szebenben kezdte meg az iskoláit. Unitárius vallása ellenére a Szent Teréz Árvaház elemi iskolájába járt, mivel az volt a magyar nemzetiségű lakosok oktatóhelye. 1906-tól középiskolás: a gimnázium alsó osztályait Nagyszebenben, a felsőbb osztályokat Székelyudvarhelyen a Római Katolikus Gimnáziumban és a hozzá tartozó konviktusban végezte; itt érettségizett. 1914 őszén beiratkozott a Kolozsvári Tudományegyetem Orvosi Karára. Régi hagyományt követve, a tanulás mellett a Farkas utcai Református Kollégium „orvosa” is lett, ezért ingyenes szállásban részesült. (Ő ellenőrizte a diákok orvosi igazolásait.) Utóbb az újonnan kiépült mentőállomáson kapott szállást, ahol már részt vehetett a betegek ellátásában is.

Négy félév elvégzése után, 1916 nyarán önkéntesként katonai szolgálatra jelentkezett. A székelyudvarhelyi cs. kir. közös 82. székely gyalogezredbe vonult be. Kiképzése után az olasz frontra vezényelték, ahol a 61. gyalogezred kötelékében teljesített egészségügyi szakszolgálatot. 1916–1918 között 27 hónapos frontszolgálatot töltött a különböző frontokon. 1916 őszén, a román csapatok erdélyi betörése után alakulatát visszavezényelték Erdélybe. Az Ojtozi-szoros előterében hosszabb időt töltött. (Említést érdemel, hogy itt egy fedezékben lakott *Márton Áronnal*, a későbbi gyulafehérvári püspökkel). Egy idő után átvezényelték a szomszédos horvát frontszakaszon állomásozó tengeremelléki honvédezzredbe. (Megjegyzés: A nagyszebeni gyermekéje alatt magyar anyanyelven mellett kiválóan megtanult németül, románul, a katonaságnál pedig horvátul. Utóbb kiválóan elsajátította az angol nyelvet. Egész életében rendszeresen olvasta az angol és amerikai szakirodalmat. Elég jól tudott franciául is.)

A véletlennek köszönhetően, Filep Aladár *Ferenc* nevű öccsével – aki 1916 májusától szintén katonai szolgálatot teljesített – az Ojtozi-szorosnál egy zászlóaljba kerültek, amelyről egy korabeli fénykép is tanúskodik. A két testvért ábrázoló fotó hátírata szerint a felvétel 1917. május 28-án készült a Casinu (Casinul) völgy 508. magaslati pontján. (Ez az Ojtozi-szoros Modva felőli előterében található.) Az itt dúló harcokban Filep Ferenc súlyosan megsebesült; bátorságáért utóbb ezüst vitézségi érmet kapott. Ojtoz körzete Aladár számára is emlékezetes maradt. Itteni szolgálata alatt ugyanis súlyos gyomorbetegséget kapott, ezért hosszantartó kórházi, klinikai kezelésre szorult: Kolozsvárra, majd Budapestre szállították. Betegségéből annyi „előnye” származott, hogy a Budapesti Belgyógyászati Klinika professzora megengedte neki, hogy klinikai ápoltként rendszeresen járhasson az előadásokra, gyakorlatokra.

A háborús összeomlás után Filep Aladár szülei Szebenben maradtak. Ő tovább betegkedett Budapesten, minden rokonai segítség, támogatás nélkül. Betegségére tekintettel nem szerelték le, így katonaként továbbra is szerény illetményben részesült. Az Osztrák-Magyar Monarchia végnapjaiban *IV. Károly* király hadnaggyá léptette elő, ezért csekély mértékben emelkedett járandósága.

Klinikai kezelése alatt rendszeresen részt vett a Budapesti Tudományegyetem Orvosi Karának II. számú Kórbonctani Intézetének munkájában, ezáltal elsajátíthatta az akkorig mind fontosabbá váló kórszövetteni laboratóriumi ismereteket. A kibontakozó spanyolnáthajárvány tömeges halálesetei miatt különösen megnőtt a jelentősége ez irányú jártaságának, emellett az esetek gyakorisága kiváló elméleti felkészülést is biztosítottak számára. Ez jelentősen pótolta a háború utáni egyetemi elméleti képzés akadozását, hiányosságait.

Ismert, hogy a vesztes háború után a pozsonyi és a kolozsvári egyetemek áttelepültek a „maradék ország” területére, Pécsre és Szegedre. Az átmeneti időszakban az egyetemek elméleti tanszékei ideiglenesen Budapesten működtek, igen mostoha körülmények között. 1918-tól Filep Aladár is a budapesti egyetem hallgatója, ahol 1921-ben megszerezte orvosi diplomáját. Gyakornokként meghívták a

Budapesti II. sz. Szülészeti, Nőgyógyászati Klinikára azzal a feladattal, hogy szervezzen egy kórszövetteni laboratóriumot, és ott önállóan tevékenykedjen, hasznosítva szövetteni jártaságát. Utóbb a klinika ifjabb orvosai rábeszéltek, hogy a szövetteni munkák mellett kapcsolódjék be a szülészeti- és a nőgyógyászati munka gyógyító gyakorlatába is.

Az első világháború utáni zavaros viszonyok érzékeltetésére érdemes egy kis kitérőt tennünk, amely közvetlenül összefügg főhősünk igen mozgalmas és fordulatos életútjával. A diploma megszerzése után dr. Filep Aladár érthető módon elhatározta, hogy hazatér Nagy-

Filep Aladár portréja

Kettős arckép

segítette elő azzal, hogy Érmihályfalva környékére – ahol a határátkelőhely működött – szénavasárlási nyíltparancsot írt számára. Ez lehetővé tette, hogy alaposan „megvizsgálja” a zöldhatár teljes hosszát. Így végül minden nehézség nélkül "átsétálhatott" Magyarországra.

Szerencséjére a régi helyét még nem töltötték be, így folytathatta munkáját a pesti női klinikán. Édesapja ugyan azt szeretne volna, ha fia valahol praxist alapít, s éli az átlagos vidéki gyógyító orvosok életét, – de a gyógyászat elméleti kérdései iránt is élénken érdeklődő ifjú Filep Aladár a sivár szakmai viszonyok és feltételek ellenére is kitartott az egyetemi, klinikai alkalmazási lehetőségek fejlesztése mellett. Tudatosan törekedett a klinikai gyakorlat szakmai elmélyítésére, az új eredményeket hozó tudományos munkára. A kórbonctani, anatómiai gyakorlata nyomán hamarosan megszerezte a szülészeti, nőgyógyászati műtéttani jártasságot is, amelynek alapján 1923-ban Budapesten szakorvosi vizsgát tett kórbonctanból és szülészeti-nőgyógyászatból. Kollégái már ekkor is igen nagyra értékelték operatóri felkészültségét, készségét.

A tehetséges fiatalember szakmai elismertsége ellenére hamarosan megvált a fővárosi klinikától. Ennek bizonyára több oka is volt, de a legnyomósabbról idősebb fia, – *dr. Filep Antal* jeles néprajzkutató – visszaemlékezéséből értesülhetünk, amelyből kiderül, hogy: „Édesapának elég sok keserősége támadt a Üllői úti Budapesti Szülészeti, Nőgyógyászati Klinikán végzett munkája során. A mentők sok esetben váratlanul hoztak szülönőket, nőgyógyászati műtéti ellátást igénylő akut bajban lévő betegeket. Apám az éjszakai ügyelet vezetőjeként ezeket mindig felvette, különösen akkor tett így, ha az adott eset az orvosnövendékek oktatása szempontjából is tanulságot ígért. A klinika egyik vezetője ezt súlyosan kifogásolta, hogy adott esetben a „VIP” betegek számára tartalékolt helyeket »veszélyeztette«. Az illető előszeregettel szorgoskodott a kormányzati vezetők, főtisztviselők családtagjai körül. (Az illető később – már súlyos betegen – kinevezést kapott a Szegedi Tudományegyetem Szülészeti Klinikájára professzorként.)” – meséli Filep Antal.

A sokadik eset után dr. Filep Aladár 1923-ban kilépett a budapesti szolgálatból és a Szegedi Tudományegyetem Szülészeti, Nőgyógyászati Klinikáján vállalt gyakornoki, majd tan-

szébenbe idősödő szüleire. Az újonnan berendezkedett román hatalom nem vonta kétségbe a fiatal orvos honosságát, azonban nyomban behívták katonának a román hadseregbe. Kötelezni akarták, hogy legalább öt évig szolgáljon a Havasalföldön, a krajovai helyőrségben katonaeorvosként. Erről értesülve, Filep doktor inkább nagyon gyorsan visszatért Budapestre. Persze ez sem volt egyszerű. Sikeres visszatérését egy száz nemzetiségű törzstisztje

nársegédi állást. Szintén fiától tudjuk, hogy a szegedi professzori kar – az adjunktusok és tanársegédek jelentős része nem különben – a Kolozsvárról áttelepült gárdából tevődött össze, akiket édesapja még az 1914 és 1916 közötti időszakból ismert, s akikkel beteg katonaként is érintkezésben állt. Kedvező volt számára az is, hogy Ferenc nevű öccse szintén orvosként a Szegedi Sebészeti Klinikára került, legidősebb húga pedig a közeli Hódmezővásárhelyen élt erdőmérnök férjével.

Dr. Filep Ferencről el kell mondani, hogy Nagyszebenben született 1898-ban. Középis-koláit a kolozsvári unitárius gimnáziumban végezte, majd katonai szolgálatot teljesített. A Budapesti Tudományegyetemen 1922-ben orvosdoktori diplomát szerzett. Több kitérő után a II. sz. Sebészeti Klinikára került és *Kuzmin Pál* professzor tanítványa lett. 1926-ban itt szerzte meg műtőorvosi diplomáját, majd a Szegedi Sebészeti Klinikán tanársegéd lett. Később az ország különböző városaiban széleskörű sebészeti ismeretekre tett szert. 1931-ben kinevezték a Körmenyi Nagyközségi Kórház sebész-főorvosának és igazgatójának, mely tisztségeit 1968-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig viselte. Széles általános sebészeti skálán mozgott, több műtétet ő végzett elsőként Vas megyében. Becslések szerint működése alatt kb. 50–53 000 műtétet vezetett; szakmai tapasztalatait rendszeresen publikálta. Megbecsülését jelzi, hogy a Nyugat-Dunántúli Sebész Szakcsoport 1958-ban elnökévé választotta, 1964-től pedig díszelnökként állt a szakmai szervezet élén. Maradandó érdemeket szerzett a kórház-fejlesztés terén is. Egyik biográfusa „*Körmenyi jó szelleme*” jelzővel tisztelte meg, akit méltán tartanak nyilván a település nagy fiaik között. Körmenyben hunyt el 1977-ben.

Folytatva az idősebb testvér – Filep Aladár – életútját és munkásságát, Szegedre kerülése után mintegy két évvel újabb nem várt bonyodalmak adódtak. Ugyanis addigi szakmai főnökét – a szegedi szülészeti professzorát – meghívták Budapestre klinikaigazgatónak. Ezt követően több éven át nem töltötték be a szegedi professzori állást, így negyedmagával (tanársegédek és adjunktusok) önállóan működtették a Szegedi Szülészeti Klinikát. Végül pályázatot írtak ki az üresen álló professzori állásra. Hosszú huzavona után azt a budapesti idős adjunktust nevezték ki professzornak, egyben klinikaigazgatónak (szegedi származására hivatkozva), aki miatt annak idején Filep doktor megvált a pesti klinikától, és Szegedre „menekült”. A súlyos beteg új professzor, klinikaigazgató folyamatosan szakmai segítségre szorult, ennek ellenére a korábbi rossz személyes viszonyát felújította fiatalabb kollégájával. A kari vezetés ugyan megkísérelte Filep Aladárt rehabilitálni, de ő az ellentétek miatt mielőbb igyekezett távozni Szegedről.

A gazdasági világválság éveiben zárolták a közszolgálati státusokat, így az orvosi pályázatok és kinevezések is. Majd csak 1934-től oldódott föl a létszámstop. A harmincas évei végén járó egyetemi tanársegéd 1934. november 3-án házasságot kötött Hódmezővásárhelyen; feleségül véve a nála tíz évvel fiatalabb *Genersich Klárát*, a vásárhelyi illetőségű *dr. Genersich Antal* leányát. Közös életüket még Szegeden kezdték egy klinika melletti albérleti szobában.

Az 1935-ös esztendő jelentős változásokat hozott *dr. Filep Aladár* életében. Amint fentebb utaltunk rá, a nagy elméleti és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező klinikai tanársegéd személyi okok miatt évek óta elkíváncozott Szegedről. Kapóra jött számára, hogy Csongrád vármegye akkori székhelyén – Szentesen – működő vármegyei köz-kórház élére 1933 elején egy kiváló sebész-főorvos került *dr. Bugyi István* személyében, aki 1898. január eleji születésénél fogva közel egyidős volt Filep doktorral. A Budapestről hazahívott fia-

tal igazgató-főorvos négyéves programot dolgozott ki a háború után igen elhanyagolt kórház korszerűsítésére. Ezek között szerepelt több új osztály létrehozása, a régebbiek bővítése. Az 1930 után szervezett Szülész–Nőgyógyász Osztály vezetésével átmenetileg dr. Horváth Árpád rendelőintézeti orvost bízták meg, aki azonban 1935 elején elvállalta a szomszédos Hódmezővásárhely szülészeti osztályának vezetését, ezért távozott Szentesről. A vármegyei köz-kórházban újonnan rendszeresített és kiírt „osztályos főorvosi” állást dr. Filep Aladár nyerte el. Kinevezéséről dr. Farkas Béla főispán március 19-én kelt levelében értesítette dr. Csergő Károly alispánt, felkérve őt, hogy az érintettől mielőbb vegye ki a hivatali esküt, és intézkedjen illetményének szabályszerű megállapításáról és kiutalásáról. Ennek értelmében Filep doktor 1935. április 9-én letette a hivatali esküt az alispán előtt, s elfoglalta hivatalát.

Az ifjú pár Szentesen először a Bartha János (ma Arany János u.) utca 6. sz. alatti házban lakott, az ún. „városi bérházban” (a hajdani városi magtár szomszédságában), ahol később dr. Joó Béla, az ideg- és elmegyógyász főorvos lakott haláláig. 1938 nyarán átköltöztek a Tóth József utca 13. sz. alatti lakásba, amelyet kezdetben béreltek, utóbb azonban sikerült megszerezniük a tulajdonjogát. Házasságukból három gyermekük született: Antal (1936), Klára (1937) és Aladár (1944). (Említést érdemel, hogy a jelenlegi háztulajdonosok – Timár Ferenc és neje – a család iránti tiszteletből, továbbá hagyományápolásból emléktáblával jelölték meg az egykori „Filep-házat”.)

Orvosi hivatásából következett elmélyült humanizmusa, szociális érzékenysége. Dokumentumok igazolják, hogy gyakran elégedetlen volt a korabeli szentesi társadalmi-, gazdasági- és kulturális környezetével. Fájdalmasan érzekelte az 1930-as évek szociális feszültségeit. Több kollégájával, kortársával együtt (Bugyi István, Havas Imre, Csergő Károly...) ismételten javaslatokat tettek a legszükségesebb reformokra, a földínség, az agrárproletár szegénység égető gondjainak feloldására. Ezek a kezdeményezések a legfelső fórumokon rendre meghíúsultak. Többször előfordult, hogy sokgyermekes asszonyokat kellett műtenie, akik a kórházi kezelést és a bennfekvést nem merték vállalni, mert nem kaphattak családi, rokoni segítséget. Ilyenkor Filep doktor felesége főzött a beteg családnak. Erre utalva írja visszaemlékezésében Antal nevű fia, hogy: „Délidőben a nagyobb leányok jöttek a kifőzött ebédért. Ebből amolyan komaság alakult. Az egyik ilyen család tagjai szüleim elköltözése körül is segítettek a pakolásnál, rakodásnál. A kor viszonyait jellemzi, hogy az egyik ilyen súlyos betegséggel műtött asszony férje pályamunkás volt. Am a vasút személyzetpolitikai megfontolásból csak annyit foglalkoztatta évente, hogy ne kérhesse az állományba vételét. Végül édesapám Gerecz Elemér osztálymérnöknél interveniált, aki a hatgyermekes családfőt véglegesítette”.

Egy másik történet szerint Filep doktor úr – az erdélyi gimnáziumok, kollégiumok ismeretében – roppant furcsállta, hogy a szegény sorsú családok fiai alig juthatnak ösztöndíjalapok, segélyek hiányában középiskolába, valamint hiányoznak a konviktusok. Szöllősy Géza szentesi gimnáziumigazgatóval és másokkal összefogtak, s már a háború előtt szerveztek segélyalapot. A német megszállás alatt – amikor a gimnázium hadikórházként működött – az akkor alig 8 éves Filep Antal kézbesítette édesapja leveleit a gimnáziumi igazgatói irodába, ami a középiskolából egyedül működött a német jelenlét ellenére. A kis Toncsi egyedül be tudott menni, mert az egyik hivatalsegéd gyermeke az osztálytársa volt. Utólag így írt erről a néprajztudós Filep Antal: „Képszerűen rögzült bennem, hogy a román kiugrást követő valamelyik nap nagy talicskával beállított hozzánk Virágos Kiss barátunk, akkor talán hetedikes

*Filep Aladár dr.
szülész-nőgyógyász főorvos*

gimnazista, két hatalmas zsák lisztet gurított el a diákok konviktusa számára.”

Filep Aladár Szentésre kerülve sem hagyta abba az egyetemi-klinikai időszakában elkezdett tudományos kutatómunkáját. Főbb kutatási területei: a méhlepény-leválasztás indikációi és kivételének helyes módja; a nőgyógyászati rákok gyógyítása és egyéb vonatkozásai; lumbál-anesztézia a szülészet-nőgyógyászatban, különös tekintettel a császármetszésre; a hüvelyi méhkiirtás technikájának módosítása. Tudományos eredményeiről rendszeresen előadásokat tartott szaktudományi fórumokon, orvosi kongresszusokon; tanulmányokat, értekezéseket jelentetett meg a hazai és külföldi szakfolyóiratokban. Néhány probléma végleges, korszerű műtéttani megoldását neki köszönheti a szakma, amit az orvosi világirodalom összefoglalói is elismernek (lásd: a Stöckel-féle nőgyógyászati kézikönyv névmutatóját). Említést érdemel, hogy műtéttani közleményeit *Drahos István (1895–1968)*, Szentesen élő grafikusművész színes rajzaival illusztrálta. (A jeles művésszel baráti kapcsolatban állt, amelyet

jelez az is, hogy a nemzetközi híró Drahos exlibris metszettel ajándékozta meg orvosdoktor barátját.) Tudományos, szakmódszertani eredményeit a Szegedi Orvosi Kar azzal ismerte el, hogy 1946-ban habilitálták, s *címzetes egyetemi magántanárként* 1948–51 között ő oktatta a nőgyógyászati patológia című tárgyat a szegedi egyetemen. Többször járt tanulmányúton Ausztriában és Németországban.

Szentesi működése idején Bugyi professzor kezdeményezésére a kórház Tüdőbeteg Osztályának fejlesztési programjába felvették a TBC-s betegek sebészeti részlegének kialakítását. Ennek nyomán – Filep Aladár javaslatára – a TBC-vel fertőzött szülő nők számára önálló szülészeti osztályt is szerveztek, amely akkoriban egyedülállóan számított az országban. 1949-től a szentesi kórház az egész magyar nyelvterületről fogadta és ellátta a TBC-s szülő nőket. Az egyedi osztály vezetésével *dr. Bagoly Pált*, Filep Aladár „neveltjét” bízták meg. Ez a gyógyászati részleg az 1960-as évek végéig, amíg gyakori volt a tuberkulózis (gümőkór), nagyon fontos intézménynek bizonyult. (1968-ban átalakult II. szülészetté, nem lévén több tüdőbeteg anya, majd 1976-ban – Bagoly doktor távozása után – beolvadt a nagy szülészeti osztályba.)

Bugyi István távollétében, 1945 elején átmenetileg Filep Aladárt nevezték ki a szentesi megyei közkórház igazgatójává. Ebben a minőségében szorgalmazta egy Gyermekosztály létesítését, hogy a súlyosabb betegeket se kelljen a Szegedi Tudományegyetem Gyermekklinikájára

szállítani. Anyagiak hiányában új szárny építésére nem gondolhattak, ezért ideiglenesen a kórházkert telkének délkeleti részén egy földszintes épületet alakítottak át Gyermekosztálynak. Szintén ő szervezte meg a háborúban elpusztult, teljesen kiürített Tüdőosztály újbóli felszerelését. (Ezt az akkori külügy egyik erdélyi születésű államtitkára, régi ismerőse segítette. Svájcból szereztek devizatámogatást.) 1947-ig tartó kórházigazgatói megbízatásának talán legmaradandóbb alkotása a *Gyermekosztály* megszervezése volt, amely 1952-től már önálló Gyermekkorházként működött a Kossuth utca 8. szám alatti egykori bérpalota emeleti részén.

Rövid igazgatói megbízatása idején is tovább vezette a Szülészeti–Nőgyógyászati Osztályt, amellet tanított a szegedi egyetemen. 1950-ben nagy átcsoportosításokra kerül sor a szentesi kórházban. Mivel a régi „nagy” szülészeti kinötte régi otthonát, új pavilonba költözött, ahol Filep Aladár tervei szerint modern műtő-traktust, szülőszobát, nőgyógyászati részleget és kezelőt alakítottak ki, korszerű újszülött osztállyal. A bővítésre szükség is volt, mert a kórházi szülések száma egyre inkább nőtt, hisz a városi bábák működését 1953-ban megszüntették és státusukat a kórházhoz csatolták.

Filep Antal leírásából tudjuk, miszerint az 1950-es években roppant nagy csalódást okozott édesapjának, hogy az úgynevezett *Ratkó-korszak (1950–1956)* után, a terhesség-megszakítás teljes liberalizálásánál figyelmen kívül hagyták szakmai észrevételeit és javaslatait. Amint a köztörténelemből ismert, az emlegetett korszak *Ratkó Anna* egészségügyi miniszterrel kapta a nevét, aki 1950–53 között viselte tisztségét. Hivatali ideje alatt – a II. világháborús embervesztés pótlására – széleskörű hatósági kampány zajlott az abortusztilalom szigorú betartására, valamint a gyermektelenségi adó bevezetésére. Az ezekkel kapcsolatos rendeletek előírták a terhes nők kötelező regisztrációját (amivel a tiltott magzatelhajtásokat kívánták megakadályozni), valamint azt, hogy a gyermektelen hajadonok, nőtlének és házasságok, akik elmúltak 24 évesek és önálló keresetük volt, gyermektelenségi adó címén jövedelmük 4%-át kötelesek befizetni. A szigorú hatósági intézkedések következtében kimutathatóan nőtt a szülések száma. A terhesség-megszakítás tilalmát 1956 júniusában oldották fel, a gyermektelenségi adót pedig az 1956. évi forradalom után törölték el. Ezt követően lehetővé vált az Abortusz Bizottság által jóvá nem hagyott terhesség megszakítása is. A későbbiekben a születésszám jelentősen csökkent, amelyet különböző népesedéspolitikai eszközökkel – gyermekgondozási segély (GYES, 1967), gyermekgondozási díj (GYED, 1973) – igyekeztek javítani a mutatókon.

Filep Aladár szakmai megfontolásból figyelmeztette az akkori illetékeseket arra, hogy az abortusztilalom teljes feloldása következtében demográfiai erózió indul el, ami utóbb súlyos társadalmi és gazdasági gondokat fog okozni! Észrevételeit már 1956 előtt megtette, eredménytelenül! Baljóslatú véleményét újabb beadványokban megfogalmazta az 1957 utáni miniszteriális és politikai vezetésnek. Előrejelzéseit következetesen válasz nélkül hagyták! Ezt szó nélkül tudomásul vetette, noha bántotta szakmai önértetét. Már régen nyugdíjas volt, Budapesten lakott, amikor *Kádár János* pártfőtitkár egy beszédében foglalkozott a már jelentkező negatív következményekkel. Ebben volt egy megjegyzése, miszerint a szakemberektől nem jött időben kellő észrevétel, tanács! „*Ez édesapámat végtelenül bántotta. Úgy ítélte meg, hogy az apparátus nyilván elsüllyesztette az »időszerűtlen« különvéleményt!*” – olvasható fia visszaemlékezésében.

Filep doktor 1966-ban – 70 éves korában – kérte nyugdíjaztatását; ténylegesen 1967 elején vonult nyugalomba. Ünnepeyes keretek közt búcsúztatták, mint a kórház egyik legrégebb-

bi osztályvezető főorvosát, egyben a Szakszervezeti Bizottság elnökét. (Utóda 1967-től dr. Kiss Gyula lett, aki Kecskemétről érkezett Szentesre, de közel 10 év után Szentendrére távozott. Az összevont szülészeti osztály vezetését pedig a Szegedről jött dr. Veszeloovszky Iván vette át.) Nyugdíjasként 1969-ig kisegítőként továbbra is részt vett az SZTK szakrendelőjének munkájában. Ekkor felesége betegsége miatt Budapestre költöztek, de még itt sem hagyott fel szakmájával. Éveken át helyettesítéseket vállalt a szakrendelőkben a Vizivárostól Újpestig, és bekapcsolódott a helyi orvosi szaktestületek munkájába is.

Budapesten hunyt el 1987. április 20-án, életének 91. esztendejében. Gyászjelentésében a következő tömör jellemzés olvasható: „Egész életét az orvoslás, a tudományos munka és népe feltétlen szolgálata töltötte ki. Nemzedékek sorát segítette világra, asszonyok ezreit gyógyította. Tevékenységével, emberségével példát adott a nyomában járóknak!” Hamvasztás előtti búcsúztatására 1987. május 6-án délután került sor a Farkasréti temető ravatalozójában az unitárius egyház szertartása szerint. Urnáját 1987. május 29-én helyezték el a Farkasréti temető 8/A táblája I. sorában, édesanyja sírjában.

Főbb munkái:

Ritkább daganatos esetek. In.: Rigler Gusztáv Emlékkönyv (Szeged, 1926). - A gerincvelő-érintéselentítés a szülészetben és a nőgyógyászatban. *Orvosképzés*, 1944. - A scopolamin új alkalmazási módja a szülészetben és nőgyógyászatban. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1947. - A vérpótlás méhen kívüli terhességgel kapcsolatos hasúri vérzéseknél. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1949. - A műtét utáni tetanusról. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1951. - Császármetszés gerincvelő-érintéselentítéssel. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1963. - Ein Beitrag zur Technik der vaginalen Totalexstirpation des Uterus. *Zentralblatt für Gynäkologie*, 1972.

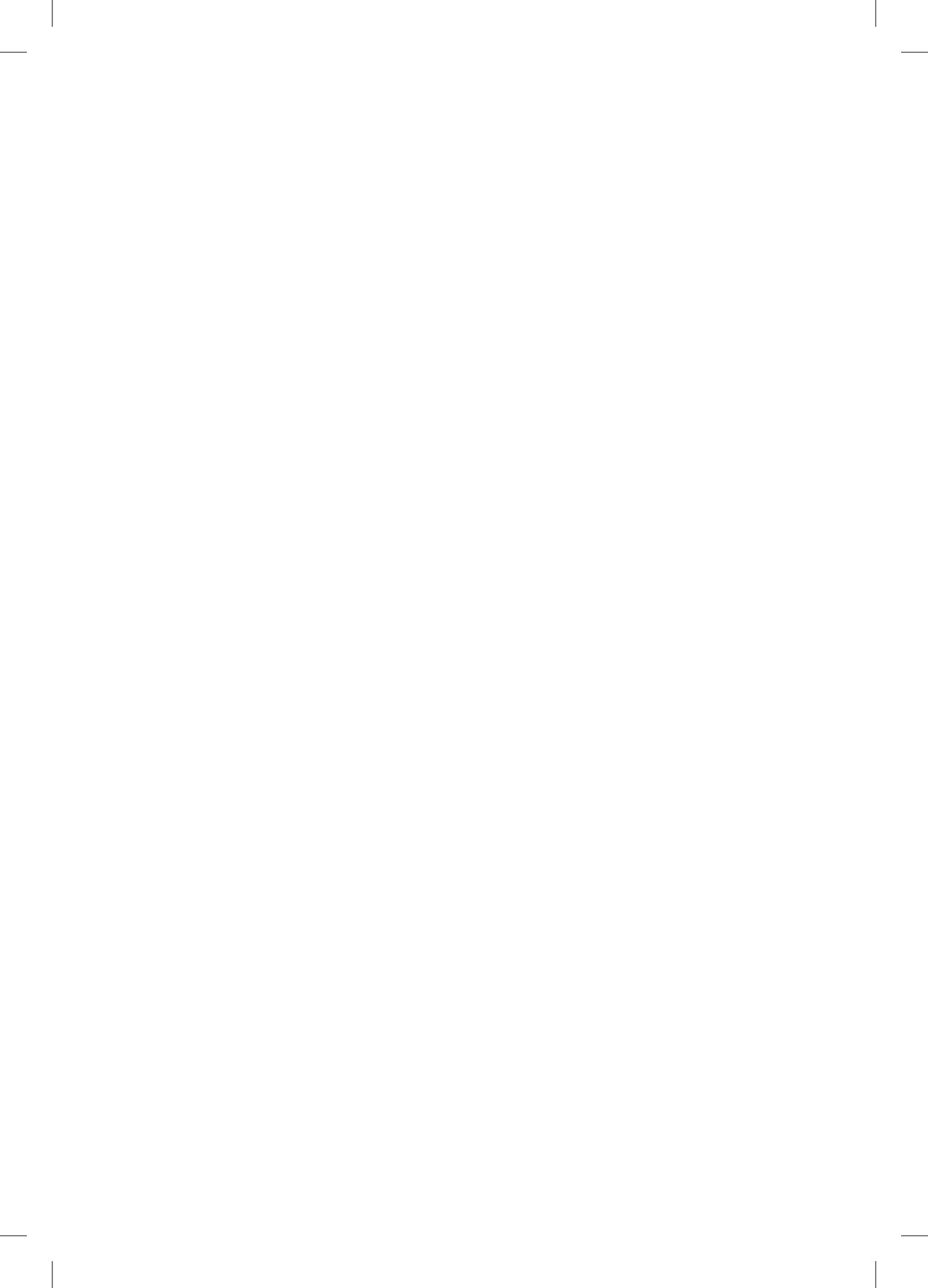
IRODALOM

- CENTENÁRIUM – *A Szentesi Kórház 100 éves jubileumi emlékkönyve* (Szerk.: Bugyi István) Szentés, 1981. 48., 53., 67–68.
- FILEP Antal: *Feljegyzések Filep Aladár életéről*. Bp. 2016. (Kézirat) 7 p.;
- KOVÁCS Béláné: *Dr. Remetei Filep Ferenc*. Körmend. 1998. Faludi Ferenc Városi Könyvtár. Körmendi Életrajzi Bibliográfiák IV. 123–131.
- LABÁDI Lajos: 120 éve született dr. Filep Aladár igazgató-főorvos, egyetemi magántanár. *Szentesi Élet*, 2016. szept. 2. 11.
- LABÁDI Lajos: Dr. Bugyi István. In.: *Szentés város díszpolgárai 1881–2007*. Szentés, 2008. 127–138.
- MNL Csongrád Megyei Levéltár Szentési Levéltára = CSML SZL: Különkezelt Alispáni Személyi iratok (XV. 42.): 2436, 2443, 2930/1935.; *Csongrád megye főispánjának iratai*: 380/1935.; Gyászjelentések Levéltári Gyűjteménye (XV. 44.); Fotótár (XV. 51.)
- NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* Pest, 1858. IV:174.
- Révai Új Lexikona* XVI. k. Szekszárd, 2005. 117–119. (= Ratkó Anna; Ratkó-korszak);
- SZÉLL Kálmán: Egy jelentős orvosi életmű Körmendről (Dr. Remetei Filep Ferenc (1898–1977) igazgató, sebész-főorvos) *Vasi Szemle*, 2001/6. sz.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon* II. (Főszerk.: Markó László) Bp. 2001. 682.

LAJOS LABÁDI MA
emeritus director of archives
H-6600 Szentés,
Bocskai u. 6. III/7.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tätigkeit des hervorragenden Arztes, Aladár Filep wird von dem Artikel dargestellt. Der bedeutende Geburtshelfer, Gynäkologe, der auch sein Wissen auch Universitätsprofessor bewiesen hat, wurde im Siebenbürgen geboren, war aber der wichtigster Teil seiner Arbeit mit der Stadt Szentés verbunden. Der Verfasser des Artikels würdigt Fileps Tätigkeit aufgrund Archivdokumenten, Familienkorrespondenz und persönlicher Erinnerungen.

A SZÚNYOG ÉS CSÍPÉSÉNEK GYÓGYÍTÁSA

KICSI SÁNDOR ANDRÁS

A vérszívó szúnyog az agresszivitás szimbóluma, kedvelt élettere, a mocsár pedig a tudatalané (CHEVALIER & GHEERBRANT 1982: 653). Külön a kínaiaknál a szúnyog (*wén*) homonímia (szavak egyalakúsága) révén a kultúra (szintén *wén*) jelképe (WILLIAMS 1941: 281).

Ami a szúnyogfélék (*Culicidae*) családját illeti, lárváik sekély vizekben fejlődnek. A nőstények vérszívóak, így a szúnyogok között magyar nyelvterületen legkellemetlenebb csípő szúnyogoké (*Aedes spp.*, különösen a gyötrő szúnyogé, *Aedes vexans*), a foltos szúnyogé (*Culex modestus*). A legismertebb szúnyog nálunk a dalos szúnyog (*Culex pipiens*), de ez madárvérrel táplálkodik, ritkán száll emberre.

Az Ószövetségben a szúnyogok az egyiptomi csapások sorában szerepelnek, mint harmadik csapás embert és állatot ellepnek (Kiv 8,12–14). Útálatos, tisztátalan rovarok (Lev 11,23, Zsolt 105,31), tőlük védték a zsidók az italt (Mt 23,24). Az Újszövetségben Jézus szemére veti a farizeusoknak, hogy vak vezetők: a szúnyogot kiszűrik, a tevét meg lenyelik (Mt 23,24); azaz: kis dolgokban aggályosan pontosak, elemi kötelességeiket viszont elmulasztják (SURÁNYI 1980: 50–51). Régi drámai emlékeinkben szerepel *A szúnyogból tevét akarsz csinálni* kifejezés (HADROVICS 1995: 230), s a két állat asszociációja eleven, például Vácon jegyezték fel a *Szúnyog húzza a tevét?* ‘szegény segítse a gazdagot?’ szólást (ÚMTsz 5: 233).

A *szúnyog* szó valószínűleg török eredetű, de a magyar szónak közvetlenül megfelelő adatot nem sikerült kimutatni. Török eredet esetén a *szúnyog* valószínűleg nem csuvasos, hanem köztörök, ezen belül kipszak, talán besenyő eredetű (TESz 3: 804, Ligeti 1986: 104–5). A szó korabeli változatai a korai szójegyzékekben elsősorban a latin *culex* és *cinifex* megfelelőiként jelennek meg (BERRÁR & KÁROLY, szerk., 1984: 667).

A nyelvjárásokban a szúnyog megnevezésére előfordul még a *baglinc* (a Barkóságban, ÚMTsz 1: 303), *cincár* (szórványosan Erdélyben és moldvai csángóknál, WICHMANN 1936: 158, TESz 1: 440, BAKOS 1982: 287; *cēncár* alakváltozattal is, MÁRTON 1972: 234; román jövevényszó), *ceszle* (elsősorban a Székelyföldön, Nemesné et al. 1974: 33, PENAVIN & MATIJEVICS 1980: 15, SÁNTHA 2004: 35, GUB 1996, ÚMTsz 1: 806; ismeretlen eredetű, TESz 1: 513–4), *muszka* (a palóc nyelvjárásban, TÓTH 1987: 197, MAZURKA 2008: 111, ÚMTsz 3: 1330, *muska* alatt; szlovák jövevényszó, TESz 2: 978, *muska* alatt). Külön érdekes a torjai szójegyzék példamondata: *Legyezd a tehenyékét, me csipik a csészlék* (NEMESNÉ et al. 1974: 33). Nyelvjárási jelenségek a *szúnyog* szó alakváltozatai is: *szunyok* (Vas megye, ÚMTsz 5: 233, Zala megye, MARKÓ 1981: 243), *szunyokk* (Felsőőr, IMRE 1973: 160), *szunnyog* (Ormányság, Székelyföld, KISS & KERESZTES 1952: 523, ÚMTsz 5: 233, GUB 1996), *szunyag* (északi csángó, WICHMANN 1936: 136), *szunnyag* (Torda és vidéke, ÚMTsz 5: 233), sőt az ormánysági népköltészetben *szung* is (*Tégnap vöttem éty szungot. Nagyob vót égy lóná*, KISS & KERESZTES 1952: 523). A régi nyelvjárásokból ismeretes még a *szunk* és *szunyák* alakváltozat is (TESz 3: 804).

A Sóvidéken igényes etnozoológiai gyűjtést végző *Gub Jenő* szerint a helyi szúnyogfajok – *Aedes* spp., *Culex pipiens*, továbbá közönséges törpeszúnyog, azaz *Culicoides puicaris* – helyi neve *cseszle* és *szunnyog* (1996: 13, 19).

A szúnyognak nem jár becézés, ám a szleng felé tartó ifjúsági nyelvből regisztrálták a szó kicsinyítő *szunyi* alakváltozatát is (PARAPATICS 2008: 110).

A legismertebb magyar szólás a *szúnyog* szóval a *szúnyogból elefántot csinál* (HADROVICS 1995: 184). A népnyelvből jegyezték fel az *Éhes szunnyog jobban csíp* és *Jólalott szúnyognak tompa a fullánkja* kifejezéseket (ÚMTsz 5: 233).

A közönségesen ‘szúnyog’ jelentésű spanyol *mosquito* szó számos nyelvben megjelent (angol *mosquito* a már meglevő *gnat* mellé, német *Moskito* a *Mücke* mellé, orosz *moszkit* a *komar* mellé, magyar *moszkitó* a *szúnyog* mellé stb.) a forró égövi szúnyogok, köztük a malária terjesztői jelölésére (TESz 2: 964, TÓTFALUSI 2004: 627). Az amerikai spanyolban *zancudo* (szó szerint ‘hosszú lábú’) ‘szúnyog, moszkitó’. A spanyol *mosquito* a ‘légy’ jelentésű *mosca* szóból van képezve, akárcsak a legáltalánosabb francia szó (*moustique* ‘szúnyog’, *mouche* ‘légy’).

A szláv nyelvekben (cseh, szlovák, lengyel, ukrán, orosz, bolgár, szlovén stb.) a ‘szúnyog’ egyöntetűen *komar* vagy *komár*, csak a szerbhorvátban *komarac*. (Az oroszban olykor kicsinyítővel: *komarik*.)

Világszerte elterjedt hiedelem, hogy a férgek, csúszómászók és rovarok teremtoi az alvilági istenek vagy megölt szörny testéből lesznek. A nyelvrokon szamojédok szerint a szúnyogok az elégetett szörnyek szétrepülő hamvaiból keletkeztek (VÉRTES 1990: 43, 108). Hasonló a teremtéstörténet hazai parasztbibliabeli megjelenítése, annak is bátyai (Bács-Kiskun megye) változata, mely szerint „A kisangyalok összeverték a tenyerüket, de ebből csak a szúnyogok származtak” (FEHÉR 1975: 29).

A szúnyog eredetét a román néphit többféleképpen is magyarázza (COMAN 1996: 114–5). Az egyik eredettörténet szerint egy rossz uralkodóból lett különös metamorfózis révén: háborúságba keveredett a Nappal, aki aroganciáján feldühödve kútba vetette, ott szemtelen rovarrá változtatta és arra ítélte, hogy csak este jelenhet meg (COMAN 1996: 114).

Általános időjóslo megfigyelés, hogy ha a szúnyogok zümmögnek és csípnek eső, vihar, zivatar lesz hamarosan (SINKOVITS 1997: 65; hasonlóan FEHÉR 1975: 19, LANCZENDORFER & BALÁZS 1998: 61; német nyelvterületen is, RIEGLER 1935: 600). Az angolszászoknál az időjós szúnyog specifikált: ha a talajhoz közel észlelik, akkor eső várható, ha nagy számban magasan repkednek, akkor jó idő várható (WARING 1986: 107).

Zümmögésére tréfás magyarázat ismeretes Ménfőcsanakról: „*A szúnyogok, amikor az ember körül köröznek, azt mondják szánakozva: Szegín, szegín! – aztán jól megcsípik*” (LANCZENDORFER & BALÁZS 1998: 61). Hasonlót fejez ki egy találós kérdés: „*Meg se haltam, máris sirat*” (VARGHA 2010a: 27, 94. §, 2010b: 18, 297. §). Ugyancsak hasonló egy kibédi találós: „*Melyik állat énekel úgy, mintha sírna?*” (RÁDULY 1990: 99).

Verses találós is célozhatja a szúnyog kitalálását:

„*Én a vitézeknek mind előttök járok,
Nagyobbakat magamnál meghákolódtatok,
Nemes állatoknak orcájára szálllok,
Nagy hegyes tőrömmel mindenekeket szúrok*”

(VARGHA 2010a: 102, 1183. §, 2010b: 197, 3626. §).

Már a műköltészetet és gyermekirodalmat képviseli *Varga Ferencné* találósa (1996: 69):

„*csapkodsz jobbra, csapkodsz balra,
mikor rászáll a nyakadra.
bal karodra, jobb karodra,
onnan meg a lábszáradra.
csapkodod a térdedet,
kiszívja a véredet*”

Az állatok, sőt a fák, de még a tárgyak hangjából is kihallható az őket jellemző, emberi nyelvre fordított szó. E belehallás során környezetünk hangjelenségeit már meglevő, értelmes szavaink segítségével érzékeltetjük. *Rácz Endre* magisztrális monográfiájában a harangok szavát, a vonat, a kerekek zakatolását, a házi- és vadállatok, tücskök, békák beszédét, a madarak énekét elemezte (1992), a szúnyogra azonban nem tért ki. A szúnyog szava a magyarok belehallása szerint sírás, siratás, sajnálkozó, szánakozó *szegény, szegény*. A német népnyelvből, az északi Mecklenburg dialektusából van hasonló adat a belehallásra, itt a szúnyog szava *Fründ, Fründ*, ami a *Freund* ‘barát’ helyi változata. A Németalföldön az egyik ‘szúnyog’ jelentésű szó *friendken* ‘barátocska’ (Riegler 1935: 598). A hollandban a ‘szúnyog’ rendszeren *mug*, ami a német *Mücke*, angol *midge*, svéd *mygga*, dán *myg*, norvég *mygg* stb. megfelelője.

A korai tudományos irodalmat képviselő *Miskolczi Gáspárnál* a szúnyog „*a Légynek neme*”, „*Legyecske*”, s említi Jézusnak a farizeusokat feddő szavait (1983: 437). Tanulságos nála a szúnyognak, mint szimbólumnak az értelmezése. „*A Szúnyog igen jeles kiábrázolója a Rágalmazóknak, Szitkozódóknak és Pártütőknek; kik is, mint a Szúnyog, magokban csak semmik, de azért mérges fullánkjokkal, azaz undok rágalmazó és szitkos nyelvekkel mardossák a náloknál akármire is értelmesebb embereket*” (1983: 438).

A szúnyogra vonatkozó főbb magyar hiedelmeket *Pazsiczky Jenő* ismertette: „*Ahány szunyog vagy legyecske repdes a lány feje felett, annyi szeretője van*” (Privigyé) és „*Ha nyáron sok a szunyog, rossz aratást várhatni*” (Liptószentmiklós; 1914: 48).

Szúnyog ellen a hazai 17. századi orvosságos könyvek többféle receptet is közölnek. Viszszaterő a következő: a ló üstökéből kell kiszakítani, azt az ajtó és az ablak fölé kifüggeszteni, s ettől szúnyog nem marad a házban (HOFFMANN, szerk., 1989: 34, A428 §, 158, C1471 §, 233, F97 §). A bukovinai székelyek tűzrakással, füstöléssel próbálták szabadulni a szúnyogtól (BOSNYÁK 1984: 56). Szúnyog ellen Doroszlón estéenként taplót, diófalevelet, gubót (a gyékény termése) égettek, ezzel füstölték szét, zavarták el őket (KOVÁCS 1982: 279–280).

Az ókori görögök irtóztak az *empisz* vagy *kónópsz* néven ismert szúnyogoktól, moszkítóktól, folyók és mocsarak vidékén élő kártevőknek számítottak, de nem ismerték fel a malária terjesztésében játszott szerepüket (DAVIES & KATHIRITAMBY 1986: 165–7). (Csak az 1880-as években ismerték fel, hogy a moszkitók a malária terjesztői.)

A ‘szúnyog’ jelentésű szó betegségnév is lehet. Így a latin *culex* ‘szúnyog’ a 16–17. században a kiütések (például bányahimlő) elnevezése volt (KICSI & MAGYAR 2007: 68, 2012: 90). Egy angolszász hiedelem szerint viszont a szúnyogok segíthetnek megszabadulni a betegségtől. A beteg szobájának ablakát napnyugtakor kitarják, hogy a kis rovarok berepüljenek. Míg a szobában vannak, a betegséget magukra veszik és vele távoznak (WARING 1986: 106–7). Európában általános hiedelem, hogy a szúnyog a boszorkány megjelenési formája (RIEGLER 1935: 598–599).

A ‘szúnyog’ jelentésű szók általában pejoratív konnotációt hordoznak, így a vékony, sovány embert szúnyoghoz hasonlítják. A szleng felé tartó ifjúsági nyelvben *szúnyogcsődör* ‘sovány, gyenge fiú; gizda’ (SZABÓ 2008: 202). A római komédiában a *culex* ‘szúnyog’ gyalázkodó kifejezésben fordul elő, mégpedig *Plautus*nál (Kr. e. 250–184) a *cana culex* kifejezésben, amely fiatal lányok körül legyeskedő ősz vénemberre vonatkozik (LILJA 1965: 11, 35, 68; az itt jelzőként használt *culex* ugyan a latinban hímnemű főnév, a *canus* ‘ősz’ nőnemű *cana* használata fokozza a gyalázkodást).

Digresszió, de érdekes, hogy a magyar *kanapé* szó az ógörög *kónópsz* ‘szúnyog’ szóból származik. A görögöknél *kónópeion* ‘szúnyogháló egyiptomi ágy’ volt, ebből jött a késő latin *canopeum* ‘mennyezetes ágy’, majd a francia *canapé* ‘pamlag, kerevet’, s innen a magyar szó. Az ógörög *kónópsz* eredeti jelentése – páratlan megfigyelőképességről tanúskodva – ‘kúpos arcú’ (*kónosz* ‘kúp’, *ópsz* ‘arc’, TESz 2: 340, TÓTFALUSI 2004: 462). Az újkorban már *szknipa* ‘szúnyog’.

A szúnyog néprajzához tartoznak a szúnyogcsípés ellenszerei is. *Berde Károly* adatai szerint „*Pestmegye népe petróleummal, Alsófehére seprőpálinkával, saját nyállal, sárral keni be. A Hajdúságban ezeken felül ecettel borogatják, szalmiák szesszel kenik, vagy ha sikerül megfogni a csípő szúnyogot, annak szétnyomott testével dörzsölik*” (1940: 247). A Kárpátalján a szúnyogcsípés helyét nyállal, hideg vízzel, ecettel vagy kölnivel kenték be (KÓTYUK 2000: 80). A bukovinai székelyek a szúnyogcsípést ecetes vízzel, káposztalével súrolták (SEBESTYÉN 2008: 117). Ugyancsak a bukovinai székelyekről jegyezték fel, hogy nemcsak ecettel kenték a szúnyogcsípést, hanem az ecetnek szúnyogriasztó hatást is tulajdonítottak (BOSNYÁK 1984: 56).

IRODALOM

BAKOS FERENC: *A magyar szókészlet román elemeinek története*. Bp., Akadémiai 1982.

BERDE KÁROLY: *A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népiünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban*. Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1940.

BERRÁR JOLÁN & KÁROLY SÁNDOR, szerk.: *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Bp., Akadémiai 1984.

BOSNYÁK SÁNDOR: *A bukovinai magyarok hitvilága II. (Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek)*. Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport 1984. (Folklór Archívum 16.)

CHEVALIER, JEAN & ALAIN GHEERBRANT: *Dictionnaire des symboles, mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*. Paris, Robert Laffont, Jupiter 1982, édition revue et augmentée.

COMAN, MIHAI: *Bestiariul mitologic românesc*. București, Editura Fundației Culturale Române 1996.

DAVIES, MALCOLM & KATHIRITAMBY, JEYARANEY: *Greek Insects*. London, Duckworth 1986.

FEHÉR ZOLTÁN: *Bátya néphite*. Bp., MTA Néprajzi Kutatócsoport 1975. (Folklór Archívum 3.)

GUB JENŐ: *Erdő-mező állatai a Sóvidéken*. Korond, Firtos Művelődési Egylet 1996.

HADROVICS LÁSZLÓ: *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés*. Bp., Akadémiai 1995.

HOFFMANN GIZELLA, szerk.: *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1989.

IMRE SAMU: *Felsőöri tájszótár*. Bp., Akadémiai 1973.

KICSI SÁNDOR ANDRÁS & MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: *A @-tól az egyszerűig. Zoológiai érdekességek*. Bp., Semmelweis 2007¹, Bp., Fapadoskonyv.hu 2012².

KISS GÉZA & KERESZTES KÁLMÁN: *Ormánysági szótár*. Bp., Akadémiai 1952.

KÓTYUK ERZSÉBET: *A népi gyógyítás hagyományai egy kárpátaljai magyar faluban*. Bp., Osiris 2000.

KOVÁCS ENDRE: *Doroszló hiedelemvilága*. Újvidék, Forum 1982.

LANCZENDORFER ZSUZSANNA & BALÁZS LÍVIA: *Ósdi állatosdi*. Győr, Magánkiadás 1998.

LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Bp., Akadémiai 1986.

LILJA, SAARA: *Terms of Abuse in Roman Comedy*. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia 1965.

MARKÓ IMRE LEHEL: *Kiskanizsai szótár*. Bp., Akadémiai 1981.

MÁRTON GYULA: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest, Kriterion 1972.

MAZURKA KÁROLY: *Szuhogyi palóc tájszótár*. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság – Tinta 2008.

- MISKOLCZI GÁSPÁR: *Egy jeles Vad-Kert, Avagy az Oktalan Állatoknak (...) Históriaja* (Lötse, 1702). Szerk. Stirling János. Bp., Magvető 1983.
- NEMES ZOLTÁNNÉ, GÁLFFY MÓZES & MÁRTON GYULA: *Torjai szójegyzék*. Sepsiszentgyörgy, Sepsiszentgyörgyi Múzeum 1974.
- PARAPATICS ANDREA: *Szlangszótár. A mai magyar szlang 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Bp., Tinta 2008.
- PAZSICZKY JENŐ: "Az izeltlábuakra vonatkozó magyarországi babonák." *Trencsénvármegyei Múzeum Egyesület Évkönyve* 1914: 37–54.
- PENAVIN OLGA & MATIJEVICS LAJOS: *Székely szójegyzék*. Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1980.
- RÁCZ ENDRE: *A belehallás jelenségéről*. Bp., Akadémiai 1992. (Nyelvtudományi Értekezések 134.)
- RÁDULY JÁNOS: *Hold elejti, Nap felkapja. (Kibédi találós kérdések)*. Bukarest, Kriterion 1990.
- RIEGLER, RICHARD: „Mücke.” In: Hanns Bächtold-Stäubli & Eduard Hoffmann-Krayer, Hrsg., *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 6: Mauer–Pflugbröt. Berlin & Leipzig, de Gruyter, Guttentag, Reimer, Trübner, Veit 1935: 597–601.
- SÁNTHA ATTILA: *Székely szótár*. Târgu-Secuiesc, Havas 2004.
- SEBESTYÉN ÁDÁM: *Gyógyító praktikák. Néprajzi gyűjtés a bukovinai székelyeknél*. Szerk. Sebestyén Imre Dezső. Szekszárd, Sebestyén Imre Dezső 2008.
- SINKOVITS FERENC: *Bácskai magyar időjósítás. Csantavér népi meteorológiája*. Újvidék, Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság 1997.
- SURÁNYI DEZSŐ: „Vadon élő állatok a Bibliában.” *Vigilia* 45(1980)1: 47–56, 6: 392–400.
- SZABÓ EDINA: *A magyar börtönszlang szótára*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó 2008.
- TESz Benkő Loránd, szerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Bp., Akadémiai 1: A–Gy 1967, 2: H–Ó 1970, 3: Ö–Zs 1976.
- TÓTFALUSI ISTVÁN: *Idegenszó-tár. Idegen szavak értelmező és etimológiai szótára*. Bp., Tinta 2004.
- TÓTH IMRE: *Ipoly menti palóc tájszótár*. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság 1987. (Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 176.)
- ÚMTsz B. LŐRINCZY ÉVA, szerk: *Új magyar tájszótár*. Bp., Akadémiai 1: A–D 1979, 2: E–J 1988, 3: K–M 1992, 4: N–S 2002, 5: Sz–Zs 2010.
- VARGA FERENCNÉ: *Nem figyeléd hiába, ablak ez a világra. Mi ez? Mai találós kérdések*. Bp., Charta Press 1996.
- VARGHA KATALIN: *Találós kérdések. 1295 hagyományos magyar szóbeli rejtvény*. Bp., Tinta 2010. (a)
- VARGHA KATALIN: *Magyar találós kérdések. 19. századi szövegek antológiája*. Bp., Tinta (Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 105.) 2010. (b)
- VÉRTES EDIT: *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága*. Bp., Tankönyvkiadó 1990.
- WARING, PHILIPPA: *The Dictionary of Omens & Superstitions*. Secaucus, N. J., Chartwell 1986.

WICHMANN, YRJÖ: *Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes*. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura 1936.

WILLIAMS, C. A. S.: *Outlines of Chinese Symbolism and Art Motives*. 3. ed. Shanghai, Kelly and Walsh 1941.

SÁNDOR ANDRÁS KICSI, MA
ethnozoologist
kicsis@gmail.com

SUMMARY

Author after a short but comprehensive review of the characteristics of the various names of gnat/mosquito, analyses the different proverbs and expressions formed with these names. He summarizes the symbolic meanings of gnat with special regard to Hungarian heritage as well. The paper is closed by an overview of the role of the gnat in Hungarian folk medicine.

THOMAS JORDANUS ISMERETLEN LEVELEI CAROLUS CLUSIUSHOZ

ROBERT OFFNER

Az utóbbi évtizedekben megnőtt az érdeklődés a levelek, levélgyűjtemények és levelezőkapcsolatok, mint az orvos- és tudománytörténeti kutatás lehetséges forrásai iránt. Az orvosok, természetbúvárok és egyéb tudósok levelezésének vizsgálata ugyanis kutatási módszereik és kapcsolatrendszerük alaposabb megismerését teszi lehetővé számunkra. A tudományos és személyes vonatkozások - efféle forrásanyagra mélyen jellemző - összefonódása pedig nemcsak a levelezők történeti személyiségének megközelítését, hanem egymásra gyakorolt hatásuk diakrón elemzését is megkönnyítheti. Hiszen nem csupán a *res publica litteraria* kommunikációs útjainak-módjainak kutatása, hanem a tudománytörténetileg fontos levelezések, és a tudományos kapcsolatrendszerek feltárása is igencsak aktuális, izgalmas és gyümölcsöző tudományterületnek bizonyul.¹

A reneszánsz humanisták számára a levélírás nem csupán szorgosan gyakorolt kedvtelés, hanem föltétlenül szükséges tevékenység, a tudóslét és információcsere, továbbá a kommunikáció és a tudományszervezés elengedhetetlen feltétele volt. A kora újkorban a tudományos levelezéshálózat a nagy távolságok, a háborúk, a járványok és a vallási konfliktusok ellenére egész Európát sikerrel, átfogóan és föltartóztathatatlanul szötte át. A „tudósköztársaság” gondolatcseréjének legfontosabb eszköze egészen a 17. századig a tudós-levelezés, illetve a kiterjedt peregrináció maradt. Igaz, Európa egyes régiói igen eltérő mértékben vettek részt ebben az információcsere-hálózatban. A középkor és a kora újkor latinja, mint később a francia és a német, afféle *lingua franca*ként kötötte össze Európa legtávolabbi zugait is, alapvető föltételként segítve elő az Óvilág sok-sok, különféle nemzetének kommunikációját. A külföldi egyetemeken folytatott tanulmányok, a *peregrinationes academicae*, az egyetemjárások nem csupán arra teremtettek lehetőséget, hogy a diákok neves professzorokkal és tudományukkal ismerkedjenek meg, hanem arra is, hogy kommunikáljanak és kapcsolatba, „összeköttetésbe” is kerülhessenek velük.² Erdélyiek is részei voltak a humanisták korabeli hálózatának – hazájukban és azon kívül egyaránt. Igaz, mindeddig kevés olyan 16. századi erdélyi orvost ismertünk, akinek levelezését európai jelentőségűnek tarthatunk volna. A kolozsvári születésű *Thomas Jordanus*³ esetében azonban valóban erről beszélhetünk.

1 A német nyelvű tanulmányt és a latin szövegeket Dr. Magyar László András (Budapest) fordította magyarra, amiért a szerző hála köszönetét fejezi ki.

2 Vö. Fraknói, Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp., 1873, Szabó, Miklós - Tonk, Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521 - 1700. (Fontes rerum scholasticarum, Bd. 4) Szeged, 1992, Fata, Márta - Schindling, Anton - Kurucz, Gyula (Hrsg.): Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. (Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Bd. 64) Stuttgart, 2006; Offner, Robert: Deutsche Universitäten als Ausbildungsstätten siebenbürgischer Mediziner von den Anfängen bis zum Jahr 1850. In: Fata, Márta - Schindling, Anton - Kurucz, Gyula (Hrsg.): Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. (Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, Bd. 64) Stuttgart, 2006, 287–344.

3 A névhasználattal kapcsolatosan föltétlenül megjegyzendő, hogy nincs egyetlen korabeli írásos bizonyítékunk arról, hogy Thomas Jordanus saját nevét valaha magyarosan vagy csehül használta volna. Az eddig rendelkezésre álló dokumentumok a Thomas Jordan (1555, 1559) és Jordanus (1562-től) névváltozatokat tartalmazzák, ezért e cikkben is a történelmi hitelesség miatt ezeket használjuk.

Életrajzával és irodalmi alkotásaival ellentétben Jordanus levelezése alig ismert. Néhány levele ugyan megjelent nyomtatásban, ám levelezésének rendszeres elemzése és értékelése mindaddig váratott magára. Minthogy teljes életműve és főként a hagyatéka nem ismert, le kell szögeznünk, hogy az eddig azonosított kb. 80 levél valószínűleg sokkal terjedelmesebb levelezése töredékét képezi csupán. Csak az általa írt vagy hozzá címzett levelekről szóló számtalan utalás alapján következtethetünk arra, hogy Jordanus gyakori és intenzív korrespondanciát folytatott neves tudósokkal, kollégáival és barátaival. Nincs tudomásunk kolozsvári a szüleivel és a testvéreivel folytatott levelezés egyetlen darabjáról sem, jóllehet a 10 éves külföldi tanulmányi útja és az amatt követő idegenben töltött élete arra enged következtetni, hogy (anyanyelvű) levelezés révén tarthatta velük a kapcsolatot. Az eddig ismert levelek alapján gyakoriság tekintetében *Johannes Crato von Krafftheim* (33) áll az élen, akit *Dudith András* (25) és *Joachim Camerarius II.* követ. További levelek lappanghatnak még valószínűleg magángyűjteményekben, könyvtárakban, levéltárakban és egyéb rejtekekben, felfedezésükre várva.⁴ Jelen közleményének célja az, hogy Jordanusnak a kollégájához és jó barátjához, *Carolus Clusius*hoz írott négy levelét az érdeklődők számára hozzáférhetővé tegye. Mindenekelőtt azonban röviden felelevenítjük a levelezőpartnerekre vonatkozó aktuális ismereteinket.

Kolozsvári Jordán Tamás (1540-1586)

Thomas Jordanus orvos (magyarul Jordán Tamás, csehül Tomáš Jordan néven is ismert) első életrajzai a 18. századból valók, részben *Czvittinger Dávid* tudós-lexikonjában (*Specimen Hungariae Litteratae, 1711*)⁵, *Franz Martin Pelzl Morvaországi Tudós- és Művész-lexikonjában*,⁶ illetve *Weszprémi István* magyar és erdélyi orvos-életrajzi lexikonjában⁷ olvashatók. Alapvető és önálló kutatási eredményekkel kiegészített Jordanus-életrajzot írt két brünni német orvos és orvostörténész, *Alexander Rittmann*⁸ és *Gustav Gellner*.⁹ Számos további cikk és lexikon-szócikk is található róla a német, cseh és magyar nyelvű orvostörténeti irodalomban¹⁰ Jordanus balneológiai munkássága vonatkozásában *Radim Himmler*¹¹ cseh nyelvű tanulmánya a legújabb. Jordanus levelezése eddig háttérbe szorult nyomtatott írásainak vizsgálata mellett, noha a morvaországi főorvos kora tudományos közéletében valóban igen jelentős szerepet ját-

4 Eleddig 72 általa írt és neki címzett levelet sikerült azonosítani és lajstromba venni a würzburgi egyetem, „Frühneuzeitliche Ärztebriefe des deutschsprachigen Raums (1500-1700)” című projektjének keretében. Lásd: <http://www.aerztebriefe.de> (10.05.2017).

5 Czvittinger, David: *Specimen Hungariae Literatae. Virorum eruditione clarorum natione Hungarorum Dalmatarum Croatarum Slavorum atque Transylvanorum vitas scripta elogia et censuras ordine alphabetico exhibens.* Francofurti-Lipsiae, 1711, 186-188.

6 Pelzl, Franz Martin - Voigt, Adaugust - Born, Ignaz von: Thomas Jordan von Klausenburg, in: *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten Von Ihren Leben Und Werken.* Prag, 1777, 20-24.

7 Weszprémi, István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza (Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia)* Budapest, 1960, 148-153.

8 Rittmann, Alexander: *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst.* Thomas Jordanus von Klausenburg. Brünn, 1869, 17-74.

9 Gellner, Gustav: Tomáš Jordán. K 350. výroci jeho smrti. (I. rész) *Casopis Maticе Moravské Brünn/Brno* (1936), 85–140; Gellner, Gustav: Tomáš Jordán. K 350. výroci jeho smrti. (II. rész) *Casopis Maticе Moravské Brünn/Brno* (1936), 315–354.

10 Pataki, Jenő: Kolozsvári Jordán Tamás, *Páosztörtüz* 10 (1924), Cluj-Kolozsvár, 21, 269–271. Magyary-Kossa, Julius von: *Ungarische medizinische Erinnerungen.* Bp., 1935, 269–275; Molnár, Béla: Kolozsvári Jordán Tamás - a 400 éves balneologus Gyógyászata, (1939), 373–422; Magyary-Kossa, Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből, I. és II. kötet, Bp., 1997, 117-121. Magyar, László András - Szentmártoni Szabó, Béla: Jordán Tamás (1539-1585) In: Kőszeghy, Péter (Hrsg.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor.* Budapest, 2005, 489–490; Magyar, László András: Jordán Tamás (1539-1585) In: Kapronczay, Károly - Vizi, Szilveszter E.: *Híres magyar orvosok,* Bp., 2003, 25–28.

11 Himmler, Radim: *Poznatky o lázních v 16. století v díle Tomáše Jordána z Klauznburka.* Zpráva Vlastivědného muzea v Oloumuci. 284 (2002), 48-56.

szott. Már diákkorától kapcsolathálózata kiépítésén, és a megszerzett ismeretségeinek megszi-
lárdításán fáradozott, amiben, mi tagadás, sikerrel is járt.¹²

Thomas Jordanus az Erdélyi fejedelemségben, Kolozsvárott (Klausenburg, Cluj-Napoca),
legfrissebb ismereteink szerint 1540. július 7-én, *Hans és Anna (Selge) Jordan* gyermekeként lát-
ta meg a napvilágot.¹³ Szülővárosát 16. század közepén kb. nyolcezen lakták: Brassó és Nagy-

Thomas Jordanus,
Morvaország főorvosa (1583)

szeben mellett tehát Kolozsvár az 1526-ban három
részre szakadt Magyar Királyság harmadik legna-
gyobb, gazdaságilag és kulturálisan egyaránt vi-
rágzó városa volt.¹⁴ Kolozsvár lakossága - a 16.
századi Erdélyben egyedülálló módon - nagyjá-
ból fele-fele arányban szászokból és magyarok-
ból, a két „rendi nemzetből” állt, és a várost egy
rég (1458) megállapodás alapján közös, paritásos
szász-magyar közös városi tanács (magisztrátus)
irányította. Mindkét „nemzet” 50-50, úgynevezett
„Hundertmann”-t, „százas tanácsost” állíthatott.¹⁵
A vallási és társadalmi célú intézmények, épületek
közös használatát, vagy éppen az egyházi és vilá-
gi (lelkészi, polgármesteri, királybírói) tisztségek
viselésének váltógazdaságát is szigorúan szabá-
lyozták. Ez a rendezett és kiegyensúlyozott, bár
nem mindig konfliktusmentes szász-magyar pari-
tásos rendszer leginkább a középkori Budáéval és
Kassáéval volt összehasonlítható.¹⁶

Az apa, Hans Jordan, aki a legújabb kutatások eredményei szerint Németország frank-
földi vagy thüringiai régiójából származhatott, és csak 1520-ban költözött nejével Kolozs-
várra,¹⁷ ahol a százak tanácsának is tagja lett és utóbb a szász reformátor, humanista, nyom-
dász és kiadó *Kaspar Helth* (Heltai Gáspár) köréhez tartozott. Erre elsősorban Heltai *Johann*
Spangenberg Trostbüchlein-jének 1551-es kiadásához írott ajánlása utal.¹⁸

12 Offner, Robert: Neues zu Conrad Gessners Kontakte zu Ungarn und Siebenbürgern: Ein Brief des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus aus Padua (1563), In: Leu B. Urs - Optiz Peter (Hrsgg.): Conrad Gessner und die Renaissance der Wissenschaften/ Conrad Gessner and the Renaissance of Learning. Berlin/New York, [2018].

13 Jordanus apja, Hans Jordan a régebbi források szerint állítólag erdélyi szász volt. Vö: Trausch, Joseph; Schuller, Friedrich: Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgen Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv Bd 7/I. Köln, 1983, 237–240; Weszprémi (1960) 148-149. Ezt az állítást azonban a szerző legújabb kutatási eredményei megcáfolták: Az apa, az ő német nyelvű családi biblia-feljegyzéseiből, pontosabban írásos dialektusából megítélve valószínűleg a felnmet nyelvtérületről (talán a mai Frankföldről, vagy Thüringiából) származott és vándorolt 1520-ban vagy 26-ban Erdélybe. Lásd: Offner, Robert: Neue Daten zur Biographie von Thomas Jordanus von Klausenburg (1540–1586), in: Sudhoff's Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte [angenommen 2017].

14 A „kincses Kolozsvár”-nak nevezett város a 16. század végére egyre inkább a függetlenedő Erdély központjává emelkedett, számos országgyűlés, fejedelmválasztás és szünódus színhelyéül is szolgált. Lásd még: Burger, Ulrich: Klausenburg. Cluj-Napoca 2007; Gräf, Rudolf: Klausenburg - Begegnungsorte. (Studia germanica Napocensia, Bd. 1) Cluj-Napoca 2009; Gräf, Rudolf (Hrsg.): Klausenburg - Persönlichkeiten. (Studia germanica Napocensia, Bd. 2) Cluj-Napoca 2010. Binder, Pál: Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről. Bukarest, 1982, 201ff.

15 Binder (1982), 201-206.

16 Schuller, Rudolf: Aus der Vergangenheit Klausenburg Cluj-Klausenburg, 1924, 69–74. Vö Lang, Grete: Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter. Veröffentlichungen d. Südost-Institutes, München. Nr 23 (1941).

17 Vö. Offner (2017a és 2017b).

18 Trausch/Schuller (1983), 237–240 és Szegedi, Edit: Die Reformation in Klausenburg. In: Leppin, Volker - Wien, Ulrich A. (Hrsg.): Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit. (Geschichte, Bd. 66) Stuttgart 2005, 77–88; Magyar/Szentmártoni Szabó (2005), 489.

Helth/Heltai valószínűleg Thomas Jordan szellemi fejlődésére is mély hatást gyakorolt, aki szülővárosa ez idő tájt lutheránus konfesszió alatt álló kollégiumában (gimnáziumában) végezte iskolai tanulmányait.¹⁹ 15 éves korában megkezdte azonban egyetemjárását. Először Wittenbergbe iratkozott be 1555 novemberében,²⁰ ahol, akárcsak pár évvel korábban féltestvére Johannes, szintén *artes liberales* tanult.²¹ A lutheri reformáció központjában töltött tanulóéveiről gyakorlatilag semmit nem tudunk.²² Ezután a párizsi egyetemre látogatott (1560), ahol a bölcsészet mellett már orvostant is hallgatott a híres *Jean Fernel* (1497-1558) tanítványainál, *Luis Duret* (1527-1586) és *Jacques Goupyl* (1525-1564) orvos-tanároknál. A kiváló montpellieri egyetem orvosi iskolájának anyakönyvébe 1561. október 1-én írta be nevét, ahol a két kiváló orvost és természettudóst, *Guillaume Rondelet*-t (1507-1566) és *Laurent Joubert*-t (1529-1583) hallgatta. Utóbbi egyébként a *De balneis antiquorum* című könyv szerzője, s egyben erdélyi tanítványa szállásadója is volt.²³ Valószínűleg az első francia vallásháború, a hugenottaháború kitörése készítette Jordanust hamaros távozásra, hiszen már 1562-ben a dauphiné-i Valence egyetemén (fönnállt: 1452-1792) hamarosan - az augsburgi *Leonard Rauwolff*-al, a későbbi neves botanikussal és orvossal együtt - orvostudományi címet nyert.²⁴ Az 1562-es év téli szemeszterére azonban már Bázelen iratkozott be, ahol *Felix Plattert* hallgathatta, de nemsokára peregrinációját Itáliában folytatta. Utazása közben - 1562. október 1-én - látogatást tett Zürichben *Konrad Gessner* városi orvosnál. A sokoldalú svájci író, polihisztor és világhírű természettudós nagy hatást gyakorolhatott rá, hiszen hű követőjévé szegődött.²⁵ 1562. október 23-án már a pádovai egyetem diákjai között találjuk. 1564-ben Bolognába költözött, ahol a híres *Ulisse Aldrovandit* hallgatja, majd peregrinációját Pisában, illetve egy évvel később Rómában folytatta. Itáliából hazatérve, 1566 elején, a bécsi egyetemen nosztrifikáltatta a Valence-ben szerzett orvostudományi címét, s egyben az orvoskarra is felvétette magát. Alig pár hónappal később *II. Miksa* császár Jordanust, *Benjamin Löbschütz*, az orvosi kar dékánja, ajánlására a császári haderő főorvosává nevezte ki. *Ungnád Lajos* tábornok komáromi táborában ugyanis súlyos járvány tört ki, az úgynevezett *Lues Pannonica* vagy más néven *Morbus Hungaricus*²⁶ Miután a török hadjárat csata nélkül véget ért, Jordanus Bécsben kezdett praktizálni. A tudománypártoló *Karl von Zierotin*

19 Jordanus Brunno-Gallicus, seu luis novae in Moravia exortae descriptio (1580) című művében említi egykori tanárát, mint „szellemem első kibontakoztatóját” (Vizaknai Molnár Gergely; -1558), aki lutheránus kollégiumi tanár és a kolozsvári reformátor, Heltai Gáspár „harcostársa” volt. Vizaknai kiadott egy latin nyelvtant.

20 Szabó, Miklós - Tonk, Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521 - 1700. (Fontes rerum scholasticarum, Bd. 4) Szeged 1992. 274. Thomas Jordan Clausenburgensis Transylvanus beiratkozott Wittenbergben 1555. nov. 23-án.

21 Szabó/Tonk (1992) 100. Johannes Jordan Transylvanus 1550. jún. 9-én iratkozott be Wittenbergben.

22 Ő maga nem említi Wittenberget iskolái közt Alessandrinohoz írt ajánlásában, de szellemiségében és későbbi kapcsolatainak kialakulásában azonban Wittenberg (főleg Melanchthon) fontos szerepet játszott. Ott több olyan ismerté vált személy tartozott diákársái közé, mint Christian Schaeseus, Calixtus Honterus, Georg Purkircher, Christoph Ungnad, Paul Kertzius, Andeas Daum és mások. Fraknói (1873) 303.

23 Hienz, Hermann A. - Trausch, Joseph - Schuller, Friedrich: Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 7,7) Köln, 2000, 383; Trausch/Schuller (1983) 237-240; Hienz/Trausch/Schuller (2000), 383.

24 Huttmann, Arnold: Thomas Jordanus (1540-1585) In: Ostdeutsche Gedenktage 1985. Persönlichkeiten und historische Ereignisse. Bonn 1985, 35-37; Rieppel, Franz Wolfgang: Leonhard Rauwolf. Ein Beitrag zu seiner Biografie. Deutsche Medizinische Wochenschrift 80. (1955), 654-655 és Herde, Simone; Walter, Tilmann: Neues zur Biographie des Augsburger Arztes und Orientreisenden Leonhard Rauwolf (1535-1596) Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte 94 (2010), 129-156.

25 Vö. Offner (2018); Leu (2016a); Leu/Ruoss (2016b) und Leu/Opitz (2018).

26 Ezt a megfigyelését először 1567-ben közölte a következő címmel: Pestis phaenomena seu de iis, quae circa febrem pestilentem apparent exercitatio. Acedit Bezoar lapide descriptio Frankfurtban. A tudomány mai állása szerint hastifusz járványról lehetett szó. Vö. Kemenes Pál: Orvosi levelezés a XVI. században. Orvosi Hetilap, 132 (1991), 20, 1095-1096; Kemenes Pál: Az orvosi gondolkodás szellemtörténeti háttere a XII. századtól a XVI. század végéig, különös tekintettel Dudith András és Jordán Tamás munkásságára. Kandidátusi értekezés 1994. Orvostudomány, társadalom- és egészségügyi, Bp., 53-59.

(Žerotín) gróf és a „Cseh Testvérek” meghívására azonban 1569-ban Brünnbe települt át. Miután ellátogatott kollégájához és támogatójához, Johannes Crato von Kraffttheimhez II. Miksa prágai császári udvarába, s miután befejezte karlsbadi kúráját, 1570-ben a morva rendek Morvaország főorvosává, *protomedicus*ává választották. 1575-ben Bázelen kiadta *Ján Dubravius* kibővített *Historia Bohemica*-ját.²⁷ Még ugyanebben az évben morva lovagi címet kapott, szülővárosa után „von Klausenburg” (z *Klauznburgku* vagy *de Clausoburgo*) előnévvel. 1577-ben Brünnben járvány tört ki, amelyet Jordanus extragenitálisan terjedő szifiliszként azonosított. Erről szóló tanulmányát 1580-ban és 1583-ban, Frankfurtban publikálta.²⁸ Ezen túl további, színvonalas munkákat is kiadott, amelyek egyebek közt Morvaország gyógyvizeivel foglalkoztak.²⁹ Élete utolsó hónapjaiban Jordanust szélütés érte, féloldalára megbénult (hemiplegia), többé nem tudott írni, s halálának oka is valószínűleg egy újabb agyvérzése lehetett.³⁰ 1586. február 12-én, 46 esztendősen hunyt el. Öt gyermeket hagyott hátra, akiket feleségének második férje és hivatalbeli utódja, *Achilles Cromerus* orvos nevelt föl. Thomas Jordanus csehországi leszármazottai még háromszáz évig nyomon követhetők, a család csupán a 19. században enyészett el.³¹

Carolus Clusius (Charles de l’Ecluse, Escluse) (1526-1609)

Az arisztokrata-ivadék Clusius az akkoriban Flandriához tartozó Arras-ban (flamandul Atrecht) látta meg a napvilágot. Gentben töltötte gyermekkorát, majd 1546-tól Löwenben (Louvain) tanult jogot és ókori nyelveket. 1548-ban Marburgba váltott, ahol földije, *Andreas Hyperius* (1511-1564) hatására csatlakozott a reformációhoz. 1549-ben Wittenbergbe költözött, és *Melanchthon* tanácsára félbeszakította jogi tanulmányait, és orvosi stúdiumokba kezdett.³²

Rövid salzburgi és svájci (1550) tartózkodás után a neves montpellier-i orvosi karon tanult orvostant, hallgatta a tudós Guillaume Rondelet-t, akinek segített a halakról írott könyvének sajtó alá rendezésében is. Itt alkotta meg első botanikai munkáját, *Rembert Dodonaeus* (1517-1585) korábban megjelent gyógynövénykönyvének francia fordítását. E meghatározó évek után 1554-ben visszatért Flandriába, Antwerpenben telepedett le. Itt adta ki 1557-ben *Dodonaeus Cruydt-Boeck*-jének francia fordítását. Clusius nyolc nyelven tudott.

27 https://bookgoogle.co.uk/books?id=1XdJAAAaAAJ&printsec=frontcover&hl=de&source=gbs_ge_summary_r-&cad=0#v=onepage&q&f=false (utóljára megnyitva 2017. 04. 06.)

28 1577. december 13. után Brünnben újabb járvány tört ki, amely a város, valamint az elővárosok lakosságából kb. 180 áldozatot követelt. Az epidémia egy fürdőből indult útjára, ahol a vendégeken eret vágtak és utána megköpölyözték őket: a köpölyözés helyén utóbb nagy daganatok nőttek. Jordanus állította, hogy ez egyfajta extragenitális szifilisz volt. A járvány azonnal véget ért, mielőlt a fürdőt 1578 hűsvétján tanácsára bezárták. Hutmman (1985) 36. Jordanus műveinek jegyzéke: Trausch/Schuller (1983) 237–240 és Hienz/Trausch/Schuller (2000), 383.

29 Czittinger és biográfus követői szerint De Aquis Medicatis in genere commentariolus írása kéziratban maradt, de annak a holtilét minden erőfeszítés ellenére mindmáig nem sikerült kideríteni.

30 Lásd Johannes Crato Joachim Camerarius II-nek írott levelét. Boroszló, 1585. március 13. (Erlangen, UB, Trew, Crato von Kraffttheim Nr. 1226 Regest [Svenja Wenning/Ulrich Schlegelmilch] itt: www.aerztebriefe.de/id/00009090. (utóljára megnyitva: 2017.jan.20.)

31 Bergmann, Joseph: Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des Oesterreichischen Kaiserstaates, vom XVI. bis zum XIX. Jahrhunderte. In treuen Abbildungen, mit biographisch-historischen Notizen. Wien 1857, 109-114; Rittmann, Alexander: Thomas Jordanus von Klausenburg 1540-1585. In: Rittmann, Alexander (Hrsg.): Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst, I. Heft. Brünn, 1869, 17-74; Gellner (1936); Gellner, Gustav: Thomas Jordans epidemiographische Werke über Lues pannonicus und Morbus brunnogallicus. Medizinische Zeitschrift Hermannstadt/Sibiu (1938), 37–47; Binder, Pál: Medicii clujeni din secolul al XVI-lea. In: Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca, 1991, 203–206.

32 Schultheisz, Emil: Az orvoslás kultúrtörténetéből. (Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára) Piliscsaba, 1997; Schultheisz, Emil: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Piliscsaba, 2006.

*Carolus Clusius, orvos
és császári főbotanikus
(Martinus Rota, Bécs, 1575)*

1560-tól két évet Párizsban töltött, ahol részt vállalt a hugenotta mozgalomban, majd 1562-ben az ifjú boroszlói Thomas Rehdigerrel (1540-1576) – akinek 1562-től 1563-ig mentora volt – Löwenbe menekült. Ezután mozgalmas évek következtek életében, sok-sok utazással és kutatómunkával, svájci, piemonti és ibériai botanikai gyűjtőúttal – összesen több mint kétszáz növényfajt fedezett föl, gyűjtött össze és írt le. Jakob Fugggerrel, az augsburgi bankárral közösen megtett spanyol és portugál útja után hazatért Dél-Németalföldre (Brüggebe és Mechelenbe). Egyik hosszabb, 1571-es angliai útján jutott kezébe *Nicolaus Monardes* spanyolul írott könyve az Újvilág flórájáról: ezt latinra fordította és kiadta.³³

További tudományos életútja szempontjából meghatározónak bizonyult 1573-as bécsi meghívása. II. Miksa császár ugyanis felkérte, hogy Bécsben létesítsen és vezessen egy gyógynövénykertet (*hortus medicus*). Később a prágai császári kertet is rendbe kellett tennie. Clusius, mint orvos

és udvari botanikus a császárváros késő-humanista szellemi körébe került. Itt írta meg a spanyolországi flóráról szóló *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum historia* című művét.³⁴ Ötscheri és schneebergi botanikai kirándulásaival jelentősen hozzájárult az Alpok növénytani leírásához. Mikor II. Rudolf, II. Miksa fia, 1576-ban valamennyi protestáns udvaroncát elzavarta, Clusius Németújvár ura, *Batthyány Boldizsár* személyében lelt támogatóra – közben azonban továbbra is Bécsben, kollégájánál, *Johann Aicholznál* lakott. Folytatta botanikai gyűjtőútjait is, bejárta Alsó-Ausztriát, Burgenlandot és Délnyugat-Magyarországot egyaránt. Batthyány szalonaki várában, 1583-ban állította össze és adta ki jelentős művét a *Stirpium nomenclator Pannonicus*-t, az első „osztrák-magyar” növénytant.³⁵ Az osztrák és a magyar flóráról írott munkái sokáig mértékadónak bizonyultak, hiszen ezekben a művekben valamennyi akkor fellelhető növény leírása olvasható volt, beleértve a haszon- és

33 Dolezal, Helmut: Clusius, Carolus In: Neue Deutsche Biographie. (Neue Deutsche Biographie, Bd. 3) München 1957, 296f; Schultheisz (1997) - Egmond, Florike: Clusius and friends: Cultures of exchange in the circles of European naturalist In: Egmond, Florike - Paul Hofstijzer - Robert Visser (Hrsg.): Carolus Clusius Towards a cultural history of a Renaissance naturalist. (History of science and scholarship in the Netherlands, Bd. 8) Amsterdam 2007, 9-48, 654-660; Egmond, Florike: The world of Carolus Clusius Natural history in the making 1550 - 1610. (Perspectives in economic and social history, Bd. 6) London 2010.

34 Pavord, Anna: Wie die Pflanzen zu ihren Namen kamen. Eine Kulturgeschichte der Botanik. Berlin, 2008, 344-350; Lewis, Gillian: Clusius in Montpellier, 1551-1554: A humanist education completed? In: Egmond, Florike; Paul Hofstijzer; Robert Visser (Hrsg.): Carolus Clusius Towards a cultural history of a Renaissance naturalist. (History of science and scholarship in the Netherlands, Bd. 8) Amsterdam, 2007, 85. Jordan Clusiuszal egy időben 1560-62 között Párizsban tanult.

35 Pál, Albert: Clusius, Carolus Charles de Lécluse, Jules-Charles Lécluse; Arras, 1526. febr. 19.–Leiden, 1609. ápr. 4., In: Kőszeghy, Péter (szerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, 57f, 57f. Ubrizsy Savoia, Andrea: Some aspects of Clusius' Hungarian and Italian relation In: Florike/Hofstijzer/Visser (2007), 267-292.

az egzotikus dísznövényekét is. 1587-ben szóba került, hogy Clusius a jeni egyetem tanárként alkalmazza, ám a meghívásból végül is nem lett semmi. A rákövetkező évben Frankfurt am Mainba költözött, ahol hat esztendőn át a botanika és általában a természettudományok iránt érdeklődő *IV. Vilmos* hessen-kasseli örgróf ösztöndíján élhetett. Itt az örgróf botanikus-kertjét fejlesztette, közben pedig fordítással töltötte idejét.³⁶

1593-ban Clusius elfogadta a leideni egyetem botanikai tanszékére szóló meghívását. Itt teljesen átépítette a korábban már létező *Hortus Academicus*t, és Európa vezető botanikus kertjét formálta belőle. Írásai zömét e leideni évek alatt tette közzé. A műkológia (gombatan) szempontjából korszakos jelentőségű, először 1583-ban Antwerpenben kiadott *Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam provincias observatarum historia* című munkája. Ez a mű - amely egy, korábban egykori útítársának, *Beythe István* németújvári prédikátornak tulajdonított magyar botanikai nevezék-szótárt is tartalmaz (*Stirpium nomenclator Pannonicus*) - a világ első átfogó gombászati monográfiája, s egyben az első regionális gombatan, ugyanis 105 nyugat-magyarországi gombaféle leírása szerepel benne!³⁷ *Fungorum in Pannoniis brevis historia* (Antwerpen 1601) című munkájával új alapokra helyezte a gombák osztályozását, így Clusius méltán tekinthetjük a műkológia atyjának. „*Clusius rengeteg, Európa különböző vidékeiről származó növényt ismert úgy, mint egyetlen más kortárs botanikus sem a maga idején, senki más nem fedezett föl, irt le, és ábrázolt annyi fajt, mint ő. Hozzájárult az egzotikus élelmiszer- és dísznövények elterjedéséhez is. Bécs és Ausztria egyebek közt a vadgesztenye (1576), a tulipán, a krumpli (1588) vagy a császárkorona (Fibrillaria imperialis) bevezetését is neki köszönheti. Hatására Bécs a virágkertészet egyik központjává vált.*”³⁸ Clusius, nem utolsó sorban egyes egzotikus növények termesztésének és elterjesztésének köszönhetően, a tudományos növénytan egyik legjelentősebb úttörőjének tartható, még akkor is, ha manapság leginkább csak a tulipán hollandiai meghonosítójaként ismerik nevét. Leidenben körülbelül 1200 különféle növényfélélet sikerült megtermesztenie, igaz kertjének alapállományát gyógynövény-gyűjteménye képezte.³⁹ Műveire, amelyek középpontjában immár nem az egyes növények haszna áll, a pontos adatolás, illetve a növényleírások számos apró, gyakran meglepő részlete jellemző. E munkákban már fölfedezhetők a kettős nomenklatúra kezdeményei, hiszen olykor a növényneveket első írójuk neve is kiegészíti.⁴⁰

Jordanus és Clusius levelezése

Thomas Jordanus csak egyike volt Clusius számos „magyarországi” barátjának, igaz, eddig e barátok közt őt eddig sehol nem említették. *Bobory Dóra* 11 olyan Clusius-levelet ismer, amelyet a tudós pártfogójának és botanikus-társának, *Batthyány Boldizsár* grófnak írt, és őt olyat, amelyet a gróf neki címzett.⁴¹ Clusius kapcsolatban állt *Radéczy István* po-

36 Dolezal (1957) 298; https://de.wikipedia.org/wiki/Charles_de_%E2%80%99%C3%89cluse (2017. ápr. 5.).

37 Pavord (2008) 365-369. és L'Ecluse, Charles de - Aumüller, Stephan A. (Hrsg.): *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia*. Bp., 1983.

38 https://de.wikipedia.org/wiki/Charles_de_%E2%80%99%C3%89cluse (05.04.2017).

39 „Die Arbeiten über die iberische und über die österreichisch-ungarische Pflanzenwelt - für diese Gebiete durch mehr als 100 Jahre maßgebend - sind die ersten größeren Länderflora überhaupt; sein Werk über die Pilze ist deren erste Monographie. Botanische Exkursionen, so unter anderem auf den Ötcher und Schneeberg, stempeln ihn zum ersten Erschließer der Alpenflora, die er auch in seinem Wiener Garten zog und beobachtete.“ Dolezal (1957) 298.

40 Vö. Egmond (2010). 45-46.

41 Bobory, Dóra: Qui me unice amabat. Carolus Clusius and Boldizsár Batthyány. In: Egmond, Florike - Paul Hofstijzer - Robert

zsonyi humanista-körével, Beythe Istvánnal, a református lelkésszel, íróval és botanikussal, *Zsámboky (Sambucus) János* bécsi humanista orvossal és udvari történésszel, illetve később a kolozsvári orvossal és botanikussal, *Johannes Herteliusszal*⁴² Jordanus is baráti kapcsolatban állott, egykori wittenbergi és padovai diáktársával, *Georg Purkircherrel*, aki Pozsonyban nem csak orvosként és botanikusként, hanem költőként is tevékenykedett, sőt gyakran el is látogatott hozzá.

Az alább olvasható négy Jordus-levél nem csupán két szenvedélyes természetbúvár szellemi és anyagi cserekapcsolatának bizonyítéka, hanem a Bécsben működő flamand Clusius és a Brünmben élő erdélyi Jordanus közti bensőséges barátság megindító példája is. Nem tudni, hol és mikor ismerték meg egymást. Egyfelől Párizs jöhet számításba, hiszen Jordanus és Clusius egy időben tartózkodtak Párizsban, és mindketten szoros kapcsolatban álltak, Rondeletius barátjával, *Goupylus* orvossal és természettudóssal.⁴³ Másfelől meg Bécs lehetett az első találkozás színhelye, ahol Clusius 1573 és 1577 között II. Miksa udvari botanikusaként működött, Jordanus pedig időnként ellátogatott a közeli császárvárosba. Az első két levél is éppen ebből az időből származik.

1. *Jordanus Clusiusnak (Brünn, 1574. június 27.)*⁴⁴

Clarissimo Viro Domino Carolo Clusio, Augustalis horti Viennae praefecto, amico suo longe charissimo

Thomas Jordanus Clarissimo Domino Carolo Clusio salutem dicit.

Accepi perlegique, quem misisti mihi librum. Fateor quoque me illo in variis dubiis solvendis plurimum esse adiutum. Gratias tibi ago quam maximas; rependerem, si quid te dignum hic esse cognoscerem. Si quando huc veniendi animus fuerit, gratus eris hospes, et licet nihil nostris montibus insolitum esse suspicer, non negarim tamen tua indefessa diligentia pervestigari posse aliqua, quae meam facile praeteriere negligentiam.

Papaver cornutum flore puniceo hic frequens est, cuius semina Mattiolum nuper ad se mitti voluit. E tuis seminibus nihil prodit. Anno elapso habui a Pustio unum floris solis semen; excessit septem ulnas cum dimidia plantae altitudo. Qui fit, quod tuorum auctorum neuter eius mentionem faciat? Quem vero tu calumniatorem tuum nominas, non licet ariolari, scire tamen velim.

Audivi hic e Subcamerario Ferdinandum quondam Imperatorem pietissimum, cum iter per Moraviam faceret, reperisse quandam herbam, cuius, cum omnes in comitatu ignaros esse videret, iussisset effodi radicem longissimam, ut multae horae ea eruenda absumerentur, appellarique „taglohe“, quasi „diei mercedem“, quod eius solius radice evulsio totius diei exigeret mercedem. Nota illi est quidem, sed ob illas infinitas occupationes nunquam vacuit, ut mihi eam monstraret; ad piscinarum margines crebram dicit neque tamen nymphar[um] dicit. Tu, si quid de ea exploratum habueris, ne pigeat indicare.

Visser (Hrsg.): Carolus Clusius Towards a cultural history of a Renaissance naturalist. (History of science and scholarship in the Netherlands, Bd. 8) Amsterdam, 2007, 133–134; Ubrizsy Savoia (2007) 269ff.

42 Offner, Robert: Der Klausenburger Arzt Johannes Hertelius (1565-1612) und sein Beitrag in der geographischen Beschreibung Siebenbürgens im Giovanni Antonio Maginis Werk: Geographiae Universae tum veteris tum novae absolutissimum opus (1596) Comm. de Hist. Artis Med. (2007), 103-125; Offner, Robert: Ein bisher unbekannter Brief des siebenbürgischen Arztes Joannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593. Comm. de Hist. Artis Med. (2009), 225-242. Pál, Albert: Clusius, Carolus (1526-1606) Bp., 2004. In: Kőszeghy, Péter (szerk.): Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, II. kötet, 57-60.

43 Egmond (2007) 9-48; Lewis (2007) 89.

44 Lásd: www.aerztebriefe.de/id/00002217. Forrás: Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Historisches Archiv, Kézirattár: K 4; Thomas Jordanus levele Carolus Clusiushoz, 1576. jún. 27.-én, Brünnben. A levél rendelkezésemre bocsátását Dr. Mattheus Nudingnak köszönöm.

Vale, mi Domine Carole, salutato Domino Aicholzio. Brunn[ae], 27. Junii 1574

Fordítás:

„A Hírveves Carolus Clusiusnak, a bécsi császári kert igazgatójának, legdrágább barátjának⁴⁵

Thomas Jordanus üdvözlí a Hírveves Carolus Clusius.

Megkaptam és végig is olvastam a könyvet, amit küldtél. Bevallom, számos nehezen megoldható problémában nagyon sokat segített. Szívből hálás vagyok érte, viszonzom is, amennyiben tudnám, hogy errefelé mit találhatnék, ami méltó hozzád. Ha egyszer kedved támadna erre kirándulni, örömmel látnálak vendégül, és bár az itteni hegyekben szerintem nem található sok érdekesség, meg vagyok győződve róla, hogy a te fáradhatatlan szorgalmaddal lehetne azért itt olyasmire bukkanni, ami az én figyelmemet könnyen elkerülte.

A bíborvirágú⁴⁶ szarvasmák itt gyakori, nemrég Mattioli⁴⁷ is rendelt a magvából. A te magvaiddól eddig semmi nem sarjadt ki. Egy éve Pustiustól⁴⁸ kaptam egy napraforgó (*flos solis*) magvat: azóta hét és fél könyöknél is nagyobbra nőtt a növény.⁴⁹ Hogy lehet, hogy a te szerzőid közül egy sem említette?

Sehogy se tudom kitalálni, kit nevezel bajkeverődnek, ám szívesen megtudnám.

Az alkamarástól⁵⁰ hallottam itt, hogy Ferdinánd a néhai jámbor császár morvaországi útja közben rábukkant egy olyan növényre, amelyet a kíséretéből senki nem ismert. Megparancsolta hát, hogy a gyökerét jó hosszán meghagyva ássák ki, úgyhogy jó pár órába telttél amíg sikerült kiásni. A császár elrendelte, hogy legyen a neve „Taglohe” vagyis a „nap díja”, hiszen egyetlen gyökerének kibányászása egy teljes napba került.⁵¹ Az alkamarás ismerte a növényt, ám számtalan feladata miatt soha nem volt rá ideje, hogy megmutassa nekem. Azt állította, hogy tavak partján sűrűn megerem, a patakokén⁵² azonban nem. Ha sikerül kiderítened róla valamit, kérek, ne habozz megírni nekem.

45 Az üdvözlőformula a levél szövegén kívül, előlött ferdén egy nyilvánvaló regisztrációs bejegyzés: „Brief des Thomas Jordanus an Clusius, 27. Juni 1574”.

46 A papaver cornutum ma a Glaucum flavum szinonimájaként funkcionál.

47 Pietro Andrea Mattioli (1501-1577) az itáliai orvosbotanikusról van szó, aki Dioscurides De materia medica-jának és más botanikai munkák fordításáról és kommentáros kiadásáról nevezte Padovai tanulmányok és doktorátus után egy darabig Rómában, Velencében, Trientben és Görzben működött, 1555-től pedig a császári udvarban (Prágában, Ambrasban és Bécsben) tevékenykedett mint udvari orvos és udvari tanács Jordanusszal való kapcsolata idején Mattioli már hazatért Itáliába, Trientbe. Nevét ma is őrzi a keresztesvirágúak egyik családjának neve, a „Matthiola”. Vö. http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-andrea-mattioli_%28Dizionario-Biografico%29/ (15.05.2017)

48 Johannes Posthius (1537-1597) a kortársai által nagyra becsült orvos-botanikusról és humanistáról van itt szó, aki költészetének köszönhetően nemzetközileg is elismertté vált. Gemersheimben született, Heidelbergben bölcsészeti és orvostant hallgatott, a helyi Pedagogiumban oktatott, majd Itáliai utazást tett, végül Valence-ben doktorált medicinából (1567). Antwerpenben működött, míg Julius Echter würzburgi hercegérsek (1569), majd IV. Frigyes pfalzi választó heidelbergi udvarába nem hívta udvari orvosnak. Vö. Karrer, Klaus: Johannes Posthius (1537-1597) Verzeichnis der Briefe und Werke mit Regesten und Posthius-Biographie. (Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung, Bd. 23) Wiesbaden, 1993 és Karrer, Klaus: Posthius, Johanne <https://www.deutsche-biographie.de/gnd119006464.html#ndbcontent>, 02.03.2017.

49 Ha a cseh könyök kb. 59 cm-t tesz ki, a növény nagyjából négy és fél méterre nőhetett, ami nehezen elképzelhető, bár a helianthus annuus elvileg megnőhet ekkorára is.

50 Hynko Wallenstein (Hynek Brtnický z Valdštejna, 1545/48-1596) morvaországi báróról van szó.

51 Ehhez az anekdotához, különösen pedig a növény sajtóságos nevéhez egyelőre nem sikerült semmilyen megerősítő adatot találnunk. Az esemény ideje azonban behatárolható, ugyanis Ferdinánd 1556 és 1564 közt volt császár. Mivel azonban Ferdinánd már 1526 óta Cseh- és Morvaország uralkodója is volt, a dologra sokkal korábban is sor kerülhetett: a levél hangneme is ezt támasztja alá.

52 A szó esetleg tavirózsaként is fordítható.

Ég veled, Carolus Uram. Üdvözöld a nevemben Aicholz Urat.
Brünn, 1574. június 27.”

Jordanus, a feltűnően bensőséges „legdrágább barátjának” megszólítást követően, a reneszánsz-humanisták modorában köszönetet mond egy ismeretlen könyvért, amelyet Clusiustól kapott volt kölcsön vagy ajándékba. Elolvasta a könyvet, hasznosnak találta, és mindenképpen szerette volna gesztusát viszonzni valahogy. Az alkalmat megragadva, meghívta barátját Brünnbe. Természetesen egy efféle látogatás jó alkalom a botanizálásra a morva város közvetlen környékén, jöllehet a levélíró szerint valami látványos leletre sok esély nincsen.

Ebből a levélből megtudhatjuk, hogy Jordanus ez idő tájt még két további neves orvossal is levelezésben állott. A botanikusok elterjedt szokása szerint természeti tárgyakat (növényi magvakat, hagymát) csereberélt a híres orvos-botanikussal, *Pietro Andrea Mattioli*val (1501-1578) a korábbi császári főorvossal és udvari tanácsossal, aki 1568 óta ismét Itáliában élt és 1578-ban Trientben egy pestisjárvány áldozatául esett.⁵³

A másik levelezőpartner a költő és humanista *Johannes Posthius* (1537-1597)⁵⁴ volt, aki ez idő tájt a würzburgi dómkáptalan és a hercegek (Julius Echter) orvosaként tevékenykedett. Tőle kapta egy évvel korábban (1573-ban) azokat a napraforgótöveket vagy magvakat, amelyekből megdöbbenően hatalmas növények sarjadtak. Posthius és Jordanus levelezésének mindaddig nincs nyoma.⁵⁵ Együtt azt is elmondja, hogy a Clusius által küldött magvak még nem szökkentek szárba. Arról az illetőről is említést tesz – valószínűleg egy, a címetől kapott korábbi levélre utalva –, aki valahogyan keresztbe tett Clusiusnak, és bevallja, nagyon kíváncsi a kiletére.

Viszonylag rövid és szűkszavú levelét a brünni főorvos egy botanikai anekdotával zárja. Az utóiratban üdvözli Clusius szállásadóját, Johann Emmerich Aicholzt.⁵⁶ Ezt az orvos-botanikust még abból az időből (1566-1570) ismerte és becsülte Jordanus, amikor ő is még a bécsi orvoskar tagja volt.

2. *Jordanus Clusiusnak (Brünn, 1575. május 14.)*⁵⁷

A decem dierum absentia heri sub noctem reversus tuam reperi epistulam: Ut fidem tuam minime in dubium vocavi, ita detestor aromatarii perfidiam. Meus hic est pharmacopolus, cui tuto quod voles credid[er]is, et quid de Dudanim (Sic!) in Genesi statueris, significabis.

53 Mattiolirol lásd a 51. jegyzetet.

54 Karrer (1993), 656–657; Karrer (2001), https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Posthius (2017. ápr. 1.). Posthius 1567 óta állt levelezőkapcsolatban Clusiuszal, személyesen is ismerték egymást (1577). Vö. Karrer (1993) 64–66. Posthius-Jordanus levelekről viszont eddig nincs tudomásunk.

55 Karrer (1993), 647.

56 A bécsi születésű Johann Emmerich Aicholz (1520-1588) a bécsi egyetemen tanult, 1543-ban pedig Wittenbergbe ment, ahol 1547-ben magisterré avatták, és ahol a lutheránus hitre tért. 1550-ben nevelőként Franciaországba és Itáliába utazott. 1555-től Padovában tanult, ahol orvostanból és bölcsészettől doktorátust szerzett 1557-ben. Bécsben telepedett le, orvosi gyakorlatot folytatva, itt hamarosan anatómia-professzorrá neveztek ki. 1558 októberében, mikor a pestis kitérése fenyegetett, Aicholzt Magister sanitatiszá neveztek ki. 1559-től ötször volt dékán, 1574-ben pedig rektor. 1581-ben, mint kiváló gyakorló orvost II. Rudolf Prágába hívatta. Itt Paul Fabriciusszal egy botanikus kertet alapított. Barátja, Carolus Clusius az ő bécsi házában lakott. Schmadelbauer, Karl; Aicholz, Johann Emmerich. In: *Neue Deutsche Biographie*. München, 1953, 117–118.

57 Siehe www.aerztebriefe.de/id/00004267. Forrás: Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky, Von-Melle-Park 3, D-20146 Hamburg, Brief von Thomas Jordanus an Carolus Clusius, 27.06.1576, Brünn. Signatur: Sup.ep.5:55. A forráshoz való hozzáférést ezúton köszönöm Dr. Mark Emanuel Amtstätternek.

Quid de Huberto nostro audis? Territurus me Crato ei male multos in aula Ditis ipsi velle inquit. Velim, ut se subduceret vir optimus periculo, licet adeo impavidum norim, ut extrema sit tentaturu Ad me nihil eorum scribit, si tecum communicarit, quaeso ne me celes, forte optimum virum veteremque amicum integerrimum iuvare possemus, de cuius salute sum perquam sollicitu

Quaeso, quae radix est aromataris sub „Serpentari[ae]“ nomine usurpata? Dracontium [i] nanis⁵⁸ Matthioli figmentum esse iam dudum audiui. Secundum Miaspetti [?] nec tam rubra radice observavi, licet ser[pentariam?] anguinam caulis referat. Ophioglossi sortis non est, cum habeat exilem radicem. Si est secundi, exime mihi hanc dubitationem.

Vale, salutato domino Aicholzio. Venissem Viennam visum tuum hortum, sed quia dissuades, praeteribo. Brunn[ae], 14. Maii, 1575

Fordítás:

„A hírneves arrasi Carolus Clusius Úrnak, a bécsi császári kert igazgatójának stb., barátjának, Bécsben, Aichholz Úr házában.⁵⁹

Thomas Jordanus köszönti Clusius Urat

Tíz napi távollét után tegnap hazatértem és itt találtam a leveled: amennyire nem vonom kétségbe a te szavahihetőség, annyira elítélem a fűszeres megbízhatatlanságát. Van itt egy patikusom, akire bátran rábízhatasz bármit, amit csak akarsz: azt is, amit a Genezisben említett dudaimról megállapítóttal, nyugodtan közölheted vele.⁶⁰

Mit hallasz a mi Hubertusunkról?⁶¹ Nagy rémületemre Crato azt mondja, hogy Dis udvarában sok a rosszakarója.⁶² Bárcsak sikerülne ennek a remek embernek elhárítania a veszélyt, bár tudom, annyira tántoríthatatlan, hogy a legvégsőkig feszíti majd a húrt. Nekem semmit nem írt az egészségről. Ha beszélsz vele, kérlek, ne titkold előlem, talán támogatni tudnánk ezt a kiváló embert és derék barátot, akinek jólétét igencsak a szívemen viselem.

Kérdésem: miféle növény árusítanak a patikusok *Serpentaria* néven? Már hallottam róla, hogy a *Dracontium*⁶³ Matthioli üres koholmánya. A második lehetőség a *Miaspetti*, ebből viszont sosem láttam még ilyen vörös gyökerűt, igaz, a *Serpentaria* szára valóban szintén kígyó alakú.⁶⁴ Az *Ophioglossum*⁶⁵ valamilyen változata sem lehet, mert annak vékonyabb a gyökere. Ha a második megoldás az igaz, oszlasd el a kétségeimet.

Ég veled, üdvözlöm Aicholz Urat. Betértem volna Bécsbe is, megnézni a kerted, ám mi-vel lebeszélsz róla, kihagyom.

Brünn, 1575. május 14.”

58 Az első betű nem biztos, csak konjektúra.

59 Az üdvözlés a levélen kívül. A levélre a megjegyzés szerint 1574.7.24-én érkezett válasz.

60 A dudaim a Bibliában a mandragóra egyik neve. Gen. 30.14-16.

61 Hubert Languet (1518-1581). Lásd a 75. l.j. Languet közös barátjuk volt, akivel Jordán még Wittenbergben barátkozott össze.

62 Dis Plutónak, az alvilág fejedelmének egyik neve, keresztény szöveghasználatban az ördög egyik szinonimája is lehet. Mindenestre ez elég lesújtó vélemény a császári udvarról, amit a veszélyben lévő barát miatt érzett aggodalom indokolhat.

63 A *Serpentaria* Jordanus által itt elutasított azonosítása a *Dracontium*mal valószínűleg a *Dracunculus vulgaris*ra, vagyis a közönséges sárkánykontyvirágra vonatkozik.

64 Amint az már az a latin átírásból is kiderül, ez a mondat igen problémás: Fogalmunk sincs ugyanis, mi lehet az olaszul *Miaspettinek* (kb. nézzrámnak) nevezett növény. A szár leírása már önmagában gondot okoz.

65 A mai magyar botanikai terminológiában is ugyanaz, mint görögül, vagyis kígyónyelv.

A brünni orvos majdnem egy esztendővel az előbbi után írta ezt a levelet, amely a 16. század két botanikailag képzett orvosa között zajló szenvedélyes információcserének a korra oly jellemző iskolapéldája. Már a megszólításból kitűnik, hogy a levelezőpartnerek az előző levél óta sokkal közelebb kerültek egymáshoz és kapcsolatuk is mélyebbé vált. A brünni orvos már a levél elején kifejti ellenszenvét egy név szerint nem említett fűszerkereskedővel szemben, aminek valószínűleg egy részletesebben nem taglalt mulasztás vagy bal lépés lehetett az oka. Ezzel szemben a helyi patikust szívből ajánlja Clusiusnak, hisz bátran rá lehet bízni botanikai anyagok közvetítését.

A levél második tartalmi egységében Morvaország főorvosa mély aggodalmát fejezi ki közös barátuk, *Hubert Languet* (1518-1581) miatt.⁶⁶ Információját Johannes Crato von Kraffttheimtől, a befolyásos humanistától és császári udvari orvostól szerezte.⁶⁷ Languet, a francia diplomata, jogász és református teológus 1573-tól 1576-ig II. Miksa udvarában élt, akit számos utazására is elkísért. Miksa halála után, 1576-ban a bécsi udvarral való kapcsolata megromlott. Az őt, mint Melanchthon barátját és kálvinistát övező ellenséges légkör végül is azt eredményezte, hogy elűzték az udvarból. E sorok azt bizonyítják, hogy Jordanus jó barátságban állott vele. Az udvari szolgálatban álló protestánsok sorsa miatti aggodalom nem volt megalapozatlan, hiszen magát Clusius is hamarosan személyesen érintette a császári udvar egyik vallási tisztogató-akciója. Katolikus körök nyomására II. Rudolf végül, 1576-ban őt is elbocsátotta hivatalából.

A levél harmadik szakaszának középpontjában egy, a korabeli kereskedelemben a fantáziadús *Serpentaria* néven forgó gyökér azonosítása áll. Rövid botanikai szakcsevely következik itt a kígyó alakú és vörös gyökérzetű növény besorolásának kérdéséről: Jordanus felvilágosításért fordul

Az orvos, író és természettudós
Thomas Jordanus (1581)

66 Hubert Languet (1518-1581) Vitteaux-ban született, a Poitiers-i egyetemen tanult jogot, ám teológiával, történelemmel, természettudományokkal és politikatudománnyal is foglalkozott. Ezután Padovában és Bolognában is járt. 1549-ben hugenottaként Wittenbergbe menekült, ahol Melanchthon vendége volt, akit útjaira is elkísért. Mikor Franciaországot a protestánsüldözések miatt el kellett hagynia, visszatért Wittenbergbe, ahol 1559-ben, Melanchthon ajánlására a szász választófejedelem diplomáciai szolgálatába állt – ezen munkáját egész 1577-ig megtartotta. A szász választófejedelem különféle udvarokba küldte, így hát a fenti levél írásának idején Languet éppen II. Miksa bécsi udvarában időzhetett. Itt azonban, mint kálvinistának, forróvá vált a lába alatta a talaj, ami Jordanus és informátora Crato utalásaiból is kiderül. Vö.: Nicollier-de Weck, Béatrice: „Es gibt keinen tugendhaften Herrscher mehr auf der Welt.“ Hubert Languet, ein Franzose im Dienst Kurfürst Augusts von Sachsen. In: Syndram, Dirk (Hrsg.): Luther und die Fürsten. Selbstdarstellung und Selbstverständnis des Herrschers im Zeitalter der Reformation. Dresden, 2015, 201–208.

67 Johannes Crato von Kraffttheim (1519-1585) boroszlói (Breslau/Wroclaw) polgárcsalád sarjaként született Johann Krafft néven. Wittenbergi tanulmányai során (1535-1540) Martin Luther legszűkebb köreiből tartozott, ő adta ki utóbb Luther „Asztali beszélgetései”-t is Melanchthon hatására 1540-től orvosi tanulmányokba kezdett, előbb Lipcsébe, majd Padovába utazott, ahol doktorált is Verona után 1560-ig Augsburgban tevékenykedett városi orvosként, míg I. Ferdinánd császár udvari orvosnak nem hívta Bécsbe. 1580-ig II. Miksa és fia, II. Rudolf udvarában is orvosként és tanácsosként működött, Bécsben és Prágában, mikor is elegé lévén az intrikákból, saját kérésére nyugdíjba vonult 1583-ban, két esztendővel halála előtt hazatért szülővárosába, Boroszlóba. Vö. Fossel, Viktor: Crato von Kraffttheim (1519-1585). In: Fossel, Viktor (Hrsg.): Studien zur Geschichte der Medizin. Stuttgart, 1909, 24–45; Eis, Gerhard: Johannes Crato von Kraffttheim. In: Neue Deutsche Biographie. (Neue Deutsche Biographie, Bd. 3) München 1957, 402f; Siegel, Karl A.: Johann Crato von Kraffttheim. Schlesische Lebensbilder. (1931), 124-133; Sachs, Michael: Historisches Ärztelexikon für Schlesien. Biographisch-bibliographisches Lexikon schlesischer Ärzte und Wundärzte (Chirurgen) Wunstorf, 1997, 232-238.

szakértő barátjához, Clusiushoz. A levél írója Matthiolit is megemlíti, mégpedig az tekintélyes és idősebb kollégának egyébként kijáró tisztelettudó hangnem mellőzésével.⁶⁸

Az utóiratban föltűnő, hogy Clusius lebeszélte barátját arról, hogy ellátogasson a bécsi botanikus kertbe, ám Jordanus láthatóan nem veszi ezt zokon. Talán a császári udvar feszült, egyre protestáns-ellenesebb légköre volt az elutasítás oka?

A Jordanus és Clusius közti valószínűleg folyamatos levélváltás további levelekkel nem bizonyítható. Csupán 1585-ből, vagyis tíz esztendővel a fent olvasható második levél utáni időből ismerünk két további, online is hozzáférhető, Jordanus-levelet: ezek a Leideni Egyetemi Levéltár anyagából valók: *Clusius Correspondence: a digital edition-in-progress A collaborative editing project made possible by the Huygens Institute for the History of the Netherlands and the Clusius Community 2.0*. Ez a levéltári anyag jelenleg kb. 300 levelezőpartnertől származó 1600 levélből áll.⁶⁹

3. Jordanus Clusiusnak (Brünn, 1585. június 17.)⁷⁰

Fatendum mihi est, etiam iusto, mi Charissime, in aere tuo esse ob neglectum responsum ad epistolas quasdam tuas: atqui non existimaram me in manus foeneratoris tam rigidi et severi incidisse, qui nullam admitteret dilationem. Decimus effluxit mensis a quo misere torqueor, ita ut bona fide dicere ausim, et si leves intercesserint indutiae, a primo invasionis morbi puncto malum semper in deteriora progressum, et quod aliis plerisque ex usu fuit, male id mihi cessit. Quo vero in statu modo sit Cornelius testis oculatus tibi referre poterit pleni Quantum temporis a vociferationibus, ab eiulatione, a dolorum plus quam Tyrannica rabie putas fuisse intervalli quod scriptioni tribueretur? Da quaeso veniam mi Clusi, et ne concede ut veteri et intemeratae nostrae necessitudini (necessitudini helyett Sic!) paucorum mensium ingratum et coactum silentium vim afferat. Aliud maius est quod me pungit, quod te aliquot annos patriae extorrem fere exulem iis non inutilibus officiis quae in tales conferri et iustitia et humanitas et pietas iubent. Qua est humana conditio ut sepe nobis multa proponamus quae (?) ob diversos casus alienos ab instituto sorciantur affectus, cum tu me hic, ego vero te Viennae convenire studemus tempus effluxit, ita ut iam dubitem num in hac vita nos mutuo simus visuri. Me bona solatur conscientia quod tui nominis et amantissimus et studiosissimus fuerimus semper, et si amor iste in apricum se non exercuerit, per me quis in (?) id vellem non stetisse sed de rationibus et modis dubitatum unde id te statum facere potuissem. Excusationis loco haec accipe, et si domino usum fuerit prorogare vitam in exiguum tempus, haec qua modo scribo firmata et probata tibi ut sint omnem equidem dabo operam. De promarchione recte sentis, solus est litteratorum maecenas et rerum naturalium indagator solertissimus, mihi ex quo male haberi cepi non visus neque constitit an de Bulbis apud te verba fecerit. Intra paucos dies hac transiturum ad iudicia (sic!) Olomuncensia existimo tum si colloquiis potestas dabitur animum illius quid de te sentiar explortaurus sum, et de eo te edocebo.

Vale salutato d. Aichholzio quem prae omnibus medicis Viennensibus semper charum et in oculis habui.

Datum Brunnae 17. Junii anno 85.

68 Jordanus Matthiolit hazudozással vádolja, ráadásul ebben és az előző levélben sem fűz nevéhez dicsérő jelzőket („Clarissimus“).

69 <http://clusiuscorrespondence.huygenknaw.nl/> (2017. ápr. 12.).

70 Lásd: www.aerztebriefe.de/id/00026443. Letter code: JOR-T001, University Library Leiden VUL 101, from Jordanus, Thomas to Clusius, Carolus, 1585-06-17, in: Esther van Gelder (ed.), *Clusius correspondence. A digital edition-in-progress* 1st release: December 2015. The Hague, Huygens ING. <http://clusiuscorrespondence.huygens.knaw.nl/edition/> (utolsó megnyitás: 2017. 04. 02.).

Te amantissimus Thomas Jordanus medicus

Th. Jordanus Brunnae, aliena manu 17. Junii ad men 12. ejusdem
accept. Viennae 21. eisdem per Cornel. Vrintz. Respondit 4 Julii.

Fordítás:

„Jordanus Clusiusnak 1585. június 17-én.

Akaratom ellenére is be kell vallanom, Kedvesem, valóban az adósod vagyok azért, mert néhány leveledet válasz nélkül hagytam, noha nem hinném, hogy olyan kegyetlen és szigorú hitelező⁷¹ kezébe kerültem volna, aki nem ad semmi haladékot. Már tíz hónap is eltelt azóta, hogy nyomorúságosan kínlódom, de olyannyira, hogy bátran mondhatom – még ha akadnak is néha enyhébb szünetek –, hogy a betegség első rám törése óta a bajom csak egyre súlyosbodott, és még az is rosszul sült el esetemben, ami másoknak többnyire használt. Arról, hogy milyen helyzetben vagyok, Cornelius⁷² szemtanúként majd bővebben is beszámol neked. Mit gondolsz, mennyi időt hagy nekem az írásra a jajgatás, az üvöltözés a kínok több mint zsarnoki dühe? Clusiusom, kérlek, bocsáss meg, és ne hagyd, hogy régi és makulátlan viszonyunkat néhány hónapnyi akaratlan és kényszerű hallgatás megrontsa!

A másik, sokkal nagyobb gond, ami kínoz, hogy mivel néhány esztendeje távol vagy hazádtól és szinte száműzetésben élsz,⁷³ nem láthatod el azokat a fontos feladatokat,⁷⁴ amelyeket igazságosságod, emberséged és jámborságod alapján egyaránt el kellene látnod. Milyen is az emberi élet, hogy gyakran sok mindent ígérünk magunknak, amik aztán különféle véletlenek folytán eredeti szándékunktól eltérően alakulnak. Miközben te engem itt, én pedig téged Bécsben kívántalak meglátogatni, eltelt az idő, mégpedig olyannyira, hogy már-már kétkeltem, hogy ebben az életben valaha is még láthatjuk egymást. Jó lelkiismerettel mondhatom, hogy mindig is őszinte szeretettel és jóindulattal voltam irántad, és ha ez a szeretet nem is nyilvánult meg mindig egyértelműen,⁷⁵ az nem rajtam múlt, csak azon, hogy esetleg nem helyes úton-módon próbáltam éreztetni veled. Mindezt vedd bocsánatkérésnek, és ha az Úr úgy látja jónak, hogy még egy kis ideig meghosszabbítja az életem, minden erőmmel azon leszek, hogy annak, amit írtam, bizonyítékát és megerősítését adhassam.

Az örgrófról⁷⁶ helyesen ítélsz, egyedülálló mecénása a tudósoknak, és kiváló természetbúvár. Mióta megbetegedtem, nem láttam őt, és azt sem tudom, hogy tett-e említést neked a

71 Az eredetiben: f(ö)enerator. A szöveg metaforikusan utal a Jordanust kínozó szörnyű betegségre.

72 Cornelius (Frintius) a levél hírnöke.

73 Nyilván Clusius 1576-os elbocsátására utal.

74 Amennyiben jó az olvasat.

75 A latin fogalmazás (in apricum) nem teljesen világos, szó szerint azt jelenti „napfényre (került)”, amit talán úgy érthetünk, hogy Clusius és Jordanus mindaddig nem találkoztak személyesen, csak levelezésben álltak közel egymáshoz.

76 A Morva örgrófságban Hynko Wallenstein báró (Hynek Brtnický z Valdštejna, 1545/48-1596) volt 1585-ben a kormányzó azaz promarchio. A Pírnitz-vár (Brtnice) úra egy jól képzett arisztokrata volt, aki Prágában kezdte majd a wittenbergi egyetemen folytatott tanulmányait. I. Ferdinánd császár szolgálatába lépett de II. Miksa idejében is a császári udvarban szolgált. Hynko Wallenstein császári szolgálatot viselt többek között Frankfurt am Mainban, a pápai kúriában és Angliában. A pírmitzi várban őrzött jelentős könyvtárban Luther, Melancthon és David Chytraeus számos írása volt megtalálható. Lásd: Fabian/Kükenshőner (2003), 166. és Hemelík, 66. Hálás köszönettel tartozom Dr. Robert Luftnak a München-i Collegium Carolinumban a segítőkészségéért (levél: 29./03./2017). Hynko Wallenstein ajánlása (1585) olvasható Thomas Jordanus De Aquis medicatis Moraviae Commentariolus (Frankfurt / M, 1586) című posthumus könyvében.

hagyományokról.⁷⁷ Szerintem néhány napon belül átutazik majd itt, útban az olmtüzi bíróságra. Ha tudok vele beszélni, kifürkészem, mi a véleménye rólad, és tájékoztatlak.

Ég veled, üdvözzöl a nevemben Aichholziust, akit minden bécsi orvosnál jobban kedvelek és becsülök.

Brünnben, 1585. június 17-én. A te legszeretőbb Thomas Jordanus orvosod.”

(Megjegyzés: A szöveg alatt vízszintesen, a bal lapszélen a következő megjegyzés olvasható: 1585. T(homas) Jordanus, Brünn, idegen kézzel június 17-én, a levelmre ugyanazon (hónap) 12. napján. (A levelet) Bécsben adta át nekem ugyanazon (hónap) 21-én Cornelius Vrintz. július 5-én válaszoltam rá.)

Jelen levél első és legfontosabb jellegzetessége az, hogy bár Thomas Jordanus a szerzői nevet viseli, de a kézírás nem az övé. Egy ismeretlen személynek diktálhatta a levelet, vagyis nem másolatról, hanem tollbamondásról van szó. A diktálás oka Cratonak 1585. március 13-iki leveléből derül ki, amelyet a nürnbergi orvosnak, *II. Joachim Camerarius* (1534-1598) orvosnak és neves botanikusnak (közös barátjuk) írt, mi szerint Jordanus szélütés következtében félig megbénult (hemiplégiáról vagy hemiparézisről lehetett szó), így egyedül már képtelen volt megírni egy levelet.⁷⁸ Ezért csupán diktálhatta mondanivalóját. Negyedik levelével is ugyanez a helyzet. Drámaian megromlott egészségi állapota magyarázza azt is, hogy e harmadik levél középpontjában már nem a botanizálás, hanem a betegség és a gyógyulás reménye áll.

A második levélhez képest a megszólítás jelentősen egyszerűbb, ám bensőségesebb is egyben: „Kedvesem”. A Clusius leveleire való válaszok elmaradására való kezdő utalásból arra következtethetünk, hogy már tíz hónapja szenvedett a bénulástól, vagyis 1584 augusztusában érthette a szélütés, és kritikus állapota volt a „kényszerű hallgatás” és a levelezés szünetének eredendő oka. Elnézést kér ezért, és arra kéri barátját, hogy e körülmény semmiképpen ne zavarja meg hosszú évek óta tartó „régis és makulátlan baráti kapcsolatukat”. Sorsát kárhóztatva sajnálkozik azon, hogy Bécsben, illetve Brünnben egyaránt elkerülték egymást, és attól tart, hogy betegsége miatt személyesen már soha többé nem találkozhatnak. Jordanus bizonyosságát adja mély barátságának és hangsúlyozza, mindig is mennyire nagyra tartotta Clusius. Ugyanakkor sajnálja, hogy mély érzelmeinek olyan ritkán és elégtelenül tudta csak jelét adni. Ezért is bocsánatot kér, és kifejezi abbéli szándékát, hogy valószínűleg rövid hátralévő életidejében sikerül majd Clusius meggyőznie barátsága mélységéről.

A levél írója elismeréssel beszél levelezőpartnerének a morva őgrófról, akit a tudomány „*egyedülálló mecénásának és különösen kiváló természetbúvárnak*” nevez. Meg kellene ismerkedniök egymással. Jordanus megígéri Clusiusnak, hogy közbenjár az őgrófnál barátja érdekében, ha az mégiscsak rászánja magát a látogatásra, és ha alkalma lesz beszélni vele – amit igencsak remél. A zárszavak elég lakonikusak, úgyhogy csupán föltételezhet-

77 Mivel a latin szövegben a szavak nagy betűvel szerepelnek (de Bulbis vagy de Bulbris) lehetséges, hogy itt tulajdonnévről, nem hagyományokról van szó. Ám az őgróf természettudományos érdeklődésére való utalás, valamint az a tény, hogy az itt említett Clusius botanikus volt a fenti szövegértelmezést támasztja alá.

78 „Der unglückliche Jordanus leide nämlich an einer Lähmung (paresis), ebenso wie Laichaimer. Viele in Mähren, auch solche, die das rechte Maß und die rechte Lebensführung kannten, litten an diesem Übel. Jordanus habe geschrieben bzw. vielmehr seinem Sohn diktiert, dass Cam.s Verwandter (affinis) in diesem Unglück der Unglücklichste sei. Cr. leide aus ganzem Herzen mit ihm und würde so gerne helfen, wenn er nur könnte. Mehr erfahre Cam. aus dem beigegeführten Zettel.“ Johannes Crato Joachim Camerarius II., -höz írott leveléből. Breslau, 1585. március 13. (Erlangen, UB, Trew, Crato von Krafftheim Nr. 1226 Regest [Svenja Wenning/ Ulrich Schlegelmilch] itt: www.aerztebriefe.de/id/00009090. (utolsó megnyitás: 2017. jan. 20).

jük, hogy talán Clusius esetleges alkalmazásáról lehetett itt szó. Ez azonban nem az egyetlen magyarázat-lehetőség.

Búcsúzásképpen szívből üdvözli orvoskollégáját Aichholzot, akit – mint említi – igen nagyra tart. A levél kézbesítőjét *Cornelius Vrintz*nek hívják (néha Frintius névváltozáttal), ám őt nem sikerült eddig azonosítanunk. Clusius három héttel később válaszolt a levélre, 1585. július 5-én. Ez a levél azonban egyelőre lappang.

4. *Jordanus Clusiusnak (Brünn, 1585. október 27.)*⁷⁹

Quas quinta die mensis ad me dedisti vigesima quarto Frintius exhibuit, ignarus ubinam tamdiu latuerint: priores inter lavandum accepi. Utrique eadem opera respondeo, etiam D.D. Aicholzio responsurus, verum quod molestum et operosum, sit ut calamum dictare amanunensi imperito neutri vestrum (et quidem genio propitio) ad hunc perspectum et exploratum est.

Pro Sassafrate tibi gratias ago, cum e balneis rediissem capi uti et hodiernus est dies decimus quintus: de vero usu aliquid dubitamus Semuntiam sex libris aquae id est duabus mensuris nostratibus macero (ita videbaris monuisse quadam tua epistula) sed ignavior apparet cum nulla prorsus excretio sequatur.

Ad sudorem natura sum ineptus, duas horas eum invitavi sed cum iam se parum exferreret secuta est lipothymia, ita nunquam postea sudori indulsi. Pergam tamen uti. Quod si interea de quibusdam monendus fuero, ne me celaveris obsecro destitutum exemplari quo me donaveras et aliqua annotaveras (veluti Cratonianum indicium de sassafrate ipse ascripseram) quod furto mihi sublatum: siquidem in bibliotheca non extat, vehementer doleo. Ut qualemcumque gratitudinem ostenderem mitto tibi volumen chartae nitidioris Moravicae cum vix aliquid te dignum hinc mitti possit.

Coniunx et liberi pro tuis muneribus gratias summos agunt, mandavitque filiae mater ut strophiole se et fratres redimeret, sed vereor ne promissa cadant in debitum, nosti enim verba puellarum foliis leniora caducis, quod ipsa praesente sed invita adiciendum putavi. Observavi non nulla inter lavandum, quae absque flagitio praeteriri non possunt, in meis thermis quae num prodierint nondum mihi constat.

Pete indicem librorum recens Franckofurti excusorum a Bibliopola vestro et fac nobis legendi copiam, perlectum si volet, recipiet: de iis epistolam testem veteris et confirmatissimae inter nos amicitiae tibi dicarem si tua bona venia licuerit et valetudo firmior concesserit, quia certe parum promovetur, humeri sunt agitiore et cubitus pedes antiquum obtinent: prostratus ne dicam sublatus omnis cibi appetitus, a tuo discessu bis concidi toto balnearum tempore a primo protinus insessu materiae in capite liquatae per pectus et nares tantam vim pituite effuderunt, ut tertium strangulationis periculum adesset, siquidem materiae iam coctae rursum recrudescerent et tanto impetu me appugnarent, ut nec proferre ausim nec tibi creditu facile quot mensurae puris continuas quinque hebdomates effluerint et adhuc lis mihi praecipua cum catarrho et ventriculo est, quae universum corpus investabat (infestabat helyett Sic!) cutis scabies lavando sublata denuo repullulat verum non multum negotii facessit. Haec

⁷⁹ Lásd www.aerztebriefe.de/id/00026444. Letter code: JOR-T002, Forrás: University Library Leiden VUL 101, from Jordanus, Thomas to Clusius, Carolus, 1585-10-27, in: Esther van Gelder (ed.): *Clusius correspondence. A digital edition-in-progress* 1st release: December 2015. The Hague, Huygens ING. <http://clusiuscorrespondence.huygenknaw.nl> (utolsó megnyitás: 2017. ápr.2.).

verbosius me tibi legenti molestiam pariant verior (sic!).⁸⁰ Domino Aicholzio persuadeas me sincerum et candidum, ut semper fui eius esse amicum et ne negligentia litterarum meam estimet amicitiam ubi convalurio (sic!)⁸¹ neglecta compensabuntur.

Doctor Gromerus (sic!) pro se ipse respondebit, quia aetatem habet. Abundium meo nomine salutabis et cum caream amanuendi Italo, quo minus litteris meis iam dudum ipsum inviserim excusabis te nostra tamen veteri benevolentia (sic!)⁸² nihil decessisse affirmabi Vale.

Datum Brunae Vigesimo septimo Octobris anno 85-o

Tuis veteri necessitudine atque familiaritate integerimus (sic!)⁸³ et conjunctissimus amicus Tomas (sic!) Jordanus medicus

Fordítás:

„Thomas Jordanus Clusiusnak. 1585. október 27-én.

Azt a levelet,⁸⁴ amit e hó 5.-én írtál, Frintius 24.-én adta át nekem - fogalmam sincs, hol lappangott eddig. A korábbiakat fürdőzés közben kaptam meg. Mindkettőre válaszolok, és Aichholz doktor úrnak is válaszolni fogok, ám azt, hogy milyen nehézkes dolog egy járatlan írődéáknak levelet tollba mondani azt, egyikőtök sem – és egyetlen irgalmas lélek sem - sejtí vagy próbálta még ki.

Köszönöm a szasszafrászt:⁸⁵ amint visszatértem a fürdőből, elkezdtem használni, úgy-hogy a mai nap a kúra tizenötödik napja. Arról azonban, hogy valóban hat-e, még nem vagyok egészen meggyőződve. Hat libra és fél uncia, azaz két itteni mérő vízbe áztattam a szasszafrászt – a leveledben azt hiszem, így ajánlottad - mégis hatástalannak tűnik, hiszen gyakorlatilag semmi kiválasztást nem eredményezett.

Az izzadásra egyébként természetemnél fogva alkalmatlan vagyok,⁸⁶ két órán át próbálkoztam előidézni, ám ahogy egy kis veríték kijött belőlem, rögtön el is ájultam,⁸⁷ ezért aztán többé nem próbálkoztam verítékeztetéssel.

Ám a szasszafrászt azért tovább használom. Ha közben valami tanács jutna az eszedbe, kérlek, ne titkold el, hiszen nincs már meg az a példányom, amellyel egykor megajándékoztál, és amihez jegyzeteket is írtál (ahogy magam is kiegészítettem a szasszafrásról szóló Crato féle ajánlatokkal), mert időközben ellopták tőlem: nagyon hiányolom, mert így nincs meg a könyvtáramban.

80 Helyesen: vereor.

81 Helyesen: convalesco.

82 Helyesen: benevolentia.

83 Helyesen: integerrimu

84 Értelem szerint hiányzik a litteras szó a latin szövegből.

85 „Szasszafrász babérfű (Sassafras albidum) nevezik még amerikai lázfa vagy orvosi szasszafrász néven i A szasszafrászolajat desztillációs úton nyerik ki a gyökérből vagy a virágából. Ez felhasználható parfümök és szappanok készítésére. Az olaj egyébként tökéletesen alkalmazható szúnyogfélék és más rovarok távoltartására. Használták még fájdalomcsillapításra és fertőtlenítésre is. Az olaj szaffrol tartalmaz 75-80%-ban. Az Ecstasy néven ismeretes szintetikus parti drog, egyik alapanyagát szintén a növényből kinyert szaffrol tartalmú olaj adja.” https://hu.wikipedia.org/wiki/Szasszafr%C3%A1sz_bab%C3%A9rf%C3%A9 (15.05.2017).

86 A latin szövegben sudor vagyis 'veríték' szerepel, pedig itt viszont az izzasztókúráról van szó.

87 A lipothymia fordítható ájulásként vagy eszméletvesztésként egyaránt.

Hogy valamiképpen kimutassam a hálám, küldök neked egy tekercs finom morva papírt, hiszen innét alig tudok küldeni bármi egyéb hozzád méltót.

A feleségem és a gyerekek nagyon köszönik az ajándékokat. A lányomnak az anyja meg is hagyta, hogy cserébe egy versikével mondjon köszönetet a maga és az öccsei nevében is, ám attól tartok, hogy az ígéret ígéret marad. Te is tudod jól, hogy a lányok szava a hulló falevelnél is könnyebb: ezt egyébként a lányom jelenlétében és a tiltakozása ellenére írtam ide.

Olyasmiket figyeltem meg fürdőzés közben, amik mellett szégyen nélkül nem lehet elmenni: azt egyelőre nem tudom, hogy az én fürdőmben is történt-e hasonló.

A könyvkereskedőtől kérd el a Frankfurtban az utóbbi időben nyomtatott könyvek jegyzékét, és készíttess nekem is egy olvasható másolatot: ha, miután elolvastam, vissza akarja kapni, visszaküldöm neki. Írnék róluk egy neked ajánlott levelet, régi és szilárd barátságunk tanúságaképpen, ha te is beleegyezel, és, ha kissé szilárdabb egészségi állapotom is engedi. Mert az állapotom valóban egy kissé javult, a vállam mozgékonyabb, a lábam pedig úgy fekszik föl a talajra, akár korábban, igaz az étvágyam gyöngye, hogy ne mondjam teljesen megszűnt. A távozásod óta kétszer is elájultam. Végig, mióta itt vagyok a fürdőn, az első fürdözéstől fogva a fejemben cseppfolyóssá vált anyagok⁸⁸ a mellkasomon és az orromon át akkora mennyiségű nyákot zúdítottak ki magukból, hogy a fulladás veszélye is fönnállt, mivel a megemésztett anyagok újra megszilárdultak és olyan erővel támadtak rám, hogy mondani sem merem. Szerintem el sem hinnéd, hogy hány mérő genny távozott belőlem öt teljes héten át. Közben pedig a gyomromat is állandóan kínozza az aláfolyó nyák, amely közben az egész testemet is gyötri. A bőrkiütéseim pedig, amelyek a fürdő hatására elmúltak, újra sarjadnak, igaz, nem okoznak sok gondot.⁸⁹

Attól tartok, hogy terhedre van, ha mindezt ilyen részletesen előadva kell olvasnod.

Aichholz urat győzd meg, hogy hű és őszinte barátja vagyok, mint mindig is voltam, és hogy ne elmaradt leveleim alapján ítélje meg barátságomat: Amint egy kicsit jobban leszek, jóváteszem a mulasztásomat.

Gromer (sic!) doktor⁹⁰ ő maga feleljen a maga ügyében, hiszen elég öreg hozzá.

A nevemben üdvözlöd Abundiust, és ments nála, amiért régóta nem írtam neki, mivel nincs olasz íródeákom. Te pedig erősíts meg abban, hogy változatlanul megtartottál régi jóindulatodban. Ég veled.

Brünnben, 1585. október 27.-én”

A hozzád való régi ragaszkodással és barátsággal a te hű és ragaszkodó jó barátod,⁹¹ Thomas Jordanus orvos.⁹²

Ezt a levelet is idegen kéz írta, ám nem ugyanaz, mint a harmadikat: erre a teljesen eltérő kézírásból következtethetünk. Ez a levél bizonyára nem Clusiusnak a harmadik Jordanus-levélre adott válaszára reflektál, hanem egy 1585. október 5.-én kelt, sokáig meg nem ér-

88 Itt valószínűleg a nedvkörtán „materia peccans”-áról, azaz kórokozó anyagáról van szó.

89 A kórleírása nem enged meg semmi féle biztos diagnózist, de a leírt mennyiségű gennynek nevezett folyadék aligha lehetett genny a mai orvosi értelemben.

90 Ti. Achilles Cromer. Lásd a 112. ljt.

91 „Tuis” talán a Tuus (tied) elírása csaupán.

92 A magyarázatok egy része Dr. Peter Pauly (Bonn) munkája.

kezett levélre, amely *Cornelius Frintius* kézbesítésével késve érkezett Bécsből Brünnebe. E Jordanustól szokatlanul hosszú írás elején a szerző utal arra, hogy az előző levelet egy még korábbival együtt végre megkapta: ez utóbbira azonban fürdőzése miatt nem tudott azonnal válaszolni. Most egyszerre válaszol mindkettőre, mégpedig nagy nehézségek árán, hiszen olyan „járatlan íródeáknak” mondja tollba, amelyet levelezőpartnere el sem tud képzelni. Mindez Aichholzra is vonatkozik, akinek szintén megkapta a levelét, s amire szeretne hamarosan válaszolni.

A levél második része orvos-botanikai súlypontú, itt szerzünk tudomást arról is, hogy ő éppen egy fürdőútról tért vissza. Ezután részletes beszámolót olvashatunk egy, először a 16. században az Újvilágból vagy esetleg Észak-Kelet Afrikából behozott, szasszafrásznak nevezett gyógynövény alkalmazásáról. Beszámolójából kiderül, hogy a beteg orvos tizenöt napon át próbálkozott a növényvel, pont úgy, ahogy levelezőpartnere és a gyógyszer elküldője, Clusius, ajánlotta volt, a kívánt hatással mégsem volt elégedett. Az emberi szervezet működésének akkor uralkodó tana, a nedvelmélet szerint ugyanis a szasszafrásznak erősebb izasztó hatást kellett volna produkálnia Jordanus azonban megjegyzi, hogy az öngyógyítás során tapasztalt „ájulás” ellenére tovább folytatja a kezelést. Bizonytalan abban, hogy miként kellene helyesen alkalmazni a gyógynövényt, különösen mert Clusius erre vonatkozó és Crato bizonyítékaival is kiegészített útmutatása⁹³ - mivel ellopta valaki - eltűnt a könyvtárából.

A brünni orvos levelében azt is tudatja, hogy egy tekercs „finom morva papírt” küld hálából Clusiusnak, aki nyilván kevéssel korábbi brünni látogatásakor családját is elhalmozta ajándékaival. E látogatásnál időzik a szerző a következő szakaszban, majd átadja felesége és gyerekei köszönetét. Kissé meglepő Jordanus szkeptikus utalása idősebb lánya, édesanyjának tett és be nem váltott ígéretére, amely szerint köszönetképpen egy versikét küld majd Bécsbe Clusiusnak. Jordanus ezzel kapcsolatban bírálóan szól általában a lányok megbízhatatlan ígéreteiről, azt állítva, hogy „a lányok szava a hulló falevélnél is könnyebb”. A mai olvasó számára már csak azért is különösek ezek a szavak, mert ha a levél „íródeákja” valamelyik fia vagy egy latinul tudó idegen lehetett, a lánya nyilván akkor is jelen volt a diktálásnál, hiszen az apa ezt a megjegyzését lánya tiltakozása ellenére is, irgalmatlanul beleíratta a levélbe.

Egészségi állapota és a legújabb fejlemények, például előző fürdőutazása során tett megfigyelései ismét sorra kerülnek: tárgyilagosan tudósít egészsége szerinte csekély javulásáról. Végtagjai mozgásképesége részint alig, részint pedig egyáltalán nem javult, étvágya gyöngye, és említ két, legutóbbi kezelése során észlelt balesetet (összeomlást vagy ájulást) is. A tünetek további leírása – nagymennyiségű nyák- és genny-ömlés – nem tesz lehetővé semmiféle biztos betegség-besorolást, még kevésbé valamiféle pontos „távidagnózt”. Gyomorbántalmak, hurut és ismételt bőrkiütések is gyötörték a testileg gyöngye, bár szellemileg teljesen eleven brünni főorvost. Emlékezetes bizonyítékát szolgáltatja ennek az a mondat, amelyben abbéli kívánságát fejezi ki, hogy Clusius bécsi könyvkereskedőjétől a Frankfurtban legutóbb kiadott könyvek listáját rendelje, és küldesse meg vagy legalábbis adja kölcsön neki olvasásra a könyveket. Valószínűleg azt az *Andreas Wechel* kiadót emlegeti itt, akinél néhány művét ő maga is publikálta, és aki 1586-ban, már halála után, a morvaországi fürdőkről szóló művét is kinyomtatta.⁹⁴

93 Crato pár nappal e levél keletkezése után (1585. október 19.) elhunyt. A nagyra becsült közös barát és kolléga halálhíre Jordanushoz nyilván akkor még nem érkezett meg.

94 Thomas Jordanus: *De Aquis medicatis Moraviae commentariolus* (Frankfurt/M, 1586). A kiadója, Andreas Wechels apja,

A levél utolsó részében barátját és kollégáját, Clusiust arra kéri, hogy adja át Johann Aichholznak, Clusius szállásadójának, legforróbb baráti üdvözlését, és kérjen elnézést a nevében, amiért nem válaszolt levelére.⁹⁵ Ígéretet tesz azonban arra, hogy mindent pótol, mihelyt visszanyeri egészségét. Gyógyulásba vetett reménye, amely a levél diktálásának idején, még eleven lehetett, sajnos hiúnak bizonyult, hiszen két és fél hónappal később, 1586. február 6-án elhunyt, amint az a *Georg Ludwig Tanácsos és Patikus Úr életéhez és krónikájához fűzött megjegyzések*-ben olvasható, ahol a következőképpen szerepel a brünni főorvos halálozási dátuma: „*Február 6-án elhunyt a nagy tudású kolozsvári Thomas Jordanus, és ugyanazon hónap 12. napján Szent János mellet, a templomban el is temették.*”⁹⁶

A levél záradékában még két személyről esik szó. Egy feltűnően kurta mondat utal Doktor Gromerre (sic!), akinek szintén kellene írnia Clusiusnak. Ez az orvos már csak azért is érdekes, mert nyilván *Achilles Cromerről* (vagy Cromerusról) van szó, aki Jordanus halála után nem csak hivatalát örökölte, hanem 1586-ban özvegyét is feleségül vette és öt gyermekét fölnevelte.⁹⁷ Baráti üdvözlését küldi továbbá Antonio Abondionak (vagy Abundiusnak).⁹⁸ Jordanus elnézését kéri, amiért itt Brünnben képtelen olasz írnokot találni. Ez egyértelműen arra utal, hogy az udvari művész Adondioval olasz anyanyelvén kommunikált, csak brünni környezetében senki nem akadt, aki olasz nyelvű diktálását le tudta volna írni. Clusiust megkéri, adja át üdvözlését Abondionak. Az olással régi barátság kötötte össze, még valószínűleg Bécsből ismerte őt. Antonio Abondio, aki udvari éremművész és festő volt, 1570-ben Jordánról is készített érmet (lásd a 194. old.).⁹⁹ Búcsúszavai: „*A hozzád való régi ragaszkodás-*

Christian, Bázélban született és, akár később fia is, elismert nyomdász és könyvkiadó volt Párizsban. A reformáció híveként Andreas Wechel és családja Párizsból Frankfurtba (1573) menekültek és ott sikeresen folytatták kiadói és nyomdászai vállalkozásukat. Thomas Jordanus Wechelék talán még párizsi tanulmányai óta ismerhette. Faulmann, Karl: *Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst mit besonderer Berücksichtigung ihrer technischen Entwicklung bis zur Gegenwart*, Wien/Pest/Leipzig, 1882, utánnomás: *Nicosia*, 2017, 266-267.

95 Egylőre Aicholz és Jordanus levelezésének egy darabja sem ismert.

96 Notizen über das Leben und Chronik des (Brünner) Ratschern und Apothekers Georg Ludwig, in: Elvert, Christian d' (Hrsg.): *Mährische und schlesische Chroniken*. herausgegeben von Dudik, nebst einer Chronik dieser Stadt von 1619 - 1621; eine Brünner Chronik Ludwigs, herausgegeben von Peter Ritter v. Chlumecky, Leopold's Iglauer Chronik, herausgegeben von d'Elvert, Weidlich's Chronik von M.-Trübau, Chroniken von Schönberg, Proßnitz, Ostrau, Kremsier, Landskron, Wesely, Ereignisse im hradischen Kreise 1605 - 1656, von Prziensky, u.a.) (Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österreich-Schlesiens / 1, Bd. 1,1) Brünn, 1861, 19. A minöríták Szent János templomában, amely legtöbb életrajzírója szerint Jordanus nyughelye, sem sírköve, sem emléktáblája nem található.

97 A sziléziai Neisséből való Achilles Cromerusról tudható, hogy a helyi gimnáziumba járt (1565), majd Boroszlóban tanított és püspöki tanácsnokként működött. Már ekkoriban botanizált, és növényeket küldözgetett Carolus Clusiusnak. Vö. Wimmer, Friedrich: *Flora von Schlesiens preussischen und österreichischen Antheil Breslau*, 1844, 139; Cromerus egyebek közt Padovában (1583-tól 1585-ig) és Bolognában (1583) tanult orvostant. Doktori címét Padovában szerzte 1585. febr. 25-én, Ferrando de Amadis őrgófnál. Ezután, Jordanus hivatali utójaként Morvaország főorvosaként, Brünnben élt. Vö. Zonta, Claudia A.: *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*. (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte, Bd. 10) Köln, 2004, 177-178., ill. Graetzer, Jonas: *Lebensbilder hervorragender schlesischer Aerzte aus den letzten vier Jahrhunderten*. Breslau, 1899, 33. Cromerus neve sem fordul elő Sachsnál. Vö. Sachs (1997) 240. Tudjuk, hogy Cromerus a következő években intenzíven levelezett Clusiuszal. Levélváltásából ismert, hogy Jordanus támogatta őt a városi orvosi állás megszerzésében és azt, hogy Cromer Jordanus özvegyét még 1586-ban feleségül vette és a Jordanus-árvákat felnevelte. Lásd: *Trew levélgyűjteményét*, in: *Mikrofishes*, Harald Fischer Verlag, 2006 (www.haraldfischerverlag.de/trew).

98 Antonio Abondio (1538-1591) olasz festő, aki 1556-1580 közt a bécsi udvarban császári portréfestőként fungált, később pedig időnként Prágában is megfordult, mint éremművész. Azt az érmet is ő készítette Jordanusról 1570-ben., „amelyből csak egyetlen hiteles példány található a Brettauer-gyűjteményben, Bécsben.” Vö.: *Magyary-Kossa* (1935), 274. Ma az érem az Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien-ben található. Lásd: *Brettauer 575*. A fotómásolat átengedéséért (Kristina Klein, Wien) Univ.-Prof. Dr. Hubert Emmerig M. A.-t illeti köszönet (Universität Wien – Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät Institut für Numismatik und Geldgeschichte, Franz-Klein-Gasse 1, A-1190 Wien.) Részletebben: *Bergmann* (1857) 109-114 és *Holzmaier, Eduard: Medicina in nummis Sammlung Dr. Josef Brettauer; Katalog der Sammlung*. (Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission, Bd. 22) Wien, 1989.

99 Az akkor 30 éves erdélyi orvos portré-érmének pontos keletkezéstörténete ismeretlen. Vö. *Gerevich, Tibor: Antonio Abondio császári és királyi udvari szobrász, festő és éremkészítő. Gróf Klebelsberg Kuno Emlékkönyv* (Budapest) (1924), 463-497; *Molnár*

sal és barátsággal a te hű és ragaszkodó jó barátod” ismételt Jordanus és a flamand orvoskolléga, a tudós Carolus Clusius régi és mély barátságának bizonyítékai.

A szakirodalomban Jordanus és Clusius, írásban is kifejezett szoros baráti kapcsolata eddig nem kapott figyelmet, hiszen az itt először közzétett négy levél mindeddig ismeretlen volt. Clusius magyarhoni barátai közt (gróf Batthyány Boldizsár, Georg Purkircher, Beythe István, Dudith András stb) Jordanust eddig senki sem emlegette.¹⁰⁰ Ezért hát e négy levélből meríthető adatok Jordanus életrajza és humanista levelezőköre kutatásához teljesen új ismeretekkel járulhatnak hozzá. A tudománytörténeti szempontból jelentős levél ráadásul - igaz, csak töredékesen – jellemző példája lehet a két orvos és természettudós, a flamand Clusius és az erdélyi Jordanus valószínűleg sokkal kiterjedtebb, és hosszú éveken át tartó tudományos és személyes jellegű levelezésének. Újdonságnak számít viszont a brünni tartományi főorvos élénk érdeklődése a botanika iránt is, amelynek egyik csúcspontját a betegségének leküzdésére új növényi gyógyszer, a szasszafrász saját magán végrehajtott önkísérleti jellegű alkalmazása.

Jordanus első két levele, a második kettőhöz képest tagadhatatlan rövidege ellenére, igen gazdag információkban és további levelezőpartnerekre is következtetni enged. Így hát tudományos hálózatáról való ismereteinket bővíti. Jelentős, hozzá közel álló személyiségekre, Cratora, Matthiolira, Posthiusra, Languet-ra, Abondiora, Aicholzra, Hynko von Waldstein örgrófra tett utalásai alapján esetleg újabb, lappangó levelek feltárása is könnyebbé válik. Részint csak igen szűkszavúan érintett témák alapján is új ismeretekhez juthatunk családi élete, érdeklődési köre (növények, hírek, kiadói és emberi kapcsolatok) és élete eseményei és betegsége vonatkozásában egyaránt.

A súlyos beteg Jordanus valószínűleg abban reménykedett, hogy Carolus Clusius támogathatja, sőt talán hozzásegítheti ahhoz is, hogy morvaországi főorvosi hivatalában utódja lehessen. Talán e tekintetben Hynko von Wallenstein örgrófnál, „a tudományok barátjánál”, Morvaország főkapitányánál is közben kívánt járni.¹⁰¹ Negyedik levelében, alig néhány héttel utóbb egy ifjú kollégája, Achilles Cromer neve is fölmerül. Cromer Sziléziából származott és 1585 végén kapott városi orvosi állást Brünnben, valószínűleg éppen avégett, hogy Jordanust „gyógyulásáig” tehermentesítse, illetve helyettesítse. Ez adhat magyarázatot arra, miért válaszol olyan kurtán és szinte kitérően Jordanus Clusius Cromert illető kérdésére. Talán az a csalódás húzódik meg e mögött, ami Clusiusért tett fáradozásaival kapcsolatban érte őt. Mindenestre figyelemreméltó, hogy Jordanus hivatali utódja, e levél után hamarosan bekövetkező halálát (1586. február 6.) követően, épp Achilles Cromer doktor lett.¹⁰²

A második két levélre a baráti üdvözlések, illetve a betegség okozta késedelmek és az elmaradt válaszok miatti bocsánatkérések jellemzők. Jordanus igencsak aggódott amiatt, hogy netán elveszíti barátait, és korlátozott íráskészsége ellenére mindent megtett, hogy legalább legjobb és leghűbb barátaival, élükön Clusiuszal, fenntartsa a levél-kontaktust. E különleges

(1939) 373-422; Erney, József: Kolozsvári Jordán Tamás emlékére (1570) Numizmatikai Közöny. 80-84.

100 Schultheisz (2006) 138-140; Istvánfi, Gyula: A Clusius-codex mykologiai méltatása. Adatokkal Clusius életrajzához. 22 szöveg közé nyomott ábrával és 91 színes könyvotmatú műlappal, a leideni Clusius-Codex másolatával. Bp., 1900 és Istvánfi, Gyula: Études et commentaires sur le code de l'Escluse augm. de quelques notices biogr. Budapest (1898-)1900.

101 A protestáns Clusiusnak a bécsi orvosi fakultás, II. Rudolf idejében nem engedélyezte montpellier-i licentiátusának megújítását, így az orvosi gyakorlattól is eltiltotta egyben. Vö. Schultheisz (1997), 189, Schultheisz (2006), 139.

102 A Cromer és Clusius, illetve a nürnbergi orvos-botanikus és polihisztor Joachim Camerarius II közti levelezéséből további részletek derülhetnek ki Jordánról és családjáról. Vö. Clusius Correspondence Online.

helyzet eredménye mindkét idegen kézzel írott, 1585-ös, tollba mondott levél. Kijelentései ritkán személyesek, és a levelekben közölt információk sem tekinthetők indiszkrécióknak.

Kolozsvári Thomas Jordanus érméje (Antonio Abondio, 1570).

Fotó: Kristina Klein (Bécs)

Az egyéb új életrajzi adatok mellett azt is megtudhatjuk e levelekből, hogy Jordanus is, a kora orvosainak elterjedt szokása szerint, aktívan botanizált. Mint igazi orvos-botanikusnak, Brünnben saját botanikus kertje is volt, amelyben új és szerinte különleges növényeket termesztett, miközben a növények csereforgalmából is részt vállalt. E tekintetben levelező- és cserepartnerei a század olyan jelentős botanikusai voltak, mint Clusius, Matthioli, Posthius vagy Aicholz – mindez ebből a négy levélből szintén kiderül. A „botanikai összkép” azonban még ennél is árnyaltabb. Még a saját súlyos betegsége kezelésekor alkalmazott szasszafrászos „önkísérletét” is olyan vezető orvos-botanikusok tanácsai, ill. tapasztalatai alapján végzi, mint Crato vagy Clusius. Betegsége újfajta gyógynövények, és különféle gyógyfürdők gyógyhatásainak elemzésére teremt számára lehetőséget, illetve arra, hogy saját megfigyeléseit, az önmagán tapasztalt hatásokat és mellékhatásokat és minderről alkotott véleményét is közölhesse. Felmerül ugyan a kérdés, hogy mennyiben segített, illetve árthatott neki ez az új gyógyszer, ugyanis a szasszafrász babérfa kivonatainak a mai fitoterápiában nincsen már helye.¹⁰³ A korabeli orvosi tudás fejlődésére viszont igencsak jellemző az itt leírt eset. Végzésként ezért tűnik igen találónak Anna Pavord értékelése az orvosbotanikai korszemletről, többek között azokra az új adatokra is, amelyek az itt bemutatott négy Jordanus-Clusius levélből felszínre kerülnek:¹⁰⁴

„A 16. századnak ebben a hihetetlenül termékeny időszakában senki sem vonta kétségbe annak a feladatnak a fontosságát, hogy az embernek meg kell értenie, le kell írnia, osztályoznia és rendszereznie kell a természet világának minden egyes elemét. Akár az első rádióadókból sugárzott üzenetek, a 16. század elejétől úgy jutottak el fokozatosan az itá-

103 A szasszafrászolaj vízgőzös párlatának egyik mellékterméke, a Saffrol az MDMA (extasy) egyik alapanyaga. A szasszafrász származékainak kereskedelme ezért az EU-ban tiltott. Svájcban pedig a szasszafrász-olaj és a Saffrol olyan, úgynevezett „kábitószer-alapanyagoknak” számítanak, amelyekből kábítószerek és pszichotróp készítmények állíthatók elő. Forrás: <https://de.wikipedia.org/wiki/Sassafrasbaum> (utolsó megnyitás: 2017. ápr. 6.).

104 Pavord (2008), 295. Vö. Gierl, Martin: Korrespondenzen, Disputationen, Zeitschriften. Wissensorganisation und die Entwicklung der gelehrten Medienrepublik zwischen 1670 und 1730. In: van Dülmen, Richard - Rauschenbach, Sina (Hrsg.): Macht des Wissen Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft. Köln./ Weimar/Wien 2004, 417-438.

liai egyetemeken kialakított elméletek Európa minden zugába. Különleges kapcsolatháló feszült Itália, Franciaország, Svájc, Németföld és Németalföld, a Res herbariát, szenvedélyesen művelő, növényrajongó tudósai között. Ezeknek a tudósoknak nem voltak klubjaik, vagy egyéb helyeik, ahol rendszeresen találkozhattak volna. Nem léteztek még tudományos folyóiratok sem, amelyek a tapasztalatcserét és az elméletek terjedését szolgálhatták volna, sőt olyan társaságok sem alakultak még, amelyekben a hasonló gondolkodásúak összejöhetek volna. A kapcsolatháló mégis egyre tágult, gyógyszerészek, művészek, katolikus és protestáns lelkészek, orvosok, humanisták, iskolamesterek és jómódú mecénások egyaránt csatlakoztak hozzá, hisz érdeklődésük a növényvilág iránt mindig erősebbnek bizonyult, mint az a számos társadalmi előítélet, amely korábban tán elválasztotta volna őket egymástól.”

IRODALOM

- Bergmann, Joseph: *Medaillen auf berühmte und ausgezeichnete Männer des österreichischen Kaiserstaates, vom XVI. bis zum XIX. Jahrhunderte. In treuen Abbildungen, mit biographisch-historischen Notizen.* Wien, 1857.
- Binder, Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori fallusi és városi együttéléséről.* Bukarest, 1982.
- Binder, Pál: *Medicii clujeni din secolul al XVI-lea. In: Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca.* Cluj-Napoca, 1991, 203–206.
- Bobory, Dóra: Qui me unice amabat. Carolus Clusius and Boldizsár Batthyány. In: Egmond, Florike - Paul Hoftijzer - Robert Visser (Hrsg.): *Carolus Clusius. Towards a cultural history of a Renaissance naturalist.* (= History of science and scholarship in the Netherlands 8) Amsterdam, 2007, 119-144.
- Burger, Ulrich: *Klausenburg.* Cluj-Napoca, 2007.
- Czvittinger, David: *Specimen Hungariae Literatae. Virorum eruditione clarorum natione Hungarorum Dalmatarum Croatarum Slavorum atque Transylvanorum vitas scripta elogia et censuras ordine alphabetico exhibens.* Francofurti-Lipsiae, 1711.
- de L'Ecluse, Charles; Aumüller, Stephan A. (Hrsg.): *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia.* Budapest, 1983.
- Dolezal, Helmut: Clusius, Carolus. In: *Neue Deutsche Biographie.* (= Neue Deutsche Biographie 3) München, 1957, 296f.
- Egmond, Florike: Clusius and friends: Cultures of exchange in the circles of European naturalist In: Egmond, Florike- Paul Hoftijzer - Robert Visser (Hrsg.): *Carolus Clusius. Towards a cultural history of a Renaissance naturalist.* (= History of science and scholarship in the Netherlands 8) Amsterdam, 2007, 9-48.
- Egmond, Florike: *The world of Carolus Clusius. Natural history in the making 1550 - 1610.* (= Perspectives in economic and social history 6) London, 2010.
- Eis, Gerhard: Johannes Crato von Crafftheim. In: *Neue Deutsche Biographie.* (= Neue Deutsche Biographie 3) München, 1957, 402f.
- Elvert, Christian d. (Hrsg.): *Mährische und schlesische Chroniken. herausgegeben von Dudik, nebst einer Chronik dieser Stadt von 1619 - 1621; eine Brünnener Chronik Ludwig's, herausgegeben von Peter Ritter v. Chlumecky, Leopold's Iglauer Chronik, herausgegeben*

- von d'Elvert, Weidlich's Chronik von M.-Trübau, Chroniken von Schönberg, Proßnitz, Ostrau, Kremsier; Landskron, Wesely, Ereignisse im hradischen Kreise 1605 - 1656, von Prziensky, u.a.). Kaiserlich-Königliche Mährisch-Schlesische Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde / Historisch-Statistische Section. (= Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österreich-Schlesiens / 1 1,1) Brünn, 1861.
- Ernyey, József: Kolozsvári Jordán Tamás emlékérmé (1570). *Numizmatikai Közlöny* (1941) 80-84.
- Fabian, Bernhard; Kükenshöner, Günter (Hrsg.): *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*. Hildesheim, 2003.
- Fata, Márta - Schindling, Anton - Kurucz, Gyula (Hrsg.): *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. (= Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte 64) Stuttgart, 2006.
- Faulmann, Karl: *Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst mit besonderer Berücksichtigung ihrer technischen Entwicklung bis zur Gegenwart*, Wien/Pest/Leipzig, 1882, utánnnyomás: Nicosia, 2017, 266-267.
- Fossel, Viktor: Crato von Krafftheim (1519-1585). In: Fossel, Viktor (Hrsg.): *Studien zur Geschichte der Medizin*. Stuttgart, 1909, 24–45.
- Fraknói, Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, 1873.
- Gellner, Gustav: Tomáš Jordán. K 350. výroci jeho smrti. (Teil I). *Casopis Matice Moravské* Brünn/Brno H. 60 (1936), 85–140.
- Gellner, Gustav: Tomáš Jordán. K 350. výroci jeho smrti. (Teil II). *Casopis Matice Moravské* Brünn/Brno H. 60 (1936), 315–354.
- Gellner, Gustav: Thomas Jordans epidemiographische Werke über Lues pannonicus und Morbus brunnogallicus. *Medizinische Zeitschrift Hermannstadt/Sibiu* H. 12 (1938), 37–47.
- Gerevich, Tibor: Antonio Abondio császári és királyi udvari szobrász, festő és éremkesztő. In: *Gróf Klebelsberg Kuno Emlékkönyv* (1924), 463–497.
- Gierl, Martin: Korrespondenzen, Disputationen, Zeitschriften. Wissensorganisation und die Entwicklung der gelehrten Medienrepublik zwischen 1670 und 1730. In: van Dülmen, Richard- Rauschenbach, Sina (Hrsg.): *Macht des Wissen Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*. Köln/Weimar/Wien, 2004, 417-438.
- Graetzer, Jonas: *Lebensbilder hervorragender schlesischer Aerzte aus den letzten vier Jahrhunderten*. Breslau, 1899.
- Gräf, Rudolf: *Klausenburg - Begegnungsorte. Einzelaufnahme eines Zeitschr.-Bd.* (= Studia germanica Napocensia 1) Cluj-Napoca, 2009.
- Gräf, Rudolf (Hrsg.): *Klausenburg - Persönlichkeiten*. (= Studia germanica Napocensia 2) Cluj-Napoca, 2010.
- Hemelík, Martin: *Zdeněk Brtnický z Valdštejna (Portrét renesančního šlechtice a vzdělance*. (= Iglavia docta 6) Jihlava, 2014.
- Herde, Simone; Walter, Tilmann: Neues zur Biographie des Augsburger Arztes und Orientreisenden Leonhard Rauwolf (1535-1596). *Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte* 94 (2010), 129-156.

- Hienz, Hermann A. - Trausch, Joseph - Schuller, Friedrich: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. H bis J.* (= Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens Bd. 7,7) Köln, 2000.
- Himmler, Radim: Poznatky o lázních v 16. století v díle Tomáše Jorána z Klauznburka. *Zprávy Vlastivědného muzea v Oloumuci* č. 284 (2002), 48–56.
- Holzmaier, Eduard: *Medicina in nummi Sammlung Dr. Josef Brettauer; Katalog der Sammlung.* (= Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission 22) Unveränd. Nachdr. d. Kataloges Wien, 1989.
- Huttmann, Arnold: Thomas Jordanus (1540-1585). In: *Ostdeutsche Gedenktage 1985. Persönlichkeiten und historische Ereignisse.* Bonn, 1985, 35–37.
- Huttmann, Arnold: Die Entwicklung der Heilberufe in Siebenbürgen, in: Huttmann, Arnold: *Medizin im alten Siebenbürgen. Beiträge zur Geschichte der Medizin in Siebenbürgen,* Hrsg. von Offner, Robert (u.a), Hermannstadt-Sibiu, 2000, 53-118.
- Istvánffi, Gyula: *Études et commentaires sur le code de l'Escluse augm. de quelques notices biogr.* Budapest, (1898-)1900.
- Istvánffi, Gyula: *A Clusius-codex mykologiai méltatása. Adatokkal Clusius életrajzához. 22 szöveg közé nyomott ábrával és 91 színes könyvotmatú műlappal, a leideni Clusius-Codex másolatával.* Budapest, 1900.
- Karrer, Klaus: *Johannes Posthius (1537-1597). Verzeichnis der Briefe und Werke mit Regesten und Posthius-Biographie.* (= Gratia : Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung 23) Wiesbaden, 1993.
- Karrer, Klaus: Posthius, Johannes (Stand: 02.03.2017.) URL: <https://www.deutschebiographie.de/gnd119006464.html#ndbcontent> 2001.
- Kemenes Pál: Orvosi levelezés a XVI. században. *Orvosi Hetilap*, 132 (1991), 20, 1095-1096.
- Kemenes Pál: *Az orvosi gondolkodás szellemtörténeti háttere a XII. századtól a XVI. század végéig, különös tekintettel Dudith András és Jordán Tamás munkásságára.* Kandidátusi értekezés 1994, Budapest, 53-59.
- Lang, Grete: *Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter.* München, Univ., Diss, 1941. In: Veröffentlichungen d. Südost-Institutes München. Nr 23 (1941).
- Leu, Urs B.: *Conrad Gessner 1516–1565. Universalgelehrter und Naturforscher der Renaissance,* Zürich, 2016.
- Leu, Urs B. - Ruoss, Mylène (Hrsg.): *Facetten eines Universums, Conrad Gessner 1516–1565,* Zürich, 2016.
- Leu B. Urs - Optiz Peter (Hgg.): *Conrad Gessner und die Renaissance der Wissenschaften / Conrad Gessner and the Renaissance of Learning.* Berlin / New York, [2018]
- Lewis, Gillian: Clusius in Montpellier, 1551-1554: A humanist education completed? In: Egmond, Florike - Paul Hoftijzer - Robert Visser (Hrsg.): *Carolus Clusius Towards a cultural history of a Renaissance naturalist.* (= History of science and scholarship in the Netherlands 8) Amsterdam, 2007, 85.
- Magyar, László A.: Jordán Tamás (1539-1585). In: Kapronczay, Károly- Vizi, Szilveszter E. (szerk.): *Híres magyar orvosok.* 4. kötet. Budapest, 2003, 25–28.

- Magyar, László A.; Szentmártoni Szabó, Béla: Jordán Tamás (1539-1585). In: Kőszeghy, Péter (Hrsg.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Középkor és kora újkor. Budapest, 2005; 489–490.
- Magyary-Kossa, Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*, I. és II. kötet. (= A Hogyf Editio Budapest reprintje) 2. reprint Budapest, 1997.
- Magyary-Kossa, Julius v.: *Ungarische medizinische Erinnerungen*. Budapest, 1935.
- Molnár, Béla: Kolozsvári Jordán Tamás, - a 400 éves balneologus. *Gyógyászat*, 24-28. (1939), 373–422.
- Nicollier-de Weck, Béatrice: „Es gibt keinen tugendhaften Herrscher mehr auf der Welt.“ *Hubert Languet, ein Franzose im Dienst Kurfürst Augusts von Sachsen*. In: *Syndram, Dirk* (Hrsg.): *Luther und die Fürsten. Selbstdarstellung und Selbstverständnis des Herrschers im Zeitalter der Reformation. Nationale Sonderausstellung im Rahmen der Lutherdekade, Aufsatzband. Beiträge zur wissenschaftlichen Tagung vom 29. bis 31. Mai 2014 auf Schloss Hartenfels in Torgau und im Residenzschloss Dresden*. Dresden 2015.
- Offner, Robert: Deutsche Universitäten als Ausbildungsstätten siebenbürgischer Mediziner von den Anfängen bis zum Jahr 1850. In: Fata, Márta- Schindling, Anton - Kurucz, Gyula (Hrsg.): *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. (= *Contubernium – Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte* 64) Stuttgart, 2006, 287–344.
- Offner, Robert: Der Klausenburger Arzt Johannes Hertelius (1565-1612) und sein Beitrag in der geographischen Beschreibung Siebenbürgens im Giovanni Antonio Maginis Werk: *Geographiae Universae tum veteris tum novae absolutissimum opus* (1596). *Comm. de Hist. Artis Med.* 200-201 (2007), 103–125.
- Offner, Robert: Ein bisher unbekannter Brief des siebenbürgischen Arztes Joannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593. *Comm. de Hist. Artis Med.* 206-209 (2009), 225-242.
- Offner, Robert: Neue Daten zur Biographie von Thomas Jordanus von Klausenburg (1540–1586). *Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für Wissenschaftsgeschichte* (angenommen im März 2017).
- Offner, Robert: Neues zu Conrad Gessners Kontakte zu Ungarn und Siebenbürgern: Ein Brief des Klausenburger Arztes Thomas Jordanus aus Padua (1563). In: Leu B. Urs - Optiz Peter (Hrsg.): *Conrad Gessner und die Renaissance der Wissenschaften / Conrad Gessner and the Renaissance of Learning*. Berlin/New York [2018].
- Pál, Albert: Clusius, Carolus, Charles de Lécluse, Jules-Charles Lécluse In: Kőszeghy, Péter (szerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* Bp., 2004. 57-60..
- Pataki, Jenő: Kolozsvári Jordán Tamás, *Páztortú* 10 (1924), 21, 269–271.
- Pavord, Anna: *Wie die Pflanzen zu ihren Namen kamen. Eine Kulturgeschichte der Botanik*. Aus dem Englischen von Heiner Kober. 2. Aufl. Berlin 2008.
- Pelzl, Franz M. - Voigt, Adaugtus - Born, Ignaz v.: *Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten Von Ihren Leben Und Werken. Thomas Jordan von Klausenburg*. Prag, 1777.
- Rieppel, Franz W.: Leonhard Rauwolf. Ein Beitrag zu seiner Biografie. *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 80. H. 16 (1955), 654ff.

- Rittmann, Alexander: Thomas Jordanus von Klausenburg 1540-1585. In: Rittmann, Alexander (Hrsg.): *Culturgeschichte Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst*, I. Heft. Brünn, 1869, 17-74.
- Sachs, Michael: *Historisches Ärztelexikon für Schlesien. Biographisch-bibliographisches Lexikon schlesischer Ärzte und Wundärzte (Chirugen)*. Wunstorf, 1997.
- Schmadelbauer, Karl: Aicholz, Johann Emmerich. In: *Neue Deutsche Biographie*. München, 1953, 117–118.
- Schuller, Rudolf: *Aus der Vergangenheit Klausenburg Cluj-Klausenburg*, 1924.
- Schultheisz, Emil: *Az orvoslás kultúrtörténetéből*. (= Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára) Piliscsaba, 1997.
- Schultheisz, Emil: *Fejezetek az orvosi művelődés történetéből*. Piliscsaba, 2006.
- Siegel, Karl A.: Johann Crato von Kraftheim. In: *Schlesische Lebensbilder*. 4 (1931) 124-133.
- Szabó, Miklós- Tonk, Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521 - 1700*. (= Fontes rerum scholasticarum 4) Szeged 1992.
- Szegedi, Edit: Die Reformation in Klausenburg. In: Leppin, Volker- Wien, Ulrich A. (Hrsg.): *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit*. (= Geschichte Bd. 66) Stuttgart, 2005, 77–88.
- Trausch, Joseph; Schuller, Friedrich: *Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen. Schriften zur Landeskunde Siebenbürgen Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv Bd 7/I*. Unveränderter Nachdruck Köln, 1983.
- Ubrizsy Savoia, Andrea: Some aspects of Clusius' Hungarian and Italian relation In: Egmond, Florike - Paul Hoftijzer- Robert Visser (Hrsg.): *Carolus Clusiu Towards a cultural history of a Renaissance naturalist*. (= History of science and scholarship in the Netherlands 8) Amsterdam, 2007. 267-292.
- Weszprémi, István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza (Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia)*. Budapest, 1960.
- Wimmer, Friedrich: *Flora von Schlesien preussischen und österreichischen Antheil Zweite, neu redigirte und bereicherte Ausgabe*. Breslau, 1844.
- Zonta, Claudia: *Schlesische Studenten an italienischen Universitäten. Eine prosopographische Studie zur frühneuzeitlichen Bildungsgeschichte*. Stuttgart, Univ., Diss., 1999. (= Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 10) Köln, 2004.

ROBERT OFFNER, MD
senior phisician for transfusion medicine
Private: r-offner@t-online.de
Nobelstrasse 4
D-95469 Speichersdorf

ZUSAMMENFASSUNG

Trotz der reichhaltigen Literatur über Thomas Jordanus von Klausenburg (1540-1586), den wohl bedeutendsten Arzt und Wissenschaftler siebenbürgischer Herkunft des 16. Jahrhunderts, blieb seine Korrespondenz kaum beachtet. Der Autor stellt vier bislang unbekannte Briefe von Jordanus - erster Landeschefarzt der Markgrafschaft Mähren - vor. Die 1574, 1575 und 1585 in Brünn entstandenen Briefe an seinen „treuesten Freund“ den flämischen Arzt und berühmten kaiserlichen Botaniker Carolus Clusius (1526-1609), ermöglichen einen tiefen Einblick sowohl in sein gelehrtes Netzwerk aus zahlreichen zeitgenössischen Gelehrten, als auch in sein Privatleben, einschließlich seines schweren Leidens wenige Wochen vor seinem Tode. Unbekannt war bisher nicht nur die Freundschaft zwischen ihm und Carolus Clusius, sondern auch sein Interesse für Botanik (z.B. eigener Pflanzengarten, Sämen austausch, Selbstversuche mit Sassafras).

REMEMBERING HUNGARIAN JEWISH DERMATOLOGISTS PERISHED IN THE HOLOCAUST IN 1944-45

KRISZTINA RUTKAI – ÉVA TÖRÖK – SAROLTA KÁRPÁTI

Before World War II, many Hungarian Jewish dermatologists worked in Hungary, Romania, Serbia, and Slovakia. The majority were killed along with their family members during the Holocaust.

Historical overview

In 1781, Emperor *Joseph II* published his Tolerance Decree. Among other things, it allowed non-Christian students to enter medical schools in the Austro-Hungarian Empire. From that time on, the contribution of Jewish trainees in all fields, including medicine, contributed to the growth, prosperity, and health of the Hungarian nation. Unfortunately, in the twentieth century, Hungarian Jews gradually lost the educational opportunities they had been given.

In 1920, soon after Count *Pál Teleki* took office as Prime Minister, a new law was passed by Parliament, known as *Numerus Clausus* (Law XXV [1920]). The stated purpose of the law was to regulate the ethnic composition of university students so that it reflected that of the national population as a whole. In reality, the aim was to reduce the number of Jews attending institutions of higher education and entering professions. In addition, laws were written that placed obstacles in the paths of young Jewish graduates: The First Jewish Law of 1938 (Law XV [1938]) “*ensure[d] a more effective balance between social and economic life*”. The percentage of Jewish members in professional associations, including the Chamber of Physicians, was limited to 20%. Unlike the *Numerus Clausus*, the new law referred specifically to Jews and defined them as members of “*the Israelite religion*”. Not only were Jews prevented from contributing to the health of the population but, by extension, many were prevented from graduating.

The Second Jewish Law, enacted by Parliament in 1939, defined the term “*Jewish*” on racial grounds. The Jewish quota in the professions was reduced to 6% and to 12% in the commercial sector. No Jew could acquire Hungarian citizenship. None could stand for public office unless his family had lived in Hungary since 1867. Jews were deprived of their voting rights in national and municipal elections.

In 1941, a Government decree (2.870) required Jewish men to perform auxiliary military defense and forced labor in specially designated battalions. These were sent to the Russian Front and other areas in support of Nazi German troops. The men in them were often treated cruelly by the Hungarian army officers who supervised their work.

A Third Jewish Law was promulgated in August of 1941. It forbade mixed marriages and made sexual relations between a Jewish man and a non-Jewish woman punishable by three years’ imprisonment.

After the German occupation of Hungary on March 19, 1944, Jews were subjected to additional requirements. As of 5 April 1944, they were ordered to wear a “yellow star” to distinguish them from the rest of the population. Jews were forbidden to purchase food such as lard, sugar and other items, that were in short supply. Jewish owned businesses were closed, 18,000 in Budapest alone. Bank accounts were frozen, radios and telephones were confiscated. Books by Jewish authors were burned. Artists were banned from performing in “Hungarian” entertainment venues. Finally, Jews were herded into ghettos in provincial cities and the capital.

Commencing on 15 May 1944, deportations of Jews who lived in the provinces began. Some were forced to march away from home; others were carried to camps in railway cattle cars. By July, 1944, more than 434,000 Hungarian Jews had been killed, most of them at Auschwitz. Mainly because of pressure by the Allies, many of Budapest’s Jews escaped this fate by moving into protected (star labelled) houses and later surviving the deprivations of life in a Ghetto.

Government Decree 2250/1944. Effective 23 June 1944, the Minister of Interior decreed that “a Jewish doctor can only treat a Jewish patient”, “a Jewish doctor must display the “yellow star” on his/her nameplate”. Additionally, “a Jewish doctor cannot be admitted to the membership of the Chamber of Medical Practitioners”. Existing members were “prohibited from serving as officers of the Chamber and were deprived of their voting rights”.

Tracing the Victims

The first person who took an interest in the fate of Hungarian Jewish dermatologists who were victims of the Holocaust was professor *Éva Török* of Budapest, Hungary. A dermatologist herself, Professor Török first compiled data about these people some ten years ago, to coincide with the 60th anniversary of the Holocaust (1). With the assistance of the Semmelweis Museum for Medical History and the 1942 edition of the Hungarian Medical Registry, Professor Török discovered 169 registered dermatologists who were Jews, 18 of whom were identified by the Hungarian Holocaust Memorial Center as victims of the Holocaust. Professor Török’s intention to erect a suitable memorial for the 18 martyred dermatologists was cut short by her ill health and early death.

The present research is based on material Professor Török compiled. The data includes the victim’s name, age and regional chamber, where he/she was registered. Of the 169 registered Jewish dermatologists, 126 were members of the Budapest Chamber of Physicians, the other 43 practiced in the provinces.

Assisting the ongoing research are the archives of the Central Database of Yad Vashem (2) and the Hungarian Holocaust Memorial Center (3). Both institutions made their database of known victims publicly available in 2004. The database is compiled according to evidence supplied by official lists of deportation, concentration camp records, and pages of testimony of relatives and friends.

We identified a person as a dermatologist victim on the basis of name, age, stated occupation as per the above database. If the place of residence, as stated in the database, agrees with the details in the Register of Regional Physicians, then that serves as final confirmation of the individual’s identity.

Professor Török's research identified 18 victims. Our continuing work identified 23 more Hungarian dermatologist victims, based on the records in Yad Vashem and the Hungarian Holocaust Memorial Center. We have found 6 more victims by internet search. Thus, to date, we know of a total of 41 Hungarian Jewish victims who were dermatologists:

In memoriam 1944–1945

Hungarian dermatologists identified as victims of Holocaust

Dr. Antal Adler	Dr. Ernő Grünbaum	Dr. László Orosz
Dr. László Auszterlitz	Dr. Oszkár Haas	Dr. René Osváth
Dr. Géza Bálint	Dr. Imre Holly	Dr. Vilmos Pál
Dr. Ede Blum	Dr. Dezső Hunwald	Dr. Gábor Pásztor
Dr. Ignác Bodnár	Dr. Károly Kelemen	Dr. Hilda Reis
Dr. Kálmán Breider	Dr. Géza Kertész	Dr. Oszkár Reiter
Dr. Mátyás Deutsch	Dr. Bernát Kóta	Dr. Jenő Róna
Dr. Ernő Ecsedi	Dr. Károly Lázár	Dr. Kálmán Róth
Dr. Sándor Farkas	Dr. Miklós Lázár	Dr. Oszkár György Salzer
Dr. Béla Fay	Dr. Sámuel Lusztig	Dr. Sándor Schönstein
Dr. Ernő Fekete	Dr. Salamon Meizler	Dr. Dezső Seemann
Dr. Miklós Földes	Dr. Leó Molnár	Dr. Pál Szegő
Dr. Ernő Forbát Herman	Dr. Gusztáv Naschitz	Dr. Sándor Takács
Dr. Jenő Fűrész		Dr. György Tihanyi

It is estimated that there were six million Holocaust victims. Of these, 10 percent, or about 600,000 were Hungarian Jews. Entire families and communities perished. The survivors were silent for most of the past seventy years. They could not or would not discuss their experiences. Fewer and fewer survivors remain, and their memories of the Holocaust have faded. We may never know the names and contributions of all of our lost colleagues, but now we know some of them:

In Memoriam

Dr René Osváth and Dr Leo Molnár, dermatologists in Nagyvárad, Hungary (now Romania) committed suicide in 1944 by morphine poisoning in the Nagyvárad ghetto (4).

*Dr Miklós Lázár, dermatologist in Szatmárnémeti, Hungary (now Romania), attended an Italian medical school in Modena probably due to the *Numerus Clausus* law in Hungary. After graduation he returned home and opened a medical practice in Szatmárnémeti. Dr Lázár was a board member of several Jewish social and cultural institutions. He was deported to Auschwitz, where he was killed.*

Dr. Miklós Lázár

Dr Ede Blum, Dr Béla Fay, Dr Kálmán Roth, dermatologists in Szatmárnémeti, Hungary (now Romania), were also deported to Auschwitz (5) where all of them were killed.

Dr Sándor Schönstein, dermatologist in Budapest, Hungary. Dr Schönstein practiced dermatology at the Kaszab Polyclinic, the outpatient's department of the Jewish Hospital in the Szabolcs Street, Budapest. He was also politically active as leader of physicians in the Social Democratic Party and organized in 1932 the first ever strike of physicians in Hungary. Dr Schönstein was deported to Bergen-Belsen in 1944, where he died. (6).

Dr Sándor Farkas, dermatologist in Beregszász, Hungary (now Ukraine), was murdered in 1944 at the Mittelbau-Dora Concentration Camp near Nordhausen in Thuringia, Germany. Mittelbau-Dora was a sub-camp of the Buchenwald Concentration Camp (2).

Dr Mátyás Deutsch, dermatologist in Szeged, Hungary, survived the Bergen Belsen Concentration Camp, but died of typhus at the Hillersleben DP Camp in May 1945 (2).

Dr. Mátyás Deutsch

Dr Géza Bálint, dermatologist in Tapolca, Hungary, was murdered in Auschwitz (2).

Dr Dezső Hunwald, dermatologist in Pásztó, Hungary, was deported to the Miskolc ghetto in 1944 before being transported to Auschwitz where he was murdered (2).

Dr Sándor Takács, dermatologist in Székesfehérvár, Hungary, was killed in Auschwitz (2).

Dr Antal Adler, dermatologist in Zenta, Hungary (now in Serbia) fled in 1944 with his family to Budapest, where they hid in a guesthouse on Deák Ferenc Street. The family was killed by members of the militant Arrow Cross Party that came to power in Hungary with the support of the Third Reich on 15 October 1944. Dr Adler with his wife and two children were shot beside the river Danube.

Dr. Dezső Seeman, dermatologist in Budapest, Hungary was killed by Arrow Cross members at the Danube.

Dr. Dezső Seemann

Dr. Jenő Fűrész, Dr. Sándor Lusztig and Dr. Oszkár Salzer dermatologists were executed in 1944 by the SS in Pusztavám, Hungary.

Memorial for the 216 victims, physicians and pharmacists, executed by SS troops in Pusztavám, Hungary, on the 15th of October, 1944

They were among the physicians who were conscripted into the “*Jolsva Medical Labor Battalion*” (7), most of the members of which were medical doctors and pharmacists along with a few engineers. Such unarmed labor battalions were comprised of Jewish men under the command of the Hungarian army officers. This particular one moved from Jolsva, a town in northern Hungary (now in Slovakia) in September 1944 to the village of Pusztavám where 216 (by other sources 218) Jewish medical doctors and pharmacists were executed by SS troops. This followed the joyful reaction of the men to an ill-fated and ineffective proclamation of Admiral Miklós Horthy on 15 October 1944. The Regent of Hungary intended to revoke Hungary's alliance with Nazi Germany and negotiate peace with the Allied Powers. The favorable reception of the good news in the camp was reported to the SS troops stationed nearby, who imposed collective punishment for the “*Jewish Revolt*” following a court-martial hearing that lasted less than ten minutes. On 16 October 1944 the whole battalion was ordered to a nearby sandpit

in groups of ten. There the men were forced to undress and were shot. A few forced laborers managed to escape from the camp the night before; they were the only survivors. The graves of the victims were exhumed in 1947 and their remains are buried in the Kozma Street Jewish Cemetery in Budapest.

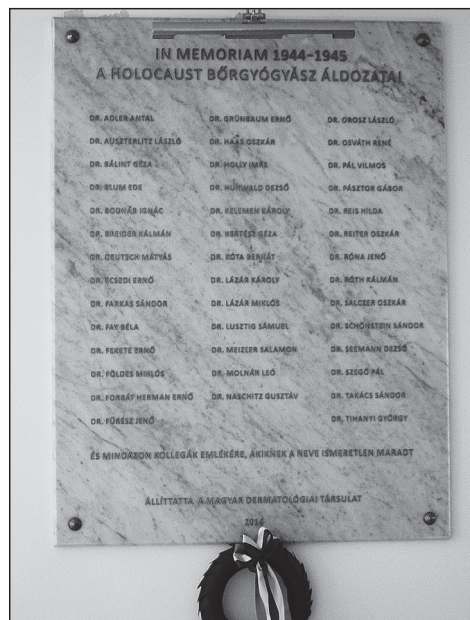
Closing Remarks

There is further need for research to enable us to find additional colleagues who perished in the Holocaust.

As Alexander Avraham, director of the Yad Vashem Museum Hall of Names, said: “*With each name added, the memory of a whole life is revived. Every new name recorded in the Hall of Names is yet another small victory against oblivion*”.

The names and stories of the Hungarian Jewish dermatologists who perished during the Holocaust should not be allowed disappear into oblivion. They were not numbers; they were our colleagues.

This article is based on a memorial presentation at the Annual Meeting of the Hungarian Dermatological Society held in November 2014. To honor the victims' memory a marble plaque was erected at the Dermatology, Venereology and Dermatooncology Department of the Semmelweis University, Budapest.

Marble memory plaque with the names of the victims at the Dermatology Clinic, Semmelweis University, Budapest (erected in 2014)

We express our gratitude to Agie Polgar Oser, Sydney, Australia, for her help in producing the manuscript, and Michael Brownstein for editing the manuscript.

REFERENCES

1. Török É., Veres G., Kardos P.: Bőrgyógyász áldozatok a Holocaustban [Dermatologist victims in the Holocaust][Hungarian], *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle* (2004) 80: 231-232
2. <http://www.yadvashem.org/>
3. <http://www.hdke.hu/>
4. <http://bihar.zsidomult.hu/index.php/elveszett-koezoesegek/nagyvaradi-jaras/nagyvarad>
5. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/08/Szatm%C3%A1ri-zsid%C3%B3k-az-eg%C3%A9zs%C3%A9g%C3%A9rt.pdf>
6. <http://www.remeny.org/remeny/2011-1-szam/dr-foldes-gyula-a-zsido-korhaz-tortene-tebol/>
7. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/09/In-memoriama-Pusztav%C3%A1mon-1944.-okt%C3%B3ber-16-%C3%A1n-kiv%C3%A9gzett-m%C3%A1rt%C3%AAdrok-eml%C3%A9k%C3%A9re.pdf>

Corresponding author:

KRISZTINA RUTKAI, MD,
Szent János Hospital and North Buda Unified Hospitals,
Dept. Pediatric Dermatology;
rutkai.krisztina@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A Holocaustnak számos magyar orvos is áldozatul esett, pontos számuk azonban mindmáig ismeretlen. Ezért különösen értékes a szerzők kutatómunkája, amelynek köszönhetően – az időközben elhunyt Török Éva professzor korábbi kutatását folytatva – 41 olyan magyar bőrgyógyászt sikerült azonosítani, akik a zsidóüldözéseknek estek áldozatul. A cikk néhányukról életrajzi adatokkal és fényképekkel is megemlékezik.

HALOTTAINK

BAYER ISTVÁN
(1923-2016)

Bayer István 1923. október 18-án Budapesten született, gyógyszerész családban. 1945-ben szerzett gyógyszerészi oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Édesapja a háború áldozata lett, ezért még az évben átvette az Andrássy úti „Magyar kereszt” elnevezésű családi patika vezetését. 1949-ben Schulek professzor mellett egyetemi doktori címet szerzett. 1950-ben a patika államosítása után a Kőbányai (Richter) Gyógyszergyárba került a Növényüzembe, majd a Növénykémiai kutatórészlegbe. Két év múlva a Gyógyszeripari Kutató Intézet Biokémiai részlegében folytatott növénykémiai kutatást.

Bekapcsolódott az V. Magyar Gyógyszerkönyv szerkesztési munkáiba, majd annak Addenduma, valamint a Formulae Normales előíratainak kidolgozása már az Egészségügyi Minisztérium Műszaki Fejlesztési Osztály keretében folyt, melynek vezetését 1956-ban vette át. A VI. Gyógyszerkönyv szerkesztése mellett, gyógyszerhatóanyagok vizsgálatára fejlesztett ki új módszereket, ez vált az 1960-ban megvédett kandidátusi értekezése témájává. 1962-ben az akkor létesített Országos Gyógyszerészeti Intézet vezetésére kapott megbízást. 1961-ben a New Yorkban tartott Egységes Kábítószer Egyezményt kidolgozó ENSZ konferencián sikerült a Bayer István – Vértes Imre által kidolgozott tanulmány elfogadtatásával a hazai morfingyártást megmenteni.

1967-től hét évig volt az ENSZ Kábítószer Főosztályának munkatársa és tizenkét éven át képviselte Magyarországot az ENSZ Kábítószer Bizottságban, melynek titkára lett. Számos szakkonferencián képviselte az ENSZ főtitkárát.

Hazatérve, 1973-tól az Országos Gyógyszerészeti Intézet főigazgatójaként betöltötte a Magyar Tudományos Akadémia – Egészségügyi Minisztérium Gyógyszerészeti-Gyógyszerkönyvi Bizottság elnöki tisztét. Az intézet részt vett a WHO Nemzetközi Gyógyszerkönyv szerkesztésében, együttműködött a nyugat-európai országokkal, valamint a kelet-európai – Kölcsonös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) – országokkal a gyógyszerellenőrzés területen. Az ENSZ Kábítószer Bizottságában, valamint a WHO megfelelő bizottságában több mint két évtizedig konzultánsként tevékenykedett, utóbbinál a Collaborating Centre for Drug Information and Quality Assurance igazgatójaként (1982-1990). Nyelvismerete, széleskörű műveltsége, kiváló kommunikációs képessége, nem utolsósorban a szakmai felkészültsége a külföldi partnerek elismerését is kivívta. 1970-ben Gyógyszerészeti Tanszék létesült az Intézetben, mely a gyógyszerészek továbbképzését és szakosítását szolgálta. Ez professzori kinevezéssel járt.

Szakirodalmi tevékenysége – munkakörének és kutatási témáinak megfelelően – elsősorban a gyógynövény-kémia, a gyógyszer-analitika és a gyógyszerellenőrzés témakörébe tartozott. A későbbiekben – ENSZ tisztviselői munkásságát követően – egyre több kábítószer ellenőrzéssel és drogműveléssel foglalkozó közleménye jelent meg. 1986-ban megvédett akadémiai doktori disszertációja szintén ezzel a témakörrel foglalkozott. „A Kábítószer”, „A drogok történelme” címmel könyveket jelentetett meg. Részt vett több drog-prevencióval foglalkozó szervezet munkájában, a Sziget Droginformációs Alapítvány kuratóriumának elnöke volt.

Mindenkor jelentős szerepet vállalt a szakmai közéletben. Tevékenysége szorosan kapcsolódott a Magyar Gyógyszerésztudományi Társasághoz (MGYT). 1959-1964 között főtitkára volt a Gyógyszerész Szakcsoportnak (az MGYT jogelődjének) és tagja volt annak a delegációnak, amely az MGYT FIP tagságának helyreállítását kezdeményezte, eredményesen.

Tizenöt éven át szerkesztette a társaság tudományos folyóiratát, az *Acta Pharmaceutica Hungarica*-t. A Gyógyszerészetben is rendszeresen publikált, az utóbbi években számos gyógyszerésztörténeti témájú cikket jelentetett meg. Legutóbb a *Gyógyszerészet* 2016. júliusi számában olvashattuk a gyógyszerterárak államosítására emlékeztető írását: „Július 28. a magyar gyógyszerészet gyásznapja: 1950-ben ezen a napon államosították a gyógyszerterarakat és a gyógyszerészek, az egészségügy „kizsákmányolói”, a proletárdiktatúra áldozataivá váltak” címmel.

Eredményekben gazdag, kiemelkedő tevékenységét az alábbi kitüntetésekkel ismerték el: a Munka Érdemrend arany fokozata (1974), Winkler Lajos Emlékérem (1982), Szocialista Magyarországért (1984), Magyar Köztársaság Érdemrend Tisztikeresztje (1994), Serge Sotiroff Érem (ENSZ, 1994), a Magyar Gyógyszerész Kamara Aranyérme (2000), Kabay János Díj (2001), Batthyány-Strattmann László-díj (2003), Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt (2006).

A Magyar Gyógyszerész Társaság Bayer István professzor sokoldalú tudományos munkásságát a következő kitüntetésekkel jutalmazta: Schulek Elemér Emlékérem (1977), Than Károly Emlékérem (1984), Societas Pharmaceutica Hungarica jutalomérem (1991), Szebellédy László Emlékérem (1996), az MGYT Szenátusának elnökségi tagja (2001), Kazay Endre Emlékérem (2003), Nikolics Károly Emlékérem (2009) és Ernyey József Emlékérem (2009).

Gyógyszerésztörténeti munkássága kiemelkedő volt. Számos szakcikke mellett négy könyve is megjelent e tárgykörben: „A kábítószer” (Gondolat kiadó, 1989), „A drogok történelme: a kábítószeres története az ókortól napjainkig” (Aranyhal kiadó, 2000), „Drogok és emberek: múlt, jelen, jövő” (Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság, 2005), „A gyógyszerészet kialakulása és fejlődése” (Galenus kiadó, 2010).

A Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság bizonyára legnagyobb tudású tagját vesztette el személyében.

JANTSITS GABRIELLA (1921-2017)

Jantsits Gabriella a Sophianum Leánygimnáziumban tett érettségi után a budapesti egyetem bölcsészkarán művészettörténetet, magyar történelmet és irodalmat hallgatott. A bölcsészdoktorátust művészettörténelemből, 1959-ben szerezte meg. Karrierjében törést jelentett, hogy 1951-ben kitelepítették családjával együtt, édesapja ugyanis minisztériumi főosztályvezető volt a Klebelsberg vezette Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, s egyházi kapcsolatai sem váltak előnyére. Így 1953-ban, hazaszabadulása után végzettségét nem hasznosíthatta, s örült, hogy a Péterfy Sándor utcai Kórház kórbonctani osztályán (főorvosa, dr. Braun Sándor, egyúttal a kórház párttitkára, vállalta a „deklasszált elem” alkalmazását) a Vajda-féle rákkutató kísérlet szövettani laboratóriumába kerülhetett.

1962-től az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, majd főmunkatársa, ahol oktatással is foglalkozott: a tájékoztatást oktatta az orvosi könyvtárosok szaktanfolyamán.

Innen ment nyugdíjba 1979-ben, s lett a II. Szemklinika könyvtárosa. Nyugdíjasként vállalta el a patinás könyvtár vezetését. Döntésében bizonyára szerepet játszhatott az a körülmény is, hogy volt érzéke a régi dolgok iránt, hiszen a könyvtár alapjait még Schulek Vilmos a 19. században rakta le, és gondoskodott az akkor kurrens folyóiratok, könyvek beszerzéséről. Tanítványa és utóda, Grósz Emil tovább bővítette az állományt, aminek köszönhetően mára óriási értéket jelentő, hazánkban egyedülálló gyűjtemény alakulhatott ki. Keresve sem találhatott volna alkalmasabb személyt a klinika akkori vezetése, de senki sem merte remélni, hogy Gabriella még szinte 3 évtizedet dolgozik majd ebben a könyvtárban.

Eleinte az orvosi könyvtárak elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott, majd egyre inkább a művészet és az orvostudomány kapcsolata lett kutatásai fő területe. Sikerrel védte meg kandidátusi disszertációját 1987-ben „Orvosi illusztrációk magyar könyvekben” címmel, s egyik opponense az akkor még orvos-történész (később miniszterelnök) dr. Antall József volt. Száztíz közleménye és egy könyve („Magyar orvosok arcképei”) jelent meg.

Tudományos munkásságát 34 előadás egészíti ki, valamennyi a művészet és az orvostudomány kapcsolatával foglalkozik. Aktív résztvevője és fő szervezője volt könyv- és illusztrációk történetéről szóló kiállításoknak. Az ő értő közreműködése nélkül nem készülhetett volna el a klinika emlékszobája.

Az orvostörténész és könyvtáros szakma, valamint a klinika igyekezett gazdag életművét és lankadatlan tevékenységét elismerni: Kulturális miniszteri dicséret (1974), Zsámboky Emlékérem (1986), Március 15. Emléklap (1998), Reissmann díj (2000), a Semmelweis Egyetem kiváló dolgozója (2001), Schulek Vilmos Emléklap (2007) elismerésekkel díjazták munkásságát.

Szeretetre méltó egyéniségét megőrizzük emlékezetünkben.

KLEIN GYÖRGY

(1925-2016)

Baráti megemlékezés egy kiváló orvos-kutatóról

Nehéz sorsot kellett megélniük azoknak az értelmiségi fiataloknak, akik az 1920-as évek közepén születtek Magyarországon, és ott is telt diákságuk időszaka. Mire eljutottak egyetemi tanulmányaik kezdetéig belekeveredtek a második világháború rettenetes végjátékába. Az akkor események vészes forgatagában kellett megküzdeniük a túlélésért.

Hazánkban, az 1944-es német megszállás után megkezdődött a deportálás, egyre sűrűsödtek a bombázások, megszorodtak a katonai behívók és toborzóplakátok. A munkaszolgálatosokat egyre nagyobb számban vezényelték ismeretlen, baljóslatú munkahelyekre. Megindult az orvosi karok felső évfolyamainak áttelepítése a hallei egyetemre. Az októberi nyilas hatalomátvétel után aztán elszabadult a pokol. A városokban fegyveres bandák grasszáltak, öldököltek, Budapestet pedig ostromgyűrű vette körül. A szovjetek bevonulása után a járókelőket, tekintet nélkül életkorukra, gyakran hadifogságba hurcolták, ahonnan sokszor csak évek múlva vagy sohasem kerültek haza.

Szerencsésnek mondhatta magát korosztályunkból az, akinek sikerült életben maradnia, és 1945 tavaszától folytathatta iskolai tanulmányait. Túljutva az életveszélyen, én is e szerencsések közé tartoztam.

Egyetemi éveimben ismerkedtem meg a velem egykorú Klein Gyurival. Feltűnt nekem, hogy miközben eleget tett egyetemi vizsgakötelezettségeinek, céltudatosan kereste az alkalmat, hogy valamelyik kutatóintézetben dolgozhasson. Előbb Huzella Tivadar szövettani tanszékén alkalmazták. Ezután az egyetem patológiai intézetébe ment, ahol rendszeres boncnoki munkája mellett demonstrációkat is tartott. 1947-ben váratlanul és szerencsés módon lehetőséget kapott egy néhány hetes stockholmi kirándulásra. Itt felkereste a Karolinska Intézet híres sejtbiológusát, Tjornborn Caspersont. Szakmai eszmecserejük annyira fölkellette a professzor érdeklődését, hogy gyakornoki helyet kínált föl Gyurinak, viszonylag magas fizetéssel.

1948-ban Klein Györgynek sikerült feleségével, Évával együtt (aki szintén sikeres orvos-kutató lett) végleg letelepednie a svéd fővárosban. Mindketten a Karolinska munkatársai lettek és maradtak is életük végéig.

Ezzel vette kezdetét Klein György nagy ívű kutatói karrierje, amely bőségesen dokumentált az interneten is 1957-ben nevezték ki az intézet tumorbiológiai tanszékének professzorává, ahol 1993-ig működött. Korunk egyik legelismertebb onkogenetikai szaktekintélye volt. Különösen kedvezett számára, hogy pályája indulásakor bontakozott ki az a modern daganatkutatási irányzat, amely új megközelítéssel és módszerekkel tárta föl a kóros sejtprolifерációk folyamatát. Lényege az volt, hogy a daganatos sejtek megtelepedésének és inváziójának mechanizmusára koncentrált, s ez egyben a szervezet védekezésére és a válaszreakciók módjára is fényt derített.

Az ötvenes években Klein György számos tanulmányútján megismerkedett a témakör fontos kutatóhelyeivel, kapcsolatba került kiváló kollégákkal. Tapasztalatai közvetlenül befolyásolták saját kutatási programját is. Aktív részese lett a roppant jelentőségű tudományág fejlődésének. Mindezt ideális szaktörténelmi pozícióból részletesen, élményszerűen le is írta 1984-ben publikált memoárjában, amelynek magyar fordítása 2016-ban jelent meg. Előszóval publikált, kiváló didaktikus érzékkel, természettudományos, szociológiai, filozófiai tárgyú írásokat is az érdeklődő, művelt olvasók számára. Rádiós, televíziós előadásai, interjúi közismertté tették nevét a svéd értelmiség körében. Különösen figyelmet keltettek azok a tanulmányai, esszéi is, amelyekben az európai kultúra kiemelkedő teljesítményeit elemezte, bemutatva jelentőségüket. Kedvelt témái közül kiemelhetők Dante, Schopenhauer, Nietzsche, Rilke életművével foglalkozó írásai. Ám megismertette közönségét Madách Tragédiájával, József Attila költészetével is. Különösen rangos tanulmánnyal hódolt Bartók Béla zsenijének.

Felvethető a kérdés, mi készítette a neves orvost arra, hogy túllépve szakmai kreativitásának körén, ilyen intenzíven foglalkozzék az ezektől oly távol eső témákkal is?

Ennek gyökerei kétségtelenül diákkori rétegekbe nyúlnak vissza, a 19. században kiteljesedett polgári kultúra végső korszakába, amely az 1920-as, 1930-as években még elevenen hatott. Ezt a műveltségisményt közvetítették számunkra többek közt Babits, Kosztolányi, Márai, Szerb Antal, Németh László írásai is.

Utólag visszatekintve megállapíthatjuk, hogy e szellemi alapozás nem csupán intellektuális szórakozáshoz, filozófáló historizáláshoz adott anyagot, hanem személyiségünket is stabilizálta, tartást, értékrendet adott. Segített távlatosan eligazodni az ideológiák, politikai áramlatok, radikális szélsőségek áradatában, amelyekkel a huszadik században oly sokszor kellett szembesülnünk. Segített identitásunk, emberi méltóságunk megőrzésében a nehéz időkben.

Mindezek jegyében bontakozott és épült életre szóló kapcsolatunk. Gyuri halálával utolsó kortárs jó barátomat veszítettem el.

Több évtizedes levelezésünkből olvasgatva idézhetem föl vonzó értelmességét, mély humanumát, örökké friss életkedvét.

Birtalan Győző

ROMAN KAZIMIERZ MEISSNER
(1939-2017)

2017. március 8-án Poznanban elhunyt Roman Kazimierz Meissner, a poznani Marcinkowski Orvostudományi Egyetem (Akadémia) orvostörténeti Intézetének és Tanszékének ny. egyetemi tanára (1980-2009), haláláig az orvostörténelmi doktori iskola vezetője, a Lengyel Orvos- és Gyógyszerésztörténeti Társaság tiszteletbeli elnöke, a Lengyel Tudományos Akadémia poznani Orvos és Technikatörténeti bizottságának elnöke, a Társadalomtudományi Bizottságának tagja. Az Archiwum Historii Medycyny orvos-és gyógyszerésztörténeti folyóirat (alapítva 1924) volt főszerkesztője, a Magyar Orvostörténelmi Társaság levelező tagja (1981), az Orvostörténelmi Közlemények szerkesztőbizottságának tagja.

Meissner professzor 1965-ben szerzett orvosi oklevelet, 1972-ben doktori címet, az orvostörténelem tárgyköréből, 1999-ben habilitált. Az előbbi tárgykörből közel 200 tudományos közleményt publikált lengyel és külföldi szakfolyóiratokban, több könyvben dolgozta fel Poznan és az egyetem névadója, Karol Marcinkowski történetét. Megalapította a Karol Marcinkowski emlékérmét, amely az Egyetem és a poznani Orvos- és Tudománytörténeti Akadémiai Bizottság tudományos jutalomérme.

A magyar orvostörténelem lengyel barátjaként 1974-ben részt vett a budapesti XXIV. Nemzetközi Orvostörténelmi, 1981-ben pedig – az ugyancsak budapesti – Nemzetközi Gyógyszerésztörténelmi Kongresszusokon, mindkettőn előadást tartott.

Kapronczay Károly

SÁGI ERZSÉBET
(1931-2017)

Dr. Sági Erzsébet neves gyógyszerész- és orvostörténész, a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság (MGYT) szenátora, az MGYT Gyógyszerésztörténeti Szakosztályának volt alelnöke, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tagja, életének 86. évében, hosszú, súlyos betegség után 2017. április 10-én elhunyt. Budapesten született 1931-ben. Itt végezte az iskolai és gimnáziumi tanulmányait. A Budapesti Orvostudományi Egyetemen 1954-ben szerzett gyógyszerészi oklevelet. A pályáját Borsod megyei gyógyszertárakban kezdte, majd másfél év múlva egy székesfehérvári gyógyszertárba került. Már itt elismerték a munkáját. 1956-ban a Budai Honvéd-kórházba került gyógyszertárvezető helyettesnek, 1963-ban a gyógyszertár vezetője lett, mint hivatásos katona. Jól ismerte a korabeli

katonaegészségügy helyzetét. Gyógyszerész-alezredesként ment nyugdíjba 1992 végén. A gyógyszerismertetői tevékenysége mellett a feladatköre volt az orvosi műszerekkel és készülékekkel kapcsolatos ügyintézés. Szorgalmazta a fiatal munkatársak állandó tanulását és szakmai továbbképzését.

Elnyerte a gyógyszerhatástan-toxicológia tárgykörben a szakgyógyszerészi címet. Még középiskolás korában kezébe került „A Gyógyszerész” című szaklap, amelynek a történeti közleményeit már értékelte. Az MGYT Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya megalakulása (1968) után hamar bekapcsolódott ennek a munkálataiba. Előbb a Szakosztály vezetőségi tagja, majd alelnöke volt 1992-2005 között. Gyógyszerésztörténeti témából kidolgozott értekezésével 1979-ben szerzett gyógyszerész-doktori oklevelet. A Magyar Orvostörténelmi Társaságban 1987-től a Tradicionális és Keleti Orvoslási Szakbizottság alelnöke volt. 2004-től a MGYT szenátora. Nyugdíjban az Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár állandó kutatója volt. Mindig segítette a könyvtárban a kutató szakembereket. A 18. századi gyógyszerésztörténet és orvostörténelem kiváló művelője volt. A még fehér foltok tartalommal való kitöltését, valamint a hiányos és téves közlések kiegészítését és pontosítását a levéltári adatok feltárásával tette közkinccsé. Többször hangoztatta az életében, hogy a gyógyszerész- és az orvostörténeti kutatásokban mindig az eredeti okmányokat kell elérni. Ezért időigényes és fáradságos munkával éveken keresztül kutatott az Országos Levéltárban. A gyógyszerészi és a szaklapokban megjelent közleményei ma is értékes forrás-anyagok. Így dolgozta fel a régi budai és pesti kórházak alapításának és működésének a történetét. Foglalkoztatott a 18. századi Natorp gyógyszerellátó cég szerepe a polgári és a katonai gyógyszerellátásban. Részletesen foglalkozott a magyarországi jezsuita gyógyszertárak alapításával és működésével. Ezzel a cikksorozatával pontosította Baradlai János és Bársony Elemér „A magyarországi gyógyszerészet története” c. könyve adatait. Ezzel még az egyháztörténeti ismereteket is gyarapította. Ugyancsak helyesbítette a Magyar Királyi Tudományegyetem orvosi karán az első húsz évben végzett gyógyszerészek korábbi pontatlan névsorát. De a 18. századi gyógyszerészoktatás szakmai követelményeit is pontosította. Méltatta Veza Gábornak, Magyarország első protomedikusának az életútját és munkásságát. Egy adattárat készített az 1848/49. évi forradalomban és szabadságharcban részt vett gyógyszerészek életútjáról. Ez jelenleg kéziratban van. „Újat mondok régiekről” címmel rendszeresen tartott előadásokat a Magyar Orvostörténelmi Társaság és az MGYT szakosztályi előadóülésein, sőt még a Magyar Gyógyszerész Kamara budapesti Nyugdíjas Klubjában is. Lexikális műveltséggel, széles látókörrel, latin és gót betűs német nyelvismerettel rendelkezett. Ezek nagyban segítettek őt a kutatásaiban. Elnyerte 1999-ben a Gyógyszerészet folyóirat Nívódíját és 2005-ben az MGYT Ernyey József Emlékérmét a kiváló gyógyszerésztörténeti munkásságáért. Az élet utolsó évtizedében is a katonás fegyelme, valamint a szakmai szigorúsága mellett a nagyfokú segítőkészség és a jószívűség jellemezte őt. Elnyerte a Semmelweis Egyetem 2004-ben az arany, majd a gyémántdiplomáját 2014-ben.

Személyében az egyik legnagyobb gyógyszerésztörténészünket veszítettük el. Meg kell őriznünk azokat az útmutatásait, amelyekből az utókor ma is sokat tanulhat. Nyugodjék békében! Áldott legyen az emléke!

Szmodits László

A MAGYAR ORVOSTÖRTÉNELMI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI TÁRSASÁG PROGRAMJA

(2016. augusztus 20. - 2017. augusztus 20.)

2016

Szeptember 15.

A MOT tudományos ülése

Program:

VÉRTES László: Csorba Józsefről, aki 170 éve alapította a kaposvári közkórházat

VÉRTES László: Kenyeres Balázs, a röntgensugár első törvényszéki alkalmazója 150 éve született

VÉRTES László: Berecz János szülész-nőgyógyász professzor 135 éve született

Szeptember 30.

A MTA Művelődéstörténeti Osztályközi Bizottság Élettudományok-története Munkabizottsága, a Magyar Természettudományi Társulat, a Herman Ottó Intézet és a MOT Fogszáttörténeti Köre „Élet - tudomány - történelem” című konferenciája

Program:

KISS Endre: Bizonyítottsági státusz tudománytörténet, filozófiatörténet és tudományelmélet kereszteződési pontján

BODNÁR-KIRÁLY Tibor: Az emberi fejlődés problémája egy 1795-ös fordításban (Csernátóni Vajda Sámuel: Az emberi értelemnek természeti históriája)

GAÁL Botond: Az életre hangolt világegyetem

SZABÓ T. Attila.: The emergence and evolution of the term „genetics” as a new science before and after Mendel.

SZÍVÓS Mihály: Bioszemiotika: egy tudomány születése és fiatalkora.

BOTH Mária: A biogeográfia kutatóprogramja

ALFÖLDY Gábor: A kerttörténet, mint a műemlékvédelem segédtudománya

RAB Irén: Adalékok Segner András János göttingeni korszakához

GRADVOHL Edina: Egy terminológiai tévedés története

KIRÁLY László: A szív és a nagyerek háromdimenziós nyomtatása az orvosképzésben és a gyógyításban – történelmi előzmények és eszmetörténeti áttekintés

KARVALICS László: Kontrollválság és kontrollforradalom az orvoslásban (1870-1960)

KRÁSZ Lilla: Orvosi tudás és medialitás a 18. századi Habsburg Monarchiában

FELSZEGHI Sára: A betegség, mint poétikai eszköz a magyar irodalomban

FEITH Helga Judit, BALÁZS Péter: Közegészségügyi kérdések XVIII. századi jogforrások tükrében

KÁNTOR Sándorné: Matematikusok a szépirodalomban

DEÁKY Zita: A gyermekmunka a magyarországi tudományos gondolkodásban

FORRAI Judit: A prostitúcióról szóló diskurzus a századfordulón multidiszciplináris megközelítésben.

IZSÁK Éva: Geográfiai adalékok a jelenkori népvándorlás kérdéséhez

GYÖRY Hedvig, SZENTMIHÁLYI Klára, KATONA Júlia, BLÁZOVICS Anna: A szikomor története és fitoterápiás alkalmazása a népi gyógyászatban és az ókori Egyiptomban

CSORBA F. László: A milió fogalma az orvostudományban és az ökológiában

OLÁH-GÁL Róbert: A Bolyaiak - Erdély, XIX. sz. első fele, művelődéstörténetének alfái és ómegái.

KOWALAK Andrzej: Egy életbe zárt tudomány (nem csak) történelmi vonatkozásai

Október 6.

A MOT Népi Orvoslás Szakosztálya és a Magyar Néprajzi Társaság Folklor Szakosztály közös rendezvénye

Program:

HOPPÁL MIHÁLY köszöntője

PAPP NÓRA – HORVÁTH DÁVID: „Ezt nagyon fontosnak tartották Édesanyámék, Nagyanyámék.” Homoródkarácsonyfa hagyományai és népi orvoslása: Könyvbemutató.

BÁTI Anikó: A böjt és a diéta egykor és ma

VÁMOS Gabriell: Gyógyítás és gyógyulás a hit erejével.

SMID Bernadett: Szent Ciprián imája: egy ráolvasás szövege és használata a kora újkori Spanyolországban

PÁKAY Viktória: Gyógyítók az ugozsai Tiszaháton

VUKOV Anikó: Tárgygyűjtés a népi gyógyászati kutatásában

KOLTAY Erika: A barna táska titka. A szegedi füvesasszony irattára.

KÓTYUK Erzsébet: A ruszin néprajz kutatása Kárpátalján

BABULKA Péter. A néprajzi filmezés nehézségei

Hitek és mágiák c. film vetítése – Vita.

Október 13.

A MOT és a Magyar Balneológusok Egyesülete által rendezett tudományos ülés

Program:

GÉHER Pál: 125 éves az egyesületünk

FLUCK István: Török József (1813-1894) és a balneológia

KOVÁCS Csaba: Chyzer Kornél akadémikus

GÖMÖR Béla: Tauffer Vilmos szülész-nőgyógyász, mint balneológiai egyesületi elnök

Október 19.

A MOT Fogászattörténeti Szakosztálya, az SE Népegészségtani Intézetének Orvostörténeti Munkacsoportja, az MTA Élettantudomány-történeti munkacsoportja, a Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti Szakosztály és a Kaleidoscopehistory Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti folyóirat együttes ülése, a tudományos ülése.

Program:

KÓBOR András: Dr. Salamon Henrik (1865-1944) - a múlt nagy fogorvosai, a hazai fogászat történet kiemelkedő alakja

SALAMON Ferenc: Salamon Henrik a családban

NAGY GÁBOR : Dr. Bányai Sándor és szakkönyve

BÁNYAI Sándor: Útmutató a fogorvosoknak való segédkezésben c. reprint könyvének bemutatója (Medicina Könyvkiadó, 2016)

November 10.

A MOT és a a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes tudományos ülésére

Program:

Magyar orvostörténeti nap: megemlékezés híres orvosainkról a nevezetes évfordulók alkalmával

SÓTONYI Péter: Tangl Ferenc (1866-1917) anatómus és az állatorvosképzés

RÉTHELYI Miklós: Kiss Ferenc emlékezete születésének centenáriumán

KISS László: A felvidék nagy szülöttei: Decsy Sámuel (1742-1816) és Alexander Béla (1857-1916)

KAPRONCZAY Katalin: Pápai Páriz Ferenc életműve – halálának háromszázadik évfordulóján

November 23.

A MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztályának ünnepi ülése a szakosztály fennállásának 40. évfordulóján

Program:

SÜLE Tamás: Negyven éves a MOT Orvosi Numizmatikai Szakosztálya

THAN Péter: A pécsi Zsolnay Gyár orvosi érmei

STRAUB Sándor: Az egeri kórház története (2. rész)

JAKÓ János: Üvegkerámia ortopéd kongresszusi érem

Ünnepi vendéglátás

November 24.

A MOT tudományos ülése

Program:

KATONA József: Maxillo-faciális lőtt sérülések ellátása a Nagy Háborúban

December 1.

A MGYTT Tisztújító közgyűlése

Program:

Beszámoló, jelölés, szavazás.

2017

Január 3.

A MOT Közgyűlése.

Program:

A MOT megújított alapszabályának ismertetése és elfogadása.

Február 8.

A MOT Fogásztörténeti Szakosztálya, az SE Népegészségtani Intézetének Orvostörténeti Munkacsoportja, az MTA Élettantudomány-történeti munkacsoportja a Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti Szakosztály és a Kaleidoscopehistory Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti folyóirat együttes ülése

Program:

KIRÁLY Attila Kristóf: Ókori fogászati betegségek és kezelések

KATONA József: Katonai orvoslás a Nagy Háborúban

FORRAI Judit: A Nagy Háború és az intim élet a katonaságnál

Február 23.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága által szervezett könyvbemutató

Program:

Háború és orvoslás. Orvostörténeti tanulmányok. Összeáll.: Kapronczay Károly. Budapest, MOT, 2015. és - Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Összeáll., jegyz.: Kapronczay Károly és Kapronczay Katalin. Budapest, MOT, 2016. Bemutatta: Buzinkay Géza

BALÁZS Péter: Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély. 1-2. köt. Budapest, MATI, 2016. Bemutatta: Magyar László András

BUZINKAY Géza: Egy magyar úr a XX. században – Ney Ákos tartalékos tüzér főhadnagy első világháborús emlékezései és családi levelezése 1914-1918. Budapest, Corvina Kiadó, 2014. Bemutatta: Kapronczay Károly

KEPPEL Csilla: Hadisebesültek görbe tükörben. Bořivoj Rambousek első világháborús karikatúrái. Szombathely, Savaria Múzeum, 2016. Bemutatta: Kapronczay Katalin.

Március 17.

A MOT és az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága közös tudományos ülése

Program:

RÉTHELYI Miklós: Lumniczer Sándor a sokoldalú sebész-rovos és a távoli rokon.

KISS László: Almási Balogh Pál (1794-1867) a méltatlanul elfeledett 1823-ban kiadott disszertációja az agyvelő fejlődéséről és működéséről.

Március 22.

A MGYTT és a MAGYOTT „A magyar gyógyszer-engedélyezés története” című közös rendezvénye

Program:

SLAVOV Ilia – DOBSON Szabolcs: Köszöntő

DOBSON Szabolcs: A hazai törzskönyvezés előtörténete és fejlődése az OGYI létrejöttéig

PAÁL Tamás: A hazai törzskönyvezés az OGYI megalakulásától az EU csatlakozásig hatósági szemszögből.

SOÓS Tibor: Az állatgyógyászati gyógyszer-törzskönyvezés hazai története

KENÉZ Mária: A hazai gyógyszer-törzskönyvezés az EU csatlakozás előtt, alatt és után napjainkig egy magyar nagyvállalat szemszögből.

PÁLFAINÉ GROÓTS Herta: Gyógyszer-törzskönyvezés az EU-ban és az EU-n kívül.

Kerekasztal-beszélgetés

Április 27.

A MOT és a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága együttes ülése

Program:

BALÁZS Péter: Egyetemi orvosi kar alapítása Magyarországon – Markhot Ferenc kezdeményezése Egerben

KAPRONCZAY Katalin: Zsoldos János (1767-1832) tevékenységének kevésbé ismert területei – Születésének 250. évfordulóján

KATONA JÓZSEF: Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna – dokumentumok a Kossuth-család életéből

Május 10.

A MOT Fogásztörténeti Szakosztályának, MTA Művelődéstörténeti Bizottsága Élettudomány-történeti Munkabizottságának, a Magyar Természettudományi Társaság Tudománytörténeti Szakosztályának és a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézetének közös rendezvénye

Program:

GÉRA Eleonóra: A spanyolnátha Budapesten

KATONA JÓZSEF: Katonai orvoslás a Nagy Háborúban

Május 25.

A MOT, a MTA Orvostörténeti Munkabizottsága, a Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft, a Gödöllői Lokálpatrióta Klub és a Tormay Károly Egészségügyi Központ tudományos ülésére

Program:

KAPRONCZAY Károly: A magyar egészségügy a nagy háború után

DOBSON Szabolcs: A magyar gyógyszerészet 1920-ban

EGYÉB HÍREINK

2016

Augusztus 19-én a BTM Vármúzeumának Gótikus termében tartották Farkas G.F. – Szebelédi Zs. – Varga Bernadett (szerk.): „Nekünk mégis Mohács kell...”. II. Lajos rejtélyes halála és különböző temetési” című tanulmány- és forrás-gyűjtemény bemutatóját. A kötet orvostörténeti tanulmányát Magyar László András írta.

Október 13-16-án rendezték meg az MTA-ELTE egyetemtörténeti kutatócsoportjának „Reformáció és peregrináció” című konferenciáját, amelyen orvostörténeti szempontból is érdekes előadások sora hangzott el.

November 18-án nyílt meg a „Tabáni titkok – 50 éves a SOM” című, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum alapítását és az azóta eltelt 50 évet bemutató, Kómár Hanna által rendezett időszaki kiállítás. A kiállítást Varga Benedek, a MNM főigazgatója és Kapronczay Károly a SOMKL korábbi főigazgatója nyitotta meg.

November 30. – Az MTA Könyvtár és Információs Központ Konferenciatermében került sor a „Kölesériana” sorozat három kötetének: Jakó Zsigmond: „Köleséri Sámuel tudományos levelezése 1709-1732”, Köleséri Sámuel: „Erdély aranybányászatá”-nak és Balázs Mihály, Font Zsuzsa, Kovács András (szerk.): „Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás” c. tanulmánykötetének bemutatójára. A könyvbemutatókat Monok István, Balázs Mihály, Font Zsuzsa és Magyar László András tartották.

2017

Január 26-án, a Komáromi Selye János Egyetemen nyílt meg a „Selye János: A stressz eredetei és alapjai” című, Szabó Katalin által rendezett kiállítás. A kiállítást Czibalmosné Molnár Éva nagykövet és Tóth János rektor nyitotta meg, majd Kiss László és Szabó Sándor Selye Jánosra emlékező előadásai hangzottak el.

Február 9-én tartotta meg az MTA Orvostörténeti Munkabizottsága éves ülését. Az ülés napirendjén a következő témák szerepeltek: 1. Beszámoló a Bizottság 2016. évi tevékenységéről 2. A hazai orvos- és gyógyszerésztörténet egyetemi oktatásának jelen helyzete, a felmérés adatainak és tanulságainak ismertetése 3. Az orvos- és gyógyszerésztörténeti kutatók, rendezvények tervei a 2017-es esztendőben. 4. Javaslatok.

Február 16-án került sor a Magyar Természettudományi Társaság Tudománytörténeti szakosztálya, a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézete, MTA Élettudomány-történeti Munkabizottsága „Hagyomány, értékmentés és innováció a tudományban. Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből” című, Vámos Éva emlékére rendezett tudományos ülésére

Március 30-án a Szent János Kórházban emlékeztek meg Kossuth Zsuzsannáról, „a magyar ápolás nagyasszonyáról, a szabadságharc tábori kórházainak megszervezőjéről”. Az ünnepségen Balogh Zoltán, a Magyar Egészségügyi Szakdolgozói Kamara elnöke, és Katona József főorvos tartott előadást.

Május 19-én tartották meg a Magyar Szabadgyök-Kutató Társaság, a Semmelweis Egyetem Népegészségtani Intézete, a Magyar Orvostörténelmi Társaság Fogásztörténeti Szakosztálya, a MTA Élettudomány történeti munkacsoportja, a Magyar Természettudományi Társulat Tudománytörténeti Szakosztálya közös szervezésében megrendezett „Hazai sza-

badgyök-kutatások évtizedei és hatása a különböző tudományágak fejlődésére” című munkaértekezletet. A munkaértekezletet Forrai Judit szervezte, s nyitotta meg orvostörténeti előadásával.

Június 15-én nyílt meg a SOM-ban, Szabó Katalin rendezésében a „Alkotó elmék, gyógyító orvosok, innovatív medicina” című időszaki kiállítás. A kiállítást Varga Benedek a MNM főigazgatója nyitotta meg.

XIV. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem Eger - 2017. július 6-9.

A XIV. Gyógyszerésztörténeti Nyári Egyetem 2017. július 6-9. között, Egerben került megrendezésre, fő témaként a Gyógyszertári szerepkörök, gyógyszerészi munkakörök összefoglaló címet adta a rendező Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság.

A szakmai ülést Dobson Szabolcs, MGYTT elnöke nyitotta meg. Ezt követően hangzotak el az előadások

Kapronczay Károly: Eger, a hazai orvosképzés bölcsője

Szmodits László: A magyarországi alkalmazott gyógyszerészek érdekvédelmi mozgalmi 1919-ig

Kiss Melinda Éva: A gyógyszertári asszisztens munkakör története

Dobson Szabolcs: A vény nélkül kapható gyógyszerek története

Budaházy István: Egy gyógyszertári leltár 1598-ból a váradi várban

Szabó Attila: Eger és környékének ásvány- és gyógyvizei

Révész Miklós, Orosz Tamás, Dobson Szabolcs: Háromszáz év gyógyszeriei képekben – amikor a fotók mesélni kezdenek

A Nyári Egyetem előadásainak, programjainak alaphangulatát kétségtelenül befolyásolta Eger városának kultúrtörténeti múltja, az egri vár legendás atmoszférája, a lépten-nyomon felbukkanó török-kori emlékek.

A tudományos programokon kívül városnézés, és a környéken tett kirándulás (Mezőkövesd népművészeti hagyományőrző Hadas-negyede, Noszvaj üvegmúzeuma) színesítette a rendezvényt. Természetesen nem maradhatott el a híres „egri-víz” kóstolója sem, továbbra is nyitva hagyva a kérdést, a titkos recept alkotóelemeinek megfejtését.

A Nyári Egyetem hagyományosan nagy létszámú résztvevőt vonzott: a hazai illetőségűeken kívül Erdély és Felvidék is népes gárdával képviseltette magát. A magyarországi és határon túli egyetemek hallgatói, a szakmában tevékenykedő gyógyszerészek, a gyógyszerésztörténet kutatói, művelői és a nem kevésbé lelkes „amatőr” érdeklődők jó hangulatú együttléte is már tradicionálisnak mondható.

A résztvevők a 2018-as év Nyári Egyetemének színhelyéül Veszprémet szavazták meg.

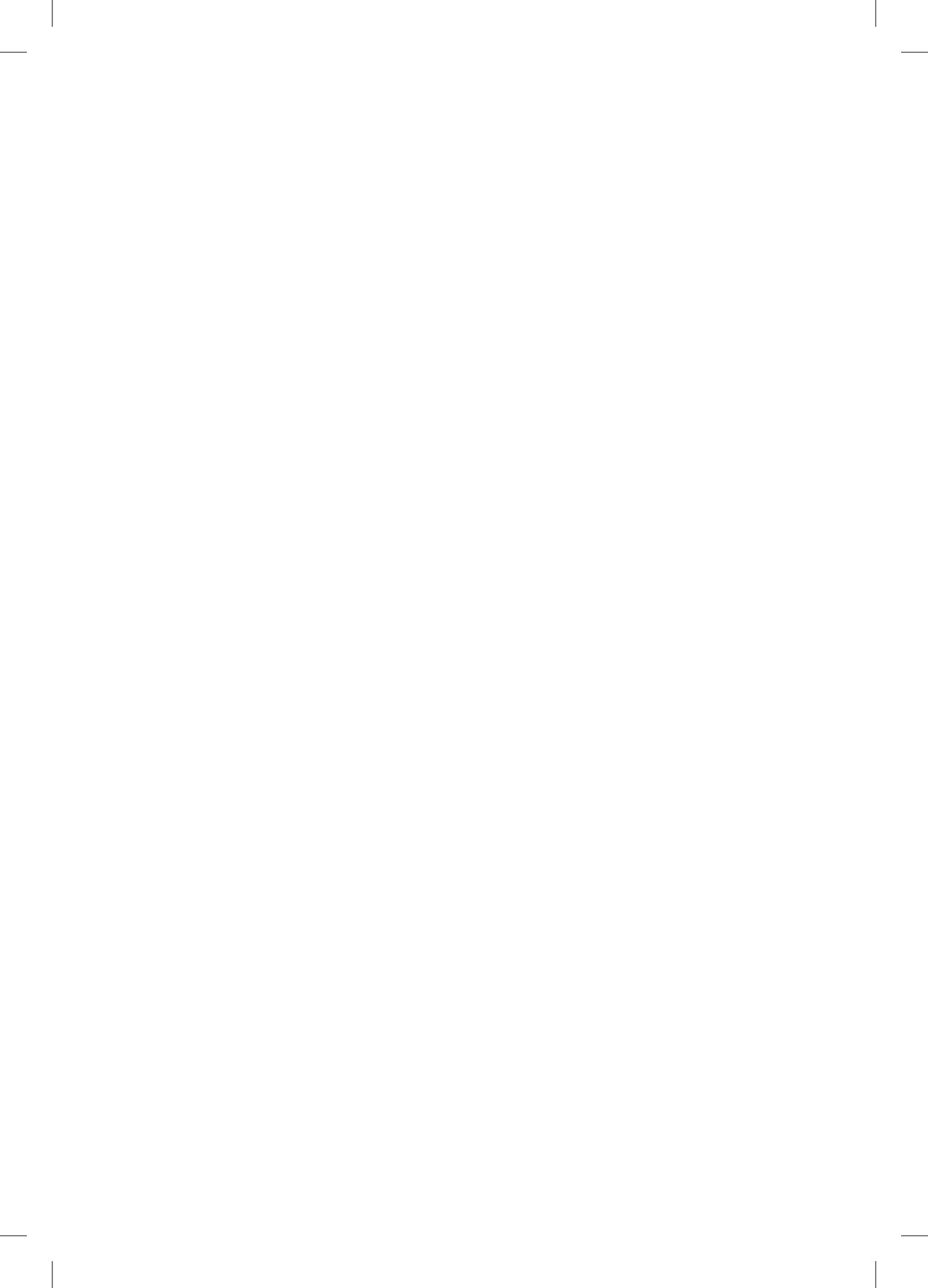
Kapronczay Katalin

A MAGYAR NYELVEN, ILLETVE MAGYAR VONATKOZÁSSAL, 2016-BAN
MEGJELENT ORVOS- ÉS GYÓGYSZERÉSZETTÖRTÉNETI TÉMÁJÚ
KÖNYVEK ÉS EGYÉB, ÖNÁLLÓ KIADVÁNYOK LISTÁJA*

- BALÁZS Mihály - BARTÓK István (szerk.) : A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650-1750). Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016. 382 p.
- BALÁZS Péter: Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély. I. Rendeleték és tervezetek: 1770-1793.Bp., MATI, 2016. 250 p
- BÁRTH Dániel: A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása. Bp., Balassi Kiadó, 2016. 316 p., ill.
- BEL Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus tertius Bp., MTA, 2016. X, 658 p.
- BÉRES Klára: Cseppben az élet. Béres József életútja. Bp., Akovita, 2016. 232 p.
- BOLDOGKŐI Zsolt: Hiénák a betegség körül. Bp., Akadémiai, 2016. 320 p
- BOLTZ Tim - GÖLSDORF Jule: Folyó ügyek. Tabuk nélkül. Bp., Kossuth, 2016. 240 p.
- BRANDL Gergely - TÓTH G. Péter: Szegedi boszorkányperek 1726-1744. Bp., Balassi Kiadó; Szeged, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 2016. 477 p., 24 cm.
- BUDAHÁZY István (Szerk., előszó): Somogyi László: "Időtlen időknek szegényfoltja léssen..." Somogyi László nagyváradi gyógyszerész emlékiratai. Nagyvárad, Varadinum Script, 2016. 172 p.
- A császármetszés kultúrtörténete. Bp., Corvina, 2016. 272 p.
- CSOMA Gergely: A megkötött idő. Varázslások, ráolvasások, rontások, archaikus imák és népmesék Moldvából. Bp., Fekete Sas, 2016. 680 p.
- DUCRET Diane: A tiltott rés. Bp., Európa Könyvkiadó, 2016. 309 p.
- ERŐS Ferenc: Psziché és hatalom. Tanulmányok, esszék. Bp., Kalligram, 2016. 256 p.
- MISKOLCZY Ambrus (szerk., előszó, jegyz.): Felvilágosodás és babonáság : erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789-90-ben. Baló Bálint, Samuel Barbenius, Jacob Bayer, Michael Binder, Bodor János, Ioan Halmaghi, Köpetzi Bodos Sámuel, Johann Gottfried Schenker válaszlai Michael von Brukenenthal körkérdésére. Bp., L'Harmattan ; Pécs, Pécsi Tudományegyetem Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék, 2016. 297 p., ill.
- GAZDA István (összeáll.): A százhetvenöt éves Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (1841-2016). Az elnökök munkásságának tükrében. Bp., TIT, 2016. 202 p.
- GÖMÖR Béla: 125 éves a Magyar Balneológiai Egyesület. Az egyesület 1945-2016 közötti története. Bp., GMR Reklámügynökség, 2016. 80 p.
- HUSZÁR Tibor: Beszélgetőkönyv Bálint Géza professzorral hitről, orvoslásról, humanizmusról. Bp., Corvina, 2016. 216 p.
- JAKÓ Zsigmond: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez. Bp., MTA BTK, 2016. XVIII, 884 p.
- JULESZ Máté: Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig. Bp., Medicina, 2016. 176 p.

* A listát a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyarapodása alapján, tájékoztatásul állítottuk össze, tehát bizonyára nem teljes. Listánkban azért nem az adott év anyagát közöljük, mert sok kiadványról csupán a megjelenését követő évben szerzünk tudomást (A szerk.)

- JUNG C. G.: Két írás az analitikus pszichológiáról. Bp., Scolar Kiadó, 2016. 326 p.
- KAPRONCZAY Károly - KAPRONCZAY Katalin (összeáll., jegyz.): Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakkikkek. Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2016. 548 p.
- KAPRONCZAY Károly - KAPRONCZAY Katalin (összeáll.): 50 éves a Magyar Orvostörténelmi Társaság (1966-2016). Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2016. CD-ROM
- KAPRONCZAY Károly - KAPRONCZAY Katalin (összeáll.): Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből. Bp., Johan Béla Alapítvány-MATI, 2016. 240 p.
- KATONA Ferenc: A szociális agy kultúrtörténete. Az agy társadalmat fejlesztő és a társadalom agyat fejlesztő viszonya. Bp., Medicina, 2016. 268 p.
- KEPPEL Csilla: Hadisebesültek görbe tükörben. Borivoj Rambousek első világháborús karikatúrái. Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2016. 110 p., ill.
- KERÉNYI Éva: Fürdőélet Gömörben a "hosszú" 19. században. Doktori disszertáció. Bp., [K. n.], 2016. 261 p.
- KIRSCH, Thomas B.: A jungiánusok : összehasonlító és történeti nézőpont. Bp., Oriold és Társai, 2016. 311 p.
- KÖLESÉRI Sámuel: Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás. Tanulmányok és szövegek. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-egyesület, 2016. 252 p.
- LAKAT Erika (szer.): Patikaköszöntő. 40 éves a székesfehérvári Fekete Sas Patikamúzeum. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 2016. 96 p.
- LÁZS Sándor: Apácaműveltség Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei. Bp., Balassi Kiadó, 2016. 460 p.
- LŐRINC László: Életmódtörténet: anyagi kultúra 1500-tól napjainkig. Bp., Akadémiai Kiadó, 2016. 444 p., ill.
- MAGOS László: Egy kutatóorvos élete. Bp., Gondolat, 2016. 112 p.
- MOLNÁR László - DONÁTH Tibor: A Semmelweis Egyetem Baráti Körének első negyedszázada az egyetemért. Bp., Semmelweis Kiadó, 2016. 132 p., ill.
- PAPP Nóra -HORVÁTH Dávid : "Ezt nagyon tartották édesanyámék, nagyanyámék". Homoródkarácsonyfalva hagyományai és népi orvoslása. Homoródkarácsonyfalva, Homoródkarácsonyfalva Közbirtokosság, 2016.150 p.
- PÁPAI PÁRIZ: A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-Kollégium alapítása és története. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016. 203 p., ill.
- PÉTER H. Mária - PÉTER Mihály (összeáll.) : Erdélyi szerzők magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészettörténeti munkái 1945-2015 között. Marosvásárhely, Studium, 2016. 82 p.
- SZABÓ József: Hiedelmek, hagyományok és népszokások a Répce vidékén. Bük-Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2016. 271 p
- VÉRTES László: Kaposvári hajdanvolt orvosok. Bp., k.n., 2016. 78 p.
- VINCZE János (szerk.): Emlékezzünk orvosainkra 31. Honti József emlékkötet. Bp., NDP, 2016 . 292 p. + DVD-ROM
- WEINBERG Steven: A világ megismerése. Hogyan alakult ki a modern természettudomány. Bp., Akkord, 2016. 448 p.
- ZVARA Edina: Egy tudós hazafi Bécsben. Görög Demeter és könyvtára. Bp.: OSZK-Gondolat, 2016. 510 p.

KÖNYVSZEMLE

Balázs Mihály – Bartók István (szerk.): A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650-1750). Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016. 381 p.

A huszonnyolc tanulmányt tartalmazó kötet a vizsgált időszak szellemtörténetébe vezeti be az olvasót, tudománytörténeti, vallástörténeti, filozófiatörténeti, filológiai és eszmetörténeti irányokból egyaránt elemezve tárgyát, ám elsősorban a magyarországi fejleményekre, és a nyugati áramlatok hazai recepciójára koncentrálna figyelmét. A szerkesztők, mint az Balázs Mihály bevezetőjéből is kiderül, Szauder József 1969-es, az Irodalomtörténeti Közleményekben publikált, és a hazai felvilágosodás-kutatás lehetséges irányait és feladatait kijelölő tanulmányát tekintették kiindulópontjuknak. A kötet egyben folytatása a lapunk korábbi számában már ismertetett „Köleséri Sámuel és az európai korai felvilágosodás” című, szintén a szegedi egyetem tudományos műhelyeiben szervezett és s nagyrészt született tanulmánygyűjtemények is.

A bevezető fejezet a korszak főbb vallási-filozófiai irányzatairól próbál képet adni. A kiváló filozófiatörténész, Boros Gábor, bevezetőjében a filozófiatörténeti korszakolások korlátaira hívja föl a figyelmünket, majd a diszciplína céljait és e célra vezető módszereit próbálja tisztázni. Tüskés Gábor a janzenizmus-kutatás legújabb külföldi és hazai eredményeit mutatja be, Szelestei N. László a pietizmus Kárpát-medencei módosulásairól ír, míg Keserű Gizella és Balázs Mihály közös cikke a nemzetközi antitrinitarizmus-kutatás izgalmas és rejtélyes világába vezet bennünket.

A következő egység címe „Európai tájékozódás”. Az itt közölt nyolc tanulmány főként a német és francia kora-felvilágosodás rejtelseibe avatja be az olvasót, általában kevésbé ismert és gondolkodók és művek bemutatása kapcsán. Számomra különösen Smrz Ádámnak az ókori mnemotechnika 17. századi átalakulásáról és filozófiai alkalmazásáról szóló írása, illetve Balázs Péternek (nem azonos az orvostörténésszel!) egy unitárius Jézus életrajz, és a középkori zsidó Toledo Jesu című szatíra szövegének összehasonlítását elvégző tanulmánya bizonyult különösen érdekesnek.

A következő fejezet („Hozzászólás nagy életművekhez”) 17-18. századi magyar gondolkodók, különösen Bethlen Miklós szellemi kapcsolatait bemutató tanulmányokból áll, míg a záró „A recepció módozatai” című fejezet tíz tanulmánya 17-18. századi, a recenzens számára eddig többnyire teljesen ismeretlen hazai filozófusok, lelkészek, gondolkodók kulturális hátterét és szellemi családfáját igyekszik megrajzolni, illetve a nyugati vallási irányzatok hazai recepciójának nyomait próbálja feltárni.

Noha a tanulmánykötet elsősorban filozófia- és vallástörténeti tanulmányokat tartalmaz, az írások némelyike (pl. Laczházi Gyula pszichológiatörténeti munkája vagy Molnár Dávid szintén pszichológiatörténet érdekességű tanulmánya) közvetlenül is kapcsolódik az orvostörténethez. Emellett ez a kiváló, és valóban igen magas tudományos színvonalú kötet már csak azért is megérdemli a figyelmünket, mert olvastán ismét beláthatjuk, hogy a tágabb szellemi környezet, a kölcsönhatások bonyolult hálózatának ismerete, s látóköri Boros Gábor által megkövetelt tágitása nélkül igazán színvonalas tudománytörténet, de még gyógyítástörténet sem írható.

Magyar László András

Balázs Péter: Egészségügyi szabályozás a XVIII. század végén. Magyar Királyság és Erdély. Rendeletek és tervezetek 1770-1793. Bp., MATI, 2016. I: 1- 246 p., II: 259-539 p.

A 18. századig az állam csak ad hoc és időlegesen avatkozott az egészséggel kapcsolatos ügyekbe. Ezt elsősorban járványok idején tette, akkor is csupán abban az esetben, ha a járvány a közrendet és a bevételeket veszélyeztette. A 18. századra azonban a központosított államok megerősödtek, és az élet egyre több területét igyekeztek ellenőrzésük alá vonni. Az egészség is közügyggyé vált, lassan egyre szorosabban összekapcsolódott a pénzügyekkel és a jogalkotással. Az újonnan létrejött állami egészségügyhöz azonban sokáig nem áll rendelkezése sem megfelelő fogalmi, sem jogi, sem pedig igazgatási séma.

Az első egészségügyinek nevezhető állami rendeletek a járványokkal kapcsolatban elsősorban tengeri határoknál születtek a járvány bejutásának megakadályozására (pl. Trieszti Főszabályzat). Másutt, mint Poroszországban (Leibniz kezdeményezésével) az állam katonai szerveződése tette lehetővé az egészségügyi törvénykezést. A 18. században azonban Európa-szerte lassan létre jött a *politia medica* fogalma és számos intézménye is, így az immár a hadseregre, az önkormányzatokra, vagy a kormányzervekre is bátran támaszkodó közigazgatás a *res privata-ra*, így az egészség ügyére is ráterjeszkedhetett. Ennek érdekében mindenütt igyekezett olyan részfeladatokatba is bevonni az egészséggel foglalkozó személyeket és foglalkozásokat (orvos, patikus, kirurgus, bába, stb.), amelyekre korábban legfőljebb a hadsereget használhatta, majd igyekezett szabályozni működésüket is: e folyamat eredményeképpen váltak e szakmák művelői mára többnyire állami alkalmazottakká.

Az Osztrák Birodalomban is először a járványok kényszerítették ki az egészségügyi törvénykezést, illetve szabályozási kísérleteket. E szabályozás hazánkban, az első részletes utasítás formájában az 1770-es *Generale Normativum in Re Sanitatis*-ban öltött testet – amely azonban még mindig nem törvény, hanem csupán járványügyi rendelet volt, ám még rendeletnek is hiányosnak bizonyult. Az 1780-as évekre világossá vált, hogy egészségügyi törvényekre is szükség lenne: II.Lipót az ügynevezett közpolitikai bizottságot meg is bízta az egészségügyi törvény előkészítésével. Az első és második tervezetet (amelyeket egyébiránt sose fogadtak el) ez a 16 tagú bizottság, pontosabban Fáy Pál írta meg, 1793-ban, egyébiránt hiába.

A kötet ezt a két törvény- tervezetet, illetve az egyidejű erdélyi tervezetet szövegét közli részletes kommentárokkal kiegészítve, a szerző aggályosan pontos, remekül összehangolt terminológiájú magyar fordításában.

Az első 115 oldalon igen alapos tanulmányt olvashatunk, amelyben mind a törvény előzményeiről és előkészítéséről, mind pedig az egészség ügyének (*negotium sanitatis*) közigazgatás által megszólított szereplőiről szó esik. A tanulmány kitér a közigazgatás és az egészség ügyének kapcsolatára, az egyes foglalkozásoknak szánt szerepekre, majd a korabeli (1790) hazai egészségügyi jóvedelmekre és jóvedelmi forrásokra is.

A bevezető után ismerkedhetünk meg a feldolgozott forrásokkal, amelyek a következők: 1. Tervezet-tervezet a Magyar Királyság számára (1793), 2. Fáy Munkaanyaga, 3. Törvény-tervezet az Erdélyi Nagyfejedelemség számára (1793), 4. Magyarázat a magyar tervezethez (végleges tervezet).

A szövegközlések függelékében részben a Linzbauer-féle Codexben közölt magyar egészségügyi rendeleteket vagy egészségügyi vonatkozású utasítások szövegét találjuk, rész-

ben pedig a 13. századi, melfi konstitúció számunkra érdekes részleteit. A szövegközléseket a magyar tervezethez mintául szolgáló porosz ediktum és rendelet (1725) szövegének fordítása zárja.

Balázs Péternek ez a műve nem áll előzmények nélkül. A méltatlanul kevesek által ismert és nehezen hozzáférhető „Orvoslás pénzért és hivatástudatból” (2002) című szociológiai és orvosmitológiai szempontú európai orvostörténetben már kirajzolódtak a szerző orvostörténeti gondolkodásának alapvonalai. A „Generale Normativum in Re Sanitatis 1770.”, illetve a „Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete” (MATI, 2004, ill. két kötetesre, bővítve: 2007.) pedig a jelen kiadvány közvetlen előzményének és kiegészítésének tartható.

Az itt ismertetett kötetekben közölt szövegek a magyar orvostörténet alapvető forrásainak tekinthetők, a hozzájuk fűzött kommentárok pedig ezer oldalról és finom distinkciókkal mutatják be a korabeli egészségügyi gondolkodást, illetve utalnak a további fejlődésre. Ám korántsem csak a 18. századról szól ez a könyv, hiszen a szövegeket olvasva gyakran igencsak ismerős problémákra, sőt megoldási kísérletekre is bukkanhatunk. A mai hazai egészségügyi gondolkodást és mai egészségügyünk bajait és hibáit is nyilván jobban megérthetjük, ha ezt a remek könyvet a szerzővel együtt elmélkedve, gondosan végigolvassuk.

Én magam Balázs Péternek ez a munkáját a mai magyar orvostörténet-írás egyik csúcsteljesítményének tartom, és biztos vagyok abban is, hogy a jövőben ez a kiadvány minden magyar közegészségügy-történeti kutatás nélkülözhetetlen forrása lesz.

Magyar László András

Budaházy István: „Időtlen Időknek Szégyenfoltja Lészen...” Somogyi László nagyváradai gyógyszerész emlékiratai. Nagyvárad, Varadinum Script Kiad, 2016. 170 p., ill.

A kötetet Budaházy István (szül: Nagyvárad, 1941) főgyógyszerész, gyógyszerügyi asszisztens-oktató, kutató szerkesztette. Maga a mű Somogyi László (1892-1973) nagyváradai gyógyszerész, polihisztor munkásságát öleli fel. Az anyag elsősorban emlékiratokból áll, nem patikai anyagokat tartalmaz. Kordokumentum a 20. század elejétől az 1960-70-es évekig, különös tekintettel a holokauszt időszakának eseményeire. Több mint 100 oldalnyi kéz- és gépirat közül lett összeválogatva az adott gyűjtemény. Jelentősek a deportálási emlékek leírásai versben és prózában. Sokoldalú tehetsége – írás, zene, festés – által rajzol képet a korról a deportálásból történt hazajövele után. Hiteles tolmácsolás, dokumentálások, kiegészítő emlékezések jelennek meg előttünk Somogyi László tükrén keresztül.

A kötet több kisebb egységből áll össze. Az első prózai írás, emlékirás Somogyi László gyermekkorának leírásától kezdve a második világháború végéig terjedő időszakot öleli fel. Ezután a második világháborúról szóló versek következnek. Találhatunk személyes portrékat is a kötetben. A hagyatéki dokumentumok közül egy önéletrajzi leírást jelenít meg a kötet 1948-ból. Ezután található egy, a diploma 50. évfordulójára megrendezett összejövétel alkalmából kapott díszoklevél másolata. Majd újra versekkel találkozhat az olvasó, végül pedig két zenei szerzemény kottájával, továbbá egy festményről készült fotóval. A mellékletekben Dr. Budaházy István 3 tanulmánya, a kutatói munka összegzései találhatók.

A kötet segít nekünk abban, hogy Somogyi László tükrén keresztül láthassuk az orvosi, gyógyszerészi világot a történelmi események összefüggésében, egész életén átívelő, összegző gyűjteményében. A történetmesélés eszköze a dokumentálás – próza, vers, zenei művek és festmény formájában. Mindez sokszínű képet adva, egy kötetbe rendezve nyílik meg a szemünk előtt.

Sümegei Katalin

Gazda István: Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből 1748-1848. Bp., Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017. 234 p. ill.

A nyomtatott dokumentumnak – szándékosan használjuk az összefoglaló kifejezést – minden történelmi korban, adott műveltségi színvonalon más volt a társadalomban meghatározott helye, az információközlés ezen formájával kapcsolatban megfogalmazott igények, elvárások különbözőképp nyilvánultak meg, illetve váltak valóra. Magyarországon a 18-19. században jutott el a könyvkultúra arra a szintre, amelynek eredménye a nyomdák, kiadók és könyvkereskedések számának érezhető növekedése. Mindez természetes kapcsolatban állt a könyvtárak (magán-, egyleti- és társasági-, egyetemi és tudományos, vagy éppen kaszinói.), olvasó-kabinétek és a több funkció szerint is működő könyvkereskedések számbeli gyarapodásával.

Drága, muzeális értékű könyvet ekkor már csak a gazdag főnemeselek vettek gyűjteményüknek, a „hasznos könyv” korszakát élték a polgárok, vagyis a mindennapi tevékenységhez fontos ismeretek megszerzésének lett forrása a könyv. „Könyvmunkásnak” (nyomdász, kiadó, kereskedő, „könyvtárőr”) lenni a városi polgárság szemében megbecsült foglalkozásnak számított. Ezt bizonyítja, hogy jelentős részük elnyerte a városi polgárjogot, ami nem csupán megtiszteltetés, de törvényes jogvédelem is volt.

Ismertetett kötetünk tárgyidőszakán belül – 1748-1848 – két olyan esemény történt, amely egyértelműen hátráltatta, visszavetette a fellendülőben lévő könyves szakmát. A Martinovics-féle jakobinus mozgalom leverése után a rendkívül megszigorított cenzúra gátolta, ellehetlenítette a kiadást, az 1838 évi pesti árvíz fizikailag semmisítette meg a könyvkereskedők raktárait, készleteit.

Gazda István összeállítása a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás száz évének eseményeit dolgozta fel a tőle megszokott rendkívüli alaposággal és precizitással. Számos olyan könyvkereskedő, kiadó, antikvárius stb. munkásságát tárja fel, akiről/amelyekről mind ez idáig igen keveset, vagy éppen semmit sem tudtunk, netán téves adatok keringtek róluk a szakirodalomban.

A kötet alcíme szerint: „Különös tekintettel a reáltudományi kiadványokra”. Ez a tematikai célkitűzés is megvalósult, hiszen alig ismert kiadványokra, illetve ismert művek elfeledett kiadásaira hívja fel a figyelmet.

Igen hasznos a korszak ismeretéhez támpontot nyújtó kronológia, amelyet bevezetőként tartalmaz a kötet. Az összeállítás fontos kiegészítői a fekete-fehér címlapfotók.

Kapronczay Katalin

Kapronczay Károly - Kapronczay Katalin (összeáll., jegyz.): Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakcikk. Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság, 2016. (Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára 113.) 546 p., ill.

Jelen kötet előzménye a 2015-ben megjelent magyar vonatkozású katona-egészségügyi tanulmánykötet volt. A „Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára” sorozat keretén belül összeállított folytatás az első világháború magyar orvosai által írt naplók, visszaemlékezések, szakcikk szemelvénygyűjteménye.

A kötet szerkezete világos, jól tagolt. Először a nyomtatásban megjelent emlékiratok olvashatóak: Pfann József, Lobmayer Géza, Berend Miklós, Ádám Éva (Kamenitzky Etelka), Dollinger Gyula. Ezután következnek a kéziratok katonaorvosi jelentések a jelentést író orvosok betürendjében. Szám szerint huszonkilenc. A kötet külön érdeme ez a rész, hiszen az eredeti kéziratokat részben a bécsi székhelyű Österreichisches Staatsarchivban, részben a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban őrzik.

A kötet nagyobb részét, kb. hatvan százalékát, a korabeli sajtóban közölt katonaorvosi szakcikk képezik. A szerkesztők munkáját dicséri, hogy nagyon jól áttekinthető, orvosi szakágak vagy betegségek szerint válogatták össze az egykori tudományos értekezéseket. Például hadisebészet, szív- és érrendszeri problémák, ideg- és elmebetegségek, törvényszéki orvostan, gyógyszerészet, rokkant-ügy, rehabilitáció. A fertőző betegségek, járványok címszó alatt külön gyűjtötték az egyes betegségek szerinti cikkeket, úgymint tbc, himlő, venereális betegségek, enterális fertőzések, kolera, tífusz, sárgaság.

A cikkek a száz évvel ezelőtti szakfolyóiratokban jelentek meg, a kötet jellemzően a Gyógyászat és az Orvosi Hetilap által közölt tanulmányok gyűjteménye, néhány írás egyébről, például a Honvéderorvosból került a válogatásba.

A lábjegyzetek rendkívül hasznos kiegészítések. A kötetben szereplő orvosokról rövid életrajzi adatok, magyarázatok bővítik ismereteinket. A szerzői megjegyzésekkel pontosított szövegek, forrásmegjelölések további információkkal szolgálnak a téma iránt érdeklődőknek.

A könyv végén összegyűjtött kifejezés- és rövidítésmagyarázat azoknak is megkönnyíti az eredeti szövegek értelmezését, akik kevésbé járatosak a katonai szaknyelvben.

A könyv nemcsak orvostörténelmi érdekesség, hanem a történelem e korszaka iránt érdeklődőknek is jó szívvel ajánlható. Akár a személyes hangvétellő visszaemlékezéseket, akár a hivatalos jelentéseket vagy tárgyyszerű tudományos értekezéseket olvassuk, nagyon érzékletes és tartalmas összképet kaphatunk az első világháború hadi eseményeiről.

Ráczkevy Edit

Kapronczay Károly - Kapronczay Katalin (összeáll.): Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből. Bp., Johan Béla Alapítvány-MATI, 2016. 240 p.

Kapronczay Károly és Kapronczay Katalin gyógyszerészettörténelmi írásait tartalmazó kiadvány rendkívül sokoldalúan, többféle nézőpontból mutatja be a magyarországi gyógyszerészet fejlődéstörténetét.

A téma felütéseként is értelmezhet nyitó fejezet Grabarits István *Gyógyszertári kultúra Magyarországon* című tanulmánya. E bevezető részben a szerző olyan alapfogalmakat tisztáz, mint pl. a gyógyszerkészítés gyakorlatának kezdetei, a patikák alapvető helyiségei, a gyógyszerertári tároló edények típusai, valamint gyógyszerész-mesterség önállóvá válásának főbb állomásai. Igazi gyógyszerészettörténeti érdekesség a régi patikák névadásában megjelenő alkímiai, heraldikai és mitológiai motívumok számbavétele.

Kapronczay Károly szerzetesrendi gyógyszerárakról szóló írása bemutatja a keresztények kolostori gyógyító kultúráját, valamint e kultúra szerves részét képező „kolostori patika” kialakulásának folyamatát. Mivel a gyógyszerkészítés tudománya hazánkban is a kolostorokban jelent meg először, a szerző kitér a hazai gyógyító rendekre, valamint részletesen tárgyalja a magyarországi irlalmas rendi gyógyszerárak történetét.

Fontos részterülete a gyógyszerészettörténetnek a gyógyszerészképzés története. Kapronczay Károly három tanulmányt is szentel e tematikának, melyekben felvázolja a gyógyszerész-képzés és az orvosképzés különválásának, valamint a gyógyszerési tevékenység szabályozásának történetét.

Kapronczay Katalin *A magyar gyógyszerészeti szakirodalom múltjából* című fejezetben áttekinti a magyarországi orvos-gyógyszerészeti irodalom alapvető műfajait, azaz a herbáriumokat, „füves könyveket”, borbély-sebészi munkákat és az ún. házi orvosságos, receptes könyveket. A szerző ismerteti a Habsburg Monarchia területén kiadott hivatalos gyógyszerkönyveket, mint pl. a Torkos Justus János által összeállított „pozsonyi taxá”-t, és Gerard van Swieten kezdeményezése nyomán kiadott „Pharmacopoea Austriaco-provincialis”-t. Kapronczay Katalin tanulmánya nemcsak gyógyszerészettörténeti szempontból jelentős, hanem olyan határterületeket is érint, mint pl. a könyvtörténet és botanika-történet. A régi gyógynövény- és betegség-elnevezések kapcsán jó néhány nyelvtörténeti érdekességet is megtudhat az olvasó.

A gyógyszerészeti szakirodalom történetéhez kapcsolódik Kapronczay Károly első magyar gyógyszerkönyvről szóló tanulmánya. Az 1871-ben magyarul és latinul is kiadott kötet tudománytörténeti szempontból azért fontos, mert már tartalmazza 19. század második felének kémiai ismereteit. A szerző a gyógyszerészettörténet kronológiájának továbbgondolása kapcsán foglalkozik még az európai és a hazai gyógyszeripar kialakulásával.

A Fejezetek a magyar gyógyszerészet történetéből című könyvben még olyan fontos részterületek is helyet kaptak, mint pl. a kórházi gyógyszerészet, a gyógyszerész-érdekvédelem, és a hatósági gyógyszerellenőrzés diakrón vizsgálata. *A Jeles magyar gyógyszerészeink* című fejezetben többek között szó esik Semmelweis Ignác nagybátyjáról, Müller Bernát botanikusról, valamint Jármay Gusztáv homeopata gyógyszerészről.

A kötetet hasznos függelékek is kiegészítik, mint pl. A magyar gyógyszervegyészet kronológiai áttekintése, illetve Válogatott bibliográfia az 1990 óta megjelent gyógyszerész-történeti kiadványokból.

Tudománytörténeti kuriózumként aposztrofálható Antall József két muzeológiai témájú tanulmánya, az *Irányelvek a történeti és iparművészeti értékű gyógyszerertári berendezések védelméhez*, valamint *Az orvos- és gyógyszerészettörténeti múzeumügy Magyarországon* című írások.

Keppel Csilla: Hadisebesültek görbe tükörben. Borivoj Rambousek első világháborús karikatúrái. Szombathely, 2016. 112.p., ill.

A nagy háború centenáriumán alkalom nyílt a pusztító harcok áttekintésére, egy-egy sorsfordító esemény újbóli átgondolására. A százéves történések egyes eseményei elhalványultak, a fotók megkoptak, a hadi felvételeken a marcona katonák szigorú tekintete mintha megnyihulne. Az elsárgult újságok nehezen lapozhatók, de a haditudósítások életszerűvé teszik a régmúlt katonai történéseket, a ma emberének ismeretlen falvak, patakok, tájak nevei kerülnek előtérbe, mintha azok birtoklásán múlna az egész háború kimenetele. A technika fejlődése magával hozta a fegyverzet tökéletesedését, ami a háborús veszteségek és sebesülések és sebesülések számának növekedését vonta maga után. Az első világháború volt talán az első olyan világégés, ami félelmetesen magas arányú halálos áldozatokat követelt, emellett olyan sebesüléseket okozott, melyeknek következményeit több százezren viselték egész életükben. Az orvostudomány olyan színvonalon állt, hogy a frontvonalból kimentett sebesülteken tudott segíteni, megmentve életüket, de a súlyos sérülések következményei /amputálás, látás veszteség, stb./ miatt civil életük egészen más irányt vett. Ebben a tragikus helyzetben egy- egy sebesülés akár életmentő lehetett. Míg a békében a kórház az egészséges ember számára „nem kívánatos” helynek számított, háborúban egy hadikórház a túlélés „menedéke” lett. A fronton harcoló katona naponta a halállal nézett farkasszemet, míg a hadikórház - bármilyen sebesülés vagy betegség esetén is – nemcsak a gyógyulás reményét adta, de lehetőséget is nyújtott a leszerelésre, a további harctól való menetesítésre

Keppel Csilla muzeológus, a Szombathelyi Savaria Múzeum munkatársának *Hadisebesültek görbe tükörben* c. könyvében az egykori szombathelyi hadikórház életébe enged bepillantást, Borivoj Rambousek cseh újságíró és karikaturista megmaradt 38 színes rajzán keresztül. Ezek a rajzok történelmi dokumentumok üde színfoltjai egy hátszágai hadikórház mindennapjainak, amelyek a humor eszközével ábrázolják a régmúlt kórházi élet eseményeit, nem kímélve a humor eszköztől az orvost és a beteget.

A kötetben életre kel Szombathely segítő polgársága, akik az öntevékenység eszközeivel siettek a sebesült katonák ápolására és megsegítésére. A témában járatlan olvasóban joggal merül fel a gondolat, hogyan működött a korabeli hadikórház, merre voltak ezen intézmény osztályai Szombathely városában, kik gyógyítottak, kik siettek önkéntes betegápolásra? Keppel Csilla alapos ismertetést ad Szombathely egészségügyének korabeli állapotáról, kórháztörténetéről /polgári és katonai intézményekről, a vöröskeresztes szolgáltról/ és a betegellátás „szereplőiről”, az orvosokról. Az első világháború kitörésének pillanatától a helyi polgárság előtt világossá vált, hogy a város fontos szerepet játszik majd a háborús betegellátásban, így a Vöröskereszt adta lehetőségeket kihasználva nemcsak gyűjtésekben vett részt, hanem szerepet vállalt a császári és királyi hadikórház felszerelésében. A hadikórház a világháború egész idején fogadott sebesülteket, de szerepe 1916 ősztől növekedett meg, amikor Olaszország hadba lépése után a sziklás terepen zajló öldöklő küzdelem sebesültjeinek egy része Szombathelyre került, ahol rehabilitálták őket, illetve vagy leszerelték, vagy visszaküldték a hadseregbe őket.

Ide került 1917 őszén Borivoj Rambousek (1890-1921) cseh származású grafikus, egy zágrábi újság riportere és rajzolója, akit látás problémákkal utalták ide. Borivoj Rambousek egy értelmiségi cseh család gyermeke volt, aki a prágai és a zágrábi művészeti főiskolákon

festőművésznek készült. Visszatérve Prágába illusztrátor egy fővárosi újságnál, de 1916-ban behívták a közös hadseregbe és az olasz frontra került. Még Prágában csatlakozott a Masaryk és Benes vezette cseh nemzeti mozgalomhoz, még a frontról is értékes információkat küldött a cseh hazafias mozgalomnak. A gyenge fizikumú Rambousek megbetegedett és látásromlása miatt került Szombathelyre, majd leszerelték és Horvátországban telepedett le. Nyelvet tanult, majd 1920-ban a szerbiai Pirot városában gimnáziumi rajztanár lett. 1921. április 24-én hunyt el.

A szombathelyi katonai kórházban közel 50 karikatúrát rajzolt, középpontjában a szerencsétlen katona állt, természetesen vele együtt az egészségügyi személyzet is. A rajzok minden esetben egyéniségeket, speciális helyzeteket ábrázolnak, azok groteszk állapotában. A megrokkant, a csontvázszerű alakok azt panaszozzák, hogy a háború senkivel sem tesz kivételt. A rajzok speciális gyógymódok rendjében, epizódokra bontva mutatják be a kórházi élet mindennapjait. A karikaturistát ismerték és szerették a betegek és a kórház orvosi kara is. Amikor „meggyógyult”, szerették volna „meghosszabbítani” kórházi tartózkodását, de ő erre nem volt hajlandó, távozott. Távozása előtt Pápai Hugó főorvosra bízta rajzait, innen került dr. Schmidt Lajos /1903-1975/ múzeumalapító orvoshoz, aki szenvedélyesen gyűjtötte a háborús orvoslás minden tárgyát. A rajzoló letisztult stílusában nem bánt senkit, csupán a háború okozta betegségeket mutatja be, ezzel valójában a háborút pellengérez ki. A humoros grafikák nem mentesek a helyzet-tragikumoktól sem, főleg akkor, amikor a betegek felgyógyulásáért küzdő orvosokat és ápoló személyzetet is bemutatják.

Keppel Csilla könyvének megjelentetését az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottság támogatta, és avatott kutatóként tárja fel a szombathelyi katonakórház orvostörténeti vonatkozásait, teszi érzékelhetővé a világháború egy különös történetét.

Kapronczay Károly

König, Wolfgang: Das Kondom. Zur Geschichte der Sexulität vom Kaiserreich bis in die Gegenwart. (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte – Beihefte. Band 237.) Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2016. 233 p.

Ez a könyv színvonalas tudományos monográfia és rendkívül szórakoztató, ismeretterjesztő munka is egyben: a történetírásnak ahhoz a manapság joggal népszerű vonulatához tartozik, amelyet „hétköznaptörténetnek” Alltagsgeschichtének nevez a szakirodalom. Az Alltagsgeschichte nem hajlandó a múlt adatait jelentősekre és jelentéktelenekre osztani, hiszen szerinte minden apró tárgyat, motívumot, adatot felhasználhatunk ahhoz, hogy megértsük a múltunkat és ekképpen önmagunkat is. Mint arra König, előszavában felhívja figyelmünket, használati tárgyaink életmódunk, értékrendünk, világszemléletünk, így egész kultúránk tükröként tekinthetők, akár mozdonyokról, akár lábbelikről, akár pedig óvszerrekről van szó. Egyszóval a szerzőt valójában nem az óvszer története, hanem az óvszer társadalomtörténete érdekli. E szemlélet jegyében mutatja be tárgyát elsősorban Németországra, illetve az 1860-as évek óta eltelt időre koncentrálna kutatásait.

A kondom előtörténetének alig két oldalas vázlata után azonnal a 19. század utolsó harmadába érkezünk, itt azonban históriánk bonyolódni kezd, hiszen az olvasó nem is sejtí,

milyen gazdasági és társadalmi összefüggések vezettek a modern kondomgyártási technikák kialakulásához. A továbbiakban a kor erkölceinek finom analízise következik: a viktoriánus morál kialakulásának pénzügyi, ipartörténeti és demográfiai okairól is remek eszmefuttatásokat olvashatunk itt, végül pedig a nemi betegségek terjedésének és az óvszergyártásnak szoros kapcsolatára derül fény. A fejezet kiváló összefoglalását adja egyébként a nemi betegség elleni küzdelmek némethoni krónikájának, ismételten nagyszerűen ágyazva témáját a társadalom- és gazdaságtörténetbe.

Kevesen tudják, hogy az egészségügyi törvények létrejötte és általában az egészségügyi törvényalkotás részben a járványoknak, részben pedig a nemi betegség elleni küzdelmeknek köszönhető. Az ez irányú német jogalkotási folyamatok, viták részletes bemutatása az egyik legszórakoztatóbb fejezete lett ennek a könyvnek.

A kondomgyártás igazi forradalmát azonban nem a közegészségügy és a higiéné kibontakozása hozta el, nem is a vulkanizált gumi felfedezése, hanem az első világháború, amely ezek szerint nem csupán a harctereken és a kórházakban, hanem a hitvesi ágyakban és a bordélyházakban is hozzájárult a súlyos emberveszteséghez. A német császári hadseregben egyébként nem csak az ellátmányhoz tartozott az óvszer, hanem tárolásának, sőt használatának módját is szabályozták, így igyekezve megakadályozni a katonák fertőződését.

Az óvszergyártók számára kezdetben válságos, majd gyümölcsöző kornak bizonyult a náciizmus kora, amely skizofrén módon, nyílt, szaporodáspárti propagandájával részben elutasította, tiltotta, a hadseregében azonban egészségügyi és fajtisztasági (pontosabban faj-higiénés) okokból kötelezővé is tette az óvszerhasználatot.

A világháború után az óvszer karrierje, a liberalizmus általános uralomra jutásának, a jólét növekedésének, a demográfiai hullámvölgynek, illetve az egymást követő szexuális forradalmaknak köszönhetően sosem látott magasságokba lendült. A szerző igen szellemesen mutatja be a fogyasztói társadalom változásai, illetve az óvszer anyagának, minőségének fejlődése közti összefüggéseket, majd külön fejezetben tárgyalja az újabb nagy eladási hullámot – és az óvszer „arculatváltását” - amely az AIDS megjelenését követte a 80-as évek végétől. Érdekes követnünk, ahogy a kezdetben, a 16. századi Itáliában, a szifilisz elleni védelemként feltalált óvszer a 18. század végére már egyértelműen a fogamzásgátlás eszközévé lényegül át, hogy azután, a legújabb időkben mindkét funkciót betöltő, demográfiai-higiénés kettőseszközzé, a haladás egyik szégyellt szimbólumává emelkedjék.

A rendkívül érdekes és sok szempontból is tanulságos kötet az óvszerhasználat elterjedtségének történeti analízisével, és néhány összefoglaló gondolattal zárul. Ezek közül a legfontosabb az, hogy a kondom története mélyen ágyazódik a gazdaság-, művelődés- és társadalomtörténetbe, így nélkülük, pusztá tárgy- vagy technikatörténetként nem érthető, de el sem mesélhető hitelesen.

Az összefüggésekre okosan rávilágító, ráadásul jó humorral, s egyben gondos levéltári, könyvtári kutatások alapján megírt, minden történelem iránt érdeklődő olvasónak bátran ajánlható könyvet irodalomjegyzék, személynév- és tárgymutató zárja.

Magyar László András

Lázs Sándor: Apácaműveltség Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei. Bp., Balassi Kiadó, 2016. 460 p.

Lázs Sándor könyvének témája a 15–16. század apácaműveltségének alapos és sokoldalú bemutatása. A szerző összegyűjtötte a korszak magyar nyelvű irodalmi szövegeit, valamint a velük kapcsolatos tudományos eredményeket. A monográfia fő- és alcíme közötti logikai kapcsolat azzal magyarázható, hogy az apácák passzív latintudása szükségessé tette a vallásos szövegek fordítását, tehát ebből a megközelítésből a 15-16. század apácáknak szóló irodalma a magyar nyelvű irodalom kezdeteivel azonosítható. Lázs Sándor munkája Horváth János „A magyar irodalmi műveltség kezdetei” című művének, valamint Klaniczay Tibor szerkesztette irodalomtörténetnek a folytatásaként is interpretálható.

A vizsgált korszak irodalomtörténeti jelentősége vitathatatlan, hisz ekkor kezdett létrejönni a magyar nyelvű szövegek olvasóközönsége. A korábbi szakirodalom főként a kolostori reformokkal magyarázza az apácák számára érthetetlen latin szövegek lefordításának igényét.

A könyv hét, különböző terjedelmű fejezetből áll: az első öt fejezet a magyar apácakolostorok művelődésének alapjait mutatja be, mint pl. a kolostori építészetet, az apácák művelődésének nyelvi előfeltételeit, valamint az anyanyelvű szerzetesi irodalom kereteit.

A legterjedelmesebb, 6. fejezet azt vizsgálja, melyek voltak azok a latinról magyarra fordított szövegek, amelyek a nővéreknek a műveltséget közvetítették, s ezek az olvasmányok milyen lelkeséget sugároztak. Lázs Sándor műfaji felosztása lényegesen eltér mind a Horváth János-féle, mind a Klaniczay-féle irodalomtörténetben található osztályozástól, hisz a szerző e szövegcsoportokat elsősorban felhasználási módjuk, a kolostori életben betöltött szerepük szerint definiálja. A szerző a nyelvemlék-kódexeknek nevezett, körülbelül ötven kódexből álló korpuszt elemzi, melyet hat részhalmozatra oszt: a különböző szerzetesrendekhez (domonkos, klarissza, premontrei) köthető kódex-csoportot még tovább bontja a reform előtt és alatt írt kódexekre. Lázs Sándor felosztásában két fontos kategória szerepel még, a reform idején írt bizonytalan használatú (pl. Érdey-kódex), valamint a világiak számára készült kódexek csoportja. Lázs célja és feladata kettős: egyrészt maguknak a kódexeknek a típusát, másrészt a bennük lévő anyanyelvi textusok használatát kívánta meghatározni.

Az értekezés második egysége azoknak a szövegeknek a tárgyalásával kezdődik, amelyek alapvetően meghatározták a kolostorok mindennapjait (katekétikus szövegek). Ezután következnek azon liturgikus textus-fordítások (pl. Bibliafordítások, perikópa-fordítások, zsoltárfordítások), melyeknek latin eredetijét rendszeresen használták az apácák. A szerző fontosnak tartja a nem bibliai eredetű liturgikus szövegek fordításainak tárgyalását is; szót ejt pl. a szekvenciák, himnuszok, kanciók és legendák műfaji jellegzetességeiről, fordítás-irodalmáról.

A téma kapcsán elgondolkodtató az kérdés, hogy mennyiben tekintendő nőinek ez az irodalom. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar nyelvű kódexek esetében a címzett nemcsak egy apáca-közösség, hanem egyúttal a férfi szerzetesrendek, vagy éppen világi hívők közössége. Lázs kitér a kolostori irodalom és a világi hívek közötti lehetséges kapcsolatokra, de óva int a középkori szövegek kontextusból kiszakított értelmezésétől: minden esetben a kornak megfelelően, a kolostori életbe illesztve kell a műveket értelmezni.

Lázs Sándor monográfiája új megvilágításba helyezi a magyar nyelvű irodalom kezdeti korszakát. Az „Apácaműveltség Magyarországon a XV-XVI. század fordulóján” című könyv nemcsak az irodalmárok, hanem az határterületek kutatóinak érdeklődésére is számot tarthat.

Jancsikity Erzsébet

Molnár László - Donáth Tibor (szerk.): A Semmelweis Egyetem Baráti Körének első negyedszázada az egyetemért. Bp., Semmelweis K., 2016. 132 p., ill.

A kötet a Semmelweis Egyetem negyed évszázada fennálló Baráti Körének tagjait, működését, történetét, elért eredményeit tartalmazza és mutatja be.

Megtalálható a kötetben a Baráti Kör küldetése és alapszabálya, a Kör vezetőségi tagjainak névsora, a történet kezdetektől 2002-ig. A társaságot 1988. augusztus 17-én alapította meg a II. Magyar Orvostudományi Találkozó alkalmából Dr. Somogyi Endre. Bár bejegyzésre csak később, 1989. augusztus 21-én került, mégis a kihirdetés dátumát tekintik a kiindulópontnak. A történeti áttekintés megjelenik 2002-től napjainkig a Kör által szervezett események és előadók, előadástémák részletezésével. Külön írnak az ünnepségekről, a fogorvos szekcióról. A társaságnak kétféle megjelenési fóruma van. Az egyik a Semmelweis Egyetem újságjában publikált Baráti Kör krónikái, a másik pedig a kétnyelvű *Rectores Medici* kiadvány. Kitér a kötet az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeire, hatásaira a Budapesti Orvostudományi Egyetemen. Továbbá találhatunk egy fényképalbumot is az elhunyt rektorok sírjairól. Megtalálhatjuk az elektronikus múzeumok listáját is. Végül pedig egy illusztrált, jól összefoglalt történeti kronológiát tarthat a kezében az olvasó. Ebből kiderül az is, hogy mikortól és milyen formában változott a szervezeti egység, szervezeti felépítés és névhasználat. Kezdetben volt a BOTE (Budapesti Orvostudományi Egyetem: 1951 február 1.), majd SOTE (Semmelweis Orvostudományi Egyetem: 1969. november 7.) és végül SE (Semmelweis Egyetem: 2000. január 1.).

Az első fontos feladatnak a Baráti Kör minél szélesebb körben való megismertetését, a tagság létszámának emelését tekintettük. – hallhatjuk a könyvből kiragadott küldetésnyilatkozatban. Cél a Kör bővítése, valamint aktív, folyamatos és produktív, termékeny működése. Jó összefoglaló ez a kötet. Sikerral mutatja be és dokumentálja a Baráti Kör életét, céljait a kívülállók és a tagok számára egyaránt.

Sümegei Katalin

Pápai Páriz Ferenc: A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története. Kísérő tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi: Rácz Emese. Kolozsvár, EME, 2016. 204.p. illusztrált.

Pápai Páriz Ferenc nevét és munkásságát több tudományterület szemszögéből értékelve a magyar művelődéstörténet legjelesebbjei és legismertebbjei között tartjuk számon. A filológusok ma is hasznos kézikönyvként forgatják latin-magyar szótárát, „*Rudus redivivum*”

címmel elsőként írta meg a magyar protestáns egyházak történetét, a későbbi egyháztörténeti munkák alapját. A „Pax” könyvsorozatának egyes köteteire az orvostörténetírás a legbecesebb magyar nyelvű orvosi munkák sorában emlékezik. A korabeli értelmiségiekhez hasonlóan írásainak jelentős része azonban kézirat formában maradt az utókorra. A Gyulafehérvár-Nagyenyedi kollégium történetét feltáró Pápai Páriz Ferenc kézirat históriája sokban emlékeztet több erdélyi mű sorsához: ami a különböző gyűjteményekben való kallódást, elvesztést és következményeként az elfeledést illeti. Azonban a szerencse is mindig közbelép, felbukkannak korabeli – esetleg töredékes - kézirat-másolatok, amelyek segítséget jelentenek a téma feldolgozásában.

Pápai Páriz „*Illustris Collegii Betleniani Albano-Enyediensis Origo et Progressus*” c. iskolatörténete mind ez ideig kéziratban maradt, autográf példánya az Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtárába került, a Kemény-József gyűjteménybe, ma a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár őrzi. A kéziratnak nincs keltezése, a szerző nem szignálta, de a későbbi tulajdonos – Kemény József – Pápai Páriz kézírásának vélte. Keletkezésének idejét is csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, az 1704 és 1716 közötti évekre tehető, vagyis Pápai Páriz időskori művei közé tartozik. Annak ellenére, hogy nem nyomtatták ki, a később készült kollégium-történetek szerzői mégis nélkülözhetetlen forrásként használták és hivatkozta rá. Ennek nyilvánvaló magyarázata a tartalom és az adatok hitelessége, hiszen Pápai Páriz nem csak diákja, de élete végéig tanára is volt a nagyenyedi iskola-kollégiumnak. A kézírás valódiságát – vagyis Pápai Páriztól való származását – egyéb Pápai-Páriz kéziratokkal való összevetés igazolta. Autentikus szövegmásolatot őrzi a nagyenyedi Bethlen könyvtár, ez a másolat egyértelműen tanúsítja – a marginális jegyzetek alapján -, hogy a kollégium történetének későbbi kutatói olvasták, használták az alapművet (Vásárhelyi Tőke István (1723), Herepey Károly (1716), Bod Péter Ákos, Szabó Károly, stb.).

Rác Emese erdélyi kutató rendkívül alapos kutatása és feldolgozó munkája nyomán ismét egy lebilincselő kultúrtörténeti kiadvánnyal lepte meg az olvasókat az Erdélyi Múzeum-Egyesület. A kötet mindenekelőtt Pápai Páriz kollégium-történetének teljes latin, és magyar nyelvű fordított szövegét adja közre. Bemutatja az eredeti kézirat és autentikus másolatának sorsát, a kollégium működésének későbbi korszakát feldolgozó munkákat, rámutatva azokra a részekre, amelyeknek forrása a Pápai Páriz feldolgozás volt. A kollégium történetének megismerését segíti a Pápai Páriz kortársainak levelezéséből válogatott fejezet.

A kiadvány fontos kiegészítői: a felhasznált források jegyzéke, a személy- és helynevek mutatója.

Kapronczay Katalin

Touwaide, Alain: *A Census of Greek Medical Manuscripts from Byzantium to Renaissance.* London-New York, Routledge, 2106. 432 p.

Az ókori görög orvosi szerzők kézíratainak első, korántsem teljes jegyzékét még Albrecht von Hallernek (1707-1777) a nagy svájci polihisztornak köszönhetjük („*Bibliotheca botanica*”, 1771-1772 és „*Bibliotheca medicinae practicae*”, 1776-1788). A francia Charles Daremberg (1817-1872) „*Catalogue raisonné des manuscrits médicaux*” című munkája a szerző minden igyekezte és szorgalma ellenére is befejezetlen maradt. Hermann Diels (1848-1922) ezekre

az előzményekre alapozva állította össze a maga, egész mostanáig használt katalógusát „Die Handschriften der antiken Ärzte, Griechische Abteilung” (1905-1908). Az Amerikában élő, belga születésű Alain Touwaide (1953) Diels jegyzékét igyekezett eredetileg pontosítani és kiegészíteni a modern technika adta eszközökkel, s fáradozását teljes siker koronázta, hiszen a jelen kiadvány 75 %-al több orvosi kéziratot ismertet, mint Diels alapműve. Ám ez a kiadvány nem csupán ebben haladja meg forrásait, hanem abban is, hogy a korábbi, sokszor hibás, téves leírásokat az azóta megszorodott szakirodalom ismeretének, illetve az eredeti példányok gondos vizsgálatának köszönhetően sikerült kiegészíteni, javítani, helyre tenni. Ehhez valóságos nyomozómunkára, elképesztő szorgalomra és több évtizedre volt a professzornak szüksége, ám a jelen kötet, úgy tűnik számunkra, megérte a fáradozást, hiszen segítségével nem csak az – egyébként a kötetben az utolsó betűig olvasható - Diels-jegyzék bővült és vált használhatóbbá, hanem az egyes kéziratok irodalmáról, helyéről, eredetéről, koráról és tartalmáról is pontosabb képet kapunk. Touwaide kötődése a hagyományhoz (pl. hogy a kéziratok eddig ismert latin címéhez és szerzőjük latin névváltozatának közléséhez is ragaszkodik), igen megkönnyíti a szakirodalomban való tájékozódásunkat. Természetesen egy ekkora mű nem készülhetett el egyetlen ember munkájaként. Jellemző módon Touwaide köszönetnyilvánítása több száz nevet tartalmaz, köztük nagy örömünkre több magyart is.

A Paul Canart által írt remek, és a kiadvány fő erényeire figyelmünket felhívó előszó után általános metodikai bevezetőt olvashatunk, majd a köszönetnyilvánítást követően 375 oldalon következik az összesen 1859 bizánci és reneszánsz görög nyelvű orvosi kézirat bemutatása, a rájuk vonatkozó szakirodalom megjelölésével együtt. Az egyes kéziratok leírása közli annak a városnak, intézménynek a nevét, ahol a kéziratot őrzik – e nevek abc-rendjében sorakoznak az adatok - a kódexet tartalmazó gyűjtemény nevét, és a kódex jelzetét, illetve Diels vonatkozó jelzeteit és eredeti szövegét is A „Census”-t egészen kitűnő kodikológiai bibliográfia és az intézmények indexe zárja. Sajnos tárgy-, cím- és névmutató nincs a kötethez: ezt ugyan igen bonyolult lett volna megszerkeszteni, ám talán mégis érdemes lett volna összeállítani. A mű elektronikus változatában persze majd bármilyen név vagy szó ebből a szempontból is kereshető.

A különösen az eredeti Diels-kiadással együtt használható, igen alapos, és a kutatásokat a továbbiakban nagymértékben megkönnyítő kiadványt nem csupán orvostörténészek, gyógyszerésztörténészek, hanem filológusok, könyvészek, bizantinológusok, kodikológusok, tudománytörténészek is nagy haszonnal forgathatják. Mi pedig csak remélhetjük, hogy egyszer a mesés jövőben, talántán olyan magyar fiatal is akad még, aki görög nyelvű középkori orvosi kéziratok olvasásában leli gyönyörűségét, s látja legfőbb hivatását. Ezt a könyvet neki is ajánlom.

Magyar László András

Zvara Edina: Egy tudós hazafi Bécsben. Görög Demeter és könyvtára. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat Kiadó, 2016. 506 p. ill.

A felvilágosodás korának egyik jelentős tudományszervező egyénisége a Bécsben élő és munkálkodó Görög Demeter (1760-1833) volt. Neve szorosan összekapcsolódik az általa

szerkesztett folyóirattal, a folyóirat szellemi udvarát alkotó, laza keretek között működő társasággal, különböző témák megírására meghirdetett pályázataikkal, a könyvkiadással. Az un. Bécsi Tudós Társaság értékes láncszem volt a magyar tudományszervezés intézményes keretek közötti művelésére irányuló törekvések folyamatában.

Görög Demeter személyét és szerteágazó tevékenységét leginkább az „elkoptatott” polihisztor jelzővel írhatjuk le, hiszen főúri családok nevelőjeként, folyóirat szerkesztőként, könyvkiadóként, mezőgazdaként és a művelődés mecénásaként egyaránt őrzi nevét a magyar kultúrtörténet. A halálakor elhangzott akadémiai emlékbeszédben Kállay Ferenc mindemellett kiemelte, hogy „... a magyar nyelv kimívelésében és terjesztésében... csügghetetlen volt...”.

Családját, felmenőit tekintve – a görögkeleti felekezethez tartozó oroszok, netán konstantinápolyi örmények – mindenképpen a felvilágosodás korában nagy létszámú „hungarus” értelmiséghez tartozott. Hosszú út vezetett Hajdúdorogtól Debrecenen, Ungváron, Nagyváradon és Budán keresztül Bécsig, az ottani egyetemig. Filozófiai és jogi tanulmányairól maradt adat, az egyetemi diploma megszerzéséről azonban nem. Tevékenysége a jozefinista szellemű Bécs mozgalmas kulturális életében bontakozott ki.

Görög még pesti egyetemi éve alatt ismerkedett meg Bessenyei társaságalapítási próbálkozásaival, nyelvművelésre irányuló törekvéseivel. Bécsben letelepedve mind többekkel került kapcsolatba: Báróczy Sándorral, Révai Miklóssal, Sándor Istvánnal, majd a környék értelmiségével, főúri családok nevelőivel, titkáraival, orvosaival, az ő közvetítésükkel pedig egyes - a magyar kultúra és tudomány ügyéért tette kész - főúrral is, többek között Széchényi Ferencsel. Terveik között szerepelt alkalmanként ülések megtartása is, de a politikai körülmények miatt egyre kevésbé volt tanácsos a társas összejöveteleken való részvétel, ezért inkább a folyóirat kiadása mellett döntöttek.

Kissé nehézkes című folyóirata – Hadi és Más Nevezetes Történetek - 1789. július 7-én indult, majd 1792-től Magyar Hírmondóra változott a címe. Görög Demeter szerkesztőtársa Kerekes Sámuel (1760 - 1800) volt, és feltehetően a hatóságok figyelmét akarták elterelni a furcsa címmel, azt a látszatot keltve, mintha csak a török háborúk koráról szóló írásokat kívánnának megjelentetni.

Kétségtelen tény azonban, hogy a folyóiratnál lényegesen érdekesebbek és gyümölcsözőbbek voltak a lap és a mögötte álló társaság által meghirdetett pályázatok. A magyar nyelv és nyelvművelés ügyében 1789-ben egy jó magyar nyelvten megírására írtak ki pályázatot. Végeredménye a később „Debreceni-Grammatika” néven ismertté vált magyar nyelvten. A másik pályázatuk egy magyar nyelvű pszichológiai könyv megírására buzdított 1789-ben. A pályázatra beérkezett munkák közül két írás maradt az utókorra: Pálóczi Horváth Ádám: „Pszichológia, azaz: a lélekről való tudomány” című munkája, és Bárány Péter (1763-1829) „Jelenséges lélek-mény” című műve. Bárány Péter nyerte el a díjat, mégis Pálóczi Horváth Ádám munkáját nyomtatta ki Trattner Mátyás pesti nyomdájában, 1792-ben.

Görög rendkívüli erőfeszítéseinek eredménye a Magyar Átlás, amely „Magyarország vármegyéit 62 hiteles, rézbe metszett, pontos, művészi szépségű táblán mutatta be”. A térképek elkészítésére mind a földmérő, tervező mérnöki munka, mind a rajzok, metszetek minél tökéletesebb elkészítése érdekében a munkatársak egész seregét foglalkoztatta Görög, a mappák kiadására térképészeti intézetet rendezett be Bécsben. Kartográfiai vállalkozása kurióznak tekinthető a 18-19. század fordulóján.

Munkájához, létformájához elengedhetetlen volt a saját használatú könyvtár létrehozása. Kötetszámát illetően teljes képet nem lehet alkotni, hiszen az állomány Görög halála után részben szétszóródott. Amit levéltári okirat, fennmaradt levelezés bizonyít, hogy Görög Demeter gyűjteményét – vagy legalábbis egy részét - (térképek, kéziratok, könyvek) 1819-ben Eszterházy Miklós megvásárolta, a dokumentumok 1820-ban kerültek a kismartoni kastélyba. A valószínűsíthetően korábban Görög tulajdonában lévő művek nagy része ma is megtalálható a kismartoni Eszterházy kastély könyvtárában. A gyűjtemény fontos része a mintegy ezer kisnyomtatvány: 1770-1820 között megjelent magyar és latin nyelvű munkáról van szó, amelynek közel a fele hungaricum.

Görög könyvtárának becsült darabszáma a korabeli értelmiségi könyvtárakra jellemző nagyságot sejtet, akik a napi munkájukhoz, kutatásaikhoz szükséges könyveket szerezték be, nem a muzeális értékű könyvritkaságokat. Ennek megfelelő a szak szerinti megoszlás: - szépirodalom, irodalomtörténet, - nyelvészet, nyelvművelés, - történelem, történetírás, egyháztörténet, - földrajz, hon-, és államismeret, - jogtudomány, jogtörténet, - oktatás, nevelés, tankönyvek, ifjúsági könyvek, - gazdaság, gazdálkodás, - hit, vallás, egyház, - bölcsélet, esztétika, filozófia, - gyógyászat, orvoslás, - könyvészet, könyvtörténet.

A Görög - hagyatéka értékes részét képezik a kéziratok, amelyek a folyóirat szerkesztéssel kapcsolatosak: leközlésre küldött kéziratokról, illetve csekély számú levélről (Görög által írott, illetve neki címzett levelek) van szó.

Ismertetett kötetünk – Zvara Edina gondos munkája – terjedelmes része az 1820-as jegyzék alapján elkészített rekonstruált könyvjegyzék Görög Demeter könyvtáráról.

A kötet egy fejezetet szentel a fennmaradt kéziratok teljes szövegű közreadásának. A továbbiakban a Görögök folyóirata által kiadott művek jegyzékét is megtaláljuk, mindezt a felhasznált irodalom-, és a képek jegyzéke, valamint személy-, és helynév mutató egészíti ki.

A Nemzeti Téka sorozat kötete a felvilágosodás korának könyv-, könyvtár-, és művelődéstörténetét eddig kevésbé ismert, értékes adalékokkal gazdagítja.

Kapronczay Katalin

SZERZŐINKHEZ

Az Orvostörténeti Közlemények (Communicationes de Historia Artis Medicinae) évenként jelenik meg. Célja az orvostörténettel, gyógyszerésztörténettel és a rokon tudományokkal kapcsolatos tanulmányok közzlése.

Kéziratok a következő címre küldhetők: Dr. Kapronczay Károly főszerkesztő, Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török u. 12., e-mail: orvostortenet@t-online.hu. Kizárólag még meg nem jelent szövegek, dokumentumok és cikkek közzlésére vállalkozunk.

A kézirat legfőljebb 60 000 n terjedelmű lehet, jegyzetekkel együtt. Kérjük Önöket, hogy kéziratukat CD-n, DVD-n, vagy e-mailben juttassák el szerkesztőségünkhöz. Csakis elektronikus formában átadott tanulmányokat közzlünk. A szerkesztőség fönntartja a nyelvi- stilisztikai javítás jogát.

Hivatkozások: Az idézett irodalom vagy a szerzők ábécérendjében a cikk végén álljon, vagy az idézetek szövegbeli sorrendjének megfelelően számozva, a cikktől elkülönítve lábjegyzetként szerepeljen. Az egyes jegyzeteknek tartalmaznia kell a szerző családnevét és keresztnevének kezdőbetűjét, valamint az idézett mű teljes címét. Folyóiratcikk-idézet esetén a jegyzet tartalmazza a folyóirat nevét, évszámát, számát és a pontos lapmegjelölést. Könyvek esetében pedig, a kiadási helyet, a kiadót, a kiadás évét és a pontos oldalszámot kérjük megjelölni.

Az ábrákat CD-n vagy DVD-n kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe, megadva az illusztráció adatait és a képaláírás szövegét is.

Idegen nyelven írott cikkeket is közzlünk. Ez esetben a szerkesztőség rövid, magyar nyelvű összefoglalót kér. Ha a cikk eredeti nyelve magyar, az összefoglaló legyen angol nyelvű.

A hasáblevonatból minden szerzőnek küldünk példányt, kérjük ezt minél előbb, javítva n érti meg az visszaküldeni.

Leveleket, ismertetésre küldött könyveket és a szerkesztőségnek címzett egyéb közleményeket a következő címen fogadunk: Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár, 1023 Budapest, Török utca 12., Orvostortenet@t-online.hu

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our journal, the *Communicationes de Historia Artis Medicinae* (Ovostörténeti Közlemények) is published yearly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine, pharmacy and various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. Károly Kapronczay, Editor-in-Chief, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary. E-mail: orvostortenet@t-online.hu. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. Maximum length for original articles should be 60 000 n including notes.

Manuscripts should be sent via e-mail or in CD, DVD, possibly in Word format. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: Literature cited should be arranged alphabetically by author, or benumbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper work. Journal articles should also include the name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations should be sent on CD or on DVD, provided with a suitable legend which should include particulars of their source. Original articles written in English, German or French are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian.

A galley proof, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Correspondence relating to the publication of papers or subscription, orders, review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, Semmelweis Library for the History of Medicine, H-1023 Budapest, Török u. 12. Hungary, Orvostortenet@t-online.hu.

